

TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ILMIY AXBOROTLARI

ILMIY-NAZARIY JURNALI № 1 (18) 2019.

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТИК
ТАШКЕНТСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**SCIENTIFIC
BULLETIN
OF THE TASHKENT
STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY**

Jurnal Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda ro'yxatga olingan. Guvohnoma №02-00175. Har ikki oyda bir marta nashr etiladi.

Jurnalning chiqish ma'lumotlarini GOST 7.4-95 "Nashrlar. Chiqish ma'lumotlari" hamda GOST 7.56-2002 "Xalqaro standart turkum raqami" davlatlararo standartlar talablari asosida bo'lishini to'liq ta'minlash maqsadida, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi tomonidan **2181-9580 ISSN raqami** berilgan.

Manzil: 10100, Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Bunyodkor ko'chasi 27-uy. Tel.: 276-75-26 e-mail: tdpuilm@gmail.com

Buyurtma № 118. Adadi 30 nusxa. Hajmi 16,25 b/t. Bichimi 60x84 1/8 Nizomiy nomidagi TDPU "Tahrir va nashr" bo'limida chop etildi. Toshkent, Yusuf Xos Hojib -103.

BOSH MUHARRIR

Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor

BOSH MUHARRIR O`RINBOSARI

Muslimov N. – pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI

- Abdullayeva B.** – pedagogika fanlari doktori, professor
Asqarov A. – tarix fanlari doktori, akademik
Djurayev R. – *pedagogika fanlari doktori, akademik*
Begimqulov U. – pedagogika fanlari doktori, professor
Djoraev M. – pedagogika fanlari doktori, professor
Saparov Q. – biologiya fanlari doktori, professor
Shaxmurova G. – biologiya fanlari doktori, professor
Mamatqulov D. – biologiya fanlari nomzodi, professor
Avazov SH. – *pedagogika fanlari nomzodi, professor*
Nasriddinov K. – *Fizika-matematika fanlari doktori, professor*
Mo'minova L. – pedagogika fanlari doktori, professor
Yuzlikayev F. – *pedagogika fanlari doktori, professor*
Yunusova D. – *pedagogika fanlari doktori, professor*
Yumi LI – falsafa doktori, Seul pedagogika universitet professori
Isyanov R. – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Urazova M. – pedagogika fanlari doktori
Tuxliyev B. – filologiya fanlari doktori, professor
Mamadazimov M. – pedagogika fanlari doktori, professor
Abduqodirov A. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kozlov V. – psixologiya fanlari doktori, Yaroslavl davlat universiteti professori
Mazilov V. – psixologiya fanlari doktori, Yaroslavl davlat universiteti professori
Nishonova Z. – psixologiya fanlari doktori, professor
Xalilova SH. – psixologiya fanlari doktori
Qahramonov Q. – filologiya fanlari doktori, professor
Mamadaliyev A. – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Azimov I. – filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Matenova Yu. – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Nuriddinov E. – tarix fanlari doktori, professor
Ishquvatov V. – tarix fanlari nomzodi, dotsent
Tulenova K. – falsafa fanlari doktori, professor
Toyloqov N. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ergashev P. – psixologiya fanlari doktori
Panjiyev Q. – san'atshunoslik fanlari nomzodi, dotsent
Shodiyev X. – XXR Shaansi universiteti professori
Nurullayev M. – Falsafa doktori, PhD
Verenich S.B. – Belarusiya davlat pedagogika instituti
Chudakova V.P. – Falsafa doktori, Ukraina pedagogika instituti

УДК: 371.3

**БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ КАСБИЙ-ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТИДА
АХБОРОТ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ**

**Абдуллаева Б.С. – Тошкент давлат педагогика университети, педагогика фанлари доктори,
профессор**

Аннотация. Шахнинг ахборот компетентлиги жамиятни ахборотлаштириш жараёни билан бевосита боғлиқдир. Ахборотнинг экспоненциал ўсиши жамиятга таъсир кўрсатиб, уни ахборотлашувига олиб келади. Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг ахборот компетентлиги унинг касбий компетентлигининг зарурий ташкил этувчиси сифатида ўрганилган.

Калит сўзлар: бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари, ахборот компетентлиги, ахборот, ахборотлаштириш, касбий компетентлик, касбий фаолият.

**РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

**Абдуллаева Б.С. - Ташкентский государственный педагогический университет, доктор
педагогических наук, профессор**

Аннотация. Информационная компетентность человека напрямую связана с процессом информатизации общества. Экспоненциальный рост информации влияет на общество и приводит к его информатизации. В данной статье информационная компетентность будущих учителей начальной школы рассматривается как необходимый компонент ее профессиональной компетентности.

Ключевые слова: будущие учителя начальной школы, информационная компетентность, информация, информация, профессиональная компетентность, профессиональная деятельность.

**DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF FUTURE TEACHER OF INITIAL CLASSES IN
VOCATIONAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES**

Abdullaeva B.S. - Tashkent State Pedagogical University, doctor of pedagogical sciences, professor

Annotation. Information competence of a person is directly related to the process of informatization of society. The exponential growth of information affects society and leads to its informatization. This article considers the information competence of future elementary school teachers as a necessary component of their professional competence.

Key words: future teachers of primary school, information competence, information, professional competence, professional activity.

Фан ва техника ривожланиши юқори автоматлаштирилган ахборот муҳитини яратишни таъминлайди. Шунга кўра, ўқитиш инсонларда уларга ҳаёт кечиришнинг янги ахборот муҳитида, жумладан ўқитишнинг замонавий ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш шароитларида таълим олиш учун ҳамда янги яхлит оламни тушуниш ва ахборот дунёқараши учун зарур бўладиган янги компетентликларни шакллантиришни таъминлаши керак.

Америкалик педагог Ф.С. Шлехтининг таъкидлашича, «мактаб дастурининг таянч курсини муваффақиятли ўзлаштирган ўқувчилар ўз билимларини таниш вазиятларда қўллашга ўрганадилар, аммо ахборот билан мустақил ишлаш кўникмаларини эгалламайдилар, ахборот жамиятида муваффақиятга эриша олмайдилар» [1; б.6]. Шунинг учун замонавий умумий таълим мақсадларидаги асосий устунликлардан бири сифатида ахборот компетентлиги ҳисобланади. Н.А.Морозова ўзининг ишида [2] шахс ривожланишининг турли ёш даврларида ҳар хил асосий компетентликларни шакллантириш зарурлигини таъкидлайди (масалан, мактабгача даврда – биринчи навбатда шахсий ва коммуникатив; мактаб даврида – умуммаданий, ўқув-билиш, ахборот, коммуникатив; касбий тайёргарлик даврида – қадриятли-мазмунли, умуммаданий, ижтимоий-меҳнат, ахборот, коммуникатив, сиёсий ва ижтимоий, кўп маданиятли жамиятда яшаш компетентликлари, бутун умр давомида таълим олиш қобилияти ва истагини амалга оширувчи компетентликлар). Аммо инсоннинг

бутун ҳаёти давомида шакллантириши зарур бўлган қатор компетентликлар ҳам мавжуддир. Бундай компетентликларга ахборот компетентлиги ҳам киради.

Ахборот компетентлиги мустақил билиш фаолияти соҳасидаги компетентликлар - «турли ахборот манбаларидан, жумладан мактабдан ташқари манбалардан билимларни эгаллаш усуллари ни ўзлаштириш таркибида кузатилади» [3; б.13].

Ахборот компетентлиги тушунчаси ҳақида бугунги кунда аниқ белгиланган таъриф келтирилмаган. Муаллифлар мазкур тушунчанинг талқинини турлича қўядилар. Ҳозирги вақтда «ахборот маданияти» атамаси қўлланиладиган қатор ишлар мавжуд бўлиб, бунда, бизнинг фикримизча, ахборот компетентлиги тўғрисида гап боради, айрим тадқиқотларда муаллифлар «ахборот компетентлиги» ва «ахборот маданияти» атамаларини синонимлар сифатида қўллайдилар.

Адабиётларда «ахборот маданияти» тушунчасини таърифлашга кўпгина ёндашувлар мавжуд. Адабиётлар таҳлили мазкур тушунчанинг кўп қирралилиги тўғрисида хулосага келиш имконини беради. Маданий ёндашув нуқтаи назаридан маданият инсоннинг умумий маданиятининг ташкил этувчиси сифатида, инсоннинг ахборот жамиятида ҳаёт фаолияти усули сифатида, инсоннинг ижтимоий аҳамиятли ахборотнинг бутун ҳажмини ўзлаштириши давомидаги унинг ички оламининг уйғунлашуви жараёни сифатида қаралади.

Н.И. Гендинанинг таъкидлашича, ахборот маданиятининг барча компонентларини «бирлаштирувчи» муҳим бўғин ахборот дунёқараши ҳисобланиб, у «ахборотга умумлашган қарашларни, ахборот ресурслари, ахборот тизимлари, ахборот технологиялари, ахборотлаштиришни, ахборот жамияти ва унда инсоннинг ўрнини, инсонларнинг атрофдаги ахборот муҳитига муносабатлари ҳамда мазкур қарашлар билан боғлиқ уларнинг қарашлари, идеаллари, билиш ва фаолият принциплари» тизимини ифодалайди [4].

Тор маънода ахборот маданияти ахборот билан мақсадга мувофиқ ишлаш кўникмаси ва уни олиш, қайта ишлаш ва етказиш учун янги ахборот технологияларидан фойдаланиш, яъни ахборот эҳтиёжларини қондириш учун йўналтирилган ахборот фаолиятини амалга ошириш сифатида қаралади. Мазкур ҳолатда, бизнинг фикримизча, ахборот компетентлиги тўғрисида айтиш ўринлидир.

«Ахборот компетентлиги» тушунчасининг мазмунига турли муаллифлар нималарни киритишларини кўриб чиқамиз. О.Н. Крилова ва Т.Г. Галактионовалар ахборот компетентлигига шахснинг ахборотни мустақил излаш, танлаш, таҳлил қилиш, ташкил этиш, ифодалаш ва етказиш қобилияти сифатида қараш мумкинлигини таъкидлайдилар [5].

О.Г. Смолянинова, шунингдек, ахборот компетентлигини «ахборотни излаш, қабул қилиш, қайта ишлаш, ифодалаш ва етказишнинг, ахборотни умумлаштириш, тизимлаштириш ва билимга айлантиришнинг универсал усули» сифатида талқин этади [6; б.161].

Л.Г. Осипова ахборот компетентлиги остида «кенг, жадал янгиланувчи ва ўсиб борувчи ахборот майдонида мўлжал олишни билиш, зарур маълумотни тез топиш ва уни ўз фаолияти тизимига киритиш, амалий ва тадқиқотчилик вазифаларини ҳал этиш учун қўллаш»ни тушунади [7; б.25].

В.И. Назаров ва Л.В. Куклина ахборот компетентлигига замонавий мультимедиа воситалари ёрдамида ахборотнинг катта ҳажмини олиш ва қайта ишлаш қобилияти сифатида қарайдилар [8]. О.И. Кочурова ахборот компетентлиги остида «муайян касбда зарур бўлган касбий алоқадор бўлган маълумотни олиш, қайта ишлаш, етказиш, сақлаш ва ифодалаш даражасини таъминловчи компьютер билимлари ва кўникмалари» тизимини тушунади [9; б.4].

А.В. Хуторской ахборот компетентлигига зарур ахборотни мустақил излаш, таҳлил қилиш ва танлаш, уни ҳақиқий объектлар (телевизор, магнитофон, телефон, факс, компьютер, принтер, модем, нусха кўчириш ускунаси) ва ахборот технологиялари (аудио- ва видеоёзиш, электрон почта, ОАВ, Интернет) ёрдамида ташкил этиш, қайта ташкил қилиш, сақлаш ва етказиш кўникмаларини киритади. Мазкур компетентлик «ўқувчининг ўқув фанларидаги ва таълим соҳаларидаги ҳамда атрофдаги оламда мавжуд ахборот билан фаолияти малакаларини таъминлайди» [10; б.64].

С.Д. Каракозов ахборот компетентлигини: «ахборот жамияти фуқаросининг ўзи учун сир ҳисобланмаган ахборотдан эркин фойдаланишни таъминлаш имконияти билан ифодаланади деб ҳисоблайди. [11; б. 50].

В.Г. Билинкина ахборот компетентлиги «ахборотга ишлов беришнинг аналитик методларини билиш; телефондан то шахсий компьютер ва компьютер тармоқларигача турли техник қурилмалардан

фойдаланиш бўйича аниқ малакаларда; турли манбалар ахборотларидан фойдаланиш ва олиш, тушунарли кўринишда ифодалаш ва унинг турли кўринишлари билан ўзининг психологик-физиологик маълумотларида мос равишда самарали ишлашда; ахборотнинг янги манбаларини яратиб, ўз ишида АКТдан ҳар томонлама фойдаланиш қобилиятида» да намоён бўлишини таъкидлайди [12].

Самара области Администрациясининг Шимоли-Шарқий бошқармасининг таълим ва фан департаменти мутахассислари ахборот компетентлиги остида «битирувчининг у ҳал этаётган вазифа нуқтаи назаридан олинган ахборотни тушуниш, тизимлаштириш, танқидий баҳолаш ва таҳлил қилиш, асосли хулосалар чиқариш, олинган ахборотдан муайян вазиятда ўз фаолиятини режалаштириш ва амалга оширишда фойдаланиш, мавжуд ахборотни тизимлаштириш, уни ахборот истеъмолчисининг сўровларига мос равишда турли шаклларда ва турли ташувчиларда тақдим этиш қобилиятини» ни тушунадилар [13].

Н.Х. Насирова [14], А.А. Деркачлар ҳам касбий ахборот компетентлигини ўрганиб, қатор фикрларни билдирганлар [15; б.532-533].

Ахборот фаолиятидаги компетентлик, шунингдек, ахборот технологияларининг салбий оқибатларини бартараф этиш қобилиятида ифодаланади (масалан, ҳақиқатдан йироқлашиш, компьютердан кўрқиш, мулоқотнинг пасайиши, мулоқот бўйича шеригининг шахсини ҳисобга олмаслик ва уни хабарлар тўпламига тенглаштириш ҳисобига меҳнатни ноинсонпарварлаштириш ва бошқалар) [16; б.533].

Адабиётлар таҳлили «ахборот компетентлиги» тушунчасининг кўп қирралилиги тўғрисидаги хулосага келиш имконини беради. Аҳамиятли белгилар қаторига ахборот дунёқараши, информатика соҳасидаги назарий билимлар, ахборотни излаш, таҳлил қилиш ва фойдаланиш бўйича билимлар, кўникмалар ва малакалар мажмуи, замонавий ахборот технологияларидан фойдаланишнинг амалий кўникма ва малакалари, фаол ижтимоий қарашларнинг ва таълим муҳити субъектлари мотивациясининг ифодаланганлиги киритилади.

«Ахборот компетентлиги» тушунчаси тадқиқотчилар томонидан тор ва кенг маънода ўрганилади. Тор маънода ахборот компетентлиги ахборотни излаш, қабул қилиш, қайта ишлаш, тақдим этиш, узатиш учун янги ахборот технологиялари, замонавий техник воситалар ва методлардан фойдаланиш кўникмаси билан боғланади. Бизнинг фикримизча, ахборот компетентлиги нафақат ахборот билан ишлаш учун янги ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаси билан, балки ахборотни таҳлилий-синтетик қайта ишлашни амалга ошириш, ахборот-излаш тизими сифатида кутубхонадан фойдаланиб ахборот-излаш вазифаларини ҳал қилиш, яъни анъанавий технологиялардан фойдаланиш орқали ахборот фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ.

Аввал таъкидланганидек, сўнги йилларда битирувчининг касбий фаолиятга тайёргарлиги бўлажак мутахассиснинг умумкасбий компетентлиги тушунчаси билан боғланади. Таълимни модернизациялаш мазмунида бўлажак ўқитувчини тайёрлаш сифатининг интеграл кўрсаткичи сифатида касбий компетентликни тушуниш керак бўлиб, у муайян билимлар ва кўникмалар мажмуи орқали белгиланмайди, балки инсоннинг аниқ бир вазиятда эгалланган билимлар ва тажрибаларини амалга ошириш кўникмаларини ифодалайди. Ўқитувчининг касбий маҳорати ўз ичига турли компетентликларни, жумладан ахборот компетентлигини киритади.

Замонавий шароитларда ўқитувчининг ахборот компетентлиги унинг умуман касбий педагогик компетентлигини белгилаши маълумдир. Ўқитувчи ҳужжатларнинг асосий турларини ва таълим соҳасидаги нашр кўринишларини, илмий-педагогик ахборотни олишнинг каналлари ва манбаларини билиши, ҳужжатларга аналитик-синтетик ишлов бериш методлари, ахборот-излаш тиллари, кутубхоналар ва маълумотлар базаларида ҳужжатларни излаш усуллари тўғрисида тасаввурларга эга бўлиши керак. У библиографик каталоглардан, кўрсаткичлар ва картотекалардан фойдаланишни билиши, китоблар ва луғатлар тузилишини тушуниши, муайян мавзу бўйича библиография туза олиши, компьютер ёрдамида ўрганилаётган муаммо бўйича фактографик ёки библиографик базани ярата олиши керак [17; б. 141].

Бундан ташқари таълимни ахборотлаштириш шароитларида ўқитувчи ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш учун унда янги ахборот ва коммуникацион технологиялардан фойдаланишни билиши керак.

Е.В. Иванова ўқитувчининг ахборот компетентлигини касбий-педагогик фаолиятда самарали қарорлар қабул қилишга имкон берувчи махсус фанга оид билимларни ташкил этишнинг алоҳида тури сифатида, касбий фаолиятнинг ташкил этувчиларини киритувчи ўқитувчининг касбий компетентлигининг ташкилий қисми сифатида қарайди. [18].

Шу тариқа, муаллиф ўқитувчининг ахборот компетентлигини фақат компьютер саводхонлиги ва ўқув жараёнида янги ахборот ҳамда коммуникацион технологияларидан фойдаланиш кўникмаси билан боғлайди.

О.Г. Смолянинова ўқитувчи касбий компетентлиги структурасида очиқ таълим шароитларида мустақил ишга тайёрлик даражасини белгиловчи компетентликларни ажратади.

С.Р. Удалов педагогнинг ахборот компетентлигига «педагогик ахборот билан мақсадга мувофиқ ишлаш ва уни олиш, қайта ишлаш ва узатиш учун ахборотлаштириш воситалари ва ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаси» сифатида қарайди [20; б.105]

В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко ва Е.Н. Шиянов ўқитувчининг касбий компетентлиги структурасида ахборот кўникмаларини ажратиб, бу нафақат ўқув ахборотини баён этиш кўникмалари, балки шунингдек «манбалар билан ишлаш кўникма ва малакалари, бошқа манбалардан ахборот олиш ва дидактик қайта ўзгартириш кўникмаси, яъни ахборотни интерпретациялаш ҳамда таълим ва тарбия вазифаларига мослаштириш кўникмалари» эканлигини таъкидлайдилар [21; б.48].

Муаллифлар таъкидлашларига кўра, таълим олувчилар билан мулоқот босқичида ўқитувчининг ахборотга оид кўникмалари қуйидаги қобиляларда намоён бўлади.

И.В. Шукнининг тадқиқот иши филология факультетлари талабаларининг ахборот маданиятларини шакллантиришга бағишланган. Муаллиф «ахборот маданияти» атамасидан фойдалансада, моҳиятига кўра гап бўлажак филологларнинг ахборот компетентликларини шакллантириш тўғрисида боради, тадқиқотчи ахборот компетентлигини талабаларнинг «замонавий ахборот-коммуникацион технологияларнинг потенциал имкониятларини билишлари, мазкур имкониятлардан кундалик ҳаётда, уларнинг тайёргарликлари жараёнида бўлажак касбий фаолиятларида, қарор қабул қилиш жараёнида касбий вазифаларни ечиш учун ахборотлаштириш воситаларидан фойдаланиш, ўрганилаётган жараёнлар ва ҳодисаларнинг ахборот моделларини қуриш ва автоматлаштирилган ахборот тизимлари ёрдамида ахборот моделларининг таҳлилини ўтказиш кўникмаси, таълимни ахборотлаштиришнинг психологик-педагогик асосларини билиш, Интернетнинг таълимий ресурслари ва тармоқ технологияларидан таълим жараёнида ва таълимни бошқаришда қўллаш кўникмаси» сифатида таърифлайди [23; б.10].

Е.И. Трофимова, ўқитувчининг касбий компетентлигини ўрганиб, педагогика мутахассислигидаги битирувчига талаблар рўйхатини қуйидаги ташкил этувчиларни киритувчи ахборот кўникмалари билан тўлдириш зарур деб ҳисоблайди.

Шу тариқа, ўқитувчининг ахборот компетентлиги унинг касбий компетентлигининг зарурий ташкил этувчиси сифатида қаралади. Турли муаллифлар ўқитувчининг ахборот компетентлигига информатика асослари соҳасидаги билимлар ва кўникмалар; таълим соҳасидаги ҳужжатларнинг асосий турлари ва нашр кўринишларини билиш; ахборотни аналитик-синтетик қайта ишлашнинг формал методларини эгаллаганлик; касбий ахборот эҳтиёжларига мос равишда ахборот излаш усулларини эгаллаганлик; ахборотни интерпретациялаш ҳамда таълим ва тарбия вазифаларига мослаштириш кўникмалари; ўқув ахборотини баён этиш кўникмалари; янги ахборот технологиялари ва Интернет тармоғидан фойдаланиб ахборотни тўплаш, қайта ишлаш, излаш, сақлаш ва тақдим этиш билан боғлиқ кўникмалар; ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш учун унда янги ахборот ва коммуникацион технологиялардан фойдаланиш кўникмалари каби ташкил этувчиларни киритадилар.

Компетентликнинг табиати шундайки, у фақатгина инсоннинг қадриятлари билан уйғун бирликда, яъни мазкур фаолият туридан чуқур шахсий манфаатдорлик шароитида намоён бўлиши мумкин. Шунинг учун ахборот компетентлигининг когнитив (билимлар) ва операционал-технологик (кўникмалар, тажриба) компонентларидан ташқари индивидда ахборот фаолиятини сифатли амалга оширишга ички мотивациянинг мавжудлигини, мазкур фаолиятга қадрият сифатидаги муносабатнинг мавжудлигини кўзда тутати.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Акмеология: Учебник/ Под общ. ред. А.А. Деркача.- М.: РАГС, 2002.- 650 с.
2. Былинкина В.Г. Медиаобразование в лицее [Электронный ресурс]/ В.Г. Былинкина.- Электрон. ст.- Режим доступа к ст.: http://ep.perm.ru/sections/doc_view.php?did=223.
3. Гендина Н.И. Концепция формирования информационной культуры личности [Электронный ресурс]/ Н.И. Гендина.- Электрон. ст.- Режим доступа к ст.: <http://nii.art.kemerovonet.ru/index.php?trg=unesco/1>.
4. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI в. (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций)/ Б.С. Гершунский.- М.: Интер-Диалект, 1997.- 697 с.
5. Иванова Е.В. Информационная компетентность учителя в современной школе/ Е.В. Иванова// Развитие научного педагогического знания: проблемы, подходы, результаты: Сб. научн. ст. аспирантов/ Под ред. А.П. Тряпицыной [и др.].- СПб.: НИИХ СПбГУ, 2003 – Вып. 1.
6. Каракозов С.Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности/ С.Д. Каракозов// Педагогическая информатика.- 2000.- № 2.- С. 41-55.
7. Кизик О.А. Становление информационной компетентности учащихся в образовательном процессе профессионального лица: Дис. ... канд. пед. наук/ О.А. Кизик.- Петрозаводск, 2004.- 159 с.
8. Ключевые компетентности как результат образования [Электронный ресурс]: Приложение 1 к письму Департамента образования и науки Администрации Самарской области «О введении метода проектов в практику образовательных учреждений»/ Лаборатория модернизации образовательных ресурсов.- Электрон. ст.- Самара, 2003.- Режим доступа к ст.: - [pril_1 http://medianet.yartel.ru/medianet/do/metod/pril1.shtml](http://medianet.yartel.ru/medianet/do/metod/pril1.shtml).
9. Кочурова О.И. Система обучения взрослых использованию компьютерных технологий в профессиональной деятельности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук/ О.И. Кочурова.- СПб., 1996.- 20 с.
10. Крылова О.Н. Развитие информационной компетентности студентов и преподавателей педагогического вуза посредством создания и использования тематических мультимедийных подборок по темам педагогического цикла дисциплин [Электронный ресурс]/ О.Н. Крылова, Т.Г. Галактионова// «Конгресс конференций Информационные технологии в образовании»: ИТО-2003.- Электрон. ст.- Режим доступа к ст.: <http://ito.edu.ru/2003/II/3/II-3-3286.html>.
11. Морозова Н.А. Дополнительное образование как одна из наиболее значимых основ обеспечения формирования ключевых компетенций человека/ Н.А. Морозова// Проблемы качества образования. Книга 2. Компетентность человека – новое качество результата образования: Мат. XIII Всерос. совещания.- М.: Уфа: Исслед. центр проблем кач-ва подг-ки спец-в, 2003.- С. 60-67.
12. Назаров В.И. Возможности новых информационных технологий в социальной работе с разными группами молодежи [Электронный ресурс]/ В.И. Назаров, Л.В. Куклина// Первая научно-практическая международная конференция «Новые социальные технологии в сфере работы с молодёжью и пожилыми людьми».- Электрон. ст.- Иваново, 2003.- Режим доступа к ст.: <http://ivanovo.ac.ru/win1251/struct/odo/Doc/15.htm>.
13. Насырова Н.Х. Проектирование подготовки студентов гуманитарных факультетов классического университета по информатике: Автореф. дис. ... канд. пед. наук/ Н.Х. Насырова.- Казань, 2000.- 17 с.
14. Осипова Л.Г. Деятельность педагогического коллектива по достижению современного качества образования/ Л.Г. Осипова// Совершенствование структуры школьного образования на основе возрастного подхода: Материалы по итогам конференции 9-10 января 2003 года/ Составитель Гончар М.В.- Калининград, 2003.- С. 22-25.
15. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений/ В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина.- М.: Академия, 2002.- 576 с.
16. Полонский В.М. Словарь понятий и терминов по образованию и педагогике/ В.М. Полонский.- М., 2000.- 367 с.
17. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 тт./ Гл. ред. В.В. Давыдов.- М.: Большая Российская энциклопедия, 1993.- Т.1.- 608 с.
18. Смолянинова О.Г. Развитие информационной и коммуникативной компетентности будущих учителей на основе использования мультимедиа-технологий/ О.Г. Смолянинова// Педагогика

развития: ключевые компетентности и их становление: Мат. 9-ой научно-пр. конф./ Краснояр. гос. ун-т.- Красноярск, 2003- С. 158-169.

19. Стратегия модернизации содержания общего образования: Материалы для разработки документов по обновлению общего образования.- М., 2001.- 100 с.

20. Трофимова Е.И. О некоторых аспектах подготовки учителя к профессиональной деятельности в условиях информационного общества/ Е.И. Трофимова// Педагогическая информатика.- 2004.- № 3.- С. 58-61.

21. Удалов С.Р. Подготовка будущего учителя к использованию средств информатизации и информационных технологий в педагогической деятельности/ С.Р. Удалов// Информатика и образование.- 2002.- № 12.- С. 105-107.

УДК: 371.12

THE CONCEPT OF FORMATION INCLUSIVE PREPAREDNESS OF PEDAGOGUES

Muminova L. R. - Tashkent State Pedagogical University, doctor of pedagogical sciences, professor

Maksudova N. A. - Namangan State University, doctoral student

Annotation. The article describes the introduction of inclusive education in educational institutions and technologies for preparing future teachers for inclusive education. The essence, objectives, principles of inclusive education for children with special needs, and exits that have inclusive education; the role of international organizations in the implementation of this form of education; the legal basis of inclusive education, resource teachers and their functions are highlighted. The focus was on the issues of "development of physically healthy, spiritually and intellectually developed, self-centered, and decisive life-oriented, upbringing loyalty to the Motherland", reflected in the Movement for Further Development of the Republic of Uzbekistan. The subject of the proposed concept, the pedagogical effectiveness of the higher education (inclusive education) and the results of the education are aimed at providing teachers with the opportunity to provide quality teachers with general education teachers with general secondary education, and to present the current issue of training competent teachers. There given ideas about inclusive education in higher education.

Key words: Inclusive education, integration, inclusiveness, innovation, IEP, disability, concept, children with special needs.

КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ

Муминова Л. Р. - Ташкентский государственный педагогический университет, доктор

педагогических наук, профессор

Мақсудова Н.А. - Наманганский государственный университет, докторант

Аннотация. В статье рассказывается о внедрении инклюзивного образования в образовательные учреждения и технологиях подготовки будущих учителей к инклюзивному образованию. Рассматриваются цели, принципы инклюзивного образования для детей с особыми потребностями, роль международных организаций в реализации этой формы образования; правовые основы инклюзивного образования, ресурс учителей и их функции.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интеграция, инклюзивность, инновации, IEP, инвалидность, концепция, дети из неблагополучных семей.

ЎҚИТУВЧИНИ ИНКЛЮЗИВ ТАЙЁРЛАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ КОНЦЕПЦИЯСИ

Муминова Л. Р. - Тошкент давлат педагогика университети, педагогика фанлари доктори,

профессор

Мақсудова Н.А. - Наманган давлат университети, докторант

Аннотация. Мақолада инклюзив таълимни таълим муассасаларига жорий этиш ва бўлажак педагогларни инклюзив таълимга тайёрлаш технологиялари ёритилган. Махсус эҳтиёжли болалар ва ўсмирлар учун инклюзив таълимнинг мазмун-моҳияти, мақсади, тамойиллари, ушбу таълим шаклини

амалга оширишда халқаро ташкилотларнинг вазифалари; инклюзив таълимнинг ҳуқуқий асослари, педагог ресурси ва унинг вазифалари кайд этилган.

Калит сўзлар: Инклюзив таълим, интеграциялашув, инклюзия, инновация, ИЭП, ногиронлик, концепция, носоғлом оила болалари.

In Uzbekistan, involvement of children with special needs into general educational institutions began after our independence. Our country participates in a number of important agreements, such as the Convention on the Rights of the Child (ratified in 1992), Dakar "Area of secular movements in the field of education", and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

At the moment, the EU Project "Inclusive Education for children with special needs in Uzbekistan" is being implemented, the overall objective of the project is to improve the quality of education for children aged 2 to 10 ears and to involve them in kindergartens and primary schools in general education. The project works in three areas: the second component of the project is training and retraining of teachers and other specialists for inclusive education.

Inclusive education efficiency (ensuring equal access to education for all learners, taking into account their specific educational needs and individual capacities) is determined by the readiness of the teacher to mutually beneficial cooperation with all subjects in the field of inclusive education.

Inclusive training of the pedagogue is a very complex personality of the person, reflects professional pedagogical skills and is realized in diverse forms of pedagogical competence and serves as an important determinant of creating conditions for the education of children with special needs in general school.

It gives a new meaning to the concept of the proposed subject, the effectiveness of high education (inclusive education) and learning outcomes (a complex of competence that determines the content of inclusive education). The effectiveness of education and its outcomes are reflected in the qualitative requirements of the consumers (individuals, society, and the state). The content of the learning outcomes reflects the complex of competencies that determine the success of the professional activity, and the effectiveness of the learning encompasses the pedagogical preparation and application of practical skills in pedagogical activities.

In the concept of inclusive education of teachers, the following creative methods are used: scientific and methodological, pedagogical-psychological literature, higher education standards (first stage), syllabuses and curriculum. Literature analysis shows that the preparation of the teacher is on the one hand, subject to the content of the subject, and on the other, methodological enrichment of this process.

L.V. Anropova, T.K. Boleev, O.A.Larionova, M.Lukyanova, P.V.Seredenko, A.B. Serikh, N.A.Tarasyuk, V.V. Hitryuk have studied professional the axiological, akmeologic, personal, and behavioral approach to the formation of pedagogical training.

In the first stage of higher education in the Republic of Uzbekistan, according to the State educational standards, the training of specialists is defined by three groups of competencies: academic (the ability to master the methodology and terminology of a particular field of knowledge, the understanding of mutual connections in it, and their ability to apply practical tasks), professional (to the requirements of the real pedagogical situation ability to act appropriately and to act accordingly), socio-personal (as a person's personality, other people, group Other joint activities with the community and expressed competence set).

This will allow you to consider the problem of forming inclusive training from a competency-based perspective. Ideas in the concept of inclusive education of future teachers serve as the basis for understanding the essence of the phenomenon of inclusive training of a teacher. Training of future teachers in inclusive education settings should meet the following requirements:

- effective training of future teachers;
- reflect psychological and pedagogical aspects;
- taking into account the learning outcomes (the competence of the specialist) and the possibility of their implementation in the professional and pedagogical activity;
- Compliance with socio-cultural and humanitarian principles;
- paying attention to the socialization of all children, including children with special needs (EIA);
- Identifying effective ways of interaction, interact with and interact with all participants in the inclusive education process of the teacher;

- recognition and acceptance of inclusive education values, tolerance towards all participants in the learning environment;
- Ensuring professional competence of future teachers.

On the basis of the concept of inclusive education of future teachers on the basis of higher education institutions, there are specific, ideological and theoretical, as the general pedagogic principles:

- The principle of humanism, which defines the life of the child as the primary;
- The principle of respect for each child in the educational and social environment, the right to work together, the recognition of his or her rights and the particular peculiarities of his or her personality;
- the principle of recognizing democratic ideas within the area of education (the right to free choice of educational institution).
- The principle of scientific bases of formation of inclusive preparedness of future teachers;
- The principle of systematics, which determines the process of formation of inclusive preparedness of future teachers (psychological and pedagogical aspects of this process and development of cognitive, emotional, motivated, communicative, reflexive structures);
- The principle of integrity reflecting the formation of knowledge, skills and competence through theoretical and practical content of the subjects;
- The principle of the interconnectedness of the subjects, which involves the integration of the subject matter;

Specific principles of inclusive training:

- The principle of acceptance of the social model of disability, so that the difference of the child from other people is considered as individuality;
- The principle of adaptation of future teachers to new conditions of professional and pedagogical activity;
- The principle of reciprocity and social support;
- the principle of diagnosis and prevention of occupational and pedagogical difficulties (identifying and replacing complexity of inclusive training of future teachers);
- the principle of jointly working out of professional and pedagogical tasks (teaching of children with special needs, correction of inferiority and reduction of existing difficulties with teacher-defectologist, pedagogue-psychologist, exchange of opinions with socio-pedagogues).

In conclusion, it should be noted that this concept provides a strategic solution to the problem of inclusive preparedness of pedagogues on the basis of higher education institutions.

It is important to support the family as a safe environment for the survival of the younger generation. In this regard, it is necessary to raise the level of well-being of families, to establish a healthy psychological environment, to create a spirit of harmony among family members, to protect children's rights, non-governmental and public organizations.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami Hakimova Muhabbat Fayzievna Pedagogical bases of preparation of students of special needs to the profession (in the example of mentally retarded learners) 13.00.00 Special pedagogics. Synopsis of the dissertation for the doctor of pedagogical sciences 2010.
2. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Strategy for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" // The Law documents of the Republic of Uzbekistan. -T., 2017.-p 39. Shomakhmudova R.Sh. "Inclusive education" (international and in Uzbekistan experiments) Tashkent-2011.
3. The decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Measures to Improve the System of State Support of disabled Persons" // CEDAW: 06/17/5270/0348 04.12.2017.
4. Shomakhmudova R.Sh., A. Berdieva, "Methods of teaching inclusive education for children with disabilities", methodical recommendation "Trust Center Service" 2008.
5. Muminova L. R., Shomakhmudova R.Sh. Methodological basis of the program "Individual correction / development of children with disabilities" methodical recommendation Razzoqov O. J. "HT Matrix 2007

6. R.A. Suleimenova "Methodical approaches to the implementation of inclusive education in the Republic of Kazakhstan." Special education in Kazakhstan, Almaty.
7. A.T. Baymuratova "International experience as evidence of the real possibility of introducing inclusive education in Kazakhstan." City Almaty
8. Ayupova M.Yu., Nurkeldieva D.A. "Actual problems of teacher training in education of children with special needs" p.79 "Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Foreign and national experience" materials of the Republican Conference, Tashkent 2010.
9. V.V. Khitryuk "Forming the inclusive readiness of future teachers: The effectiveness of the didactic model" Bulletin of the Baltic Federal University named after I. Kant. 2015. Vol. 5. pp. 112-120.

УДК: 681.142.37

**УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА «ИНФОРМАТИКА ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ»
ФАНИНИНГ УЗВИЙЛИГИ ВА УЗЛУКСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ**

Марасулова З.А. - Қўқон давлат педагогика институти, катта ўқитувчи

Аннотация. Мақолада узлуксиз таълим тизимида «Информатика ва ахборот технологиялари» фанини ўқитишнинг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш муаммолари ёритилган.

Калит сўзлар: Ахборот технологиялари, ўқув фанлари, узвийлик, узлуксизлик, информатика.

**ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕПРЕРЫВНОСТИ И ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ПРЕДМЕТА
"ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ" В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

Марасулова З.А. - Кокандский педагогический институт, старший преподаватель

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы обеспечения непрерывности и преемственности в преподавании предмета «Информатика и информационные технологии» в непрерывном образовании.

Ключевые слова: Информационные технологии, учебные предметы, преемственность, непрерывность, информатика.

**PROBLEMS OF ENSURING CONTINUITY OF THE SUBJECT "INFORMATICS AND INFORMATION
TECHNOLOGIES" IN THE SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION**

Marasulova Z.A. - Kokand State Pedagogical institute, senior teacher

Annotation. The article discusses the issues of ensuring continuity in the teaching of the subject "Informatics and Information Technologies" in continuous education.

Key words: information technology, academic subjects, continuity, computer science.

Мамлакатимизда чуқур, кенг кўламли ислохотлар амалга оширилган экан, узлуксиз таълим тизимини шакллантиришга биринчи даражали аҳамият берилмоқда. Бинобарин, келажаги буюк давлатни қуриш тафаккури, дунёқараши такомиллашган, янгича фикрлайдиган кадрларга кўп жиҳатдан боғлиқ.

Ўқув фанлари таълим олувчиларнинг ҳиссиётларини уйғотишга, уларнинг индивидуал хусусиятларини очишга, уларда изланиш ҳислатларини шакллантиришга йўналтирилса, кутилган натижаларга эришилади. Ўқувчида инсоний фазилатларни ҳосил қилиш учун унинг ўзини ҳаракатга келтирадиган жиҳатларни топишга эътибор қаратилиши лозим бўлади.

Узвийлик муайян кетма-кетлик асосида таълим-тарбия жараёнининг ташкил этилишини ифодаловчи муҳим сифат бўлиб, аввалги босқич ўқув фаолияти мазмунини ташкил этувчи билим, кўникма ва малакаларнинг мустаҳкамланиши, кенгайтирилиши ва чуқурлаштирилишини ифода этади.

Психологияда узвийлик мураккаб психологик ривожланиш қонуниятлари, ёш билан боғлиқ ўзгаришлар ва кризисларни ўрганиш, билимларни босқичма-босқич ўзлаштириш, фаолиятнинг етакчи турлари ўзгариши доирасида кўриб чиқилади.

Педагогик жиҳатдан узвийлик қуйидагича изоҳланади:

- Дидактик тамойил, яъни ўқув жараёнининг мазмуни, ташкилий шакл ва усулларини белгилаб берувчи асосий қоида сифатида;
- шароит, яъни таълим жараёнини самарали ташкил этишга кўмаклашувчи ҳолатлар сифатида;
- ҳаракатга келтирувчи куч, яъни таълим жараёнини амалга оширишга ёрдам берувчи омил;
- таълим, ривожланиш ва тарбия жараёнида мажбурий бажарилиши керак бўлган талаб сифатида.

Таълимда узвийлик икки хил турда қўлланилади. Биринчидан, таълим турлари орасидаги узвийлик. Бунда таълимнинг охириги тури мазмуни аввалгисини қисман такрорлаб, мазмун жиҳатидан узвий боғланган ҳолда унинг охириги таълим турларида давом этади. Иккинчидан, ўқув фанлари орасидаги узвийлик. Бу одатда фанлараро ёки предметлараро боғланиш орқали амалга оширилади [1;4].

Узвийлик тушунчаси узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир турида ўқувчилар билими, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талабларни характерлайди.

Узвийлик таълим муассасаларининг ўқув режаларига хос бўлиб, ҳар бир таълим турида ўқувчиларнинг муайян даражада билим олишлари ва таълимнинг давомийлигини таъминлайди.

Педагогика соҳасига оид адабиётларда узвийлик тушунчасига турлича таърифлар берилган (1-жадвал).

1-жадвал. Узвийлик тушунчаси олимлар назарида

№	Ким томонидан берилган	Узвийлик тушунчасига берилган таърифлар
1	Б.Г.Ананьев	Таълимдаги узвийлик ўқувчилар фан асосларини эгаллаш жараёнида олган билимлар тизимининг вақт нуқтаи назаридан ривожланишидир.
2	Ш.И.Ганелин	...узвийлик – бу ўқувчилар томонидан ўрганилаётган ўқув материали учун таянч бўлувчи мавжуд билим, кўникма ва малакаларнинг амалда шундай қўлланилиши ва истиқболда ривожланишидирки, улар асосида билимлар ўртасида турли алоқалар юзага келади, курснинг асосий ғоялари очилади, эски ва янги билимларнинг ўзаро алоқадорлиги таъминланади, натижада ўқувчиларда пухта ва чуқур билимлар тизими шаклланади.
3	С.М. Годник	...узвийлик жараёни – бу таълимнинг турли босқичлари орасидаги кетма-кетлик тузилишларини тўлдирувчи педагогик намоишларнинг тартиби.
4	С.Л.Рубинштейн	узвийликнинг моҳияти шундаки, ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичи аввалгисининг негизида юзага келганлиги, унинг ички шароитини ташкил этганлиги сабабли барча босқичлар ўртасида ўзаро алоқа мавжуд.
5	К.И.Нешков	узвийлик нафақат шакл, балки мазмун жиҳатидан амалга оширилиши учун янги мавзуда такрорланишларнинг бўлмаслиги, мазмунан бир хил машқларнинг механик такрорланишларига йўл қўймаслик, аксинча, мавзунинг ривожланиб боришига эришишдир.

Келтирилган ёндашувларда таълимдаги узвийликка берилган таъриф «Информатика ва ахборот технологиялари» таълимини ташкил этишда узвийликнинг универсаллиги ва кўпқирралигида наён беради, лекин умумий ўрта таълимда «Информатика ва ахборот технологиялари» фани бўйича синфлар, қолаверса, дарсликлардаги боблар ва мавзулар орасидаги узвийликни тадқиқ этиш муаммоси ҳанузгача ўзининг тугал ечимини топмаган.

Таълимнинг узвийлигини таъминлашда таълим мазмунини танлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода таъкидлаш мумкинки, таълим мазмунини танлаш таълим мазмунининг замонавий фан, ишлаб чиқариш даражасига ҳамда ривожланаётган демократик жамиятнинг асосий талабларига мос бўлиши, таълимнинг мазмунли ва жараёнли жиҳатларининг бирлигини ҳисобга олиниши, ўқувчининг шахсий ривожланишини ҳисобга оладиган бир бутун таркибий тузилмадаги таълим мазмунини барча даражаларда шакллантириш тамойилларида ўз аксини топиши лозим.

Таълим мазмунини шакллантиришда инсонпарварлик, илмийлик, кетма-кетлик, тарихийлик, тизимлилик, ҳаёт билан боғлиқлик, ёш хусусиятларга мослик, тушунарли бўлиш ҳам аҳамиятга молик [2].

Умумий ўрта, касб-ҳунар таълими ва олий таълим узвийлиги ҳақида тўхталадиган бўлсак, турли даражадаги таълим дастурларини яратишда юқори ва қуйи бўғин таълим муассасалари ўқув дастурларининг узвийлигини назарда тутиш зарур, бинобарин, олий ўқув юртининг биринчи курс талабасининг мактаб ёки касб-ҳунар таълими дастурини такрорлаши охириги оладиган билимлари учун замин яратади, тасаввурлар узвийлигини таъминлайди, иккинчи томондан ўқув жараёнига мослаша олмаслик омили, яъни мактаб ўқув жараёни ва олий таълим муассасаси ўқитиш усуллари, технологияларининг бир-бирига мос келмаслиги талабада ўқишга бўлган қизиқишнинг сусайишига олиб келади.

Узвийлик жараёнини шартли равишда 3 турга бўлишни таклиф этамиз:

- фанлараро жараёнлар, масалан, педагогика ва психология, социология, этика, эстетика ва бошқа фанлараро алоқанинг кучайиши;
- илмлараро жараёнлар, хусусан, фанлар методикаси хулосаларининг дидактикада қўшилуви;
- фан мазмунидаги жараёнлар, яъни бир фан доирасида бажарилган турли йўналишдаги тадқиқотлар натижаларини умумлаштирувчи умумий назария.

Ахборот технологиялари фани узвийлигини таъминлашда ушбу фаннинг бошқа умумтаълим фанлари билан алоқадорлигини таъминлаш ҳам самарали натижаларни кафолатлайди. «Информатика» фанининг бошқа умумтаълим фанлари билан алоқадорлигини таъминлаш муаммосига тўхталадиган бўлсак, фан мазмуни ва ўқитиш методикасининг касбий фанлар билан алоқадорлигини ўрнатишда мослаштириш ва бошқаришнинг методик томонлари сифатида алоқадорликнинг тизимли-мантқиқий, тушунчавий-лингвистик, политехник ва касбга йўналтирувчи жиҳатлари ётади.

«Информатика ва ахборот технологиялари»нинг фанлараро функциясини табиий фанлар циклида ўрганадиган бўлсак, фан ўқитувчилари учун фанлараро махсус курс ва махсус семинар учун алоҳида ўқув дастури, режаси ва методик ишланмаларни ишлаб чиқилиши зарур.

«Информатика ва ахборот технологиялари» дарсларида фанлараро узвийликни таъминлаш муаммосини ҳал этишда «Информатика ва ахборот технологиялари»ни муайян фанда қўллаш учун махсус курслар ўқитилиши ҳам мумкин деган фикрдамиз.

Хулоса шуки, узлуксиз таълимда узвийлик ва уни таъминлаш муаммосининг ҳар хил ечимлари бўлса-да, бу муаммо таълим тизими ёки таълим мазмуни ўзгариши билан, жамият талабининг ахборот таълимига бўлган эҳтиёжи ортиши ёки камайиши билан янгиланиб боради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Арипов М.М., Юлдашев З.Х., Юлдашев У.Ю. Информатика фанини узлуксиз ўқитиш муаммолари ҳақида// Таълимда ахборот технологиялари респ. илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: ТДПУ, 2000,– Б. 19–20.
2. Аҳлидинов Р.Ш., Ибрагимов Х.И. Умумий ўрта таълим тизимида узвийликни таъминлашнинг илмий-педагогик асослари // «Узлуксиз таълим жараёнини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Т., 2004. – Б. 9 – 12.
3. Кустов Ю.А. Место о роль принципа преемственности в педагогике высшей школы //Современная высшая школа. – Москва, 1998. - № 1 (61). – С. 63-76.
4. Кыверялг А.А. Сущность преемственности и ее реализация в обучении //Преемственность в обучении учащихся предметам естественно-математического цикла в школе и среднем профтехучилище: Методические рекомендации. /Под ред. А.А.Кыверялга, А.В.Батаршева. - М.: Изд. АПН СССР, 1984. - С. 6-20.
5. Тайлаков Н.И. ва бошқ. Информатика ва ахборот технологиялари. 10 синф учун дарслик. Extremum Press нашриёти. Тошкент 2017.

УДК: 371.126

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ “КОММУНИКАТИВ НУТҚ МАДАНИЯТИ” ТУШУНЧАСИНИНГ МОҲИАТИ ВА УНИНГ НАЗАРИЙ МОДЕЛИ

Содиқов Х. - Жиззах давлат педагогика университети, ўқитувчи

Аннотация. Бўлажак педагогларда коммуникатив-нутқ маданиятини шакллантириш уларнинг педагогик фаолиятини олиб боришида муҳим саналади. Ушбу мақолада бўлажак педагогнинг “коммуникатив нутқ маданияти”, тушунчасининг моҳияти ва унинг назарий модели баён этилган.

Калит сўзлар: бўлажак педагоглар, коммуникатив-нутқ маданияти, педагогик фаолият, модел, кроссмаданий, инсонпарварлик.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ “КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВАЯ КУЛЬТУРА ” БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ И ЕГО ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ

Садиқов Х. - Джизакский государственный педагогический институт, преподаватель

Аннотация. Формирование коммуникативно-речевой культуры у будущих педагогов является важным в их педагогической деятельности. В этой статье описывается сущность понятия “коммуникативно-речевая культура” будущего педагога и его теоретическая модель.

Ключевые слова: будущие педагоги, коммуникативно-речевая культура, педагогическая деятельность, модель, кросс-культура, гуманизм.

THE ESSENCE OF THE CONCEPT “COMMUNICATIVE-SPEECH CULTURE ” OF THE FUTURE TEACHER AND HIS THEORETICAL MODEL

Sodikhov Kh. – Jizzahk State Pedagogical Institute, teacher

Annotation. Formation of communicative and speech culture of future teachers is important in their teaching activities. This article describes the essence of the concept of “communicative speech culture” of the future teacher and his theoretical model.

Key words: future teachers, communicative speech culture, pedagogical activity, model, cross-cultural, humanism.

Олий таълим тизимидаги ислохотлар нафақат ижтимоий йўналишлар, қадриятлар, илмий, маданий, ижтимоий ривожланишдаги ўзгаришлар, балки глобаллашув, кроссмаданий коммуникациялар жараёни контекстида ҳам содир бўлмоқда. Ислохотлар таълим соҳасининг шаклий (анъанавий, масофавийтаълим) ҳамда мазмуни (намунавий дастурлар, фанциклари, соатлармиқдори, умумтаълим, махсус курслар мазмуни, тақдим этиладиган ахборот, таълим хизматлари сифати) жиҳатларини ҳам қамраб олмоқда.

Бундай устуворликлар бугунги кунда бутун дунёда юз бераётган глобаллашув жараёнлари билан асосланади. Билимларнинг роли шунчалик ўсдики, ҳатто улар алоҳида ҳудудлар ҳамда бутун давлат ривожланишининг асосий конструктив омилларидан бирига айланди. Иқтисодиёт, сиёсат, маданиятдаги ўзгаришлар, замонавий жамиятнинг ахборотга бойлиги таълим соҳасидаги унинг ўрни, ташкил этилиши ва мазмунига ёндашувлардаги туб ўзгаришлар учун асосга айланди.

Гуманистик тафаккур коммуникатив маданият мазмунида тилни эгаллаган шахснинг шаклланиши муаммосига бевосита алоқадордир. Янги минг йиллик бошланиши билан педагогика фанининг долзарб вазифасини нафақат таълим олувчининг юқори профессионаллиги, балки талаба – бўлажак мутахассиснинг шахсий шаклланиши ва ривожланишини таъминловчи олий мактаб таълим тизимининг янги парадигмасини асослаш ташкил этади.

Нутқ маданияти маданиятнинг бошқа компонентлари билан бевосита ўзаро алоқадордир. Бизнинг тадқиқотимиз учун мазкур ўзаро алоқадорлик муҳим аҳамиятга эга, чунки коммуникатив маданиятни шакллантириш жараёнида замонавий жамиятнинг ёшларнинг нутқий маданиятларига, касбий ўзига хосликка таъсирини ва таълим олувчининг нутқ маданиятининг ҳақиқий даражасини инобатга олиш зарур.

Коммуникатив механизм шахс сифатлари тизимини, жумладан нутқ маданиятини ифодалайди. Коммуникатив маданият, шахснинг умуммаданий ва касбий шаклланишида етакчи ўрин эгаллаб, таълимнинг устувор вазибаларидан бири ҳисобланиб, педагогик тизимларнинг структуравий ва функционал компонентларининг бирлигида моделлаштиришнинг махсус объекти сифатида қаралади ва гуманитар таълимнинг муҳим ташкил этувчиси сифатида намоён бўлади.

Мақолада биз педагогик жараёнда талабаларнинг коммуникатив нутқ маданиятларини шакллантиришнинг аҳамиятини ва унинг бўлажак педагогларнинг компетентликлари ва профессионалликлари билан ўзаро алоқадорлигини, шунингдек тадқиқ этилаётган маданиятнинг касбий тайёргарликка киритилишининг заруратини ўргандик.

Коммуникатив-нутқ маданияти муаммоси бўйича психологик-педагогик адабиётлар таҳлили, бўлажак педагогни «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида мақсадга мувофиқ равишда тайёрлаш етарлича тадқиқ этилмаганлигини кўрсатди. Замонавий таълим тизимида юқори малакали, ижодий ва коммуникатив, педагогик жараён самарадорлигини ошириш ва ўқитувчи ҳамда ўқувчиларнинг фаолиятларини яхшилаш учун ўзларининг барча имкониятларини максимал қўллаш оладиган педагоглар зарур. Мактаб учун «янги ўқитувчи» керак эмас, балки аввалгидек билим ва малакаларга эга бўлган, «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида самарали ўзаро муносабатларни амалга оширишга имкон берувчи, ўқувчилар билан ўзаро муносабатларнинг имкониятларини малакали ва рационал қўллаш билан тўлдирилган билим, кўникма ва малакаларга эга ўқитувчи керак. Шунга кўра, педагогика олий таълим муассасаси педагогик жараёнида бўлажак педагогнинг коммуникатив нутқ маданиятини шакллантиришни касбий тайёргарликнинг аспекти сифатида қараш лозим.

Кейинги тадқиқот учун бўлажак педагогнинг «коммуникатив нутқ маданияти» тушунчасининг моҳиятини аниқлаш зарур.

Бўлажак педагогнинг коммуникативнутқ маданиятини шакллантириш касбий тайёргарликнинг ажралмас қисми ва аспекти ҳисобланади. Шунинг учун, бўлажак педагогнинг коммуникативнутқ маданиятини шакллантириш касбий тайёргарлик билан бир вақтда бориши лозим.

Коммуникатив-нутқ маданияти структурасини ҳисобга олиб, биз унга қуйидаги таърифни беришимиз мумкин:

Бўлажак педагогнинг коммуникатив нутқ маданияти мураккаб интегратив ҳосила бўлиб, педагог шахсидаги ўзгаришларни акс эттиради, фаолият объектини такомиллаштириш мақсадида «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида самарали коммуникацияни таъминловчи билим, кўникма ва малакалар мажмуидан ташкил топади, касбий шаклланиш жараёнида педагогни касбий тайёрлашнинг аспекти ва натижаси ҳисобланади.

Педагог-шахс учта аспекти эгаллаган бўлиши лозим:

– билиш;

- малакага эга бўлиш;

- шахсий –фаолиятга мотивацион-қадриятли муносабатда бўлиш[1].

Шу билан бирга бугунги кунда нафақат «билиш ва малакага эга бўлиш» муҳим, балки бажарилаётган фаолиятга фаол ижобий муносабат ва бунда ижодий ёндашувни намоён этиш ҳам муҳимдир. Бунда фаолиятнинг операцион мезонларидан кўра касбий компетентликни қамраб олувчи шахсий мезонлар (мотивлар) тушунилиши лозим [2].

Бўлажак педагогнинг коммуникатив-нутқ маданияти структурасини аниқлашда қуйидагиларга таянамиз:

• бўлажак педагогнинг «коммуникативнутқ маданияти» тушунчасининг моҳиятига;

• ҳолати бўлажак педагогнинг касбий ва коммуникатив компетентлигига боғлиқ бўлган яхлит педагогик жараён назариясига;

• амалга ошириш учун зарур бўлган, педагогнинг ўқувчилар билан самарали ўзаро муносабатини таъминловчи назарий билимлар, кўникма, малакалар, фаолият усулларига.

Ишлаб чиқилган бўлажак педагогнинг коммуникатив-нутқ маданияти модели қуйидаги компонентларда ифодаланади:

• фаолият мотивлари, эҳтиёжлар, шахснинг фаолиятга муносабатида, шахснинг касбий қизиқишлари, шахс фаолликларида ифодаланувчи мотивацион компонент;

• фаолият объектини (педагогик жараён) ўзгартириш ва самарадорлигини ошириш бўлажак педагогни тайёрлашнинг мақсади ҳисобланувчи, унинг моҳияти тўғрисидаги назарий билимлар, шунингдек педагогик жараённи ўзгартириш усуллари, методлари тўғрисидаги билимлар тизимининг мавжудлиги билан тавсифланувчи мазмунли компонент;

• «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида самарали ўзаро муносабат таъминланишига ёрдам берувчи кўникма, малака, фаолият усуллари ва методлари мажмуидан ташкил топган процессуал компонент.

Коммуникатив-нутқ маданиятининг юқорида санаб ўтилган компонентлари унинг мезонлари ва кўрсаткичларини ажратиш имконини беради.

Педагогни тайёрлаш жараёни талабаларнинг билим, кўникмалар, шахсий сифатлар, педагогнинг тўғри хусусиятларини эгаллаш бўйича фаолиятларини акс эттиради. Мазкур фаолиятнинг муваффақиятлиги мотивацияга боғлиқ, агар мотивация ижобий бўлса, натижалар юқори бўлади. Фаолиятнинг муваффақиятлиги ёки муваффақиятсизлиги унга бўлган муносабатга боғлиқ. Агар шахс ўз меҳнатининг обрўсини юқори баҳоласа, касби унинг учун катта аҳамиятга эга бўлса, унда бўлажак педагог касбий билимлар ва кўникмаларни эгаллаш учун катта фидойилик, фаоллик билан ишлайди.

Бўлажак педагогнинг коммуникатив нутқ маданияти фаолият объекти моҳияти тўғрисидаги билимларга таяниши керак. Касбий фаолият тўғрисидаги билимларни эгалламай туриб касбий фаолиятни амалга ошириб бўлмайди. Бўлажак педагог учун яхлит педагогик жараён назарияси билимларини эгаллаш зарур [3].

Яхлит педагогик жараён назариясини, уни бошқаришнинг хусусиятларини билиш, кўрсаткичлари қуйидагилар ҳисобланади:

- педагогик жараён моҳиятини тушуниш;
- педагогик жараён компонентлари, қонуниятлари, ҳаракатлантирувчи кучлари, тарбиявий механизмларини билиш;
- педагогик жараённи бошқариш хусусиятларини билиш;
- педагогик жараённи такомиллаштириш усуллари билиш.

Бўлажак педагогнинг коммуникатив нутқ маданияти албатта коммуникатив компетентликни назарда тутати. Педагогик жараённи такомиллаштириш мақсадида «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида рационал ва самарали ўзаро муносабатни амалга оширишга имкон берувчи билимлар, кўникма ва малакаларни эгаллаш коммуникатив нутқ маданиятининг зарурий таркибий қисмлари ҳисобланади.

Коммуникатив компетентликнинг кўрсаткичлари қуйидагилар:

- «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида самарали ўзаро муносабатларни таъминловчи малакаларга эгаллик;
- «ўқитувчи-ўқувчи» тизимидаги ўзаро муносабатлар услуби.

Ўзаро муносабатларнинг авторитар (иродавий, бошқарувчилик), демократик (конструктив, инсонпарварлик), либерал (барқарор бўлмаган, анархик) каби ҳар бир услуби уларнинг шаклий ва мазмунли жиҳатлари бўйича гуруҳланадиган маълум сифатлар қатори билан тавсифланади. Ўзаро муносабатлар услубининг шаклий жиҳати ўқувчиларнинг мурожаат, муносабат шаклини, мазмунли жиҳати эса – унинг алоҳида ҳаракатларининг мазмунини қамраб олади ва бу педагогик фаолиятларнинг асосини ташкил этади.

Педагог барчага бирдек муносабатда бўлишга, “севимлилар”ни ажратмаслиги, ўқувчиларнинг имкониятлари ва хатти-ҳаракатларини объектив баҳолашга, ижобий баҳонинг рағбатлантирувчи ролини унутмасликка, алоҳида хатти-ҳаракатлар баҳосини умуман шахс баҳоси билан тенглаштирамасликка мажбур. Ихтиёрий вазиятларда ўзини тута олиши, шахсий намуна ҳар қандай маслаҳатлар, кўрсатмалар ва ҳоказолардан кўра кўпроқ таъсир кўрсатишини унутмаслиги, ўзининг кайфияти ва меҳри билан ўқувчиларни хурсанд қилишни билиши, уларга доимо янада яхши ўқиш истагини туғдириши лозим. Ҳар бир педагог ўқувчилар билан нафақат дарс ёки махсус ташкил этилган тадбирлар ва машғулотлар вақтида, балки дарсдан ташқари вақтда, аммо муносабатлар чегарасини сақлаган ҳолда мулоқот қилишга интилиши лозим. Ўқитувчи педагогика, психология, педагогик жараённи бошқариш соҳасида ўзининг билимларини доимий такомиллаштиришга ҳамда педагогика фани ва амалиётининг сўнгги ютуқларидан ўз ишида фойдаланишга мажбур.

Ўқитишни билиш туғма сифат ҳисобланмайди, у педагогик фаолиятнинг назарий ва методик асосларини билиш ҳамда ижодга асосланган амалий педагогик фаолият тажрибаси асосидаги

педагогик фаолиятда ривожланади. Айниқса, ўз ишини танқидий баҳолаш, муваффақият ва муваффақиятсизлик сабабларини англаш, ўз фаолиятини энг яхши намуналар билан таққослаш натижасида эгалланган тажриба қимматлидир. Ижодий педагог амалиётдан ижобий тажрибани эгаллайди, унинг давомида педагогик жараённи ташкил этишнинг янги, янада самарали йўллари излайди. Педагог касбий тайёргарлик билан бир қаторда яхши психологик тайёргарликка ҳам эга бўлиши керак, улар биргаликда ўқув-тарбиявий жараённинг самарадорлигини оширишга ва уни ижодий ташкил этишга ёрдам беради.

Бундан ташқари, педагог ўқувчиларга ўз қобилиятларини амалга оширишга имкон бериши, шунингдек уларнинг ривожланишини таъминлаши лозим. Бу билан у, бир томондан, ўқувчилар олдида турган ўқув вазифаларини ҳал этиш учун уларга имкониятларидан тўғри фойдаланишга ва бошқа томондан, уларнинг шахсий ривожланишларига кўмаклашади.

Ўз ўқувчиларини ўқишга интилишларини ошириш учун педагог улар ўқишда ютуқларга эришганларида уларни мақташи, улар муваффақиятсизликка учраганларида эса унинг учун жавобгарликни ўз зиммасига олиши керак. Одатда бу мантиқан тўғри эмасдек туюлади, аммо у педагогик жараённи ташкил этишда муҳим ва фойдалидир. Педагог ўз ўқувчиларининг иқтидорлари ва қобилиятларини очишни билиши керак.

Хулоса ўрнида қуйидаги жадвалда бўлажак ўқитувчининг коммуникатив нутқ маданияти тушунчасининг моҳияти ва унинг назарий моделининг кўрсаткичларини тақдим этамиз.

Бўлажак педагогнинг коммуникатив нутқ маданияти	
Мезонлар	Кўрсаткичлар
1. Мотивацион мезон	<ul style="list-style-type: none"> • педагог касбига ижобий муносабат; • педагогик фаолиятни амалга оширишга қизиқишнингмавжудлиги; • педагогик жараённинг сифати ва самарадорлигини ошириш учун зарур бўлган кўникмаларни эгаллашдаги фаоллик.
2. Яхлит педагогик жараён назарияси ва уни бошқариш хусусиятларини билиш	<ul style="list-style-type: none"> • педагогик жараён моҳиятини тушуниш; • педагогик жараён компонентлари, ҳаракатлантирувчи кучлари, тарбиявий механизмларини билиш; • педагогик жараённи бошқариш хусусиятларини билиш; • педагогик жараённи такомиллаштириш усулларини билиш.
3. Коммуникатив компетентлик	<ul style="list-style-type: none"> • «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида самарали ўзаро муносабатларни таъминловчи малакаларга эгалик; • «ўқитувчи-ўқувчи» тизимида ўзаро муносабатлар услуби.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль ПФ-4947-сонли "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони.
2. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О. Педагогика фанидан изоҳли луғат. Т., «Фан ва технология», 2008, 480 бет.
3. Денисова А.И. Теория и методика профессиональной подготовки студентов на основе информационных технологий. автореф.д-ра.пед.наук. - М., 1994. -С.32.
4. Дьяченко В. К. Сотрудничество в обучении. М., 1991.-С.35. Единство предметно-практической деятельности в профессиональной подготовке будущего учителя. /Под ред. Н.Д.Хмель, Алма-Ата. 1992. - С.86. Пидкасистый П.И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы. - М., 1999.-С.120.
5. Якунин В.А. Современные методы обучения в высшей школе. - Л., 1991.-С.125.
6. Scheleirmacher F. Hermeneutic. Heidelberg, 1990. p. 80.
7. СавельеваГ.Н. L'Histoire de la France. I-ère partie. La Prehistoire. L'Antiquité. Le Moyen Age.1999.p.90.

УДК: 371.126

ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ КАСБИЙ РЕФЛЕКСИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Зармасов Ш. – Жиззах давлат педагогика институти, ўқитувчи

Аннотация. Илмий-тадқиқот ишларини ўрганиш педагогик маҳоратни ошириш муаммоси ечимини топишда касбий рефлексияни ривожлантириш муҳимлигини кўрсатади. Мақолада рефлексия тушунчасининг моҳияти, олимларнинг рефлексия тушунчасига муносабати, педагогик фаолиятда бўлажак ўқитувчининг касбий рефлексиясини ривожлантириш тўғрисидаги фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: рефлексия, педагогик рефлексия, касбий рефлексия, касбий педагогик рефлексия, рефлексив қобилият.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Зармасов Ш. – Джиззакский государственный педагогический институт, преподаватель

Аннотация. Изучение научно-исследовательской работы показывает важность развития профессиональной рефлексии в поиске решения проблемы повышения педагогического мастерства. В статье изложена суть понятия рефлексии, отношение ученых к понятию рефлексии, развитие профессиональной рефлексии будущего учителя в педагогической деятельности.

Ключевые слова: рефлексия, педагогическая рефлексия, профессиональная рефлексия, профессионально педагогическая рефлексия, рефлексивные способности.

THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL REFLECTION OF FUTURE TEACHERS IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

Zarmasov Sh. - Jizzakh State Pedagogical Institute, teacher

Abstract. The study of research work shows the importance of the development of professional reflection in the search for solutions to the problem of improving pedagogical skills. The article describes the essence of the concept of reflection, the attitude of scientists to the concept of reflection, the development of professional reflection of the future teacher in teaching.

Key words: reflection, pedagogical reflection, professional reflection, professional pedagogical reflexion, reflexive abilities.

Олимлар педагогик маҳоратни ошириш муаммоси ечимининг турли йўллари кўриб чиқиб, касбий рефлексияни ривожлантирадиган ўқитувчи педагогик тафаккурининг таҳлилий хусусиятларини ривожлантиришнинг муҳимлигини таъкидлайдилар.

Рефлексия тушунчаси фалсафада қадимги Грецияда юзага келган ва инсоннинг ўз онгида содир бўлаётганлар тўғрисида фикрлаш, ўз фикрларининг мазмунига эътибор қаратишини англатган (Декарт); рефлексия ўз-ўзини билишга қобилиятлилик сифатида (Сократ, Платон, Плотин, Локк ва бошқалар); билишга оид қобилиятларнинг ривожланиши асоси сифатида (Кант, Гегель, Фихте, Шеллинг) қаралган.

Бугунги кунда фалсафада назарий ва амалий рефлексияни фарқлаш қабул қилинган бўлиб, назарий рефлексия тушунчанинг ривожланиш вақти сифатида, бир тушунча доирасида бир таърифдан бошқасига ўтишга имкон берувчи метод сифатида; амалий рефлексия - индивидуал хатти-ҳаракатнинг ва ниятнинг боғлиқлиги, бунда мазкур боғлиқлик меъёрининг назорати амалга ошириладиган жараёни сифатида тавсифланади[17].

Фалсафий тоифа сифатида юзага келиб, рефлексия ҳозирги вақтда психология, социология, синергетика, мантиқ, андрогогика, эвристика, кибернетика ва бошқа кўпгина фанларнинг тадқиқот объекти ҳисобланади.

Психологияда рефлексия “субъектнинг ички психик актлар ва ҳолатларининг тушунилиши” сифатида талқин этилади[8]. Ўқитувчининг педагогик фаолиятида рефлексиянинг ролини ўрганишда ижтимоий психология нуқтаи назаридан мазкур тушунчанинг таърифи эътиборга лойиқ бўлиб, унда

рефлексия инсоннинг бошқа инсонлар томонидан ҳақиқатда қандай қабул қилинишини англаш шакли сифатида қаралади.

С.Л. Рубинштейн шахснинг психик ривожланишини бошқариш имкониятини ўрганиб, рефлексиянинг юзага келиши билан инсонмавжудлигининг алоҳида усулини унинг оламга муносабати билан боғлайди:

“Рефлексия ҳаётнинг мазкур узлуксиз жараёнини худди тўхтатаётгандек, узаётгандек инсонни мазкур вақтнинг чегарасидан хаёлан чиқаради, инсоннинг ҳар бир хатти-ҳаракати ҳаёт тўғрисидаги фалсафий мулоҳаза юритиш хусусиятига эга бўлади” [16,б.351].

И.С.Ладенко интеллектуал тизимларнинг ўз-ўзини ташкил этишида рефлексиянинг ролини интеллектуал фаолиятдаги кўникма ва малакаларни такомиллаштириш эҳтиёжи ва нутқ, хотира, тасаввурнинг ички ва ташқи шакллари тўғрисидаги психологик тасаввурларни ишлаб чиқиш зарурати билан боғлаган. У “фикрлаш фаолияти жараёнида ички ҳолатдан ташқига ва аксинча ўтишдаги рефлексия бундай жараёнларнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси тўғрисидаги тасаввурларнинг шаклланишининг асоси бўлиб хизмат қилади”, - деб ҳисоблайди. [13,б. 13].

Замонавий тадқиқотларда кўпгина муаллифлар томонидан тақлиф этилган рефлексия бир қанча таснифига таянади.

Касбий педагогик фаолиятда рефлексия жараёнини ўрганиб, кўпгина олимлар унинг коммуникатив ва ҳамкорликдаги турларини афзал кўради.

Рефлексив қобилиятларни ўқитувчи касбий фаолиятининг зарурий компонентлари деб ҳисоблаган муаллифлар (А.А.Бизязева, В.В.Ветрова, Е.Н.Пехота, И.А.Стеценко, И.Г.Татур, А.В.Христева ва бошқалар) уларни талабаларнинг олий таълим муассасаларидаги таълим олишлари давриданоқ шакллантириш ва ривожлантириш зарурати тўғрисида айтадилар.

А.В.Христева рефлексив ҳолатнинг моҳиятини ижодий касбий фаолиятнинг тизим ҳосил қилувчи компоненти сифатида очиб беради, бўлажак ўқитувчининг рефлексив ҳолатининг шаклланиши ва ривожланишини шахсий такомиллашиш учун ўқитувчи ижодий имкониятининг зарурий қисми сифатида тушунади [19,б.8-10].

Е.Н.Пехотанинг тадқиқотлари кўрсатишича, талабада касбий рефлексияни ривожлантириш олий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнини индивидуаллаштириш асосида амалга оширилиши мумкин[15,б.49,50].

В.А.Кривошеев коммуникатив ва шахсий рефлексияни ўрганиб, фаолиятни ўзлаштириш давомида ўқитувчи у тўғрисида ҳамкасблари ва ўқувчилар нима деб ўйлашларини яхшироқ аниқлай олиши ва бу билимларни ўз-ўзини баҳолашга кирита бошлашини таъкидлайди. У “коммуникатив рефлексия шахсий рефлексиянинг мазмуни, тузилиши ва адекватлигини детерминациялайди”, - деб ҳисоблайди [10, б.23].

А.А.Бизязева,интеллектуал рефлексияни ўқитувчининг касбий рефлексив сифатлари ривожланадиган асос сифатида ўрганишга имкон беришини таъкидлайди [5,б.12].

Рефлексив қобилият педагог учун билимларни етказиш жараёнида зарурдир. Ю.Н. Кулюткин, бу ҳолатда “шахсий амалий ечимларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнини” рефлексия предметига айланттириш зарур деб ҳисоблайди. “Бунинг учун эса унда мазкур жараёнларни таҳлил этишнинг тегишли фикрлаш усуллари шаклланган бўлиши керак” [12, б.28].

Ю.Н.Кулюткин, Г.С.Сухобская ва бошқалар, ривожланган педагогик рефлексиясиз, доимий таҳлил ва ўз-ўзини таҳлил қилишсиз ўқитувчи амалий фаолиятида юзага келувчи муаммоларни чуқур англамасдан уларни ечиш йўлларини тўғри танлаш мумкин эмаслигини билдиради [12,б.74].

Г.М.Коджаспирова педагогик рефлексияни нафақат “ўзига ва ўз хулқиға мос баҳо бериш, балки ўзини бошқа инсонлар, аввало ўқитувчи педагогик мулоқот жараёнида ўзаро алоқаға киришадиганлар қандай қабул қилишларини тушуниши” сифатида қарайди [9,б.30].

Ҳозирги вақтга қадар педагогик рефлексия тушунчасининг аниқ таърифи йўқлигини таъкидлаш керак. Эҳтимол бу ҳодисани ўрганиш психология, педагогика, педагогик психология, таълим фалсафаси ва бошқа фанлар кесишувида юз бериши билан боғлиқдир.

Кўчириш принципини – рефлексия – бу ўзини англаш..., касбий рефлексия – ўзини касбида англаш, касбий педагогик рефлексия – бу ўзини педагог касбида англаш (Б.З. Вульф, В.Н. Харькин ва бошқалар)дир.

Биз Г.М. Коджаспированинг нуқтаи назарига қўшила олмаймиз, унинг фикрига кўра, агар рефлексия предмети ўқитувчи педагогик фаолиятининг барча томонларида хизмат қилса, унда бу педагогик рефлексия. Шунга кўра, биз педагогик фаолиятда ўқитувчининг касбий рефлексияси тўғрисида фикрлаш зарур деб ҳисоблаймиз.

Б.З.Вульфовнинг касбий рефлексия жараёнида ўзини, ўзининг имкониятларини танланган педагогик касб у тўғридаги тасаввурлар, ўзининг педагогик тажрибаси тўғрисидаги мавжуд талаблар билан боғлаш, яъни “кўнгилли актлар занжири” содир бўлиши тўғрисидаги фикри, ташқи сабабларнинг ички шароитлар орқали амал қилиши тўғрисидаги машҳур қонидани тасдиқлайди (С.Л. Рубинштейн бўйича) ва бизнинг мақоламиз мавзусини очиб бериш учун жуда муҳим ҳисобланади.

Педагогик маҳоратнинг асосий хусусиятларидан бири - рефлексия жараёнида касбий сифатларнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигининг тасдиқланиши эмас, балки уларнинг ривожланишини, бойитилишини, кучайтирилишини рағбатлантиришдир.

Г.А. Голициннинг ва Г.П. Шедровицкийнинг ишларида рефлексияга фаолиятнинг ривожланишининг омили ва табиий механизми сифатида катта аҳамият берилади. Г.П. Шедровицкий рефлексияни “фаолиятларнинг бирлашуви (кооперацияси)” нуқтаи назаридан кўриб чиқишни таклиф этган. У бирор-бир фаолият амалга оширила олмаса, унда мазкур ғоя асосида мазкур фаолият доирасидан “рефлексив чиқиш” схемаси қурилади деб ҳисоблайди. Бунда инсон янги фаолият ҳолатига ўтади, “мазмунни қуриш” воситаларига эга бўлади, улардан келиб чиқиб дастлабки фаолиятни тушунади ва ифодалайди ҳамда бунда иккинчи фаолият рефлексив равишда биринчисини “материал” сифатида сингдириб олади [20,б.22-23].

А.А.Халиковнинг ишларида олий таълим муассасалари талабаларининг педагогик маҳоратини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи мезонларнинг (ижтимоий, маънавий, педагогик-психологик) ўзаро боғлиқлик даражасини белгиловчи касбий педагогик рефлексия кўрсаткичлари такомиллаштирилган, бунда олий таълим муассасалари талабаларининг педагогик маҳоратини ривожлантиришда педагогик техника, нотиклик санъати, интуиция, креативлик, интеллектуаллик, педагогик рефлексия компонентларини қамраб олган педагогик қобилиятлар профессиограммаси такомиллаштирилган[18].

Хулоса шуки, юқорида қайд этилган олимларнинг бундай хулосалари ўқитувчи шахсининг ўз-ўзини ривожлантиришига (бу унинг ўз меҳнати натижаларидан кучли қониқмаслик билан боғлиқ) йўналтирилган бўлиб, бу педагогнинг касбий ўз-ўзини такомиллаштиришининг муҳим сифатларидан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сон Қарори.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент. –Ўзбекистон.–2017.–488 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент. –Ўзбекистон.–2018.–89 б.
5. Бизяева А. А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: Дис. канд.психол.наук.-С.-Пб.-1993.-190 с.
6. Вульфов Б.З. Профессиональная рефлексия в непрерывном образовании // Гуманизация образования.- Бийск.-1994.-№ 2,- С.43-50.
7. Философская энциклопедия. - М.: Советская энциклопедия, 1967. - Т.4. -с.499
8. Краткий психологический словарь /Ред. -сост. Л.А. Карпенко, 1998. - с.318
9. Коджаспирова Г.М. Теория и практика профессионального педагогического самообразования.-М.: МГОПИ, Альфа, 1993.- 120с.
- 10.Кривошеев В.А.Рефлексия в деятельности начинающих учителей: Автореф. дис.канд. психол. наук.-Минск, 1991. - 25 с.
- 11.Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. Л.: Знание,1985.-32 с.

12. Кулюткин Ю.Н. Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя/Вопросы психологии, 1986. - №2. - с.21-30.

13. Ладенко И.С. О роли рефлексии в самоорганизации интеллектуальных систем// Рефлексия в науке и обучении: Сб. науч. трудов/Отв. ред. И.С. Ладенко, О.Л. Донских, Г.А. Антипов.-Новосибирск, 1989- С.7.

14. Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат. /Подред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской.: Педагогика, 1990.-104 с.

15. Пехота Е.Н. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя//Духовности рефлексивность в становлении профессионала: Материалы межд. науч.-практ. семинара: Москва, 17-20 июня 1997г./ Под ред. Н.А. Коваль, И.Н. Семёнова.- М.- Тамбов: ТГУ, 1997.- с.49-50.

16. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание.- М.: 1957-328 с.

17. Современная философия: Словарь и хрестоматия. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. - с.67.

18. Халиков А.А. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича докторлик (dsc) илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация.- Тошкент. 2018 й.- 220 б

19. Христева А.В. формирование умений анализа профессионально-педагогической деятельности: Метод. реком. для студентов педвузов и учителей- Магнитогорск: МГПИ, 1997, 43 с.

20. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия/Исследование рече-мыслительной деятельности.-Алма-Ата, 1974.-с.12-28.

УДК: 51:371

MASALALAR USTIDA IJODIY ISHLASH

G'ofurova M.S. - Farg'ona davlat universiteti, o'qituvchi

Annotasiya. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda masala yechish muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada matn masalalarni tahlil qilish, ularni yechish yo'llari, shuningdek masala yechishda ma'lum va noma'lum ongli idrok qilish usullari yoritildi. Maqolada, shuningdek, masalani sharti bo'yicha tizimli ishlash, masalani yechishda solishtirib taqqoslashdan foydalanildi.

Kalit so'zlar: matnli matematik masalalar, muammoli vazifa, muammoni hal etish, ma'lum va noma'lum o'rtasida bog'lanishlar, tahlil.

ТВОРЧЕСКАЯ РАБОТА НАД ЗАДАЧАМИ

Гофурова М. - Ферганский государственный университет, преподаватель

Аннотация. Важное место в преподавании математики в начальных классах занимает решение задач. В данной статье освещены способы анализа текстовых задач, их решения, а также способы их осознанного восприятия, известные и неизвестные при решении задач. В статье также раскрывается методика системной работы над условием задач, использование сравнений, сопоставлений в решении задач.

Ключевые слова: текстовые математические проблемы, проблемные задачи, решение проблемы, связь между известным и неизвестным, анализ.

CREATIVE WORK ON THE TASKS

Gofurova M.S. - Fergana State University, teacher

Annotation. Problem solving takes an important place in the teaching of mathematics in primary school. In this article, the methods of analysis of text problems, their solutions, as well as ways of their conscious perception, known and unknown in solving problems were covered. The article also reveals the method of systematic work on the condition of problems, the use of comparisons in solving problems.

Key words: text-based mathematical problems, tasks, problem solving, communication between the known and the unknown, in the final analysis.

Sodda va murakkab masalalar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning vositasi bo'lib, u o'z ichiga "yashirin ma'lumot" ni oladi. Bu ma'lumotni qidirish masala echuvchidan analiz va sintezga mustaqil murojaat qilish, faktlarni taqqoslash, umumlashtirishlarni talab qiladi. Bilishning bu usullarini o'rgatish matematika o'qitishning muhim maqsadlaridan biridir.

O'qituvchi o'zidagi bilim va tajribaga tayanib masala shartiga nisbatan muayyan mantiqiy mushohada yuritadi. Unda masalani yechish yo'li haqida mulohaza vujudga keladi. U masalani yechish rejasini tuzadi. O'quvchilarning shu mulohazalariga asosan ketma-ket aniq amallar bajariladi. Hisoblash natijalariga asoslanib yakun va xulosalar chiqariladi. Shu olingan bilimlar asosida masalalarni mustaqil yechishda foydalanadilar. O'quvchilarning bunday izlanish faoliyati ularning bilish faolligini rag'batlantiruvchi ehtiyojga aylansagina kutilgan natijalarni berishi mumkin. Ko'pgina masalalarda o'quvchilarni mustaqil izlanishga da'vat etadigan "savol tuzing", "teskari masala tuzing", "taqqoslang", "xulosa yasang" kabi ko'rsatmalar berilgan. Biroq tajribadan ma'lumki, bunday ko'rsatmalar ilmiy xarakterda bo'lgani sababli bolalar mustaqilligini va dars samaradorligini oshirish uchun etarli emas. Shuning uchun matematik masalalar yechishda o'quvchilar fikrlashini yo'naltirib, ularga yo'l-yo'riq ko'rsatib, masala va misollarni yechish yo'llariga etaklab boruvchi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. [1.221]

Masalalar yechish jarayonida o'quvchilarga notanish masala topshirilsa, ba'zan ularda tushunmovchilik yuzaga keladi.

O'quvchilar u yoki bu masalaning nima maqsadda echilganlini, undagi ma'lum va noma'lumlar orasida qanday bog'lanish mavjudligini ongli ravishda tushunib olishlari kerak. Shuni e'tiborga olib, o'quvchilar o'xshash bo'lmagan masalalar yechish malakalarini shakllantirishga qaratilgan masalalarni ko'ramiz.

I. Sharti ortiqcha masalalar

1. Magazinga 2 kg li va 4kg li paketlarda kartoshka keltirildi. Kichik paketlardagi kartoshkalar soni ko'proq. To'rt kg li paketlardagi kartoshkalar bilan ikki kg li paketlardagi kartoshkalarning massalari bir xil. Har ikkala paketlar soni qanday?

2. Mashina turar joyida 40 ta engil mashinalar va mototsikllar turibti. G'ildiraklari soni 100 ta, rullari soni esa 40 ta. Neshta engil mashina va neshta mototsikl bor?

3. A shahardan B shaharga qarab 46 km/soat tezlik bilan poyezd jo'nadi. Oradan 2 soat o'tgandan keyin uning ketidan 54 km/soat tezlik bilan ikkinchi poyezd jo'nadi. Agar shaharlar orasidagi masofa 1200 km bo'lib, birinchi poyezddagi vagonlar ikkinchi poyezddagidan ikki marta ko'p bo'lsa, ikkinchi poyezd jo'nash punkitidan qanday masofada birinchi poyezdni quvib etadi?

II. Savoli ifodalanmagan masalalar

Ayrim turdagi masalalarda nimani topish kerakligi bevosita yoki bilvosita yol bilan ifoda etilmaydi, masala shartida savoli to'liq ifodalanmagan bo'ladi. Bu topshiriq matnda berilgan matematik munosabatlardan mantiqiy ravishda kelib chiqadi. Masalan:

1. 285 m uzunlikda 5 va 8 m li 25 ta truba yotqizilgan (har bir turbadan nechta yotqizilgan ?)

2. Ikkita kitob javonida 130 ta kitob bor. Agar birinchi javondan 25 ta kitob olib, uni ikkinchisiga qoyilsa u holda ikkala javondagi kitoblar soni teng boladi (har bir javonda nechtdan kitob bo'lgan?).

3. Sutkaning oxirigacha uning $\frac{5}{8}$ qismi (hozir soat necha?).

4. Velosipedchi A dan B gacha bolgan masofani 18 km/soat, qaytishdagi masofani esa 12 km/soat tezlik bilan bosib otdi. (velosipedchining butun yo'ldagi ortacha tezligi qanchaga teng?).

5. Avtomobil 900 km yo'lni soatiga x km tezlik bilan otdi (u bu yolga qacha vaqt sarf qilgan?).

III. Mazmuni o'zgaruvchi masalalar.

Bir masala va uning ikkinchi varianti beriladi. Ikkinchi variantda birinchiga nisbatan berilganlardan biri o'zgaradi, lekin tashqi ko'rinishdan bu o'zgarish uncha muhim bo'lmagandek tuyuladi. Natijada uning echilish amallari ancha o'zgaradi. Masalan:

1. Ikki shahar orasidagi masofa 225km. Bu shaharlardan bir vaqtda bir-biriga qarab yo'lovchi (50 km/soat tezlik bilan) va yuk (40km/soat tezlik bilan) poyezdlari jo'nadi. Ular qancha vaqtdan keyin uchrashadilar?

Ikkinchi usul: Bir –biriga qarab so'zlari o'rniga bir yo'nalishda deyish mumkin.

2. Yengil avtomashina uchun 100 km masofaga yoqilg'i yoz vaqtida 10 litr, qish vaqtida esa 11 litr sarflanishi ma'lum bo'lsa, qishda yozdagidan necha foiz ortiq sarflangan?

Ikkinchi usulda yozda necha foiz kam sarflangan?

3.Ot belgilangan vaqtning yarmida soatiga 12 km tezlik bilan yurdi. Qolgan vaqtda esa soatiga 4 km tezlik bilan yurdi. Otning o'rtacha tezligini toping.

Ikkinchi usulda yo'lning yarmini soatiga 12 km tezlik bilan, qolgan qismini esa soatiga 4 km yurdi.

IV. Ma'lumotlari etishmaydigan masala-topshiriqlar ustida ishlash.

Dastlab son ma'lumotlar qo'yilishi talab qilinadigan matnli masalar bilan tanishtirish yo'llarini keltiramiz. Bunday masalalarda masala matni to'liq beriladi. Faqat son ma'lumotlarni o'quvchi tanlab qo'yadi. O'quvchilarni shunday masalalar bilan tanishtirar ekan, avvalo, masala matni oxirida berilgan son ma'lumotlar keltirilgan holda masala shartida son ma'lumotlardan ba'zilar keltirilmagan masala-topshiriqlarni o'quvchilarga havola qilish yaxshi samara beradi. Bunday topshiriqlar o'quvchilar tomonidan masalalar tuzish va uni o'zgartirish bilan bog'lanadi. Chunki o'quvchida masala tuzish ko'nikmasi shakllana borgan sari o'quvchi keyinchalik masala matnida berilganlar, izlanadiganlarni farqlaydi. Shu paytda son ma'lumotlari yashiringan masalalar tavsiya etiladi. Yig'indini topishga doir sodda masalalar bilan tanishtirishni mustahkamlash darslarida kiritishi mumkin. [1.251]

Quyidagi masala-topshiriq namunalari keltiramiz.

1-topshiriq: Bo'sh katakcha o'rniga masala matni oxirida yozilgan son ma'lumotlar qo'yib, masala eching.

"Behzodda ...ta ko'k va ...ta qizil shar bor. Behzodda hammasi bo'lib nechta shar bor?(4 va 3)
"O'quvchilar bu son ma'lumotlarini bo'sh katakchaga qo'yib, ikki xil mazmundagi yig'indini topishga doir masala tuzib ehadilar.

Keyinchalik masala matni oxirida son ma'lumot qo'yilishini talab qilinadigan masala-topshiriqlarni yechish o'rgatiladi. Ushbu topshiriqlarda dastlab shart qo'yiladi. "Bo'sh katakchalar o'rniga tegishli sonlarni qo'yib masalani eching!" yoki masala uchun son ma'lumotlarni to'g'ri tanlab qo'yib masalani eching!" kabi topshiriqlar qo'yib, masala matni kiritiladi. [5.104]

"Rustam ...ta, Doston esa ...ta ko'chat o'tqazdi. Rustam va Doston birga nechta ko'chat o'tqazdilar?" Bunday masalada o'quvchi mustaqil son ma'lumotni qo'yishi kerak. Albatta, tanlangan son haqiqatga to'g'ri kelishi, real voqeilikni ifodalashini o'quvchi sezishi kerak.

Son ma'lumotlar qo'yilishi talab qilinadigan masalalar ustida ishlashni davom ettirib, o'qituvchi qoldiqni (ayirmani) topishga doir masalalar uchun tatbiq qiladi. Masalan: "Nodirada ...ta daftar bor. Singlisiga ...ta daftar berdi. Nodirada nechta daftar qoldi?"

Bunday ko'rinishdagi, ya'ni son ma'lumotlar qo'yilishi talab qilinadigan masalalar keyinchalik ikki amalli masalalar uchun ham qo'llaniladi.

Bu usuldagi masalalarda 3ta son ma'lumotdan dastlab bittasi, 2tasi, bora-bora 3tasi yashiringan darcha shaklida matnli masalalarni o'quvchilarga o'rgatib borish yaxshi samara beradi. [2.282]

1- sinfdagi o'quvchilar yangi mazmundagi sodda masala "Ikki turlicha predmetlar soni yig'indisini ifodalovchi 3-predmetdagi son ma'lumotni topishga doir masala" bilan tanishadilar.

O'qituvchi o'quvchilarni shu kabi masalalarga tayyorlab borishi kerak. O'qituvchi yuqorida keltirilgan masalani o'quvchilar bilan muhokama qilib bajargach, ularning diqqatini huddi shunday mazmundagi ammo son ma'lumoti etishmaydigan masalaga jalb qilishi kerak.

O'quvchilar ikki amalli masalalar bilan tanishganlaridan so'ng, ularda ikki amalli masalani yechish malakasi shakllangach, o'qituvchi shartida son ma'lumoti etishmaydigan murakkab masala-topshiriqlarni o'quvchilar muhokamasiga havola etishi mumkin. Bu yo'nalish bo'yicha tayyorgarlik ishlari 1-sinfning oxirgi choragida o'tkazilib, 2-sinfdan boshlab bunday topshiriqlar bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich sinf metodik adabiyotlarida ko'rsatilishicha, sodda masalalardan ikki amalli masalaga o'tishni o'rgatishning bir necha yo'llari mavjud: masala savolini o'zgartirmay, shartini o'zgartirish; ikki sodda masalaning biridan shartni o'zgartirib, ikki sodda masalani biridan shartini, ikkinchisidan savolini olib, ikki amalli masala tuzish kabilar shular jumlasidandir. O'quvchilar bunday usullar bilan tanishgach, shartida son ma'lumotlar etishmaydigan masala-topshiriqlarning quyidagi ko'rinishlari bilan tanishishlari mumkin:

"Bir tokchada 12 ta kitob bor. 2- tokchada esa undan ...ta kam kitob bor. Ikkala tokchada nechta kitob bor?"

"Agar zalda hozir bo'lganlarning 1 %i 7 kishi bo'lsa, zalda nechta kishi bor?"

Ma'lumotlari etishmaydigan va ma'lumotlari ortiqcha bo'lgan masala-topshiriqlar bilan mutazam tanishtirib borilishi natijasida o'quvchilarning ijodiy faoliyatlari osishiga, mustaqil fikr yuritish ko'nikmasining tarkib topishiga, mantiqiy tafakkurning o'sishiga katta ta'sir etadi.

Albatta, bunday masalalar o'quvchi fikrini charxlaydi, mantiqiy mulohaza yuritish ko'nikmasini tarkib toptiradi, masala matni to'liq bo'lishi uchun etishmovchi ma'lumot yoki ortiqcha ma'lumotni aniqlay olishiga imkon beradi, o'quvchida taqqoslash, solishtirish, xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyat usullarini o'stiradi. [3.289]

Murakkab masalalarni tahlil qilishda bolalarni miqdorlar orasidagi bog'lanishlarni aniqlash imkonini beradigan usullardan foydalanishga o'rgatish muhimdir. O'quvchilarga quyidagi masalalarni yechishga tavsiya qilish mumkin:

1. Sayohatchilar har birida 40 kishidan ikki avtobusda va birida 5 kishidan to'rtta engil mashinada yo'lga chiqdilar. Avtobusda engil mashinaga qaraganda necha marta ko'p sayohatchi yo'lga chiqdi?

Masalaning savolini shunday o'zgartiringki, u $40 \cdot 2 + 5 \cdot 4$ ifoda bilan echilsin

2. Sayyoh 220 km yo'l bosishi kerak edi. Birinchi kuni 33 km yurdi. Sayyoh birinchi kuni yo'lning necha foizini yurib o'tgan?"

Bu masalani ham ikki usul bilan echamiz.

1-usul. Yo'lning bir foizi 2.2 km bo'ladi:

$$220:100=2.2$$

33 km esa yo'lning 15 % ini tashkil qiladi:

$$33:2.2=15$$

2-usul. Sayyoh birinchi kuni yo'lning x foizini bosgan bo'lsin. Yo'lning bir foizi 2.2 km bo'ladi, yo'lning x foizi esa $2.2 \times x$ km bo'ladi, bu esa masalaning shartiga ko'ra 33kmga teng:

$$2.2x=33; \quad x=33:2.2x; \quad x=15 \quad \text{Javobi:15\%}$$

3. Bir shahardan ikkinchi shaharga borayotgan poyezd dastlabki 180 km masofani 60 km/soat tezlik bilan o'tdi. Qolgan yo'lga shunday tezlik bilan o'tilganiga qaraganda 4 soat ortiq vaqt sarflandi. Poyezd hammasi bo'lib necha kilometr yo'l yurgan?

Masalani turli usullar bilan yechish mumkin. Yechimini oxiriga etkazing va har bir amalga izoh yozing:

1-usul

1. $180:60=3$ (soat)

2. $4+3=7$ (soat)

3.

4.

2-usul

5. $60 \cdot 4=240$ (km)

6. $180+240=420$ (km)

7.

3-usul

8. $180:60=3$ (soat)

9.

10. $7+3=10$ (soat)

11.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarni masala ustida mantiqan to'g'ri fikr yuritib, uning mumkin bo'lgan barcha yechimlarini izlashga o'rgatishdir. Albatta, masala yechimini izlashda amal xossalarini inobatga olib, uni turli usullarda yechish yo'llarini aniqlash mumkin Masalan, sonni yig'indiga ko'paytirish, sonni ayirmaga ko'paytirish, yig'indini songa bo'lish kabi xossalar shular umlasidandir. [4.169]

Ijodiy xususiyatga, yondoshishga ega bo'lgan masalalarni berish amaliyotda yaxshi samara beradi. Matematik masalalarni yechish yo'llarini o'rgatishda bu metodlardan shundaylarini qo'llash kerakki, u o'quvchilarning fikrlashini faollashtirish va bu fikrlarni rivojlantirishga yordam berishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (O O'Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiya" 2005.
2. 1.N.U.Bikbayeva, R.I.Sidelnikova, G.A.Adambekova. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (metodik qo'llanma) Toshkent "O'qituvchi" 1996.
3. Jumayev M.E, Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (O O'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi" 2004.
4. N.Bikbayeva. "To'rtinchi sinf matematika". Toshkent: "O'qituvchi" -2017.
5. S.Burxonov va boshq. Uchinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "Sharq" 2015.
6. Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinf matematika darslarida tarixiy materiallardan foydalanish. -T.: "Uzkomsentr", 2003, 24- bet.
7. Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda fakultativ darslarni tashkil etish. -T.: 2005, 68- bet.
8. Tadjiyeva Z.G'. va boshqalar „Boshlang'ich sinf matematika, ta'lim samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish“-Toshkent.: Jahon Print, 2007, 100 bet.
9. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar aqademiya "Fan" nashriyoti. 2006. -261 b.

УДК: 371.03

MILLIY TA'LIM TIZIMIDA EKOLOGIK MA'NAVIYATLI SHAXSNI TARBİYALASH

Abdunazarov L.M. – Qo`qon davlat pedagogika instituti, o`qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy ta'lim tizimida ekologik ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashga doir ilmiy mulohazalar, takliflar, xususan ekologik bilimlar bilan yaxshi qurollangan ma'naviyatli shaxslarni tarbiyalash yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Yoshlarning ekologik tarbiyasida asosiy e'tibor, atrof-muhit muhofazasi, tabiatdan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, atrof-muhitni yaxshilashga qaratilgan texnologiyalarni qo'llashga doir fikrlar berilgan.

Kalit so`zlar: ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, milliy g'urur, ekologik ong, ta'lim, maktabgacha va o'rta ta'lim.

ВОСПИТАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ДУХОВНОЙ ЛИЧНОСТИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Абдуназаров Л.М. – Кокандский государственный педагогический институт, преподаватель

Аннотация. В данной статье раскрыты научные размышления, выдвинуты предложения относительно воспитания экологически духовной личности в сфере национального образования. Также высказаны мнения по поводу использования технологий по совершенствованию экологического воспитания молодёжи, защите окружающей среды, рациональному и бережливому использованию природных ресурсов, улучшению окружающей среды.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическое воспитание, национальная гордость, экологическое сознание, образование, дошкольное и школьное образование.

EDUCATION IN THE NATIONAL SYSTEM OF EDUCATION WITH ENVIRONMENTAL EDUCATION

Abdunazarov L.M. - Kokand State Pedagogical Institute, teacher

Annotation. This article describes scientific thinking, suggestions for parenting in public education ecologically spiritual person, also the ways of education armed with knowledge of an environmental nature, of spirit personalities. Also, opinions about the use of technologies of perfection environmental behavior of young people, environmental protection, rational and economical use of natural resources, improvement of the environment were expressed.

Key words: ecological education, ecological nurture, national pride, ecological consciousness, education, preschool and school education.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, davlat tiliga va tarixiga hurmat, vataniga muhabbat bilan yashash imkoniyati yaratildi. Milliy g'oyaning asosini tashkil qiluvchi ushbu uch talab ekologiya fani bilan bevosita

bog'liqdir. Chunki ekologiya ekotizimlarda turgan barcha obyektlarning, biosferada tabiat-jamiat munosabtlarining uyg'unlashtirishga olib keladi. Davlatning tabiiy sharoiti, boyliklari va tabiiy resurslari, ekologik holati va uni muhofaza qilish yo'llari hamda unga oid ta'lim va tarbiya kabilar ekologiyaning predmeti bo'lib xizmat qiladi

Har bir xalqning milliy g'oyasi uning maqsad va muddaolarini ifodalaydigan, o'tmishi va kelajagini uzviy bog'laydigan, asriy orzu-istaklarini amalga oshirishga xizmat qiladigan ma'naviy omildir. Milliy g'oya har bir vatandoshimizni o'z oilasi, jamiyat, el-yurt oldidagi burch va mas'uliyatini qay darajada ado etayotganini belgilaydigan ma'naviy mezondir.[2]

Burch va mas'uliyatni his qilish kishida milliy g'urur shakllanganidan dalolat beradi.

Milliy g'urur - har bir millatning o'z-o'zini anglashi natijasida sodir bo'ladigan ichki ruhiy kayfiyati. Bu tuyg'u ona zamin, avlod-u ajdodlarimizning moddiy va ma'naviy merosi, millatimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasidan, o'zga millat va elatlar oldidagi qadr-qimmat, obro'-e'tiboridan faxrlanish hissiyoti.[2]

Milliy g'ururni shakllantiruvchi omillarga, odatda: moddiy va ma'naviy merosni ardoqlash, urf odatlar va an'analarga sodiq qolish, qadriyatlar va tarixini bilish, ona tiliga bo'lgan e'zoz, o'z xalqiga bo'lgan mehr-muhabbat, vatanparvarlik hissi, o'z yurti bilan faxrlanish, iqtisodiy salohiyati, ijtimoiy va sotsial holati ijobiy tomonlarini ko'ra bilish kabi insoniy tuyg'u va xislatlar kiritiladi.

Xususan, ekologik bilimlar bilan puxta qurollangan shaxs g'oyaviy tahdidlarga yoki istiqbolimizning kelajagiga shubha tug'diruvchi har qanday ikkilanishlarga yuqori darajada qarshi tura olish mumkin. Chunki, istiqbolimizning ahamiyatini yoshlar ongiga singdirishda, bu borada ishonchli dalillarga suyangan holda ularda Vatanimiz tabiati haqida samimiy faxrlanish, g'ururlanish, shu bilan birga, qayg'urish kabi tuyg'ularni shakllantirish ekologik fanlarning bosh vazifasi sanalmog'i lozim. [3]

Shundan kelib chiqqan holda, ekologik fanlarining zamonamizning dolzarb muammolarini tadqiq qiluvchi fan sohasi hamda yosh avlodda zamonaviy konsepsiyani shakllantiruvchi ta'lim tarmog'i kabi kasbiy mahorat bilan birga mamlakatimiz tinchligi, mustaqilligi va xalqimiz farovonligini ta'minlashdagi o'rnini belgilab beruvchi qirralarini ham ko'rsatib berish maqsadga muvofiq.

Ekologik fanlarga oid darslarda yuksak ma'naviyatli shaxs tarbiyasimazkur fanlarning ijtimoiy nufuzini oshirishda, ularda "ijtimoiy-siyosiy bo'shliq"ni yuzaga keltirmaslikda so'zsiz xizmat qiladi. Chunki milliy ma'naviyat o'zbek xalqining maqsad-muddaolarini ifodalaydigan, o'tmishi va kelajagini uzviy bog'laydigan, asriy orzu-istaklarini amalga oshirishga xizmat qiladigan insoniy fazilatidir. "Ma'naviyat, - deb ta'kidlagan edi Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov, - insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir...".[1]

Ma'naviyat o'z-o'zidan yuzaga keladigan yoinki bir o'qish yoki o'qitish bilan shakllanib qoladigan kishilarning ruhiy holati emas. Ma'naviy barkamollik inson hayotining butun umri davomida yuzaga keladi, shakllanadi va rivojlanib boradi. U beshikdan to qabrgacha, uyqudan turgandan to uyquga ketgunga qadar davom etadigan juda murakkab, izchil tarbiya va ta'lim jarayonidir. Shuning uchun ham yuksak ma'naviyatga erishmoq uchun shaxs – jamiyat – davlat faoliyatining barcha jabhalarida chuqur o'ylangan, ilmiy tasdiqlangan va amaliy tajribalardan o'tgan aqidalarni targ'ib qilishimiz lozim. Nafaqat targ'ib, balki o'zini madaniyatli va ma'rifatli degan har bir kishi shaxsiy namuna orqali ham namoyon qilishni talab etadi. Bu o'rinda ekologik ta'limning ham o'rnini bor, albatta.

Behzod Mamadievning "Hindiston yoshlari: kecha va bugun yoxud avlodlar o'rtasidagi ziddiyat" maqolasi¹da 1 mlrd. 200 mln. kishidan ortiq aholisi bo'lgan, biz o'zbek yoshlari XX asrning 60-70 yillari orzu qiladigan "ertaklar yurti"da turli yoshdagi kishilar o'rtasidagi ma'naviy "devor" yuzaga kelganligi haqida juda o'rinli misollar keltirilgan. Keyingi 10-15 yil davomida iqtisodiyotni erkinlashtirish siyosati orqali jadal suratda kirib kelgan moddiy boylik o'zi bilan G'arb madaniyatini ham olib keldi. Besh-o'n yil avval Hindiston ko'chalarida sigareta chekayotgan ayolni umuman topib bo'lmasa, hozirda ularning guruhlari har qadamda uchramoqda. Natijada, mamlakatda g'arbona yashashni xohlaydigan yoshlar va qadimiy an'analarga sodiq qolgan yoshi kattalar qatlami yuzaga keldi. Oliy o'quv yurtini bitiruvchi talabalar orasida o'tkazilgan sotsiologik so'rovnomada ularning 80 foizidan ortig'i kelgusida chet elda ishlashni davom ettirish va G'arbda yashashni ma'qul deb bilishgan. Milliy an'analarga sodiqlik eskilik sarqiti ekanligini aytishgan. Bu esa go'zal va

¹"Ma'rifat" gazetasi. 2008-yil 31-may 43-son.

qadimiy Hindiston uchun katta xavfdir. Shuning uchun ham Hindistonning “Ta’lim to’g’risidagi siyosat loyihasida” milliy qadriyatlar oyoq ostida qolib ketayotgani haqida alohida ta’kidlanib o’tilgan.

Ikkinchi jahon urushidan mag’lubiyat bilan chiqqan Yaponiyaning 1947-yildagi “Ta’lim to’g’risida asosiy qonun”ida milliy o’zlikni va ma’naviy mezonlarni saqlagan holda o’quv jarayoniga G’arbning ilg’or tajribalarini tatbiq etish maqsadi qo’yilgan edi. Hozirda iqtisodiy salohiyat nuqtai nazaridan AQSh va Xitoydan so’ng uchinchi o’rinda borayotgan mazkur mamlakatda ma’naviyat masalalari mutaxassislar tayyorlashda eng birlamchi omil sifatida qaralib kelinayotir. Shuning uchun ham Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov “Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch” kitobida Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» degan falsafiy fikrlarini eslab o’tganlar.[1] Buyuk ma’rifatparvar muallim bobomizning bu so’zlari XX asr boshida millatimiz uchun qanchalar muhim ahamiyat kasb etgan bo’lsa, hozirda ham ubshu umuminsoniy qadriyatlar o’z dolzarbligini yo’qotgani yo’q.

Jamiyat moddiy madaniyatining katta qismi bo’lgan – fan, avvalambor, tabiiy fanlar yutuqlari negizida yaratilgan. Dunyoning ilmiy manzarasi hamisha inson konsepsiyasining eng muhim tarkibiy qismi bo’lgan. Tabiatni ilmiy tushunish, ayniqsa hozirgi davrda, insonning ichki ma’naviy dunyosining mazmunini: o’zini namoyon qilishi, tuyg’ulari, tashvishlari, uning ehtiyojlari va qiziqishlarini mohiyatan belgilaydi deb hisoblaymiz. Shunday ekan, jamiyat uchun sog’lom g’oya, sog’lom mafkurani shakllantirishda ilm, fan va madaniyatning barcha sohalar yutuqlaridan oqilona foydalanishimiz zarur. [4]

Ekologik fanlarning o’z oldiga qo’ygan predmeti bilan teng ravishda mafkuraviy g’oyalari, fan va ta’limdagi yangicha yondashuvlar ham bevosita izlanish va o’qitish predmeti bo’la oladi.

Fan-texnika jadal rivojlanayotganligi tufayli inson va tabiat o’rtasidagi tabiiy muvozanat buzildi, natijada atrof-muhitga katta ziyon etkazilmoqda. Ona tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo’lish, farzandlarimizga uni go’zal va tabiiylikicha qoldirish – barchamizning burchimizdir. Insonlarda ekologik madaniyat qanchalik rivojlansa, mamlakat ham shu darajada rivojlanadi.

Ekologik tarbiya insonning ma’naviy va ruhiy dunyosini boyitishga va shakllantirishga imkon beruvchi yo’nalishlardan biridir. Tabiat, o’simliklar, hayvonlar va odamga bo’lgan mehr-muhabbat o’quvchi va yoshlar qalbida shaxsga, insonga xos bo’lgan ezgulik va mehribonlik tuyg’ularini yanada rivojlantiradi.

Yer, suv, havo, o’simlik va hayvonlarni, hayot manbalarini va yashash vositalarini ehtiyotkorona saqlash, e’zozlash ma’naviyat mezoni hisoblanadi. Tabiat qonunlarini yaxshi bilish, amalda tatbiq etish, yoshlarni ekologik madaniyat ruhida tarbiyalash atrof-muhit tozaligini, sog’lik-salamatlikning mustahkamligini, turmush farovonligini ta’minlaydi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida ekologik tarbiyani shakllantirishda asosiy urg’u bola shaxsini o’ziga va atrof-dagilarga – tengdoshlari, tarbiyachilari, ota-onasiga bo’lgan munosabatlarni shakllantirishga beriladi. Bunda, bolada ozodalik, atrof-muhitdagi voqea-hodisalarni idrok etish, qiyoslash kabi dastlabki fazilatlar shakllanadi.

Boshlang’ich ta’limda o’quvchi yoshlar jonli va jonsiz tabiat to’g’risida dastlabki bilimlarga ega bo’lish bilan bir qatorda ularni vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashga, shaxs va tabiat mustaqil qadriyat ekanligiga, insonning tabiatdagi ahamiyati va o’rnini ularning ongiga singdirishga, suv, tuproq va havoni toza saqlash, atrof-muhitning go’zalligini anglashga qaratilgan boshlang’ich fazilatlar shakllantiriladi.

Umumiy o’rta ta’lim bosqichida bilim oluvchi o’quvchilarga o’simlik va hayvonlarning xilma-xilligi, ularning tabiatdagi o’rni, tabiatning bir bo’lagi ekanligi, ular o’zaro hamda atrof-muhit bilan bog’liqligi haqidagi ma’lumotlar bilan tanishtiriladi. O’quvchilarda tabiatga muhabbatni shakllantirishga keng imkoniyatlar yaratiladi. Inson sog’-salomatligini saqlash maqsadida atrof-muhit tozaligini muhofaza qilish, sog’lomlantirish tadbirlari bilan tanishtirish, o’zbek xalqining ekologik qadriyatlari bilan bog’liq bayramlar, sayllar va hasharlarda ishtirok etish orqali ekologik fazilatlar shakllantiriladi. Bu fazilatlar asosan, axloqiy-ekologik onglilik, ekologik qadriyatlarni ardoqlash va mehnatsevarlik kabildan iborat.

Oliy ta’lim bosqichlarida talaba va yoshlarning ekologik tarbiyasida asosiy e’tibor atrof-muhit muhofazasi, tabiatdan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, atrof-muhitni yaxshilashga qaratilgan texnologiyalarni qo’llash bilan bog’liq bo’lgan global malakalariga katta ahamiyat beriladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish, global va hududiy-ekologik muammolarni bilish bilan bog’liq bo’lgan masalalarga e’tibor qaratiladi. Shu bilan birga o’zbek xalqining ma’naviy qadriyatlari, tabiatni, atrof-muhitni va madaniy meroslarini asrab-avaylash, himoya qilish, saqlash, ularni ko’paytirish va kelajak avlodlarga etkazish kabi mas’uliyat shakllantiriladi.

Barcha ta'lim va tarbiya bosqichlarida atrof-muhit muhofazasi va ekologiyaga bag'ishlangan kunlarni oila, do'stlar, guruhdoshlari va mahalla davrasida nishonlash ham ekologik ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim qadam bo'lib hisoblanadi.

Taklif etilayotgan fazilatlarining asosiy maqsadi XXI asr sivilizatsiyasi darajasiga va tabiatga xavf tug'diruvchi kuchli antropogen ta'sirlarga mos keladigan yangicha odob va axloqqa asoslangan ekologik dunyoqarashni tarbiyalashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch.-T.: «Ma'naviyat», 2010.
2. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar.-T.; 2001
3. Nigmatov A. Ekologiya huquqi. - T.: "Noshir", 2012.
4. Ismailov A, Ahadov R. Ekologik ta'lim-tarbiya.-T., 1997.
5. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari.-T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004, 2008 (qayta nashr). - 44 b.
6. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari (2 kitob).—T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2009. – 108 b.
7. Ishmuhammedov, M.Yuldashev "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar" Toshkent 2013 y.
8. Tolipova J.O. Pedagogik texnologiyalar - do'stona muhit yaratish omili. -T.: YuNISEF, 2005 y.
9. Xoliqov A "Pedagogik mahorat" – Toshkent.: Iqtisod – moliya, 2010 – yil, 350 b.

УДК: 378:371.3

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ СРЕДСТВ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Ботирова Н.Ж. - Ферганский государственный университет, преподаватель

Аннотация. В статье рассмотрены виды интерактивного взаимодействия участников педагогического процесса в информационно-образовательной среде. Анализируются возможности интерактивного взаимодействия при развитии исследовательских умений учащихся в обучении математике. Приводятся методические приемы использования интерактивных средств обучения на уроках математики при организации учебной деятельности учащихся исследовательского характера.

Ключевые слова: исследовательские умения, методические приемы, интерактивные средства обучения, интерактивность.

МАТЕМАТИКА FANINI O`QITISH JARAYONIDA O`QUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK KO`NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INTERAKTIV VOSITALARDAN FOYDALANISH

Botirova N.J. - Farg'ona davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya. Maqolada pedagogik jarayon ishtirokchilarining axborot - tarbiya muhitida interaktiv o`zaro ta'siri ko`rib chiqiladi. Matematika o`qitishda o`quvchilarning tadqiqotchilik ko`nikmalarini rivojlantirishda interaktiv o`zaro ta'sir o`tkazish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so`zlar: tadqiqotchilik ko`nikmalari, metodik usullar, interaktiv o`quv vositalari, interaktivlik.

THE USE OF INTERACTIVE TOOLS IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF RESEARCH SKILLS OF STUDENTS IN LEARNING MATHEMATICS

Botirova N.Dj. – Fergana Sate University, teacher

Annotation. The article deals with the types of interactive interaction of participants of the pedagogical process in the information and educational environment. The possibilities of interactive interaction in the development of research skills of students in teaching mathematics are analyzed. Methodical receptions of using of interactive means of training at lessons of mathematics at the organization of educational activity of pupils of research character are given.

Key words: research skills, methodological techniques, interactive learning tools, interactivity.

Современный подход к обучению должен ориентировать на внесение в процесс обучения новизны, обусловленной особенностями динамики развития жизни и деятельности, спецификой различных технологий обучения и потребностями личности, общества и государства в выработке у обучаемых социально полезных знаний, убеждений, черт и качеств характера, отношений и опыта поведения. В практике обучения существуют и другие подходы к определению методов обучения, которые основаны на степени осознанности восприятия учебного материала: пассивные, активные, интерактивные, эвристические и прочие. Эти определения требуют дальнейшего уточнения, т. к. процесс обучения не может быть пассивным и не всегда является открытием (эврикой) для учащихся.

Интерактивный метод. Интерактивный («Inter» – это взаимный, «act» – действовать) – означает взаимодействовать, находиться в режиме беседы, диалога с кем-либо. Другими словами, в отличие от активных методов, интерактивные ориентированы на более широкое взаимодействие учеников не только с учителем, но и друг с другом и на доминирование активности учащихся в процессе обучения. Место учителя в интерактивных уроках сводится к направлению деятельности учащихся на достижение целей урока. Учитель также разрабатывает план урока (обычно, это интерактивные упражнения и задания, в ходе выполнения которых ученик изучает материал).[2]

Проблеме развития исследовательских умений учащихся посвящены многие психолого-педагогические исследования. В работах В.И. Андреева, А.И.Савенкова, М.В.Степановой, А.В.Усовой раскрыты теоретические и методические основы формирования исследовательских умений учащихся, определены роль и место учебно-познавательной деятельности в развитии этих умений. Формирование творческих способностей личности в процессе исследовательской деятельности, решении экспериментальных и изобретательских задач рассматривались в исследованиях В.Е Алексеева, Г.С. Альтшуллера, С.А. Новоселова. Методика развития исследовательских умений учащихся разрабатывалась В.Н. Векленко, У.Ю. Кукар, А.В. Макаровым, А.Б. Мухамбетовой, Н.А. Семеновой.

Математика считается важнейшим средством формирования исследовательских умений. Именно предмет «Математика» среди других учебных предметов занимает ведущее место по возможностям организации исследовательской деятельности и развитию исследовательских умений учащихся.

Учеными отмечается, что для формирования исследовательских умений необходимо создавать условия для интерактивного взаимодействия. Кроме того, формирование исследовательских умений в процессе обучения математике не может происходить без применения прикладными задачами позволяющего осуществлять интерактивное взаимодействие субъектов информационно-образовательной среды. Но при этом указывается прикладными задачами значительный потенциал для формирования исследовательских умений имеют компьютерные и мультимедийные средства, при использовании которых также возможно осуществление интерактивного взаимодействия [3].

Применение интерактивных средств обучения (ИСО) в образовательном процессе позволяет организовать интерактивный диалог с учащимся, активизировать их мыслительную и познавательную деятельность. Отмечается, что применение этих средств позволяет интенсифицировать учебный процесс, использовать разнообразные способы предъявления учебной информации, создать атмосферу заинтересованности.

Современный подход к обучению должен ориентировать на внесение в процесс обучения новизны, обусловленной особенностями динамики развития жизни и деятельности, спецификой различных технологий обучения и потребностями личности, общества и государства в выработке у обучаемых социально полезных знаний, убеждений, черт и качеств характера, отношений и опыта поведения.

Совместная деятельность учеников в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причем, происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивает саму познавательную деятельность, переводит ее на более высокие формы сотрудничества.

Сущностная особенность интерактивного обучения - это высокий уровень взаимно направленной активности субъектов взаимодействия, эмоциональное, духовное единение участников.

При использовании методов и приемов интерактивного обучения ученик становится полноправным участником процесса восприятия, его опыт служит основным источником учебного познания. Учитель не даёт готовых знаний, но побуждает обучаемых к самостоятельному поиску. По сравнению с традиционными формами ведения занятий, в интерактивном обучении меняется взаимодействие учителя и ученика: активность педагога уступает место активности обучаемых, задачей педагога становится создание условий для их инициативы.

Мнение ученых расходятся в трактовке данного термина. К примеру, Б.Ц. Бадмаева считает, что интерактивным, является «обучение, которое основано на психологии человеческих взаимоотношений и взаимодействиях». Д.А. Махотина под интерактивной деятельностью предполагает организацию и развитие диалогового общения, которое ведёт к взаимопониманию, взаимодействию, совместному решению общих, но значимых для каждого участника задач. Е.В. Коротаева же считает, что интерактивное обучение необходимо рассматривать как многомерное явление, поскольку оно решает одновременно три задачи:

- учебно-познавательную (предельно конкретную);
- коммуникативно-развивающую (связанную с общим, эмоционально-интеллектуальным фоном);
- социально-ориентированную (результаты которой проявляются уже за пределами учебного времени и пространства).

Автор при этом, отмечает что, интерактивное обучение - это «процесс познания, где знание добывается в совместной деятельности через диалог, полилог учащихся между собой и учителем». [2]

Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности.

После изучения определенного теоретического материала каждый обучающийся получает индивидуальное задание. Первая часть задания (задание 1) у учащийся общая с отличающимися числовыми данными для каждого варианта:

Задание 1. Найти производную функции $y=20t^3+3t^2+2t+5$

При решении данной задачи необходима дополнительная самостоятельная проработка теоретического материала, изучение примеров решения конкретных задач, применение полученных навыков в своей работе. Приветствуются консультации с преподавателем. Консультации могут носить как индивидуальный, так и групповой характер. Но при этом обсуждается не решение конкретной задачи, а общие подходы. Это способствует принятию самостоятельных решений при решении своего варианта каждым учащимся. Также при построении уравнения используется пакет Maple, что способствует освоению учащимся применения прикладных программ.

Второе задание носит творческий характер.

Задание 2: Материальная точка движется прямолинейно по закону $s(t)=t^2+5t+3$

В какой момент времени (в секундах) ее скорость будет равна 3 м/с?

Как показала практика, данное задание вызывает большую активность обучающихся, поскольку направлено на исследование реальной ситуации и демонстрацию прикладного аспекта курса. Наибольший интерес представляет ситуация, при которой учащиеся используют данные собственного исследования. Такая работа объединяет в себе следующие интерактивные методы: исследовательские и проектировочные игры, мозговой штурм, групповое решение творческих задач. Это позволяет сформировать у учащихся не только навыки поиска решения задачи, но и защиты предлагаемых методов, отстаивания своей точки зрения, что очень важно в будущей профессиональной деятельности.

Мы привели два примера применения интерактивных методов обучения на практике, которые показывают, как можно активизировать и методически обеспечить самостоятельную работу учащихся.

Таким образом организованное обучение обеспечивает максимальную активность учащихся, что и требует современный образовательный процесс.

Итак, интерактивное обучение позволяет решать одновременно несколько задач, главной их которых является развитие коммуникативных умений и навыков, помогает установлению эмоциональных контактов между учащимися, обеспечивает воспитательную задачу, поскольку приучает работать в команде, прислушиваться к мнению своих товарищей. Использование интерактивных приемов в процессе обучения, как показывает практика, снимает нервную нагрузку обучающихся, дает возможность менять формы их деятельности, переключать внимание на узловые вопросы темы занятий. Основное отличие интерактивных методов заключается в том, что они направлены не только и не столько на закрепление уже изученного материала, сколько на изучение нового.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М.: ИНТОР, 1996. .
2. Двучичанская Н. Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций // <http://technomag.edu.ru>
3. Макарова Е.Л. Использование интерактивных форм обучения для повышения эффективности образовательного процесса // <http://www.smtueco.ru/en/items/interactive-forms-of-learning>
4. Артебякина О.В. Формирование математической культуры у студентов педагогических вузов: дис. ... канд. пед. наук. - Челябинск, 1999. - 162 с.
5. Горелова Г.В., Кацко И.А. Теория вероятностей и математическая статистика в примерах и задачах с применением Excel.-М.: Высшее образование, 2014.-400 с.
6. Колмогоров А.Н. Введение в теорию вероятностей и комбинаторику // Математика в школе.- Москва, 2000. - № 8. - С. 2-9.
7. Кудратов Ж. Теория вероятностей и математическая статистика в курсе математики средней школы: Дис. ... канд. пед. наук. –Ташкент: ТГПИ, 1991. - 204 с.
8. Общая и профессиональная педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических вузов / Под ред. В.Д. Симоненко. - М.: Вентана-Граф, 2005. - 368 с.
9. Панасюк В.П. Педагогическая система внутришкольного управления качеством образовательного процесса: Дис. ... д-ра пед. наук. - СПб.: СПГПУ, 1998. -426 с.
10. Педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н.Шиянов. - М.: Школа-Пресс, 1998. - 512 с.

УДК: 371.90:371.3

МАХСУС МАКТАБЛАРДАГИ МЕЎНАТ ДАРСЛАРИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Акрамова Х. – Жиззах давлат педагогика институти, ўқитувчи

Аннотация. Ушбу мақолада махсус мактаблардаги меҳнат дарсларида ахборот технологияларининг ўқув-тарбия жараёнига интеграциясини тўлиқ бошқаришни йўлга қўйиш, меҳнат дарсларини компьютер дастурларисосида босқичма-босқич амалга ошириш тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар: тузатиш, интеграция, максимал моделлаштириш, алгоритмли, тафаккур, дифференциация, компетенция.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ТРУДА В СПЕЦИАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Акрамова Х.- Джиззакский государственный педагогический институт, преподаватель

Аннотация. В данной статье рассматривается возможность полноценного управления процесса интеграции информационных технологий в учебно –воспитательный процесс на уроках труда в специальных школах.

Ключевые слова: коррекция, интеграция, максимальная интенсивность, алгоритмическое, мышление, дифференциация, элективность, мотивация, компетенция.

OF DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF LESSONS IN SPECIAL SCHOOLSX

Akramova H. - Jizzakh State Pedagogical Institute, teacher

Annotation. Establishment of full management of integration of information technologies in the educational process in the classroom work in special schools. Employment classes include step-by-step elements of the computer program model.

Key words: correction, integration, maximum intensification, algorithmic, mentality, difference, optional, motivation, competent.

Мустақиллик йилларида республикамізда ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг мактабгача, умумий ўрта, махсус таълим тизимларидаги ўзгаришларнинг тадрижий хусусияти охириги ўн йилликларда ақлий ривожланишида нуқсонли шахсларнинг меҳнат ва касбий таълими муаммоларига қизиқишни кучайтирди. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «...имконияти чекланган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ногирон, аҳолининг бошқа эҳтиёжманд тоифаларининг тўлақонли ҳаёт фаолиятини таъминлаш учун уларга тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизимини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш»[1; 70-71-б.] каби вазифалар белгилаб қўйилган.

Биз томонимиздан ишлаб чиқилган ёндашув ғояси қандай қилиб бўлса ҳам болаларни янги компьютер технологияларига ўргатиш вазифасини қўйиб, уларни мазкур техникага одатлантириш эмас, балки алоҳида ёрдамга муҳтож болаларнинг нуқсонларини коррекция қилиш ва умумий ривожлантириш мақсадида компьютер технологияларининг тубдан янги имкониятларидан фойдаланишга уринишдан иборат. «Компьютердан болага» ғоясига биз «боладан компьютерга» ғоясини қарама-қарши қўямиз.

Ўқув-тарбия жараёнига ўқитишнинг ахборот технологияларининг интеграцияси умумий меҳнат кўникмаларини ўргатишни ташкил этиш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда босқичма-босқич содир бўлади.

1. Биринчи босқичда ўқув-тарбия жараёнида ўқитишнинг ахборот технологияларидан фойдаланиш зарурати ва буни тажрибада амалга ошириш учун имкониятнинг мавжудлиги аниқланади. Бунга электрон кўринишда тақдим этиш мумкин бўлган таркибий ўқув-услубий материаллар мавжудлиги асос бўлиб хизмат қилади.

2. Иккинчи босқич умумий меҳнат кўникмаларини шакллантиришда ахборот технологияларидан фойдаланишни аниқлаштириш билан боғлиқ. Мазкур босқич бир неча босқичларга бўлиниши мумкин.

Биринчи босқичда, бош мақсаддан келиб чиққан ҳолда, ўқув режада белгиланган талабларга риоя этиб, ахборот технологияларидан фойдаланишнинг асосий мақсадлари ва вазифалари белгиланади. Ахборот технологияларини ўқув жараёнига интеграциялаб қуйидагиларни таъминлаш мумкин:

- компьютер билан мулоқот ва махсус ўқитиш дастурлари билан ишлаш хусусиятларига асосан конструктив, алгоритмик тафаккурни ривожлантириш;
- интеллектуал ўқитиш тизимлари муҳитида репродуктив фаолият мазмунини ўзгартириш, тадқиқотчилик хусусиятидаги эвристик топшириқларни бажариш;
- ҳамкорликдаги лойиҳаларни бажариш асосида коммуникатив қобилиятларни ривожлантириш;
- оптимал қарорлар қабул қилиш ва мараккаб вазиятларга (тренажёр-дастурлар билан ишлашда) мослашиш кўникмасини шакллантириш.

Кейинги босқичда ўқув-тарбия жараёнининг бошқа жиҳатларини– батафсил дастур, ўқув машғулоти шакли, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатлари хусусиятлари, қўлланиладиган билимларни баҳолаш мезонлари ва методларини ва бошқаларни таҳлил қилишга ўтиш зарур.

Ўқувчиларнинг тавсифномаларининг таҳлили ва баҳоси ҳам муҳим ҳисобланади. Қатор вазиятлар – ўқувчиларнинг мазкур ёш даврлари, уларнинг ихтисослашувлари йўналиши, ахборот технологиялари соҳасидаги дастлабки тайёргарлик, уларнинг ўқув ишларининг турли шакллари билан танишишлари, қобилиятлари ва мустақил ишлаш малакалари аниқдир. Таълим олувчилар учун муайян

Ўқитиш методларининг афзаллиги, уларнинг ўрганилаётган фанга умумий муносабатларини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур босқичда ижобий ва салбий жиҳатларни аниқлаш ўқув-тарбиявий жараёнини коррекциялаш ва ахборот технологияларини қўллаш асосларини шакллантириш учун муҳимдир.

Аввалги босқичларнинг ўзига хослиги ахборот технологияларининг интеграцияси кўпроқ умумлаштирилган ҳолда ўрганилганлигидан иборат. Аммо мазкур босқичда ахборот технологияларининг интеграцияси ва бутун ўқув-тарбия жараёнини мувофиқлаштиришни батафсил лойиҳалаштириш талаб этилади. Бунда ҳар бир дарс ишланмалари, таълим олувчиларнинг ахборот технологияларидан фойдаланиб, мустақил ишлашлари учун махсус вазифалар, дарс режалари ва бошқалар назарда тутилмоқда.

Анъанавий ўқув-услубий ҳужжатларни қайта ишлашдан ташқари таълим олувчилар учун тавсияларни тайёрлаш ва тақдим этиш лозим. Таълим олувчилар тажриба-синов маълумотларни қайта ишлаш учун улар махсус дастурий мажмуадан фойдаланишлари, асосий тушунчаларни улар дастурнинг маълум бўлими ёрдамида мустақамлашлари мумкинлигини аввалдан билишлари керак.

Ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш учун улар ва анъанавий ўқув-услубий материаллар ўртасида бевосита алоқа зарур. Ниҳоят, таълим сифатининг назорати ва баҳоланиши стратегияси ахборот технологиялари ёрдамида тақдим этилган материалларни ўзлаштиришни баҳолашни кафолатлаши керак.

1. Тайёрланган лойиҳани амалда жорий этиш учун маълум тайёргарлик ишларини бажариш талаб этилади. Унга, биринчи навбатда, ахборот технологияларидан фойдаланиб ўқитиш учун талаб этиладиган бутун ўқув-услубий ҳужжатларни ва бошқа материалларни янгилаш тааллуқли (агар мустақил ишни ташкил этиш учун электрон дасрликдан фойдаланиш қўшимча таклиф этилса, унда бу мос билимларни танлашда ўз ифодасини топиши керак).

2. Ўқув-тарбиявий жараённинг амалдаги ҳақиқий бориши таклиф этилганидан фарқланиши мумкин. Ўқув-тарбиявий жараённинг боришини бошқариш таълим олувчилар уларга таклиф этилган ва ўқув курсига интеграциялашган ахборот технологияларидан қандай фойдаланаётганликларини ўзлуксиз ўрганиш ва уларнинг ҳаракатларини керакли томонга йўналтиришдан иборат бўлиши керак. Бу юзага келадиган муаммолар аниқланиши ва таълим олувчилар учун ахборот технологиялари очадиган қўшимча имкониятларни йўқотишсиз, ўз вақтида ечилиши учун ҳақиқий вақтда содир бўлиши керак. Гап ўз-ўзидан ўқитишнинг кескин ўзгаришлари ҳақида бормайди, аммо аниқланган жиддий камчиликлар, шубҳасиз, келгуси фойдаланиш учун ўқув-тарбиявий жараёнга ахборот технологияларини интеграциялаш тамойилларининг қўшимча таҳлил ва қайта ишланишини талаб этади.

3. Яқуний босқичда ҳақиқий ютуқларни ўрганиш ва ахборот технологиялардан фойдаланиш қанчалик самарали бўлганлиги тўғрисида саволга жавоб бериш зарур.

4. Натижалар таҳлили бизнинг босқичма-босқич моделимизни яқунлайди ва унинг бошига қайтиб ёпади, чунки айнан шу ердан ахборот технологияларини қўллашда мавжуд муаммоларни қайта кўриб чиқишга қайтиш, такомиллаштириш учун имкониятларни топиш мумкин.

5. Баён этилган ўқув-тарбия жараёнига ахборот технологияларини интеграциялашнинг концептуал тузилмаси модел кўринишида ифодаланиши мумкин.

Ахборот технологияларининг ўқув-тарбия жараёнига интеграцияси тўлиқ бошқариладиган бўлиши кераклиги табиийдир. Бунда маъмурий бошқарув эмас, балки моделнинг ўзида барча босқичларда таъсир кўрсатадиган бошқарув элементлари мавжудлиги назарда тутилмоқда. Сифатни таъминлаш деганда, биз нафақат билимликнинг маълум даражасига эришишни, балки интеграциянинг барча босқичларидаги ҳаракатлар қўйилган мақсадга эришишга олиб келишни тушунамиз. Педагог ахборот технологиялари қўлланиладиган мавзуларни белгилаши, таълим шаклини ёки аниқ бир дастурий воситани танлашида ҳар сафар қўйилган мақсадга кўпроқ яқинлаштирувчи қарорда тўхталиши керак: жараёни бошқариш айнан шундан иборат бўлиб ҳисобланади.

Таълим олувчилар таълим жараёнининг фаол субъектлари ҳисобланишлари сабабли таълим олувчиларнинг ахборот технологияларидан фойдаланиш мотивацияларини моделнинг бошқарув элементлари тоифасига киритиш табиий ҳисобланади. Таълим олувчилар мотивацияларининг

потенциал имкониятлари барча босқичларнинг боришига таъсир кўрсатиши мумкин. Кўриб чиқилган интеграция жараёни ҳеч қачон бир йўналишли деб тахмин қилинмайди. Баён этилган амаллар кетма-кетлиги оқибатда мураккаброқ бўлиб чиқиши мумкин бўлган, тажрибада амалга ошириладиган схемага маълум асос бўлади. Жараённинг кўпгина босқичларида олдинги қарорларни бекор қилиш ёки қайта кўриб чиқиш талаб этиладиган вазият юзага келиши мумкин. Бундай рекурсияни (лотинчадан *recursio* - қайтиш) маълум муаммо сифатида қабул қилмаслик лозим, бу кўриб чиқиладиган тузилманинг шунчаки табиий, ҳатто ижобий хусусиятидир.

Бизнинг моделнинг мазкур хусусияти ўқув-тарбия жараёнига ахборот технологияларини интеграциялаш жараёнининг таркибий қисмини ва унинг ночизикли табиатини акс эттириб, рекурсиялар ўқув жараёнини ташкил этишнинг умумий тамойиллари доирасида бошқарилишида унинг бузилмаслигини таъминлайди. Ривожланишида оғишишлари бўлган бола – бу алоҳида таълимий эҳтиёжларига эга бўлган боладир. Ахборот технологияларининг афзалликларига асосланган янги ўқитиш воситалари болаларнинг алоҳида таълимий эҳтиёжларини қондириш, коррекцион вазифаларни янада самарали ҳал қилиш учун қўлланилиши мумкин ва зарур.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, махсус таълимда ахборот технологияларига асосланган воситалардан фойдаланиш, анъанавий ўқитиш воситалари ёрдамида ҳал қилиш жуда қийин бўлган янги дидактик вазифаларни қўйиш имкониятини очади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б.70-71.
2. Юсупова Н., Садиқова Г. “Меҳнатга ўргатиш махсус методикаси” Т.: “Нисим”, 2008.
3. Пўлатова П.М., “Махсус педагогика (Олигофренопедагогика)” Т., Ғ.Ғулом, 2005.
4. Компьютерный тренажер для обучения и контроля знаний учащихся: Практическое руководство/Г.В.Васенков, В.Г. Патракеев, А.М. Щербакова. М., 1995.
5. Информатика. Под ред. Н.В. Макаровой. — М., 1997.

УДК: 372.72

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MASALA YECHISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ ETISHNING METODIK ASOSLARI

Saidova M.J. - Buxoro shahar kar va zaif eshituvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab, o'qituvchi Annotatsiya. Matematikani o'qitish umumiy tizimida masalalar yechish samarali mashq qilish turlaridan biridir. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda masala yechishda innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish metodlari to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, masala yechishga o'rgatish, matematika o'qitish, o'quvchi, innovatsiya, texnologiya.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Саидова М. – Бухарская специализированная школа-интернат №123 для детей с задержкой психического развития, и глухих детей, преподаватель

Аннотация. Решение задач в общей системе обучения математике является одним из видов эффективных упражнений. В этой статье обсуждается, вопрос внедрение инновационных технологий в решении задач в начальных классах.

Ключевые слова: начальный класс, обучение решению задач, обучение математике, ученик, инновация, технология.

METHODICAL BASES OF INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE SOLUTION OF TASKS IN INITIAL CLASSES

Saidova M. - Bukhara specialized boarding school №123 for children with mental retardation and deaf children, teacher

Annotation. Solving problems in the General system of teaching mathematics is one of the types of effective exercises. This article discusses how to teach basic questions in primary school, its General questions and some weaknesses continued.

Key words: elementary class, learn to solve problems, teach mathematics, student.

Masalalar yechish, bolalarda mukammal matematik tushunchalarni shakllantirish, ularning dasturda belgilab berilgan nazariy bilimlarni o'zlashtirishlarida muhim ahamiyatga ega. "Masala" atamasiga turli manbalarda turlicha ta'rif beriladi:

Masala yechish bolalarda tafakkurni o'stiradi. "Tafakkur esa- inson ongidaobyektiv olamning aktiv aks etishi demakdir" [1].

1-4 sinf matematika darsliklardagi masalalar quydagi sonlarda taqsimlangan:

Sinf	Masalaning umumiy soni	Rasm asosidagi masala
1-sinf	151 ta	51 ta
2-sinf	352 ta	48 ta
3-sinf	371 ta	38 ta
4- sinf	373 ta	7 ta

1-sinf matematika darsligida jami 151 ta masala berilgan bo'lib, shulardan 34 %, 2-sinf matematika darsligida 352 masala keltirilgan bo'lib shundan 14% i, 3-sinfda jami 371 ta masala bo'lib 10% i, 4-sinf darsligida esa jami 373 ta masala bo'lib, 0,02 %ini rasm asosidagi masalalar tashkil etadi.

Istalgan masala uch komponentdan iborat bo'ladi:

a) masalaning matni, b) masaladagi sonli faktlar, v) masalaning savoli.

Bu uch komponent oldida ma'lum talablar ham yotadi.

A) Masalaning matni: qisqa, ravon va tushunarli bo'lishi kerak.

B) Sonli faktlari: hayotiy, taraqqiyot dinamikamizni ochib beruvchi mantiqan to'g'ri tanlangan, imkoniyat chegarasidan chiqmagan bo'lishi kerak.

D) Matn oxirida so'roq gap tariqasida yozilgan aniq savol bo'lishi kerak.

Yechilishi uchun bir-biri bilan bog'liq bo'lgan bir nechta (ular bir xil yoki har xil amal bo'lishlaridan qat'i nazar) amalni bajarish zarur bo'lgan masala murakkab masala deyiladi.

Sodda masalalarni qanday amal yordamida echilishiga qarab (qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish bilan yechiladigan sodda masalalar) yoki ularning echilishi davomida shakllantiriladigan tushunchalarga bog'liq ravishda turlarga ajratish mumkin. Murakkab masalalar uchun ularni ishga foydasi tegadigan qilib bunday ma'lum guruhlariga klassifikatsiyalashning yagona asosi yo'q. Biroq metodik mulohazalar bo'yicha turli-tuman murakkab masalalar majmuasidan ba'zi gruppalarni yo matematik strukturasiqa qarab (masalan, yig'indini songa bo'lish lozim bo'lgan masalalar) yoki yechish usuliga qarab (masalan, o'zgarmas miqdorning qiymatini topish usuli bilan yechiladigan masalalar), yoki konkret mazmuniga qarab (masalan, harakat bilan bog'liq bo'lgan masalalar) ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Matematikaning boshlang'ich kursida sodda masalalar va asosan 2-4 amalli murakkab masalalar o'rgatiladi. Zero, murakkab masalalar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi [3, 224-228-b.].

O'quvchilarda masalalar yechish usullarini umumlashtirish va ularni yechishga ijodiy yondashish ko'nikmasini shakllantirishda masalalar tuzish va ularning ko'rinishini almashtirishga doir mashqlar muhim ahamiyatga ega. Bunday mashqlarning ba'zi turlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

O'quvchilarning har bir guruhi 8 tupdan olcha ko'chat tagini yumshatdi, jami 32 tup olma ko'chatining tagi yumshatildi. Bu ishni o'quvchilarning nechta guruhi bajargan?

Boshlang'ich sinf matematika kitoblarini tahlil qilib chiqqanimizda darsliklardagi masalalar mavzularini quydagilarga ajratdik:

1.Maktab, sinf, oila hayotiga oid masalalar.

2.O'quvchilar mehnati va o'yinlariga oid masalalar.

3.Sinf jamoasining hayotiga oid masalalar.

4. O'quvchining o'z uyi, yashab turgan ko'chasi hayotiga oid masalalar.

5. O'quvchining ota-onasi mehnat qilayotgan jamoa, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy hayotiga oid masalalar (qishloq maktablari uchun).

6. O'quvchining jonajon shahri, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy- ma'rifiy hayoti bilan bog'liq bo'lgan masalalar (shahar maktablari uchun):

7. O'quvchi yashab turgan yaqin – qo'shni jamoaning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy hayoti bilan bog'liq bo'lgan masalalar (qishloq maktablari uchun).

8. O'quvchi yashab turgan tuman (shahar) ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy hayoti bilan bog'liq bo'lgan masalalar.

9. Qo'shni tuman (shahar) ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy hayoti bilan bog'liq bo'lgan masalalar.

10. O'quvchining yashab turgan, viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy hayoti bilan bog'liq bo'lgan masalalar.

Amaliy tajribalarimizdan olingan xulosalarga tayanib shu holatning guvohi bo'ldikki, yuqorida e'tirof etilgan masalalarning har biri o'qituvchi o'quvchilarga o'rgatish jarayonida quydagilarni hisobga olishi va bilishi kerak:

1. Boshlang'ich sinflarda matematika bo'yicha masalalarni yechishga o'rgatishga oid dastur izohining asosiy qoidalarini;

2. Boshlang'ich sinflarda matematika kursida o'tiladigan oddiy va murakkab masalalarni;

3. Boshlang'ich sinflarning matematika kursida matnli masalalar funksiyasini,

4. Masalalarni yechishga o'rgatishga oid turli xil usullarni (yuzma - yuz suhbat, ko'rgazmali vositalardan foydalanish);

5. Har qanday masalani o'quvchilar bilan yuzma - yuz tahlil etishi;

6. O'quvchilarga masalani turli yo'llar bilan yechish mumkinligini tushuntiraolishi;

7. Mashg'ulotning turli bosqichlarida masala yechishning turli yozma shakllaridan maqsadli foydalanaolishi;

8. Masala yechimini tekshirishning turli yo'llaridan foydalanaolishi;

9. Masalalar yechishni o'rgatish mashg'ulotini ishlab chiqarilishi;

10. Boshlang'ich sinflar uchun matematika kursi bo'yicha har qanday masalani yechaolshi kerak.

Bizga ma'lumki, masala sharti murakkab bo'lgan holda berilganlar orasidagi munosabatlarni tushunib olish qiyin bo'lgan hollarda, shuningdek, yangi xil masalalarni yechishda qisqa yozishdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shuni nazarda tutish kerakki, barcha hollarda ham qisqa yozuvni bajarish bilan bir vaqtda masala shartining analizi ham amalga oshiriladi. Aslini aytganda, qisqa yozuvning vazifasi shundan iborat. Haqiqatan ham masala shartining qisqa yozuvi o'quvchilar xotirasiga tayanch bo'lib, son ma'lumotlarni tushunish va ajratish imkonini beradi, shu bilan birga ularning ratsional yozilishi masalada nima berilgan va nimani izlash kerakligini aniq tushuntirish imkonini yaratadi.

Tajribalardan ma'lumki, masalaning qisqacha shartini tuzish jaryonida ba'zi pedagoglar xato va kamchiliklarga yo'l qo'yadilar. Bunday kamchiliklarga yo'l qo'yilishining asosiy sabablaridan biri o'qituvchilar tomonidan matnli masalalar ustida ishlash metodiga rioya qilinmasligidir. Masala matni bilan dastlabki tanishtirishda, masalaning qisqacha shartini ifodalashda, masala muhokamasida, masala echilishini yozishda, echilgan masala ustida ishlash kabi bosqichlarida ayrim xatoliklarni kuzatish mumkin. Ularning asosiy kamchiligi masalaning qisqacha shartini tuzishda ko'proq ko'zga tashlanadi.

Buni ayrim o'qituvchilar tajribasidan ham ko'rishimiz mumkin. Agar bugungi faoliyat natijasi shunday bo'lsa, ertangi kun yoshlaridan, ularning mustaqil fikridan nimani kutishimiz mumkin? Axir bu bilan o'quvchilarni teran fikrlashiga oz bo'lsada to'sqinlik qilib qo'ymayapmizmi? Xo'sh, nega o'qituvchi kamchilikka yo'l qo'yadi? O'qituvchining asosiy xatosi shundaki, u masala ustida ishlash rejasini to'liq bilmaydi.

Masalaga doir qisqa shart tuzishda quyidagi qoidalarga amal qilish kerak:

1. Qisqa shart masala mazmuni bilan tanishilgandan keyin tuziladi va yechish yo'llarini izlashning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi, o'quvchilar qisqa yozuvga asoslanib, o'qituvchi boshchiligida masalani tahlil qilishadi.

2. Qisqa shart ixcham, aniq bo'lishi va miqdorlar orasidagi bog'lanishlarni aynan aks ettirishi kerak. U har xil shaklda, ya'ni jadval tarzida, chizma, rasm, sxema, qisqa yozuv, diagramma ko'rinishida va hokazo tasvirlanishi mumkin.

3. Qisqa shartning har bir yangi ko'rinishini o'quvchilar o'qituvchi boshchiligida bajaradi.

4. Darsning maqsadlari va masalaning qiyinlik darajasiga qarab qisqa shartni o'qituvchi yoki o'qituvchi boshchiligidagi o'quvchi doskada bajarishi mumkin. Istalgan masalada qisqacha shart masala shartidan kelib chiqqan ko'rgazma quroldir.

Masala ustida ishlashning rejasi quydagicha:

No	Masala ustida ishlash rejasi
1.	Masalani o'qib chiqing, masalada nima haqida gap borayotganini tasavvur qiling.
2.	Masalada nima ma'lum va nimani topish kerakligini aniqlab oling. Agar masala matnini tushunib olish qiyin bo'lsa, uni qisqa yozing (yoki masalagaoid chizma tayyorlang).
3.	Qisqa yozuv bo'yicha har bir son nimani ko'rsatishini tushuntiring va masala savolini takrorlang.
4.	O'ylab ko'ring, masala savoliga birdaniga javob berish mumkinmi, agar mumkin bo'lmasa, nega? Oldin nimani, keyin nimani bilish mumkin? Masalani yechish rejasini tuzing.
5.	Yechishni bajaring va javobini yozing.
6.	O'z yechimingizning to'g'riligini tekshirib ko'ring.
7.	O'zingizga qiziqarli savollar bering va ularga javob bering.

Masala yechish jarayonida yo'l qo'yiladigan ayrim metodik xatolar turkumiga quydagilarni kiritish mumkin:

1. Masala mazmuni bilan tanishtirishga yo'naltiruvchi savollarning noto'g'ri qo'yilishi hamda savollar tizimida nomutanosiblikning bo'lishi.

Bu holatda masala matni o'quvchilarga yaxshi tushunarli bo'lmay qoladi. Natijada o'quvchi masala yechimini tushunmay, masala matnidagi sonlar ustida ongsiz holda amallarni bajarishadi. Amaliyotda shunday holatni kuzatish mumkin. Masala o'qilgach, "Masala savoliga qanday javob beramiz?" degan noo'rin savolga bolalar masala matnidagi sonlarni qo'shib, ayirib, ko'paytirib, bo'lib noto'g'ri natijalarni aytishadi.

2. Masala qisqa shartini tuzishda masala matnini o'zida mujassam eta olmagan shartlargina tuzilishi: masala qisqa shartida matnda berilganlarining ayrimlarini kiritmaslik, ortiqcha berilgan ma'lumotlarni kiritmaslik, yozuvda xatolarga yo'l qo'ymaslik, qisqartma so'zlar yoki so'zlarning bosh harflarini qo'yishda "nuqta"ning qo'yilmasligi, izohlovchi tinish belgilar: "tire (-)", "(,)", "so'roq belgisi (?)"larning qo'yilmasligi, ularni o'z o'rnida ishlatmaslik. Masala qisqa shartini tuzish talablariga rioya qilmaslik, masala turi, xususiyatlariga qarab qisqa shartning optimal variantidan foydalanmaslik kabi xatolar amaliyotda ko'p uchraydi.

3. Ko'p hollarda masala qisqa sharti, masala yechimidan so'ng, masala javobi topilgandan so'ng beriladi. Vaholanki, masalaning qisqa sharti masalani muhokama qilish, berilganlar bilan izlanadigan miqdorlar orasidagi bog'lanishlarni oydinlashtirish uchun kerak. "Masala qisqa sharti nima uchun kerak?" degan savol har bir o'quvchining diqqat markazida bo'lishi zarur.

4. Masala muhokamasini o'tkazishda ham kamchiliklarga yo'l qo'yilishini tajriba ko'rsatmoqda. Masala muhokamasida beriladigan savollarning o'rinsizligi, izchil emasligi, masala yechimini izlashda o'quvchilarning xato qilishlariga sabab bo'ladi. Ayniqsa, masala muhokamasi oxirida masala yechish rejasini tuzishda "Masala necha usulda echiladi?" degan savol o'quvchini masala necha ish bilan echilishini aniqlashga imkon bermaydi.

5. Masala yechimini yozishda ayrim tipik xatolar jumlasiga quydagilarni kiritish mumkin: a) masala yechimini yozish shakliga, yechish usuliga e'tibor bermaslik; b) masala yechimini yozishda ismli sonlar albatta har bir amal natijasi oxirida qavsda yozilgan bo'lishi kerak; s) masala yechimini yozish jarayonida o'quvchilar amal tanlashda xatoga yo'l qo'yish hollari tez-tez uchrab turadi.

6. Masala javobini yozishda ham o'quvchilar xato qilishadi. Agar masala yechimlari izohlansa, masala javobi qisqa, masala yechimlari izohlanmasa masala javobi to'liq yozilishi kerak.

Masala yechish jarayonida o'qituvchi albatta qaysidir innovatsion usullardan, metodlardan foydalanadi.

Boshlang'ich sinf matematika dars jarayonida eng ko'p qo'llaniladigan va samarali usullardan biri multimediyali proyektlar orqali turli tasvirlarni namoyish etishdir.

Slayd-proyektorlari. Slayd-proyektorlaridan fotoplenkadagi tasvirni proyeksiyalashda foydalaniladi.

Markerli doskalar. Bular oq magnitli doskalar bo'lib, maxsus markerlar yordamida yoziladigan va engilgina maxsus quruq gubka yordamida o'chirib tashlash imkoniyatiga ega moslama.

N.B. Istomina, O.P.Gorina va boshqalar "Metodicheskiy rekomendatsiya k uchebniky dlya 4-klasa" kitobida Projektorni 4 guruhga ajratadi [2].

Nusxa ko'chiruvchi doskalar. Nusxa ko'chiruvchi doskalar ma'ruza, seminar, kengash vaqtida doskadagi barcha yozuvlar va suratlarni xotirasida saqlab qolish imkoniyatiga ega.

Hujjat-kameralari. Hujjat-kameralari – uncha katta bo'lmagan predmet, vizual tasvirni yoritib beruvchi fotosurat, slaydlar, hujjatlarning asl nusxasi elektron tasvirini tez fursat ichida namoyon qilib beruvchi oddiy qurilma.

Hujjatli videokameralar. Stol tizimidagi videokonferens-aloqaning dasturiy ta'minotga asoslangan birgalikda ishlash vositasi.

Sanoqli daqiqalar ichida turli xonalardagi abonent nuqtalarini videokonferensiya o'tkazish uchun mos qurilmalar bilan jihozlab beruvchi ixcham tizimlar. Asosan bunday qurilmalar televizion monitor tepasiga o'rnatiladi. Shuning uchun uni televizion pristavka deb yuritiladi" [5, 15-19 b.].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, masala yechish jarayonida o'qituvchi nafaqat uning mohiyatini to'laqonli anglab uni o'quvchilarga yetkaza olishi, qolaversa, metod, usul va vosita tanlashdan oldin darsning o'quv-tarbiyaviy maqsadlarini aniqlab olish, o'quv materialini mazmunini konkretlashtirib olish, unda asosiy qismlarini ajratish, uni mantiqan tugallangan elementlarga ajratish kerakligini bilib, dars jarayonida natijaviy o'qitishni yo'lga qo'ya olishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kulanov I.B. Multimediyali o'qitish tizimlarini yaratish texnologiyasiga bo'lgan talablar. "Fizika, matematika va informatika" jurnali. 2009. №2.
2. Multimedia tizimlarini o'rganish va qo'llash uchun uslubiy ko'rsatma. Namangan, 2006.
3. Qosimov F. Masala yechishda yo'l qo'yiladigan ayrim xatolar va ularni bartaraf etish choralari // I Международная научно-практическая интернет- конференция. –Пряслав- Хмельницкий, 2015.– Б. 224-228.
4. Rayxonov Sh. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish uslubiyoti. -B.: "Durdona" nashriyoti, 2004. 164- 253 b.
5. Umarov L.M. Innovatsion texnologiyalaridan foydalanib o'qitish samaradorligini oshirish. Mag.disser.-Q.: 2012.-15-19 b.
6. Xalillayev A., Xudonazarov E. Boshlang'ich sinflarda masala yechishga o'rgatish metodikasi -U.: 2010. –6 b.
7. Курманила Ш. Методика преподавания математики в начальных классах. Астана 2011. 92-с
8. Чекина А.Л, Федотовой О.Н, Рагозиной Т.М. Математика, окружающий мир, технология 3-класс. Волгоград -2014. -70 с

УДК: 370.139

ACTIVITIES TO PROMOTE SPEAKING SKILLS IN ESP LEARNERS

Xudoyberganova M. – Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, teacher
Xudoyberganov G. – Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, teacher

Annotation. This article deals with the issue of teaching speaking in ESP and activities based on developing students' speaking skills. As the teachers' of future specialists we should work on our students' problem and help them to overcome that barrier which stands on their future success and we ought to encourage this process with different kinds of meaningful activities.

Key words: speaking; speech activity; non-philological institutions; specialist; oral communication; expressing idea; a means of communication; motivation; communicative competence; language skills.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПО ПОВЫШЕНИЮ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ ESP LEANERS

Худойберганава М. – Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, преподаватель

Худойберганава Г. - Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, преподаватель

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема обучения говорению в ESP и проведения занятий, основанных на развитии навыков речи у студентов.

Ключевые слова: говорение; речевая деятельность; нефилологические учреждения; специалист; устное общение; выражать идею; средство общения; мотивация; коммуникативная компетентность; языковые навыки.

ESP LEANER DASTURI ASOSIDA NUTQIY KO`NIKMALARNI OSHIRISH FAOLIYATI

Худойберганава М. – Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti, o'qituvchi

Худойберганава Г.- Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari institute, o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bog'liq masalalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutq, nutq faoliyati, filologik bo'lmagan tashkilotlar, mutaxassis, og'zaki muloqot, g'oyani ifodalash, aloqa vositasi, motivatsiya, kommunikativ kompetentlik, til malakalari.

Speaking is one of the most basic functions of communication. Also, in the English language it has been considered the most challenging of the four skills given the fact that it involves a complex process of constructing meaning. This process requires speakers to make decisions about why, how and when to communicate depending on the cultural and social context in which the speaking act occurs. Additionally, it involves a dynamic interrelation between speakers and hearers that results in their simultaneous interaction of producing and processing spoken discourse under time constraints. Given all these defining aspects of the complex and intricate nature of spoken discourse, increasing research conducted over the last few decades have recognized speaking as an interactive, social and contextualized communicative event. Therefore, the key role of the speaking skill in developing learners' communicative competence has also become evident, since this skill requires learners to be in possession of knowledge about how to produce not only linguistically correct but also pragmatically appropriate utterances. Also, it presents the importance of integrating this skill within a communicative competence framework so that learners can acquire their English language communicative competence through speaking.

Practical using of English in forthcoming professional activity is the main purpose of teaching English in non-linguistic faculties. The lack of motivation is one of the main difficulties in speaking in such classes. Moreover, students are also too shy to speak with the friends. Good oral communication is essential to every aspect of life and work. Many surveys have identified it as one of the skills most highly valued by employers.

Students with good communication skills:

- can relate well to colleagues and customers
- are able to get information they need from organizations and individuals
- can explain things clearly and contribute to meetings and discussions
- are more successful in their careers
- have more positive and productive relationships with others.

That's why, their interest, teaching material and techniques also determine the success or failure of skill development.

According to their profession, students should participate in scientific conferences and they should read and understand the professional text, they should get information in FL about their specialty. In professional oriented process:

1. The first of all, there should be integration between FL and subjects of specialty;
2. Secondly, before FL teacher stays such task by integrating subjects teacher should form in the student professional knowledge, skills and professional habits;

The main purpose of teaching foreign language in different non-philological institutions: each specialist shouldn't learn some language but, she or he should have free communication and should develop his/her profession in the field of learning it.

Teaching speaking and its strategies in the situations of professionally-oriented communication as well as improvement of monologue and dialogue communication skills are investigated in the doctoral theses by E.N. Pshenichnova P.A. Sidorenko, O.V. Chuksina and others. Research conducted by means of 'interdisciplinary' approach is always of great interest.

For example, implementation of an integrated approach to teaching reading and speaking based on the text types for specific purposes can be observed in the papers by N.V. Gagarina, Hampden-Turner, Hulstijn and others. . Role playing is still of great interest for educators. Various issues applying business role plays in teaching professionally-oriented foreign language communication are studied by Shaturnaya.

According to ideas of some foreign language psychologists speaking is not either a communication process or utterance but it is a means of statement or expression of the idea.

In this age of progress the teacher has to come down from his sit at the front of the room to interact with the individuals in the class. Today, the new generation does not want to follow orders and just do as they are told. They will obviously want to participate in the process life and social change in a constructive way. So, we teachers should guess our learners needs and design our lessons, tasks according to their needs. So, what they want from us? They want to:

- Think independently
- Be creative
- Follow their inspiration and interest
- Learn what they want to know
- Learn how to find information
- Learn to do own research
- Learn to report their findings
- Learn to present their ideas to others
- Learn to communicate conclusions and so on.

Nowadays, students play more interactive role unlike the usual uncommunicative role from traditional approach. Teachers play a role as a facilitator in learner-centered activities such as "problem- solving, discussion, role-plays and debates", etc. to provide opportunities for all students to participate actively. In that case, we should use tasks based on activities that encourage independent development. The bases of student-centered learning are as follows:

- Task-based learning means helping the students choose a job that they want to do and then let them go out and do it, individually, on their own or within peer-learning a group.
- Student-centered learning means allowing the students the freedom to work on topics of their own choosing, within reasonable guidelines, in accordance with the body of knowledge.
- Self-access learning means letting the students go out and find their own information on their topics from anywhere they can, such as the Internet, books, journals, magazines, newspapers, interviews, and etc.
- Group Activities means allowing the students to form groups of four or five in which they will share the responsibility of getting-the-job-done and of doing the planning, preparation and presentation of their accumulated information as a team, each with an assigned task to fulfill, so they can learn from working with others and from the constructive comments the teacher makes in helping them through the steps of the process.

In such a process, the teacher is seldom at the front of the room, but usually mingling with the students, going from group to group, answering questions and encouraging progress as he/she goes.

As our students are future specialists in various fields and want to be good communicator following activities can develop our learners' speaking skills.

Student Debate

Instruction: Divide the class into groups and get them to discuss one topic and give reasons to justify the assertion made in the list that you see below. One student should be appointed as discussion leader and another should be asked to act as secretary to write down the points as they come up. Later, the group can

put the points in logical order and each individual group member can speak before the class and present some of the reasons. Such as:

12. Students should be allowed a study week with no classes before exams.
13. There are some jobs that only men should perform etc.

Asking the Friends for Advice.

In this task, one student goes to the front and pretends to have a problem and asks the others for advice. This is a kind of free-for-all activity that gives everyone a chance to speak if they wish. It also shows the teacher which students are ready to participate and which ones hang back and may need extra attention and encouragement.

Problem-Solving

In this task, divide the students into groups of about 5 and let them choose a topic, with the help of the teacher, and then students go out and research the topic to collect all the information they need and then put it together in big report which can also be given as an oral presentation at the end. For example,

Assign the students a general problem, like "How to Solve a Social Problem," and then get them to narrow the topic so that each group has a different problem to research and explain and suggest a solution for.

Present the Design of Your Dream House: in this task, the students will be asked to design their own dream house. The class should be divided into groups as appropriate, normally five per group. The budget is hypothetically unlimited, so they will have total freedom to build as big and expensively as they like.

In conclusion, I would like to add three final points. One is that, far from becoming a silent partner, the teacher should always be speaking to someone, with others listening, and it is of the utmost importance that the students have a role model to follow to help them speak and pronounce words, phrases and sentences in English. The first place to start learning a language is to hear it spoken, preferably in an up-close context by a proficient speaker.

REFERENCES:

1. Current trends in the development and teaching of the four language skills. Edited by Esther Uso.- Juan, Alicia Marti.nez-Flor. – Berlin, 2006.
2. Pshenichnova, E.N. Teaching foreign students to Russian professionally-oriented business communication. PhD thesis (Education), Moscow. 2007.
3. Gagarina, N.V. Methodical system of training reproductive and productive speaking based on the text types for specific purposes. PhD thesis (Education), Tula. 2010.
4. Hampden-Turner, Ch., Trompenaars, F. Building Cross-Cultural Competence. USA: Yale University Press. 2000.
5. Hulstijn, J.H. The Use Of Computer Technology In Experimental Studies Of Second Language Acquisition: A Survey Of Some Techniques And Some Ongoing Studies. Language Learning & Technology. Vol. 3, No.2, 2000.
6. Shaturnaya, E.A. Methods of teaching foreign language professional discourse by means of training-speech situations and roleplaying. PhD thesis (Education), Tambov. 2009.
7. Zimnyaa.I.A. Psychological aspects of learning to speak in a foreign language. - M.: Enlightenment, 1978.

УДК: 371. 035

HISTORY OF FORMING SOCIAL HUMANISM IN PEDAGOGY

Turakulova F. - Kokand State Pedagogical Institute, teacher

Isomitdinov S. - Kokand State Pedagogical Institute, teacher

Yuldasheva M. - Kokand State Pedagogical Institute, teacher

Tolipova O. - Kokand State Pedagogical Institute, teacher

Annotation. In this article, the history, content and meaning of the idea of social humanism in pedagogy are revealed in the given article. The information contained in the dictionary of pedagogical terms is also reflected. The meaning of humanism is described in both religious and philosophical disciplines.

Key words: humanism, "humanus", humanistic, humanism, ascetism, tolerance, interethnic harmony, educational process.

PEDAGOGIKADA IJTIMOY GUMANIZM TARIXI

Turakulova F. – Qo'qon davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

Isomitdinov S. - Qo'qon davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

Yuldasheva M. - Qo'qon davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

Tolipova O. – Qo'qon davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogikada ijtimoiy gumanizm g'oyasining shakllanish tarixi, mazmuni, ma'nosi yoritilgan. Pedagogik atamalar lug'atida keltirilgan ma'lumotlar aks ettirilgan. Gumanizm g'oyasining ham diniy, ham falsafiy ta'limotdagi ma'nolari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: gumanizm, insoniylik, tolerantlik, asketizm, millatlararo totuvlik, ma'rifiy jarayon.

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГУМАНИЗМА В ПЕДАГОГИКИ

Туракулова Ф.- Кокандский государственный педагогический институт, преподаватель

Исомитдинов С.- Кокандский государственный педагогический институт, преподаватель

Юлдашева М.- Кокандский государственный педагогический институт, преподаватель

Толипова О.- Кокандский государственный педагогический институт, преподаватель

Аннотация. В статье раскрываются история, содержание и смысл идеи социального гуманизма в педагогике. Представлена соответствующая информация из словаря педагогических терминов. Смысл гуманизма описан как с точки зрения религиозных, так и философских учений.

Ключевые слова: гуманизм, человечность, толерантность, межнациональное взаимопонимание, образовательный процесс.

Humanism is derived from the Latin word "humanus" and conveys the meaning of "human". It means to treat people with kindness, to respect them, to increase the material wellbeing of the person and to care for the development of high spiritual qualities in people. Thus, according to the information provided in the dictionary of pedagogical terms, "Humanism is loving the human, appreciate the person, love and respect him".

Humanity is the concept that reflects the dignity, freedom, happiness, equality, the care of creating conditions for the disclosure of all aspects of humanity.

Humanistic ideas have a long history. It was also reflected in the Islamic religion, which is one of the world's religions. The Holy Quran, which is the sacred source of Islam, describes human being as the most perfect and complex one among other creatures. For example, it is revealed in the Qur'an, in Surah al-Nisa, verse 70, and Surah at-Tin, Verse 4. All the benefits are for the human. That is why Allah created the human being consciously.

Humanistic ideas are developed in hadis, encouraging people to help the poor, the stranger, the needy, and to be generous and cautious.

Humanistic ideas have been widely perceived in the Oriental philosophy as well as in social thought and are closely linked to its many millennial history. For example, the medieval thinker Abu Nasr Farabi strived by paying attention to the people to prove that people live in peace and friendship, and also they can benefit greatly. Alisher Navoi, the thinker of XV century, also regarded human rights, the interests of the people and the care of the country as key issues. He promoted the idea that the most valuable thing in the world is human beings. He thinks all creatures must serve the human being and his happiness. In general, the ideas of humanitarians, human freedom, and dignity have been promoted in the works of thinkers of Central Asia such as Abu Raykhan Beruni, Abu Ali ibn Sino, and Mirzo Ulughbek.

Well, in the style of humanistic ideas dreams of achieving happiness and justice, it is from ancient times that people find their reflection in their oral creativity, literature, religious and philosophical teachings.

Humanism as a holistic worldview system was first formed during the Renaissance in Europe. According to the second information cited in the dictionary of pedagogical terms, the term was described in the following way: "humanism is a progressive movement aimed at the liberation of man from the complications of feudalism and Catholicism, which appeared in the early bourgeois culture in Western Europe (in the XIV -

XVI centuries) and reflected the worldview of the bourgeoisie, the struggle against feudalism and its ideology". So, in the Middle Ages, the humanitarian ideas appeared in Europe as an uncompromising struggle for human rights, against the cruel devout who threw it into the Inquisition fire, insulting on behalf of God and religion, and against the representatives of the society that supported them. As a result, in the XIV-XVI centuries, humanism was widely publicized, and in such spheres as literature, philosophy, art was initially widespread in Italy, and later in other countries of Europe.

It is well known from history that capitalist relations began to develop in the XV-XVI century earlier in Italy, and then in other countries of Europe. The principles of asceticism were foreign to representatives of the new category that appeared, in particular, to the intelligents. Asceticism is taken from the Greek word, asketes and means the occupation of something, and in the Uzbek people the meaning of patience is conveyed. ... Asceticism means out of the world, abstinence, and the religious imagination about the need to make a world tense to become a mushy to the mercy of God. If the patience is seen in Christianity in monks, then in Islam it is manifested in the likeness of darvesh, sitting in chilla, fasting, mention miscarriage. And in the science of mysticism, it means to leave all things that the nobility hindered at the mention of Allah.

The followings are kept in mind:

- avoid making a blame on Allah and be free of Riyo in pray;
- avoid all sins and dirty things;

-non-kindness to secular objects. The Sharia and Priory were promoted by Bahauddin Naqshband, Ahmed Yassaviy, Hodja Ahror, Najmiddin Kubro and other people who follow this kind of manners.

In order to characterize it at a time when a new bourgeois culture began to form, concepts of humanization and restoration were usually used. Humanism, that is, the concept of humanity, proves that in the center of a new culture divinity does not stand, and it is testified by the standing of a person's personality. He must be beautiful, both in soul and body. A person can become the creator of all values and his own happiness in case he thanks to his mind, strength, confidence in success, activity, willpower. At the same time, humanists did not openly oppose the church. They looked at God as a great creator.

Secular liberty, standing against scholastic and spiritual domination of the church has a narrow meaning in the XIII-XVI centuries, that is, the Renaissance. In several countries in Western Europe, humanism was a progressive movement in the field of social thought, directed against Catholicism in literature, art and science, and the slavery of a person. Supporters of humanism were civilized forces of their time. They fought for Human Rights and noble qualities, for the Enlightenment and honor, for the free development of people in all respects. Outstanding manifestations of humanism were F. Petrarca, J. Bocaccio, Leonardo da Vinci, J. Bruno, Italian T. Campanella, M. Monten, French F. Rable, T. Moore, England F. Bacon, Dutch E. Rotterdamski, Polish N. Copernicus and others.

Many of the humanists of the XIV-XVI centuries themselves became pedagogical or resorted to pedagogical theory. The idea of humanism began in pedagogy as an example from these periods.

The famous Italian educator-humanist Vittorino de Genotre, who lived during the Renaissance, that is, 1378-1446 ears, promoted the ideas of social humanism. For the first time, his ideas of social humanism were connected with the creation of a boarding school called "House of Joy" Vittorino de Genotre. So, during this period, religion, pedagogy and social pedagogy are inextricably developed.

In religious views, the main emphasis is on universal values. In religious narratives, in sacred books, verses, there has been a lot of talk about moral advice, human relations, care for relatives and children. On this basis, many generations have been brought up, and in this regard, in Europe, the church has long been the "patron of disabled children". It was asked not only for spiritual help, but also for medical, material assistance, seeking protection from injustice. In this regard, there have been rich traditions of religious organizations all over the world. In Europe, for example, since ancient times, children who remained without parents were released to the door of the temples. According to sources, the first raising houses for children left without parents appeared in the IV century on the initiative of Bishop Vasily Caesarea in the city of Caesarea. In 787 ear, such an institution also appeared in the Cathedral in Milan. For a long time, it remained the only organization in Europe, and only by the XIV century, the number of upbringing houses increased by thirty. It is interesting that now only the teaching was not engaged in it, practical work was also carried out with the following content:

- mothers are helped;

- children were given to the families;
- the upbringing of children were controlled.

Even later, the children's houses were ruled by priests. The House of upbringing, founded by the priest Vincent de Paul in Paris in 1640 ear, was very popular. He achieved the financing of the House of upbringing by King Ludovico XIV. Associations with kindness-large church organizations have also begun to be established. For the next centuries, humanitarian ideas have evolved under the name of humanism. For the first time, this term began to be used in science at the beginning of the XIX century and until the middle of the XX century it was aimed at criticizing injustice, inequality in society. After the Second World War, serious steps were taken towards real humanism, giving away radical changes in World Development. This can be seen in the declaration and documents of international, regional and interstate organizations such as the UNO, UNESCO. Humanism is becoming one of the life rules of every legal, democratic state.

Uzbekistan is taking its policy on the basis of humanitarian conditions, requirements, rules, the most advanced experiences of the Eastern and Western countries.

The first President Islam Karimov was a person who made a special contribution to the concept of humanism since the first days of independence. At the center of his policies, only the human and human factor were standing. For example, in his work "The way of independence and development of Uzbekistan " we can see in the following spiritual and moral foundations that will be the basis for our country:

- 1) Loyalty to universal values
- 2) Strengthening and developing the spiritual heritage of the nations
- 3) The free manifestation of man's opportunities
- 4) Patriotism (associated with such concepts as self-sacrifice, courage, entrepreneurship).

Or, the sayings such as "reform should be for man, not for reform", the saying "In the holy homeland, the person is" has become one of the main principles of the process of improvement of social life. In fact, man is the most valuable being in the world, that the whole being, and creature serves man and his happiness. This fact is reflected precisely in humanism. Caring about the fate of man, people's interests, people of the country are fundamental matters of humanism.

The virtues of such a noble as tolerance that a person lives in harmony with a person, the people's society, the manifestation of generosity to the orphan, widowed-poor, the disabled, which were absorbed into the spiritual world of our people have been glorified during the period of 27 ears, independent development of Uzbekistan.

Decree of the president of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev Miromonovich "On measures for further improvement of interethnic relations and friendship relations with foreign countries" №19.05.2017 № PO-5046, as well as on the basis of the decree of the committee " On interethnic relations and friendly relations with foreign countries", in 23.05 2017, 110-, number-2993, on the basis of the National relations on the basis of the Council of relations societies, the Committee on interethnic relations and friendly relations with foreign countries under the authority of the Ministers of the Republic of Uzbekistan were once again proof of the above-mentioned thoughts, tolerance, interethnic harmony, the prosperity of nations, if necessary to sacrifice life, were the noble qualities inherent in the Uzbek people of an independent country. As they have such features, Uzbekistan has acquired its place all over the world today.

Such great humanism, characteristic of our people, is an example of high spiritual courage, which is perfected in the process of Education. Therefore, the spiritual and moral image of the teacher plays a leading role in the transformation of humanization of the educational process into a component of pedagogical education. Consequently, this direction of the activity of the teacher is in harmony with his pedagogical knowledge and skills. Therefore, the content of training teachers is inevitably linked with their professional culture. What is needed for the teacher is a pedagogical culture. This understanding explains the essence and attention of the cooperation between the teacher and the reader. Accordingly, the issue of humanization of education plays a decisive role in this matter.

In conclusion, in the course, which meets the pedagogical requirements, teachers and students achieve interpersonal communication and establishing relationships, mutual respect and trust cooperation. Although this process is considered an easy way, but a teacher who works on the basis of this method seeks to adapt the content and quality of education to science without his desire. The didactic cooperation of

teachers and students is also evident. During the lesson, moral qualities are formed through the content and form of education. The cultural, willpower qualities are brought up in students. In interdisciplinary communication, psychological culture is also close in meaning to pedagogical culture. The content of this concept determines the basis of the formation and development of the personality of the pupil and the teacher. This educational process is carried out in its manifestations in the following way:

- "Human – person - development";
- "person-society";
- "person-profession";
- "person-skill-creativity".

LIST OF USED LITERATURES:

1. A. Bekmurodov and others. This is a person who is dear in the holy homeland. Printing creative house named after G. Gulom-. Tashkent-2010, page 28
2. Shavkat Mirziyoyev. "We will build our great future together with our brave and noble people" Tashkent. Publishing house "Uzbekistan". page 242.
3. A solemn speech made by Sh.M.Shavkat Mirziyoyev at the 26th anniversary of the state independence of the Republic of Uzbekistan. 2017.08.3. People's word newspaper. Issue 36, page 2.

УДК: 42:371.3

TEACHING ENGLISH IN NON-PHILOGICAL HIGHER EDUCATION

Israilova D. - Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, teacher

Annotation. The article deals with the importance of teaching the English language in non-philological faculties of the higher education and the issues of formation of professional skills of future specialists, and analyzes research findings and ideas of researchers associated with this process and ways of their elimination, as reflected in this article.

Key words: foreign language, specialist, non-philological education, professional text, competence, measures, methodological preparation, methodological principle, education, career guidance, technology..

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Исраилова Д.- Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, преподаватель

Аннотация. В статье рассматривается важность преподавания английского языка на нефилологических факультетах высшего образования и вопросы формирования профессиональных навыков будущих специалистов, а также анализируются результаты исследований и идеи исследователей, связанных с этим процессом, и пути их устранения, как это отражено в этой статье.

Ключевые слова: иностранный язык, специалист, нефилологическое образование, профессиональный текст, компетенция, меры, методологическая подготовка, методологический принцип, образование, профориентация, технология, ESP, профессиональная ориентация

NOFILOLOGIK OLIY TA'LIMDA INGLIZ TILINI O`QITISH

Israilova D. – Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari institut, oqituvchi

Annotatsiya. Maqolada nofilologik oliy ta'lim muassasalari fakultetlarida ingliz tilini o`qitish va bo`lajak mutaxassislarning kasbiy malakalarini shakllantirish masalalari va ushbu jarayon bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari va g'oyalari tahlil etilgan.

Kalit so`zlar: chet tili, mutaxassis, nofilologik ta'lim, kasbiy matn, kompetensiya, chora-tadbirlar, metodologik tayyorgarlik, metodologik prinsip, ta'lim, kasbga yo`naltirish, texnologiya.

Knowing foreign language is today's demand and requirement. So, we should find useful, simple and effective ways of learning foreign languages, they are all up to us, teachers of foreign languages. Our main

purpose is to learn foreign language, and use it in practice. In addition, professional orientation of educational process interpreted like methodical principles'. Coming true of these principles' can be actively influenced for the task and educational proses of teaching FL like specialty. That is why this principle would be taken account as the measure, which provide as methodical preparation of learner.

Essence of professional orientation of education is to form professional quality of person. Nowhere, we can teach foreign language as professionally orientated. Foreign language is taught generally in all non-linguistic educational institutions. In these institutions, teaching of foreign language has special character, and it demands special curricula and method of teaching.

Analyzing of text books, manuals, and scientific-methodical literatures shows the own place of foreign language, especially the English language in developing professional skills of students'. Student can capture knowledge, skills and habits, which are connected to language, while receiving, and producing information by the means of language in the process of coming true the practical aim of teaching foreign language. Reading texts of proficiency can influence positively for learning terms and develop their outlook. We should learn that how this scientific- problem had been worked out in science.

The problem of teaching foreign language had been analyzed by the scientists of the world and scientists of Uzbekistan (H.Palmer, M.West, I.A.Zimnya, L.S. Vygotskiy, J.J. Jalolov, T.K. Sattorov and others).Today, this problem has international importance and there are a lot of researches which deals with it.

Uzbek researchers also had been worked out on that problem which given below (D.R. Toshhojayeva, M.I. Abduvaliyeva, N. Akbarov, A.X. Jurayeva, SH.J. Usmonova, N.D. Ikromhonova and others).

Today, there are many didactical bases of language education among the researches. In particular, there was given problems of practical excesses' of specialty in the two volume research of Tojimat Qodirovich Sattorov, also in his works we can find information about forming methodical factors of future foreign language teachers. In this book takes place such kind of problems like conditions, requirements of professional orientation in educational process, and opportunities of practical language subjects in forming methodical skills of future FL teachers and also content of functions, structural features of FL teacher's pedagogical activity. As well as, X.M.Korahodjayeva's research deals with "Methods of developing professional speaking skills of the students of non-philological groups by verb studying". S.N.Jurayeva's research deals with the problem of psychological factors influencing of professional formation of students' personality. S.A.Missirov's research deals with the lingua didactical basis of teaching the English language at vocational colleges. N.Akbarov's research deals with the pedagogical basis of forming professional culture in the students of the technical institutions.

The system of professional competence of the future specialist should correspond to its basic functions as training, developing, bringing up.

Training function consists in formation of bases of professional competence of students on the basis of mastering by it in the course of training of system of scientific knowledge of essence competence the approach, essence of is professional-personal competence etc. Mastering by ways of self-educational activity in the course of expediently organized independent work on system «the information - knowledge - the information».

Developing function is shown in its orientation on development intellectual, emotionally-strong-willed and motivational spheres of the person of the student in the course of knowledge, decisions of necessary problems on management of the self-educational activity.

In the psychological point of view we may say that in the process of training future specialist's abilities, forecasting and reflection should be developed, the basic psychological mechanisms of self-education, self-development and self-determination are generated. In my opinion, if the student wants to learn or to do something himself or herself they will do it, this process should be natural, and here personnel wishes stands in the first place.

Student should realize: why he/she should learn foreign language?

Why is it necessary?

Where he or she can get better knowledge at the lesson or in additional courses?

Today we have a lot of methods and technologies of teaching foreign languages. Some of them we don't use and others are widely used; still others have a small following, but offer useful insights. Some of

the proposed materials can be adapted to the teaching language for specific purposes to the students of non-language faculties. In its place we should clarify the meaning of ESP and its purpose by teaching FL. ESP is defined to meet specific needs of the learners.

According to the definition of Dudley-Evans:

1. ESP makes use of underlying methodology and activities of the discipline it serves
2. ESP is centered on the language appropriate to these activities in terms of grammar, lexis, register, study skills, discourse and genre.
3. ESP may be related to or designed for specific disciplines
4. ESP may use, in specific teaching situations, a different methodology from that of General English

The definition Dudley-Evans offers is clearly influenced by that of Strevens, P. English for Specific Purposes (ESP) is a young and developing branch of EFL such methods did not reflect students' interests and resulted in low learner motivation and poor participation.

With the spread of the student centered approach and the continued increase of international contacts in various spheres, much attention has been paid to the design of ESP courses that can prepare students for professional communication.

The subject of "Foreign Language for Specific Purposes" in higher educational institutions solves the problem of personality development and ensures systematic replenishment of professional knowledge, formation and development of communicative skills.

According to Matukhin D.L., Nizkodubov G.A., a strategy for improving the content and methods of teaching ESP involves the development of solving problems on the basis of theoretical study and experimental verification of learning technologies. With today's variety of methods of teaching foreign languages there is a selection problem of the most effective technologies and prospects of solving the problems of developing professional communicative competency.

Exploring the standards of higher education in recent years, it should be noted that there is the increased level of foreign language proficiency requirements for the students of non-linguistic faculties, not only in terms of the ability to produce professional information, but also the ability to exchange information at the understandable level for learners. To my mind, the analysis of such skills in practical terms allows us to identify easy ways of developing learners professional skills. We should pay attention for their attitude for capturing the knowledge according to the specialty and integration of subjects.

According to Shaturnaya: "There is a need for such an organization process of teaching foreign

Languages, which would encourage integrating didactic, psychological, linguistic, socio-cultural and methodological tools that contribute to the successful development of professional communicative competency". But all students are different and with the rapid development of the world, changes in students' needs and interests are inevitable. Therefore, ideally, in establishing a learner-centered approach there should be a shift in FL pedagogy in the selection of the content of the course. This shift should serve the learners' interests and needs. We should use every time different technologies in order to make our lesson effective and interesting. Today's learner is very exigent. That's why we should work on ourselves hard in order to be good teacher of future specialists.

REFERENCES:

1. Dudley-Evans, T. & St John M.J. Developments in English for Specific Purposes. A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press. 1998
2. Strevens P. ESP after twenty years: A re- appraisal. In M. Ticko (Ed.), ESP: State of the art (1-13). SEAMEO Regional Language Centre. 1988
3. Matukhin, D.L., Nizkodubov, G.A., Zyubanov, V.Y., Khasanshin, Y.R., Obskov A.V. (2014). Methodological Basics of Blended Learning in Teaching English for Academic Purposes to Engineering Students. Asian Social Science. Vol. 10, P 97-102.
4. Shaturnaya, E.A. Methods of teaching foreign language professional discourse by means of training-speech situations and roleplaying. PhD thesis (Education), Tambov. 2009

УДК:681.142.37:371.3

TEACHING METHODS IN INFORMATION TECHNOLOGIES

Zaripova D. – Tashkent University of Information technologies, teacher**Kholikova S. - Tashkent University of Information technologies, student**

Annotation. The most important teaching methods of the various fields of information and communication technology (ICT) have already been developed [SzZs,PSzZs]. As ICT teaching cannot boast with a long history, in most cases they have not been clearly formulated, and their formation is not so conscious but rather instinctive, which also results in the fact that most teachers do not use one single method but a sort of blend of methods, where one of them is represented dominantly.

Key words: teaching methods, information technologies, ICT, SzZs,PSzZs .

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Зарипова Д. –Ташкентский университет информационных технологий, преподаватель**Холикова С.- Ташкентский университет информационных технологий, студент**

Аннотация. Наиболее важные методы обучения в различных областях информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) уже разработаны [SzZs, PSzZs]. Поскольку преподавание ИКТ не может похвастаться длинной историей, в большинстве случаев они не были четко сформулированы, и их формирование не настолько осознанно, а скорее инстинктивно, что также приводит к тому, что большинство учителей используют не один метод, а своего рода смесь методов, где один из них представлен преимущественно.

Ключевые слова: методы обучения, информационные технологии, ИКТ, СЗЗ, ПСЗЗ.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O`QITISH USHLUBLARI

Zaripova D. – Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, o`qituvchi**Xolikova S. - Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, talaba**

Аннотация. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ning turli sohalarda o`qitishning eng muhim usullari allaqachon ishlab chiqilgan [SzZs, PSzZs]. AKT ta'limi uzoq tarixga ega emasligi sababli, aksariyat hollarda ular aniq shakllanmagan va ularni shakllantirishi shunchaki ongli emas, balki instinktiv bo`lib, o`qituvchilarning aksariyati bir usulni emas, balki usullarning bir xil usulini qo`llashiga olib keladi. Maqolada shu masala tadqiq etilgan.

Kalit so`zlar: ta'lim ushlublari, axborot texnologiyalari, AKT, SPZ, PPSZ.

Today the important ICT topics are taught with the help of various methods. Some of them are unsuitable for successful teaching - learning whereas others may bring about success in certain age groups and class types. The application teaching methods are even less elaborate than those of programming and programming languages hence today they can look back only on a history of 10 (or maximum 20) ears. However, one can find similarities between them and the methods of teaching programming.

The most important teaching methods of the various fields of information and communication technology (ICT) have already been developed [SzZs,PSzZs]. As ICT teaching cannot boast with a long history, in most cases they have not been clearly formulated, and their formation is not so conscious but rather instinctive, which also results in the fact that most teachers do not use one single method but a sort of blend of methods, where one of them is represented dominantly. This methodological "uncertainty" also ensures that there are teachers who are capable of teaching successfully even when they use a method labelled as being negative below. The negative label can be principally explained by the fact that these methods do not "automatically" ensure good teaching; moreover, it is fairly easy to teach very badly when one relies on them. After the most widespread application teaching methods are listed and reviewed:

Problem-oriented (It chooses application tools for the gradually expanding series of tasks, or extends the used concepts and functions from the required tool.),

Application-oriented (It teaches the skills necessary for creating a certain type of document in the order of its structure and expansion.),

Menu-oriented (It teaches application knowledge through an application, or more precisely, through the menu items of the application.),

Function-oriented (It defines the general functions of an application system e.g. inserting, correcting, printing, formatting etc. for word-processors, and then links concrete knowledge items to them.),

Concept-oriented (It defines the concepts used by an application system e.g. cell, row, column, block, sheet etc. for spreadsheets, and then discusses the functions related to them.),

Abstract tool-oriented (It defines the ever expanding series of abstract tools, e.g. traditional mechanical typewriter, electronic typewriter with correction function, electronic typewriter with line formatting function etc. for word-processors, and then discusses the necessary knowledge for each level.).

A. Problem-oriented. The problem-oriented teaching method can well be used in the world of applications, where it essentially means the same as in the world of teaching programming and programming languages. Let us take application task series that are built on one another, and structure them in a way that one needs newer and newer application knowledge to solve them; but in the meantime one should continually use the previously acquired knowledge. [SzT,T,V] How they are distinguished later can be illustrated with an example taken from word processing: When tabs are taught, it is not practical to use tasks that concentrate exclusively on them. According to this method, such tasks should be chosen that make students use the opportunities of character and paragraph formatting learnt previously.

B. Application-oriented Actually, it is a variant of the previous method with the difference that it does not aspire to teach every possibility, but it deals only with those that are necessary for an application or a document type. Regarding word processing such can be for example a letter, a cv, a circular/mail merge, an article, a form, etc., and the line could long be continued. [F] Let us take e.g. an article as a document type! A simple article has an author and a title, and it has headings and ordinary lines. Therefore, one may need to format paragraphs (indents and spacing), characters (font effects, size or even type). It is also very likely that among ordinary lines there will appear lists. In a more "colourful" article there can be illustrations (pictures, charts and tables), and one has to ensure their positioning and sizing. In a scientific article one may want to use formulas, references, footnotes etc. This method makes a characteristic distinction between text and desktop publishing, as the starting document types are different. Desktop publishing deals with newspapers, books, i.e. often with large documents. Although a significant part of the related concepts, operations and tools are, of course, identical with the ones learnt in word processing.

C. Menu-oriented It belongs to the negative methods: it relies on the idea that the knowledge of an application is equal to knowing how to use an application system. Regarding this as a starting point, it would like to teach all the items on the menu of an application system, in the worst case following the order of the menu structure. This way it primarily conveys lexical knowledge and routine usage; whereas it does not consider thinking (planning) or aesthetic and practical layout to be of high importance.

D. Function-oriented like the algorithm-oriented method of programming, it also tries to formulate the scope of actions that can be done in a certain application and it tries to build the process of teaching upon these actions. Let us take an example from word processing! Step 1: Word processing deals with creating, storing, modifying, formatting and then printing (displaying) text documents, as well as with their language features. Step 2: Creating a document may include using ready materials such as texts, pictures etc. and creating new ones. Step 3: Storing documents assumes saving and loading documents and handling variants. Step 4: Modifying means deleting, changing and moving certain parts and inserting new ones. Step 5: Formatting deals with specifying the features of characters, words, paragraphs, columns and special elements (pictures, tables, formulas, ...). Step 6.: Language feature includes paying attention to spelling, hyphenation and the use of synonyms in order to enhance style. Step 7: In connection with Printing one can define the size of a document, its layout, as well as information on the printed pages.

E. Concept-oriented This method resembles the data-oriented method of teaching programming: it focuses on what basic elements should be used in that particular field of application. [K] Let us see a word-processing example for this, the basic elements and concepts of word-processing [B]: character word paragraph bullets and numbering column page margin table picture objects (formula, ...) borders, background etc. reference (footnote, endnote etc.) frame style.

F. Abstract tool-oriented This method specifically aspires to teach tool know-how. It is applied when students familiar with the application have to be taught a new tool or they would like to use the new

possibilities of a tool learnt before more effectively. In this case the difficulty may come from the difference between the level of their knowledge on the old and new tools (e.g. it is totally different to do word processing when using a traditional typewriter and using a word processing application). There is a typical experience in adult education: those who are experts in using a certain tool have great difficulty in learning the use of a new one. This method applies the solution of defining several intermediate levels between the old and the new tools and always teaching the novelties of one level at a time in the teaching process.

In conclusion the problem-oriented method is the one that should be exclusively used in levels of primary and secondary education where the stress primarily lies on realizing and trying out algorithms and not on the complete acquisition of a programming language. By its nature the application-oriented method is definitely suitable for vocational training, where students must get to know various document types, as well as their realization possibilities. The menu-oriented one is the worst possible idea, which degrades the user to a “dummy button-pressing machine”, and it is absolutely useless for teaching meaningful use of applications. Unfortunately, several testing methods including certain exams of ECDL prefer this teaching method. The function-oriented one greatly resembles the algorithm-oriented method of programming, whereas the concept-oriented one to the data-oriented method. One of them focuses on the things to do, while the other one on structures and concepts. Therefore, as it turned out in teaching programming, these methods do not suit general education but only “professional” application training i.e. teaching people that use computer applications often and diversely in their everyday work. Finally, the abstract tool-oriented teaching method can exclusively use in adult education, where well-trained experts are taught the meaningful use of a new software tool.

REFERENCES:

1. [A] Peter K. Antonisch: Databases as a Tool of General Education. Lecture Notes in Computer Science 4226, 59-70, 2006.
2. [B] Bujdosó Gyöngyi: Szöveg- és kiadványszerkesztés oktatása az egyetemen, Informatika a Felsőoktatásban'96, Debrecen, 101-109, 0996.
3. [F] Fodor Gábor Antal: Esztétikus dokumentok Worddel, Jedlik Oktatási Stúdió, 2003.
4. [HZs] Hubert Tibor - ... - Szlávi Péter - Zsakó László: Programozási feladatok I-II. Kossuth Kiadó, 1997-1998.
5. [K] Kökény Sándorné. Szövegszerkesztési alapismeretek, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
6. [LL] Lévainé Lakner Mária: Excel táblázatkezelő a gyakorlatban, ComputerBooks, 2000.
7. [N] Nógrádi László: PC sulí XP alapokon, Nógrádi PC sulí Kft, 2004.
8. [PSzZs] Papp-Varga Zsuzsanna - Szlávi Péter - Zsakó László: Methods of teaching programming languages, 2007.
9. [SzT] Szalayné Tahy Zsuzsa: Táblázatkezelés, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.
10. [SzZs] Szlávi Péter - Zsakó László: Methods of teaching programming, Teaching Mathematics and Computer Science 1, No. 2, 247-258, 2003.
11. [T] Tóth Tamás: Szövegszerkesztés, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.
12. [V] Varga Kornél: Az adatkezelés alapjai, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.

УДК: 33

EXPLANATION OF KEY TERMS AND PHRASES USED IN THE ORGANIZATION OF VOCATIONAL GUIDANCE

Meliev K.H. - Namangan State University, teacher

Annotation. In this article are given comments of terms and phrases used in the process of organizing vocational guidance work while teaching foreign languages in secondary schools.

Key words: profession, handicraft, educational content, upbringing, labor upbringing, vocational upbringing.

ТЕРМИНЫ ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мелиев Х.Н. – Наманганский государственный университет, преподаватель

Аннотация. В данной статье представлены комментарии к терминам и словосочетаниям, используемым в процессе организации профориентационной работы при обучении иностранным языкам в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: профессия, ремесло, содержание образования, воспитание, трудовое воспитание, профессиональное образование.

KASBGA YO`NALTIRILGAN TA'LIMNI TASHKIL ETISH JARAYONIDA QO`LLANILADIGAN TERMINLAR

Мелиев Х.Н. – Namangan davlat universiteti, o'qituvchi

Аннотация. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida tashkil etiladigan chet tili darslarida kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini olib borish jarayonida qo'llaniladigan asosiy atama va iboralarning izohi to'g'risida so'z yuritiladi.

Калит so'zlar: kasb-hunar, ta'lim mazmuni, tarbiya, mehnat, mehnat tarbiyasi, kasbiy ta'lim.

It is important to understand the content of researches carried out in the field of profession and to clarify the concepts related to clearly defining objectives and tasks. Although the meaning of profession (kasb) and mastery (hunar) term is logical the same, the term "profession" is widely used than the word "mastery". The term "profession" also includes obligatory meaning. For example, sportsman (boxer, soccer player), physicians (surgeon, therapists), policemen, driver are names of some professions in one field.

Profession – work type, regular occupation type; requires knowledge and skills that will allow them to perform a certain type of job qualitatively. professions include specialization with the narrowest field of work activity (eg, surgeon, ophthalmologist, dermatologist in physicians etc.). Professions are usually the basic source of living. [1, 210]

The Islamic Encyclopedia describes the term "profession" ("mastering", "own") as "a term that describes the concept of religious morality." [2]

Mastery – is a work that person's own production or processing in his home or shop.

In Uzbek national encyclopedia, the term "craftsmanship" or "mastery" is explained as follows: "Craftsmanship is a national type of traditional small-scale commodity; the common name of the profession in which such products are produced." [3, 227-230] Thus, there are commons between the terms of "profession" and "mastery", which are as follows:

"profession" and "mastery" both are types of activity;

"profession" and "mastery" are source of income;

Knowledge, skill, qualification and experience are required to engage in vocational training.

The term profession is a broader concept of vocation, which includes activities for non-productive living. Profession is a vital necessity for every member of society. Objectives related to these needs imply younger generation's professional orientation. These activities are carried out in the vocational guidance system in educational institutions.

The vocational guidance system is a combination of goals, essences and principles, styles and tools that help the individual study profession and personal qualities. [4]

Organization of vocational guidance through foreign languages plays an important role in ensuring the full range of professional information. In this process, students will be able to learn not only about the professions around them and the needs of community, but also about the progress of the advanced people in foreign countries and their peers' professional care.

O.G.Polyakov emphasizes the following educational responsibilities in the field of English through vocational training:

1) Monitoring and Evaluation; 2) organization; 3) recommendation; 4) methodological approach; 5) planning; 6) information and direction. [5, 12]

In our opinion, vocational guidance via English-language – is a collaborative effort between teachers and pupils which learn pupils' level of knowledge, expand their databases, and systematically influence educational outcomes with the aim of develop pupils' notion on professions.

The vocational guidance system includes the following activities that must be followed.

- 1) Planning – studying professional perceptions of pupils and the organization of vocational guidance via English language;
- 2) Establishment – organizing forms of education, professional orientation at the lesson stages;
- 3) Controlling – learning and evaluating the pupils' perceptions and their professional views;
- 4) Directing – support individual aspirations for learners and support their aspirations for acquiring a certain profession based on the information they receive.

One of the factors that contributes to the proper functioning of the vocational contest is to take into account the different aspects of schoolchildren's professional orientation. There are three major issues that need to be addressed in the implementation of this activity, which is called the vocational guidance triangle.

According to him, the following tasks are carried out: 1) familiarization with the requirements of different professions; 2) identification and demonstration of the social supply labor market, the need of society for this or that specialist; 3) identification of a person's abilities and wishes.

The motives are of great importance in organizing effective vocational guidance.

Motive – is a subjective expression of the cognitive process of the behavioral character of the individual with the external world: - says S.P. Rubinstein.

The content of the education – is a specific scope of knowledge, skills and experience that students need to acquire. This concept plays a special role in the research. Because learning skills and educational materials are key factors which affecting their professional choices in vocational guidance in the process of teaching English.

This phrase is interpreted by pedagogues as follows:

The content of education should reflect the spiritual and material elements of society, including the knowledge of nature, society and people, the experience of creative activity, relationships, governance, behavior and life.

- The content of the training should reflect the presence of general, polytechnic and professional components.

- The content of the education is focused on a certain age and comes from the level of development of society.

- The four components in the content of education should be exactly the same according to volume and content. [6, 86]

The aforesaid are general requirements for each subject, and there are different views on how to use and explain it in the private sector.

Such as, in foreign language teaching methodology there also may be such different opinions.

The English Language Methodologist S. P. Saidaliev recognized the following components in explaining the concept of education` content in foreign language subject.

- language material

- themes

- audio texts

Orthographic texts

- includes non-native linguistic concepts, phonetics, lexical, grammatical, orthographic skills, skills in speech, vocabulary, tutorial and book work skills. [7, 24]

Famous Methodist J. Jalolov inserted components such speech subjects, speech skills, language materials in the content of the education, and criticized including texts, exercises, and foreign language concepts. [8, 46]

It should be noted, that the purpose of education is to play a decisive role in determining the content of education. The goal is, in turn, by various means.

The word Upbringing (tarbiya) means a comprehensive concept and it has three distinct compositions, says the famous pedagogue A. Avloniy.

1. Feeding and adopting a child;

2. Care;

3. To teach the person to apply the knowledge gained in practice. For example, teaching morals and ethics through moral education, vocational training through mastery education, and teaching the Shari'a rules through religious education.

In our research, we focus on the third meaning of this concept.

Teaching is acknowledged by the team of authors in the general pedagogical curriculum as follows: "Education is a goal-oriented and conscious self-governance body (family, religious school education), which is evident in the process of socialization. [10,90]

Hence, discipline is a systematic activity aimed at shaping certain attributes in the minds of students. The use of discipline methods, as with teaching methods, is directly related to the intended purpose.

The purpose of the study is to teach general secondary school students vocational guidance as a means of English, and the teaching methods were selected in line with the English language teaching guidelines.

Labor education means training others to work and work with labor tools. Schoolchildren are a good example of the fact that they are not professionally active, because of their physical weakness, for older adult learners or their peers.

Pedagogical tutoring is defined as follows. "Labor education is a way to educate students about job education, to teach labor skills, prepare them for life and social work." Professional education also takes a special place in graduate professional education and is gradually being implemented; [6, 52]

Vocational education – giving a deeper knowledge of the profession of the pupil, the different aspects of the profession and the prospective ways of achieving it, and thus to do the initial work necessary for the professional activity.

Teacher O` . Tolipov describes the following points about vocational training. "The vocational education is understood as the process of shaping the labor force and vocational needs of students." The professional education process is carried out in three stages.

1. The period prior to entry into academic lyceum or vocational colleges. This is vocational training in the process of involving pupils in the work of school associations, in the upper classes in the process of orientation to vocational training in occupation and vocational training.

2. Educational process in educational institutions of secondary special and higher education. This vocational training process is a process of acquiring skills and skill on the basis of theoretical knowledge, the initial testing of the right choice, and the development of professional qualities.

3. Starting a career. This is a timeframe to transition to production practice in the field of vocational skills, general secondary education and vocational education, training and development in production and teaching practices, skills development, and complete self-approval is the end of vocational training. [11,96]

During the study, the issue of organizing the first stage of vocational training in the process of teaching English was discussed.

For the purpose of more effective organization of work on professional orientation it is analyzed that during the acquaintance with scientific and creative work in this direction has been carried out important work in this sphere.

USED LITERATURE:

1. http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi Кҳарфи 900 бет,

(http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi The letter K is a 900-page.)

2. «Исломэнциклопедияси», «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлатилмийнашриёти, 2017, 672 бет.

("Islamic encyclopedia", State scientific publishing house "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2017, 672 pages.)

3. http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi Ҳ ҳарфи 252 бет,

(http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_encyclopedia H Letter 252 pages,)

4. О.Г.Поляков, «Теоретические и практические аспекты разработки профильно-ориентированных программ по английскому языку» Иностранные языки в школе. 2004. 7.

(OG Polyakov, "Theoretical and practical aspects of the development of profile-oriented programs in the English language" Foreign languages at school. 2004. 7.)

6. Мавлонова Р, Тўраева О, Холиқбердиев К. Педагогика. Т.: "Ўқитувчи" 2001.

7. Saidaliyev S. S. Chet tili o`qitish metodikasidan ocherklar (O`qituvchi va talabalar uchun qo`llanma) "Namangan" 2004

(Saidaliyev S. S. Abstracts of the method of foreign language teaching (Guide for teachers and students) "Namangan" 2004.)

8. Жалолов Ж. Ж. Чет тили ўқитиш методикаси. Чет тиллар олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Тошкент: "Ўқитувчи" – 1996.

(Jalolov J. J. Foreign language teaching methodology. Textbook for students of foreign languages in Tashkent "Teacher" 1996.)

9. В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов "Общая педагогика» Москва, 2003, 286 б.

УДК: 494.375:371.3

THE ROLE OF ELOCUTION IN TEACHING

Isakulova B. - Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, teacher

Annotation. The article deals with the issue on the role of elocution in teaching and the rhetorical aspects of speech culture, the history and the art of oratory, and its importance in nowadays and ways of improving learner's speech. The author analyzed the researches and suggestions of scientist-researchers on the role of elocution in teaching and presented them in this article.

Key words: speech culture, oratory art, elocution, rhetoric, speech, pronunciation norms, morphological principles, syntactic principles, linguistics, grammar.

РОЛЬ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА В ПРЕПОДАВАНИИ

Исакулова Б.- Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, преподаватель

Аннотация. В статье рассматривается роль ораторского искусства в преподавании и риторических аспектах речевой культуры, истории ораторского искусства, его значении в настоящее время и путях совершенствования речи обучаемого. Автор проанализировал исследования и идеи ученых-исследователей о роли ораторского искусства в преподавании и представил их в данной статье.

Ключевые слова: речевая культура, ораторское искусство, риторика, нормы произношения, морфологические принципы, синтаксические принципы, лингвистика, грамматика.

O`QITISHDA NOTIQLIK SAN'ATINING O`RNI

Isakulova B. – Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti, o'qituvchi

Annotatsiya. Maqolada nutq madaniyati, notiqlik san'atining tarixi va uning o`rni, uning hozirgi ma'nosi, o`qituvchi nutqini takomillashtirish yo'llari haqida so'z yuritiladi. Muallif o`qitishda notiqlik san'atining o`rnini tahlil qilib, ularni ushbu maqolada taqdim etgan.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, notiqlik san'ati, ritorika, talaffuz normalari, morfologik tamoyillar, sintaktik tamoyillari, tilshunoslik, grammatika.

Elocution is the ability to speak and read formally with proper grammar, pronunciation and diction. If the teacher is skilled at teaching elocution, he/she can help students become an effective public speaker and overcome any performance anxiety he might have. In order to achieve this quality, they should start with the basics when teaching elocution. Even if student is proficient or native speaker, he will likely make mistakes in his pronunciation and grammar when speaking publicly. With helping student with the essentials, he/she can move on to more advanced elocution techniques.

Elocution is one of the topical issues of modern linguistics. The solution to this problem is related to the advancement of our solidarity, as well as the improvement educational institutions. It should be noted that today's speech culture is encouraged in all educational institutions.

The culture of speech is the reflection of a particular folklore in this language. Though there are different opinions and comments on this concept, first of all, speech culture is interpreted as grammatically correct, error-free, clear and thoughtful thinking. There are ethical, communicative and rhetorical aspects of the speech culture that are characterized by its peculiarities. Compliance with rules related to language, the

requirements for a range of communicative qualities such as accuracy, purity, logic, awareness of speech is a key element in communicating the high level of speech culture. The rhetorical aspect of speech culture is studied in the theoretical aspects of linguistic phenomena, along with the study of the theory of negligence, as well as the sensitivity of speech. Impressive speech is a feature that can capture the interest of the listener and the student, and may be of interest to them. When it comes to speech culture, it is seen as a learning aspect of the way and methods of delivering accurate and relevant speech to the audience when conversational and spoken use of language tools is understandable.

If the ancient time scholars imply that rhetoric is "the art of knowing how to convince a listener" (Aristotle) is "a good discourse about science" (Quintilian), Russian scholars call it "the art of speech, the ability to convince others to join, (M. Lomonosov) describes "elocution is the activity that shakes the souls and fills the soul with the wishes of the speaker, which can direct them toward the purposes of the speaker" (N. Koshansky, M. M. Speransky).

In many countries, rhetoric is considered to be important in three main aspects of life: political, judicial and religious systems.

In Western classical rhetoric, elocution was one of the five core disciplines of pronunciation, which was the art of delivering speeches. Orators were trained not only on proper diction, but on the proper use of gestures, stance, and dress. (Another area of rhetoric, "elocutio", was unrelated to elocution and, instead, concerned the style of writing proper to discourse.)

Elocution emerged as a formal discipline during the eighteenth century. One of its important figures was Thomas Sheridan, actor and father of Richard Brinsley Sheridan. Thomas Sheridan's lectures on elocution, collected in Lectures on Elocution (1762) and his Lectures on Reading (1775), provided directions for marking and reading aloud passages from literature. Another actor, John Walker, published his two-volume Elements of Elocution in 1781, which provided detailed instruction on voice control, gestures, pronunciation, and emphasis.

Traditional rhetoric has had an impact on the English speaking art. Medieval religious rhetoric has grown in this country, and political discourse has become a turning point. The most renowned speaker in the UK was John Henry Numen, who, as he preached the religion, had a great impact on the development of local religious standards in the church. They are Paul, John Chrysostom, Augustine, as well as famous speakers of ancient times. In the XV century, Savonarola, by the XVI century, had great orators such as Martin Luther and John Calvin. Under the influence of Latin and Greek literature in the XVIII century, the English art of oratory was further developed.

During this period, political debates were also considered important. The reform of laws in the XIX century (1832) has led to the further development of the oratory arts. But in a short period of time, it became an ordinary political talk. By the 1920s, traditional rhetoric lost its scientific value and was included in the science of stylistics.

Elocution is the art of speech which is formed by a speaker or writer, not just a linguistic phenomenon, but a phenomenon of spirituality and of elegance. Therefore, when elocution is said, the purpose of the statement is to reach the listener and the reader with a certain effect. Therefore, certain demands are made to the elocution. These requirements are logically accurate, clear, beautiful, free and expedient. These characters are regarded as the main features of elocution.

The clearness of the speech is that it complies with the literary language standards. The following principles are taken into account:

14. Pronunciation norms:

Pronunciations of sounds, vocabulary, names of people, abbreviations, combined verbs, word combinations, morphological indicators, pronunciation of suffixes.

b) Morphological principles:

The literary language differs from the dialect and the scheme according to its morphological norms. This is what we see in the literary language in the form of words, the verbs of the verbs, the expression of numerical concepts, as well as the word and word formation.

v) Syntactic principles:

Relations of subject and predicate in the sentence and the connection of secondary parts.

g) Orthographic Principles:

The literary language is based on the principles of singular and universal writing. These principles are reflected in specially developed and agreed grammar rules. Literary language spelling this linguistic text is compulsory for all users in writing. Orphographic principles and grammatical rules are the basis of the literary language.

d) Linguistic principles:

Each language has its own richness, which is enough for members of the nation.

Elocution plays an important role in teaching. That's why, teachers broadly use elocution in teaching. It is of great importance to provide information about events, events, and individuals for students. Teaching is connected with direct sound characteristics; teachers' should have pleasing and loud voice, which affects the pupil's attention. In order to achieve this, the teacher needs to know the power of his voice.

It is no secret that teaching takes main place among other professions with the using of correct and clear speech. A professional teacher should always be careful about the phonetic side of his speech in order to create and preserve the image of a perfect and valuable teacher before his pupil. Some teachers often speak loudly in the course of the lesson than in other places. This way, they seem to "press" the classroom noise. But the effect of this method is not so great, but the teacher's audio device is unnecessary, and it is fast enough. There are also some teachers who speak in low voice in the lesson. At the same time, the teacher feels in trouble, and he cannot achieve significant results and does not keep the reader's attention.

An experienced teacher does not use only high or low voice. Various levels of acoustic attributes (such as degree of ranges are very wide) that have the height, strength, timbre, and stiffness of the voices, the content and the nature of the information that is being composed, as well as modulates in accordance with pupils' mood. With this way, teacher avoids from monotonous, dry, unconscious speech and reaches the melody and sensitivity of the speech.

In general, the teacher constantly cares about improving the technique of speech, the general knowledge of phonetics, phonology, and awareness of the exercises to help eliminate defects in speech it is advisable to use it continuously. Because without the help of a complete speech technique, the speech culture of the teacher, every speaker, is never considered a rational one.

Teachers are dedicated professionals who have a lasting impact on students. Becoming a teacher will allow us to leverage our strengths and passion as a leader in the education field. In order to make a positive difference in the lives of young people, we should consider this rewarding profession. As a mentor and role model, students will be inspired by our commitment to helping them develop their unique talents and intellect.

If the teacher wants to achieve advanced elocution techniques teaching process, he/she should work with following techniques while working with students.

Review basic grammar.

Many of us use incorrect grammar without ever thinking about it, and proper grammar is one of the most important elements of good elocution. Several books based on comprehensive grammar that can help you review the basics with your student. Student should avoid using slang or colloquial English when it is not appropriate.

Practice pronunciation.

People often mispronounce words, which results in poor elocution. Review the Basic English sounds, and look up difficult words in free online dictionaries. We may also find it useful to record student's reading a passage and then play it back so he/she can hear common mistakes he/she is making. Compare the recording with someone who has excellent pronunciation skills.

1. Try tongue twisters to improve diction.
2. Many people are sloppy speakers, but good elocution demands that speakers pronounce words clearly and distinctly. Tongue twisters are a great way to test and improve diction. Start off slowly, and gradually which can help student increase his speed.
3. Monitor student's body language.
4. Good elocution is about effective public speaking. Many people pay huge attention to the speaking component and not enough attention to their actions. Effective gestures and confident body language all contribute to elocution. Use a camcorder to record student's movement, and play it back for her to watch.
5. Invite student to debate or elocution club.

These clubs hold meetings where members argue about an important issue or simply speak on a subject of their choosing. Once your student is confident in his abilities, he needs to practice them. These clubs are good, low-pressure forum where people can work on their elocution. As good elocution will take time and practice.

REFERENCES:

1. Pasechnaya I.N. Culture of speech (aspects of the generation of utterance). - 2012. - P. 9-28.
2. Gabunia Z., Bashieva S. Rhetoric as part of traditional culture. - Nalchik, ELPNA, 1993. - P. 3-77.
3. World Book Encyclopedia. – USA: World Book, 1994. V.14. – P. 819.

УДК: 378.183.0

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИДА КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ҳакимов С.У. – Наманган давлат университети, ўқитувчи

Аннотация. Кўникма шахснинг синтетик хусусияти сифатида муаяйн фаолиятнинг маҳсулдорлигини, сифат ва тезлигини белгилаб, мазкур фаолиятни эгаллаш жараёнида намён бўлади ва таркиб топади. Мақолада касбий кўникма тушунчаси, структураси ва тизими муаммолари ечимига илмий-назарий ёндашувлар баён этилган.

Калит сўзлар: малака, шахс, фаолият, сифат, касбий кўникма, олий таълим муассасалари, бўлажак педагог.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Хакимов С.У. - Наманганский государственный университет, преподаватель

Аннотация. В качестве синтетического признака «умение» человека определяет производительность, качество и скорость деятельности, и проявляется в процессе освоения этой деятельности. В статье изложены научно-теоретические подходы к содержанию понятия «профессиональные навыки», структуры и системы.

Ключевые слова: «навык», личность, деятельность, качество, профессиональные навыки, высшие учебные заведения, будущий педагог.

THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS AMONG STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Khakimov S.U. - Namangan State University, teacher

Annotation. As a synthetic sign of "skill" human examination not only determines the productivity, quality and speed of activity, but also manifests itself in the process of development of this activity. The article presents scientific and theoretical approaches to solving the problems of the concept of "professional skills", structure and system.

Key words: "skill", personality, activity, quality, vocational skills, higher education institutions, future teacher.

Кўникма ўзига хос синтезга эга бўлган табиий ва ўзлаштириш хусусиятлари ансамблидан иборат ва ҳар бир кўникма учун шахснинг маълум сифатлари ва хусусиятлари талаб этилади.

А.Ребер таҳрири остида чоп этилган психологиянинг изоҳли лўғатида: “Кўникма– баъзи мақсад ва натижаларга эришишнинг мураккаб ва самарали уюштирилган хулқ модели бўлиб, шахснинг яхши ва осон мослашиш қобилиятидир. ... кўникманинг мақсади ўзга кишиларга таъсир кўрсатиш ва бошқариш хулқ моделининг бирқисмидир”, - дебатаърифберади [5].

Н.В.Кузминанинг таъкидлашича: “... замонавий ўқитувчи тайёрлашда касбий-малакавий билимлар бериш билан чегараланиб қолмай, касбий кўникмаларни ҳам шакллантиришга эътибор бериш зарур” [3].

Ю.А.Самариннинг таъкидлашича, умумлашган интеллектуал кўникмаларни шакллантириш учун ақлий фаолиятнинг шундай усул ва воситаларини ишлаб чиқиш керакки, улар ташқи олам билан

бўладиган умумий муносабатларнинг ўзаро ва ички тизим асослари ёрдамида мустақил билишга имкон берсин. Психология фанининг асосий вазифаларидан бири эса фаолият тузилишининг хусусиятларини аниқлашга ҳамда кўникмаларни ўзлаштиришнинг турли босқичларида ассоциацияларнинг турли боғланишларини ўрганишга қаратилиши лозим [6].

М.Г.Давлетшиннинг замонавий ўқитувчи шахсининг шаклланиши борасидаги тадқиқотларида ҳар бир ўқитувчининг индивидуал касбий соҳага асосланган дифференциал профессиограммаси ҳар бир йўналиш учун интегратив кўникмаларни шакллантиришга хизмат қилади, - дейилади [2].

Кузатиш ва таҳлиллардан маълум бўлишича, ҳозирда мактабгача ёшдаги болалар шахси ва жамоасини ўрганиш масалалари мазкур тоифадаги болалар билан илмий-тадқиқот ишларини олиб боришнинг мураккаблиги, унинг методологик назарий ва амалий фаолият тизимини яратиш тадқиқотчиларда қийинчиликларни туғдирмоқда. Шу боис, педагогика ва психология фанига тегишли мазкур соҳанинг назарий асосларини ишлаб чиқиш, бинобарин, унинг концептуалтидини яратиш талаб этилади.

Махсус ҳамда психология ва педагогикага оид адабиётлар таҳлилидан маълум бўлишича, “кўникма” тушунчасининг категориал хусусиятларини тавсифловчи аппарати бағишланган манбаларни шартли равишда учта асосий йўналиш ёки ёндашувга таснифлаш мумкин.

“Ҳиссий билимлар, - Б.Г.Ананьевнинг таъкидлашича, - ҳар қандай умумлашган амалий ва мураккаб кўникмаларнинг шаклланиши учун муҳим шарт ҳисобланади” [1].

Таҳлиллардан маълум бўлишича, воқеликнинг шартлари ҳиссий билишга йўналтирилган ва шулар асосида янги кўникмаларнинг шаклланишида перспектив ҳаракатлар муҳим роль ўйнайди. Ўзгармас шароитларда баъзи компонентлар автоматлашиб, педагоглар учун бир мунча мураккаб кўникмаларни ҳам шакллантиришга ёрдам беради.

Шу сабаб, биз инсонлар томонидан умумлашган ва мураккаб кўникмаларни муваффақиятли ўзлаштириши учун зарур бўлган ҳиссий тажриба ва автоматлашган саъй-ҳаракатларни ўзлаштиришга кўмаклашувчи шарт-шароитни ҳам инobatга олишимиз зарур.

Кўникмалар борасида ана шундай хулосага келиш, олдимишга қўйилган масалаларга маълум даражада яқинлашишга имкон берди.

Олий таълим муассасалари бошланғич таълим педагогларини педагогик фаолиятга касбий тайёрлигини таъминлаш муҳим босқич ҳисобланади. Коллеж битирувчи-талабалари умумий ва касбий билимлар билан бирга муҳим педагогик кўникмалар билан ҳам қўроллантиради. Ижодкорона уюштирилган машғулотлар назарий ва амалий билимларнинг уйғунлиги уларда муҳим касбий кўникмаларни шакллантиришга имкон беради.

Юқорида зикр этилган фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, бошланғич таълим педагогларининг эгаллаши зарур бўлган касбий-педагогик кўникмаларнинг тахминий мажмуини қуйидагича изоҳлаш мумкин:

- болаларнинг ёш ва индивидуал психологик ҳамда ўзига хос хусусиятларини билиш кўникмалари;

- мактабгача ёшдаги болалар билан ҳамкорликда фаолият олиб бориш кўникмалари;

- режа асосида мақсадли фаолиятни уюштириш кўникмалари;

- амалий ташкилий ишларни олиб бориш кўникмалари;

- фаолият натижаларини тўғри таҳлил қилиш ва тарбияланувчи объектнинг ҳолати ҳақида янги маълумотга эга бўлиш кўникмалари ва шу кабилар.

Таъкидлаш жоизки, зикр этилган касбий-педагогик кўникмалар мажмуи бошланғич таълим педагогларининг амалий фаолиятида учун зарур бўлган касбий характерга эга бўлган барча кўникмаларни қамраб олмаган. Бироқ, педагогларнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш тизимини яратиш учун асос сифатида қабул қилиш мумкин.

Мазкур муаммо доирасида ўрганилган махсус ва педагогик-психологик адабиётлар таҳлилидан маълум бўлишича, талабаларни касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнида барча касбий-педагогик кўникмалар ҳақида эмас, балки уларни таҳсил олиш жараёнида шакллантириш мумкин ва зарур бўлган кўникмалар ҳақида фикр юритиш мақсадга мувофиқдир.

Айни шу фикр-мулоҳазага таянган ҳолда, биз олий таълим муассасаларининг таълим-тарбия жараёнида таҳсил олаётган талабаларда шакллантириш мумкин ва зарур бўлган “меъерий модель” (нисбий меъерий модель) кўникмаларини тақдим этамиз.

Тадқиқот методологиясининг айни шу тамойил асосида назарий ва амалий жиҳатдан уюштирилиши, биз кўзлаган мақсадларга мос келади. Тадқиқотларимиздан маълум бўлишича, мазкур меъёр ёки даража талабаларнинг касбий кўникмаларни ақлий ва амалий жиҳатдан ўзлаштириши учун қийинчилик туғдирмайди ва педагогик фаолиятини муваффақиятли олиб бориш учун хизмат қилади. Шу боис, мазкур меъёрни талабага педагогик фаолиятни самарали юритиш учун асос сифатида қабул қилиш мақсадга мувофиқдир.

Шаклланган касбий кўникмалар эса педагоглар фаолиятида кейинчалик янги кўникмаларни ўзлаштиришга асос бўлади ва ўз таъсирини кўрсатади. Масалан, ўз касбига доир маълумот ва материалларни тўплаш ва таснифлаш кўникмасини қўйидаги кўрсаткичлар билан изоҳлаш мумкин:

- ўз касбининг профессиограммаси ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш;
- ўз касбининг сир-асрорларини эгаллаш учун мунтазам ўз устида ишлаши, назарий ва амалий фаолиятини илмий уюштириши; уларни кетма-кет ва изчил амалга ошириб бориши, бунда ҳам юксак мақсадларга йўналтирилиши;
- педагогик фаолиятини илмий-техник ва тараққиёт тамойиллари асосида уюштириши;
- ўз касбининг психологик, психофизиологик ва шахсий сифатларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида илмий маълумотга эга бўлиши ва шу қабилар.

Фикримизча, айни шу сингари касбий кўникмалар иш фаолиятининг дастлабки пайтларида муваффақият келтирувчи ва кейинчалик бошқа кўникмалар учун замин бўлувчи кўникмалар даражасини ташкил этади.

Тадқиқотларимиз асосида 19 тадан иборат касбий кўникмаларнинг структураси яратилди ва мазмунан 5 та асосий тизимга кўра блокларга умумлаштирилди, улар ўз навбатида меъерий модель таркибига киритилди.

Тажрибалардан маълум бўлишича, бошланғич таълим соҳаси педагог ва тарбиячилари ўз касбининг хусусиятига кўра муаяйн касбий кўникмаларга эга бўлиши зарур, зеро шу кўникмалар таълим муассасалари амалий фаолиятининг самарасини белгилаб беради.

Шу нуқтаи назардан, қонуният ва илмий далилларга асосланган касбий кўникмаларнинг тизими ва структураси, соҳа мутахассислари, профессор-ўқитувчилар, методистларнинг педагог шахсий сифатларини шакллантиришга хизмат қилиши керак.

Мазкур муаммо доирасида ўрганилган психологик-педагогик ҳамда махсус адабиётларнинг таҳлилини назарий умумлаштириш, шунингдек педагогика олий ўқув юртлари ва касб-ҳунар коллежларининг тажрибаларини ўрганиш замирида қўйидаги хулосалар яратилди:

- касб танлаш ва унинг сир-асрорларини мукамал эгаллаш масалалари кишилик жамиятининг барча даврларида долзарб муаммо бўлиб, давлат ва жамият арбобларини, олимларни бефарқ қолдирмаган;

- турли даврларда ва манбаларда шахснинг касбий-аҳамиятли фазилатлари, педагогик кўникма ва малакалари турлича талқин ва таърифга эга бўлиб келган;

- касбнинг психологик тадқиқ этиш жаҳон психологиясида ўзига хос бой тажрибага эга. Унга бағишланган изланишлар касбий фаолиятнинг турли қирраларини қамраб олган ва кейинги тадқиқотлар учун назарий асос сифатида хизмат қилади.

- касб танлаш, касбий ўзликни англаш, касбий камолот босқичлари ва касбий камолотни белгиловчи шахсий хусусиятлар даврнинг ўзгаришига, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ўзгаришлар ҳамда касб йўналишларининг даврга ҳамоҳанг ўзгаришига қараб янги илмий тадқиқотларга зарурат туғдиради.

- ўзбек халқида ҳам касб-ҳунар ва касб-корлик фаолиятига доир бой тажрибалар ва илмий изланишлар мавжуд. Аммо касбни эгаллашнинг турли жабҳалар ва жиҳатлардан психологик ўрганиш учун тадқиқот муаммолари ҳали етарлича эмас.

Хулоса шуки, бошланғич таълим педагоглари касбий тайёрлиги структурасида уларга зарур бўлган тизимни илмий-ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Шубҳасиз, педагогларнинг касбий-педагогик тайёрлиги борасида юртимизда бой тажриба йиғилиб, илмий-тадқиқот ишлари яхши йўлга

қўйилган ва ижобий ишлар ўз самарасини бериб келмоқда, бу борада бизнинг тадқиқот ишларимиз натижалари ҳам ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиши, табиийдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ананаев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: 1977,
2. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси.
3. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. - Л., ЛГУ, 1970
4. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. - М., 1984
5. Ребер А. Большой толковый психологический словарь. В 2-х т. - М., 2000
6. Самарин Ю.А. Психологические основы системности и осмысленности в умственной деятельности школьника. Автореф. дисс. . . докт. психол. наук. - Л., 1955
7. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар: назария ва амалиёт. – Т.:2000
8. Слостенин В.А. Формирование личности учителя школы в процессе профессиональной подготовки. - М., 1976
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, Т.: 2006. 663-б. 671 б.

УДК: 378.4

ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Алиев А.Д. – Қорақалпоқ давлат университети, ўқитувчи

Аннотация. Ушбу мақолада маънавий қадриятларни ривожлантиришнинг зарурати ва уни амалга ошириш шартлари тўғрисида сўз юритилган.

Калит сўзлар: маънавий қадрият, педагогик маҳорат, умумийлик, ижтимоий камолот, мотив, етук мутахассис, педагогик жараён, миллий ғоя ва маънавият, таълим мазмуни, умуминсоний қадрият.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ

Алиев А.Д. – Каракалпакский государственный университет, преподаватель

Аннотация. В данной статье обсуждается необходимость развития духовных ценностей и условия их реализации.

Ключевые слова: духовность, педагогическое мастерство, общая социальная зрелость, мотив, высококвалифицированный специалист, педагогический процесс, национальная идея и духовность, содержание образования, общечеловеческая ценность

FEATURES OF DEVELOPMENT OF SPIRITUAL VALUES IN STUDENTS

Aliyev A.D.- Karakalpak State University, teacher

Annotation. This article deals with the need for development of spiritual values and the conditions of their implementation

Key words: spirituality, pedagogical skills, almergrid, a sort of maturity, motive, the heart of pedagogy, nationalism, and spirituality, teaching content, the universal age

Маънавий қадриятнинг ўзига хос хусусиятлари талабаларнинг педагогик ва психологик жиҳатдан улар фаолиятининг характери, тафаккури хусусиятлари, эҳтиёжлари ва қизиқишларини, ёшига хос ривожланиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширишни талаб этади. Шу билан бирга педагогик маҳоратни такомиллаштириб бориш учун билим, кўникма, малакаларга эга бўлиш, дунёқарашнинг кенглиги, мураккаб вазиятдан чиқиб кета олиш, ғоявий-сиёсий, маънавий-ахлоқий сифатларни эгаллаш, жанговар руҳий ҳолатга эга бўлиш, ҳаракатларда онглилик, аниқлик, техникани қўллашда зукколик, зеҳнлилик, ижодкорлик хислатларини таркиб топтиришда қобилияти, темпераменти, характерли хусусиятларини ҳисобга олиш, ҳиссий-иродавий собитлигини мустаҳкамлашга, жипслашиб ҳаракат қилишга ундаш кабиларда педагогик- психологик жиҳатдан тўғри ёндашишда қадриятлар катта имкониятлар яратади.

Олий таълим муассасаларида талабаларга таълим беришда индивидуал ёндашув асосий тамойиллардан ҳисобланади. Талабалик даври учун асосий хусусиятлардан бири уларнинг камолга етишининг жадал ривожланишидир. Мазкур даврда талаба ижтимоий камолотга етиши учун зарур ақлий қобилиятга эга бўлиши, ижтимоий ҳаётга тайёрлиги муҳим ҳисобланади. “Мазкур жараённинг бош мезонлари ва кўрсаткичлари ўрта маълумотлилик, жамоатчилик топшириғи, меҳнатда фаоллик кўрсатиш, қонунлар олдида жавобгарлик, мутахассис бўлиш имконияти, унга интилишт уйғуси, иродавий зўр бериш, ёш оталик ва оналик бурчи, жамоатчилик вазифасини ўташ, ижтимоий гуруҳга раҳбарлик қилиш, спорт билан шўғулланиш, бўш вақтни ташкил эта олиш, тўғарақда қатнашиш ва ҳоказолардан иборатдир” – дейди психолог олим Э.Ғозиев [141; 178].

Бу даврда талабалар характерида етукликка интилиш ривожлана борса ҳам бу борада ички қарама-қаршилиқлар ҳам пайдо бўлиб туради. Талабаларнинг баъзиларида лоқайдлик, бефарқлик хусусиятлари ҳам пайдо бўлади. Ана шундай вазиятда талабаларда билим олишга қизиқиш уйғотиш, ўз-ўзини англаш, фаоллашиш каби хислатларни пайдо қилиш муҳим. Лекин бу жараён жуда мураккаблиги билан ажралиб турса-да, энг муҳим хислатлар: ташаббускорлик, мустақиллик, зукколик, тиришқоқлик, билим олишга чанқоқлик каби сифатларни таркиб топтириш ўта зарур.

Психолог олимлардан Б.Ғ.Ананьев, И.С.Кон, А.В.Петровский, М.Ғ.Давлетшинлар ҳам талабаларнинг олий таълим муассасасида ўқиш фаолиятининг онглимотивларининг кучайиши билан улар янги шароитга аста-секин кўника боришлари, ҳуқуқ ва бурчларини англай бошлашлари ҳақида фикр юритадилар. Талабаларнинг дастлаб ота-она назоратидан ўзини “кутилган” дек ҳис этиши, янги шароитда ўзини эркин сезиши унинг ўқишига, хатти-ҳаракатига таъсир эта бошлайди. Лекин ота-онаси, ўқув юртига моддий ва маънавий жиҳатдан боғлиқлиги қатор зиддиятлар, қарама- қаршилиқларни ҳам келтириб чиқаради. II-III курсга етганда эса бу қарама- қаршилиқлар бартараф этилиб, уларнинг муайян тажриба, билим асосларига эга бўлиши натижасида ижтимоий ҳаётга қарашлари, қадриятларга муносабати, ўзлигини англаши асосида эътиқоди шакллана боради. Улар ўз хатти-ҳаракатини бошқариш кўникма ва малакаларига эга бўладилар. Олган назарий билимларини амалиётга тадбиқ этиш имконияти пайдо бўлади. Бу эса талабанинг ўз ўқув фаолиятини тўғри ташкил этиш, бўш вақтини мақсадга мувофиқ режалаштириш, китоб устида ишлаш ва бошқаларни эгаллаб олишига боғлиқ. Мазкур фаолият таълимнинг барча босқичларида изчил амалга оширилса, талаба чуқур ва мустаҳкам билим олади, шунингдек, жамиятнинг ҳақиқий фуқароси ва етук мутахассис сифатида камолга етишини таъминлайди. Олий таълим олишда талабаларнинг чуқур ва мустаҳкам билим олишлари учун психолог олим Э.Ғозиев психологиядан қуйидаги масалаларни ҳал этишни тавсия этади:

1. Аудиторияда тўғри ўқиш ва ўқитишни ташкил этиш.
2. Аудиториядан ташқари вақтларда мустақил фаолиятнинг умумлашган усулларида фойдаланиш.
3. Маърузада талабанинг ақлий фаолияти учун қулай шарт-шароитлар яратиш.
4. Амалий ва семинар машғулотларига тайёргарлик даражаси.
5. Талабанинг имтиҳон ва синовларга тайёргарлик савиясини аниқлаш имкониятлари [141; 223].
6. Мазкур масалаларни фақат психология фанидан эмас, бошқа фанлардан ҳам маърузаларнинг самарадорлигини оширишда ҳисобга олиш муҳим аҳамият касб этади:
7. Маърузанинг мазмуни (ғоявий-сиёсий йўналиши, илмийлиги, оммабоплиги, назария билан амалиётнинг бирлиги, эмпирик материаллар кўлами, баён қилиш шакли ва бошқалар).
8. Материалларнинг муаммоли баён қилиниши.
9. Маърузанинг далиллар билан асосланганлиги, ҳаққонийлиги, лўндалиги.
10. Маърузанинг мутахассислар касбий тайёргарлиги даражасига боғлиқлиги (муаммомиз нуқтаи-назаридан тайёргарлик масаласи).
11. Маърузада материалнинг тизимли баён этилиши (режаси, тартиби, сиққлиги, умумлашганлиги).
12. Маърузани ўқиш усули (кўрсатмалилиги, ўқитувчи нутқи, ҳис- туйғуга эгалиги, баённинг суръати, мантиқийлиги, мулоқот маданияти).
13. Ўқитувчининг талабага муносабати (эътиборлилиги, талабчанлиги, самимийлиги, меҳрибонлиги, одоблилиги).

14. Аудитория билан алоқа (жонли, бевосита, яккама-якка, гуруҳли, жамоавий, узлуксиз, аҳён-аҳёнда).

15. Давоматнинг талабга жавоб бериши ёки жавоб бермаслиги.

16. Талабаларнинг маърузани конспектлаштириши.

17. Маърузачилик фаолиятини бошқариш (эркин, ишонч билан, тезисга асосланиш, маъруза матнидан узоқлашмай баён қилиши).

18. Мақсадга эришилганлиги (ишлаб чиқилган йўллар, синалган воситалар, эгалланган усуллар, шахсий нуқтаи-назарини баён қилиш, талабанинг мустақил ҳолда ишлашига имкониятнинг яратилиши).

Маърузада ўрганиладиган масалаларнинг қай даражада самарали бўлганлиги семинар машғулотида аниқланади. Демак, семинар машғулотида маърузанинг узвий давоми бўлиб, талабалар мустақил фикр юрита олиши, илмий назарияларни қай даражада англаб олганлиги, воқеа-ҳодисаларга муносабат билдира олишлари намоён бўлади. Ҳозирги пайтда илғор технологияларнинг жадал суръатда таълим жараёнида қўллана бориши муносабати билан машғулотларда талабалар фаол қатнашмоқдалар, уларнинг мустақил ҳолда эркин мулоҳаза юритиши ва ижодкорлиги кучаймоқда, ўртоқлари билан баҳслашуви, муаммони таҳлил эта олиши, ўз нуқтаи-назарини ишонч билан ҳимоя эта олиши каби хислатлар шаклланимоқда.

Лекин машғулотларда ўрганилаётган билимларнинг самарадорлигини ошириш учун яна қуйидагиларга ҳам эътибор беришни мувофиқ деб топдик:

1. Талабаларнинг ўрганилаётган мавзулардаги энг муҳимлари ва иккинчи даражаларини ажрата билиши.

2. Ўқув материални таҳлил этиш орқали асосий фикрларни умумлаштира олиш.

3. Касбий маҳоратга доир билимларни эгаллаб олганлиги.

4. Ижодий фаоллиги, мустақил қарор қабул қила олиш лаёқати.

5. Билим доирасининг кенглиги.

6. Ўзига ишонч туйғусининг мавжудлиги.

7. Миллий ва умуминсоний қадриятлиликнинг моҳиятини англаб олганлиги.

8. Ўзини камол топтиришга интилиш.

9. Ўз-ўзини, ўртоқларини назорат қила олиши.

10. Маънавий ахлоқ қоидаларига риоя этиши.

11. Таълим самарадорлигига эришишда, айниқса, раҳбар ва ўқитувчининг талабалар билан ҳамкорлиги муҳим омиллардан саналади. Зеро, бу ҳамкорлик ўқув материални ўзлаштиришнинг муҳим воситасидир. Таълимда кўпинча буйруққа асосланган ўқитиш услуби қатор муаммоларга сабаб бўлмоқда. Баъзи психологлар эса, масалан ВЛ.Ляудис гуруҳи янги психик фазилатларнинг шаклланишида ўқитувчи ва талаба ҳамкорлигининг ролини ифодалашда ўқув фаолиятининг шаклланиши фан асосларини ўзлаштиришнинг негизи эмас, балки шахснинг ижтимоий-маданий қадриятларини эгаллаш жараёнидир деб таърифлайди. Лекин барча олимларнинг фикрини жамлаганда, ҳамкорликдаги фаолият усули деганда, ўқитувчи билан талабанинг биргаликдаги ҳатти-ҳаракатларининг тизими тушунилади. Бу эса ўқитувчининг талабани бошқаришидан бошланиб, талаба фаоллиги орта боради ва уларнинг ўзи бошқарадиган амалий ва ақлий ҳаракатга айланади ҳамда ўқитувчи-талаба ўртасидаги муносабат ҳамкорлик хусусиятига эга бўлади. Хуллас, ҳамкорликда ўқитувчи ҳаракатни бошлайди, талаба уни давом эттиради ёки якунлайди. Бу фаолият талабаларнинг билимларни эгаллаш самарадорлигини оширишда катта аҳамият касб этади.

Маълумки, *миллий ғоя*, *маънавият асослари* ва *ҳуқуқ таълими* таълим йўналиши бўйича бакалаврларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган умумий талаблар қуйидагилардан иборатдир:

- дунёқараш билан боғлиқ тизимли билимларга эга бўлиши; гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар асосларини, давлат сиёсатининг долзарб масалаларини билиши, ижтимоий муаммолар ва жараёнларни мустақил таҳлил қила олиши;

- Ватан тарихини билиши, маънавий миллий ва умуминсоний қадриятлар масалалари юзасидан ўз фикрини баён қила олиши ва илмий асослай билиши, миллий ғояга асосланган фаол ҳаётий нуқтаи назарга эга бўлиши;

- табиат ва жамиятда кечаётган жараён ва ҳодисалар ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлиши, табиат ва жамият ривожланиши ҳақидаги билимларни эгаллаши ҳамда улардан замонавий илмий асосларда ҳаётда ва ўз касб фаолиятида фойдалана билиши;
- инсоннинг бошқа инсонга, жамиятга ва атроф муҳитга муносабатини белгиловчи ҳуқуқий ҳамда маънавий мезонларни билиши, касб фаолиятида уларни ҳисобга ола билиши;
- ахборот йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва улардан фойдаланиш усуллари эгаллаган бўлиши, ўз касб фаолиятида мустақил асосланган қарорлар қабул қила олиши;
- тегишли бакалаврият йўналиши бўйича рақобатбардош умумкасбий тайёргарликка эга бўлиши;
- янги билимларни мустақил эгаллай билиши, ўз устида ишлаши ва меҳнат фаолиятини илмий асосда ташкил қила олиши;
- соғлом турмуш тарзи ва унга амал қилиш зарурияти тўғрисида илмий тасаввур ҳамда эътиқодга, ўзини жисмоний чиниқтириш ўқув ва кўникмаларига эга бўлиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, миллий ғоя ва маънавият асослари фани таълимда миллий ва умуминсоний қадрият ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, билим, малака, ва кўникмаларга эга бўлиши, дунёқарашининг кенглиги, мураккаб вазиятлардан чиқиб кета олиш, ғоявий-сиёсий, маънавий-ахлоқий сифатларни эгаллаш, ташаббускор-руҳий ҳолатга эга бўлиш, онглилик, тўғрилиқ, аниқлик, техникани эгаллашда зукколик, зеҳнлилик, ижодкорлик хислатларини таркиб топтиришда характерли хусусиятларни ҳисобга олиш, хиссий-иродавий собитлиги, жипслашиб ҳаракат қилишга ўрганиш кабиларда педагогик-психологик жиҳатдан тайёрлашда миллий ва умуминсоний қадрият (қадриятли) ёндашув катта имкониятлар яратади. Мазкур имкониятлардан ихтисосликка оид фанларни ўқитиш билан бирга «маънавиятшунослик», «этномаданият», «миллий ғоя, маънавият асослари фанларини ўқитиш методикаси» ҳамда «маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш методикаси» фанларини ўқитишда фойдаланиладиган қадриятларни тизимлаштириш, бу борада маълум мезонларга таяниш, ҳар бир ўқув фанини ўзини ҳам бир қадрият сифатида ўрганишни талаб этади.

Миллий ғоя ва маънавият асослари таълимда миллий ва умуминсоний қадрият ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бу жараёнда талабаларнинг педагогик ва психологик жиҳатдан улар фаолиятининг характери, тафаккури, хусусиятлари, эҳтиёжлари ва қизиқишларини, ёшига хос ривожланиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширишни талаб этади. Бу борада ажодлар қадри, инсоният учун ижтимоий аҳамияти, уларнинг кадр-қиммати жиҳатидан ажралиб туриши ўзига хос ҳисобланади. Фан асосларини ўрганишда ҳар бир даврнинг асосий ютуқлари, тараққиёти маданиятининг ривожланиши, маънавий мероси қай даражада аҳамиятлигига асосий эътибор берилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. –Т.: Ўзбекистон, 1998. -486.
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи / Тузувчилар: Н.Жураев, Т.Файзуллаев/–Т.: Шарқ, 2000, -560б.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни // Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997. 20-29б.
4. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. –Т.: Ўзбекистон, 1992. -80б.
5. Алеуов У. Қарақалпақстанда талим-тарбиялиқ ойлардың қәлипле-сиўи ҳам раўажланыўы. – Нөкис: Билим, 1993.– 503 б.
6. Алеуов Ў. Қорақалпоғистонда педагогик фикрларнинг шаклланиши ва ривожланиши. – Нукус: Билим, 1993. – 36 б.
7. Алеуова Р.Ш. Амир Темурнинг маънавий-тарбиявий қарашлари: -пед.ф.номз....дисс. –Т.: 2006. -143б.
8. Алеуова Р.Ш. Амир Темурнинг маърифий-тарбиявий қарашлари: Пед.фан.ном. дис.... Автореф. – Ташкент: ЎзПФТИ, 2006. – 23 б.
9. Аликулов Х. Этически воззрения мыслителей Средней Азии и Хорасана (XIV-XV вв.). под ред. Академика А.Н.РУз М.М.Хайруллаева. –Т.: 1992. -98с.

10.Алметов Н. Педагогика. Саволлар ва жавоблар. Олий ўқув юртларининг педагогик ихтисосликлари учун ўқув қўлланма. –Алмата, Нурли бейне, -2016.

УДК: 372.22

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТГА КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИНГ АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Элмуратова Д. – Тошкент давлат педагогика университети, докторант

Аннотация. Педагогларнинг инновацион фаолиятга тайёргарлиги бугунги кун талаблари асосида касбий фаолиятни олиб боришнинг асоси ҳисобланади. Мақолада бошланғич синф ўқитувчисининг инновацион фаолиятга касбий тайёргарлигининг асосий кўрсаткичлари баён қилинган.

Калит сўзлар: педагог, инновацион фаолият, бошланғич синф ўқитувчиси, касбий тайёргарлик, ташаббускорлик, когнитив билим.

ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Элмуратова Д. – Ташкентский государственный педагогический университет, докторант

Аннотация. Готовность педагогов к инновационной деятельности является основой ведения профессиональной деятельности в соответствии с современными требованиями. В статье описаны основные показатели профессиональной подготовки учителя начальных классов к инновационной деятельности.

Ключевые слова: педагог, инновационная деятельность, учитель начальных классов, профессиональная подготовка, инициативность, когнитивное знание.

THE MAIN INDICATORS OF PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO INNOVATIVE ACTIVITY

Elmuratova D. – Tashkent State Pedagogical University, doctoral student

Annotation. Preparation of teachers for innovative activities is the basis of professional folklore on the basis of the requirements of today. The article describes the main indicators of professional training of primary school teachers for innovation.

Key words: teacher, innovative activity, primary school teacher, professional training, initiative, cognitive.

Педагогнинг инновацион фаолиятга тайёргарлигини аниқлаш “фаолиятга тайёрлик” сингари шахсий ҳосиланинг моҳиятини аниқлашга боғлиқ. Субъектдаги ўзгаришлар унинг фаолиятининг натижаси ҳисобланади. Айнан инсон фаолияти унинг онги, руҳий жараёнлари ва хусусиятларига боғлиқ бўлиб, улар инсон фаолиятини тартибга солади, унинг самарали ва тўғри бажарилишининг шарти сифатида хизмат қилади.

Инновацион педагогик фаолиятга тайёргарлик инсоннинг педагогик фаолиятга тайёргарлигининг умумий хусусиятларига эга бўлади. Унга маълум хусусиятлар хос бўлиб, уни касбий тайёргарликнинг ўзига хос кўриниши сифатида қарашга асос бўлади. Маълумки, “янгиликларга тайёрлик” ҳодисасини фаолиятнинг ижодий услубининг намоён бўлиши сифатида қарайдилар. Кўпчилик педагог олимлар педагогик фаолиятга тайёрлик тушунчасига деярли ўхшаш мазмунни киритадилар.

В.А. Сластенин педагогик фаолиятга касбий тайёргарликни кўриб чиқишда функционал равишда қуйидагиларни ажратади:

1) психологик тайёргарлик, яъни педагогик фаолиятга шаклланган (турли даражада) йўналганлик, мактабда ишлашга установка;

2) илмий-назарий тайёргарлик, яъни компетент педагогик фаолият учун талаб этиладиган ижтимоий-сиёсий, психологик, педагогик ва ижтимоий билимларнинг зарур ҳажмининг мавжудлиги;

3) амалията йёргарлик, яъни талаб этилган даражада шакланган касбий кўникма ва малакаларнинг мавжудлиги;

4) психологик-физиологик тайёргарлик, яъни педагогик фаолият ва маълум мутахассисликни эгаллаш учун мосшарт-шароитларнинг мавжудлиги, касбий аҳамиятли шахсий сифатларнинг шакланганлиги;

5) жисмоний тайёргарлик, яъни саломатлик ҳолати ва жисмоний ривожланишнинг педагогик фаолият ва касбий ишлаш қобилияти талабларига мослиги [4].

Ўқитувчининг инновацион фаолиятга тайёргарлиги – бу мустақил, мақсадга йўналтирилган, босқичма-босқич равишда эҳтиёжли-мотивацион соҳа асосида ўзининг педагогик вазиятини ўзгартиришнинг барқарорлиги ва зарурлигига кўра турли усуллар билан лойиҳали образга эришиш бўйича педагогик шахсий фаолиятни амалга ошириш ва унга тузатишлар киритишни амалга оширишдир.

Фаолиятли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчининг инновацион фаолиятга тайёргарлигининг мазкур таърифидан келиб чиқиб, биз унинг қуйидаги структуравий компонентларини ажратишимиз мумкин:

- юзага келадиган тажриба натижасининг ноаниқлиги, яъни талабанинг мақсадга йўналтирилган фаолияти бўлажак ўқитувчининг мавжуд ва қуриладиган педагогик вазиятининг компоненти каби янгиликка интилишнинг барқарорлиги асосида қурилади;

- бўлажак педагогнинг тажрибаси ва фаолият хусусиятининг ўзгаришига кўра ўзгариши мумкин бўлган предметда мазкур имкониятни амалга ошириш зарурати билан боғлиқ мазкур тайёргарликнинг вариативлиги;

- бўлажак ўқитувчининг фаолиятга амалга оширишга тайёргарлигининг ўз тайёргарлигини шакллантиришнинг бошига қайтарилувчанлиги ва барқарорлиги, бунга кўра ўқитувчи, айниқса бўлажак ўқитувчининг ўз-ўзини ривожлантиришнинг ўз-ўзини ўзгартиришга интилишининг ажралмас шarti сифатида;

- мазкур фаолият турини амалга оширишга тайёргарликнинг самарадорлиги: педагогик вазиятнинг ўзгартиришга ва нафақат ўзини, балки бошқаларни ўзгартиришга тайёргарлик, яъни боланинг ривожланиши учун шароитлар яратиш;

- мазкур инновация билан ўзаро алоқага киришишга шахсий қобилиятнинг маълум, ҳақиқий, фаолиятга ўтиши имконияти.

Мазкур кўрсаткичларнинг намоён бўлиши натижаси бўлиб мазкур фаолият турининг мазмунли жиҳати ҳисобланиб, у педагогик фаолиятнинг ихтиёрий бошқа турига кўра ўзгачага айланади, чунки мазкур ўтишнинг юзага келиши мажбурлик асосида содир бўлади (ноаниқ эҳтимолий фаолият натижаси шароитларида имкониятнинг ҳақиқий ишларга ўтишини мос равишда танлаш асосида) – ўтиш натижаси сифатида – “ўз-ўзига хатти-ҳаракатларнинг аввалдан ноаниқ яқуни учун жавобгарликни ўз зиммасига мустақил қабул қилиш”[3].

Ўқитувчининг инновацион фаолиятга тайёргарлигини шакллантириш қуйидагиларни кўзда тутлади:

- мотивлар ва қарорлар асосида касбий фаолиятнинг онгли таҳлили;

- педагогик воқеликнинг муаммолаштирилиши ва низолаштирилиши – ундабевосита қабул қилинмайдиган коллизиялар ва номувофиқликларни кўра олиш;

- педагогик меъёрларга танқидий муносабат;

- рефлексияни ва мазмунлар тизимини қуриш (мазмун ҳосил қилиш);

- муҳитга ва касбий янгиликларга очиқлик;

- оламга ижодий қайта ўзгартирувчи муносабат, меъёрий вазифалардан ташқарига чиқиш;

- ўз-ўзини амалга оширишга, ўз ниятлари ва ҳаёт тарзини касбий фаолиятда амалга оширишга интилиш;

- мазмун элементларини шахсий-маъноли мазмунга субъективлаштириш, яъни шахсий маъно билан кучайтириш [6].

Ўқитувчининг инновацион фаолиятга тайёргарлигининг асосий омили инновацион фаолият хусусиятлари ва унинг кечиши шароитлари ҳисобланади.

Айрим муаллифлар инновацион педагогик фаолиятга ўзига хос хусусиятларини, педагогик фаолиятни такомиллаштиришга тайёргарликда ва ички, мазкур тайёргарликни таъминловчи воситалар, методларнинг мавжудлигида ифодаланувчи педагогнинг ижтимоий-маданий ва ижодий тавсифларининг умумийлиги сифатида белгиланадиган “ўқитувчининг инновацион имконияти” тавсифлари билан тенглаштирадilar.

М.В. Кларин инновацион педагогик фаолиятда мослашувчанлик, болага ҳақиқий қизиқиш, қарашларнинг кенглиги, бағрикенглик, конструктивлик, меҳрибонлик каби сифатларнинг аҳамиятини таъкидлайди [1].

Ўқитувчи фаолиятининг кўп қирралилиги педагогик қизиқишнинг таркибига боғлиқ қаралади. Бунда ҳажм турли интенсивликдаги қизиқишлар йўналишларининг кўплиги сифатида марказий қизиқишни ажратиш ҳисобланади.

Марказий қизиқиш педагогик фаолиятга ёрқин ифодаланган қизиқишнинг уйғун бирлигини назарда тутадиган икки томонлама йўналганликка эга – педагог-тарбиячи фаолиятига ва педагог-ўқитувчи фаолиятига худди шундай фаол қизиқиш.

Маълумки, ихтиёрий касбий қизиқиш маълум касбни билишга эҳтиёжларни қондириш билан тавсифланади. Ўқитувчилик фаолиятига қизиқиш бир вақтнинг ўзида билишга оид қизиқиш ҳисобланади.

Бундан ташқари педагогнинг маълум аниқ педагогик масалаларни ечишга мурожаат этиши илмий билимларнинг етишмаслиги ва уларни кенгайтиришнинг заруратини тушунишга олиб келади, назарияларни шахсий тажрибада амалга ошириш эса ўқитувчи-тарбиячининг ижодий ва онгли муносабатини шахсий тажрибада мустаҳкамлайди. Касбий-педагогик қизиқишда объектив ва субъектив бўлганлар диалектик равишда биргаликда мавжуд бўлади. Қизиқишнинг объектив жиҳати шахснинг унинг ижтимоий алоқалари ва эҳтиёжлари билан ҳолати, субъектив жиҳати эса – идеал ундовчи кучлар: истаклар, интилишлар, фаолият мотивлари ҳисобланиб, улар объектга ёки фаолият турига ижобий-эмоционал муносабатни белгилайди.

Бўлажак ўқитувчининг инновацион фаолиятга тайёргарлигини шакллантириш жараёнини ўрганишнинг назарий ва методик асосларини ўрганиш инновацион хусусиятга эга бўлган ижодий фаолият тузилишини ўрганиш билан боғлиқ [6].

Бошланғич синф ўқитувчисининг инновацион фаолиятга тайёргарлигининг аҳамиятли кўрсаткичи бўлиб бўлажак ўқитувчининг ҳатто унинг фаолияти натижаларининг ноаниқлиги ва унинг эҳтимоллиги шароитларида ҳам инновацион фаолиятга эҳтиёжи ҳисобланади. Мазкур муаммони ечишнинг варианти талабанинг инновацион фаолиятга тайёргарлигининг дифференциал чегараларини аниқлаш ва бир вақтда мазкур жараённинг интегратив тавсифларини ечиш ҳисобланади.

Бошланғич синф ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлаш бўлажак ўқитувчидан унинг ОТМда тегишли билим, кўникма ва малакаларни эгаллашини талаб этади, унинг педагогик фаолиятининг “яқуний маҳсулотиди” эса шунингдек билим, кўникма, малакалар ва қобилиятлар шаклланган бўлиши керак. Психологик-педагогик адабиётларда психик жараёнлар сифатида кўникма ва малакалар кўпинча турлича таърифланади. Кўпгина муаллифлар малака деб инсоннинг мақсадга мувофиқ хатти-ҳаракатларини бажаришининг автоматлашганлиги ва бошқарилишига айтадилар ёки уни хатти-ҳаракатларни бажаришнинг мустаҳкамланган усули сифатида таърифлайдилар, яъни малакалар асосида онгли хатти-ҳаракат ётади деб ҳисоблайдилар. Айрим тадқиқотчилар малакаларда машқлар бажариш натижасида шаклланадиган ва ўзида онгли фаолиятнинг автоматлаштирилган компонентларини ифодалайдиган хатти-ҳаракатларни бажариш усулларини кўрадилар.

Ўқувчининг педагогик хатти-ҳаракати аввал мавжуд билимларга таянган ҳолда билишга оид масала шаклида хизмат қилади, у ўз ҳаракатларининг воситалари, предмети ва кутиладиган маҳсулотини назарий жиҳатдан боғлайди. Бу билишга оид масала психологик жиҳатдан ечилиб, сўнгра амалий-қайта ўзгартирилган аспект шаклига ўтади. Педагогик таълимнинг воситалари ва объектлари ўртасидаги мавжуд маълум номувофиқлик ўқитувчи хатти-ҳаракатларининг натижаларига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳаракат амалий акт шаклидан яна шартлари янада тўлиққа айланадиган билишга оид масала шаклига ўтади [5].

Кўникмалар эса ўз навбатида – бу турли шароитларда мураккаб хатти-ҳаракатларни амалга ошириш учун мавжуд билим ва кўникмаларни онгли қўллашдир, яъни тегишли масалаларни ҳал этиш учун ёки ҳар бир мураккаб хатти-ҳаракатни бажариш масалани ҳал этиш сифатида хизмат қилади. Кўникма ва малакалар ўртасидаги фарқларни кўпинча уларнинг келиб чиқиши билан боғлайдилар. Агар малакалар машқ қилишлар натижаси сифатида қаралса, кўникмаларнинг юзага келишини эса албатта машқлар билан боғлаш шарт эмас, чунки мавжуд билим ва малакалар асосида уларнинг ҳосил бўлиши ҳам мумкин.

«Кўникма деб қўйилган мақсадга мос равишда ҳаракат усуллари танлаш ва амалга ошириш учун мавжуд билим ва малакалардан фойдаланишга айтилади» [2].

Кўникмаларнинг характери талабларнинг ўзгариши илмий ахборотнинг ўсиши, эски билимларни янгилари билан тезкор алмаштиришга жавоб ҳисобланади. Табиийки, инсоннинг “ҳаракатни бажариш нафақат техникаси (малака), кўпроқ методикасини” эгаллаши катта аҳамиятга эга. Ўқитувчини тайёрлашда бундай ёндашув катта таъсирли роль ўйнайди. Чунки педагог узлуксиз равишда ўз билимларини янгиллаши, янги кўникмаларни эгаллашига тўғри келади [5].

Аммо таъкидлаш керакки, “малака ва кўникмалар” тушунчалари ягона жараённинг икки томонини кўрсатиб бир-бирини тўлдирди ҳам. Ўқиш ва машқ қилиш натижасида муайян малакалар шаклланади. Шунинг учун кўникмалар тўғрисида муайян фаолиятни амалга ошириш қобилияти сифатида гапирганида кўпроқ тегишли малакаларнинг мавжудлиги назарда тутилади. Кўникмаларда хатти-ҳаракатни ўзлаштириш малакалари шахс сифатларига ва қобилиятларига ҳамда унинг янги шароитлардаги хатти-ҳаракатларига айланади. Кўникмалар фаол фикрлаш жараёнлари, шахснинг мазкур фаолият туридаги ижодий фаоллиги ва маҳорати билан узвий боғлиқ. Касбий аҳамиятли кўникмаларнинг ҳосил бўлиши шахснинг муайян фаолият турларини ва маҳоратнинг шаклланишининг муҳим шартларини эгаллашининг зарурий компоненти ҳисобланади [2, 12-13 б].

Психологик-педагогик адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида бошланғич синф ўқитувчисининг инновацион фаолиятга тайёргарлигининг асосий кўрсаткичларини ажратиш мумкин:

1. Педагогик ОТМ битирувчиси – ўқитувчининг шахсий сифатларининг ижтимоий-психологик тавсифлари. Бошланғич синф ўқитувчиси сифатларининг бундай тавсифлари унинг ахлоқий-сиёсий, умуммаданий ва психологик-педагогик тайёргарлиги билан белгиланади. Мазкур умумийлик асосида – ўқитувчининг ижтимоий ҳаётга, маданиятга, ўзининг касбига ва ўз-ўзига фуқаролик муносабати ётади.

2. Кичик мактаб ўқувчиларини ўқитиш ва тарбиялашни муваффақиятли амалга оширишни таъминловчи касбий-педагогик билимлар, кўникмалар ва малакалар.

Бошланғич синф ўқитувчиси таълим-тарбия фаолиятининг асосий бўлимларига мос равишда касбий-педагогик билимлар, кўникмалар ва малакалар унинг ўқув ишига, педагогик жамоадаги тарбиявий ишига махсус тайёргарлигининг мазмунини ташкил этади.

А. Ўқув ишига махсус тайёргарлик:

1) бошланғич синфларда фанларни ўқитиш методикаларини билиш; ҳар бир ўқув фанининг ривожлантирувчи имкониятларини билиш; мазкур билимларни амалиётда қўллаш кўникмаси;

2) ўқув материалнинг хусусиятлари ва қийинчиликларини болаларнинг хусусиятлари билан боғлаш, алоҳида ўқувчиларнинг мазкур материални эгаллаш даражаларини, барқарор хатоликларнинг хусусияти ва сабабларини ўрганиш кўникмалари;

3) ўқув фанларидан ҳар бирини ўқитишда психологик ва умумпедагогик, айниқса дидактик билимларга таяниш, ҳар бир ўқув фанининг ўзига хослиги шароитларида тарбия вазифалари ва дидактик принципларни амалга ошириш, ўқув ишининг асосий методлари ва шакллари аниқ-методик жорий этишда фойдаланиш кўникмалари;

4) фанлараро алоқаларни ва мазкур фаннинг ҳаёт билан, ҳаётини амалий фаолият билан, тарбиявий иш билан алоқаларини ўрнатиш ва чуқурлаштириш;

5) ҳар бир ўқув фани бўйича синфдан ташқари ишларнинг хусусиятларини билиш, унинг асосий шакллари ўтказиш кўникмаси.

Б. Тарбиявий ишга махсус тайёргарлик:

1) кичик ўқувчиларнинг жамоада тарбиялаш вазифалари, мазмуни ва методикасини билиш; мазкур билимларни амалиётда қўллаш кўникмаси;

2) ўқувчиларнинг ижтимоий ҳаётда тарбиялаш аниқ методикасини билиш; мазкур билимларни амалиётда қўллаш кўникмаси: бир-бири тўғрисида. Синф тўғрисида, атрофдаги ҳаёт тўғрисида кундалик ижодий ғамхўрликнинг турли-туман кўринишларини ташкил этиш, турли-туман ижодий иш кўринишлари – билишга оид, меҳнат, спорт, ташкилий, турли-туман ижодий байрамлар; тарбияни ҳаётий-амалий фаолиятда тарбиявий тадбирларнинг турли шакллари билан мустаҳкамлаш (тўғараклар, экскурсиялар билимлари билан ва ҳ.к.);

3) бошланғич синфларда тарбиявий ишни режалаштириш хусусиятларини билиш ва мазкур билимларни амалиётда қўллаш кўникмаси;

4) ўқувчиларнинг ота-оналари ва бошқа қариндошлари билан, жамоатчилик вакиллари билан ишлаш самарали йўллари ва шакллари билиш; мазкур билимларни амалиётда қўллаш.

В. Педагогик жамоада ишлашга махсус тайёргарлик:

1) мактаб педагогик жамоасининг хусусиятларини билиш;

2) ўз тажрибасини жамоа бўйича шерикларига очиқ етказиш кўникмаси ва тайёрлиги (маърузалар, нутқлар), тажриба алмашишда (муҳокамалар), жамоа, мактаб раҳбарияти топшириқларини бажаришда, педагогик жамоа олдида қўйилган ёки унинг ҳаётида юзага келадиган (педагогларнинг жамоавий ташкилий фаолиятлари) масалаларни ҳамкорликда ҳал этишда иштирок этиш кўникмаси ва тайёргарлиги;

3) кундалик дўстона, ишбилармонлик ва эркин мулоқотда иштирок этиш кўникмаси, таассуротлар, кузатишлар, фикрлар, таклифлар, кечинмалар билан алмашиш; педагогик жамоа бўйича шериклар билан, унинг раҳбарлари билан мулоқотда педагогик ахлоққа риоя этиш;

4) тарбиявий жамоанинг ижтимоий ҳаётида педагогларнинг мустақил фаолиятларининг турли кўринишларини билиш (маданий оммавий ва спорт-оммавий ишлар, кечалар, байрамлар ва ҳ.к.) ва уларда иштирок этиш кўникмаси.

Мактаб олдида турган вазифаларни амалга оширишда ўқитувчига ҳал қилувчи роль тегишлидир. Мазкур ролни амалга ошириш учун ўқитувчининг ўзи шахс бўлиши керак: маданият чўққиларини эгаллаши, ижтимоий ҳаётда фаол бўлиши, ўз-ўзини тарбиялаш ва мустақил таълим методларини эгаллаши, санъат соҳасида ҳамда ўзининг касбий соҳасида ижодий ҳаёт билан яшаш. К.Д.Ушинский сўзларига кўра “Тарбияда ҳаммаси тарбиячи шахсига асосланиши керак... Фақатгина шахс бошқа шахсни ривожланиши ва аниқланишига таъсир кўрсатиши мумкин, фақатгина характер билан характер ҳосил қилиш мумкин” [7168, 63-64 б]. Ўқитувчининг муваффақияти унинг дунёқарашининг етуклиги, ахлоқий сифатлари билан аниқланиши мумкин. Фуқаролик, ижтимоий масъулият, байнанмилаллик, ростгўйлик, ҳаққонийлик, меҳнатсеварлик, меҳр-шавқат, болаларга меҳрибонлик, сўзларда ва хатти-ҳаракатлардаги тўғрилиқ – ўқитувчининг ажралмас сифатларидир. Иштиёқ, ўзини қизиқувчанлиги ва бошқаларни қизиқтириши ўқитувчини бахтли инсонга айлантиради.

Ўқитувчи изланувчан, андозалар билан қониқмайдиган шахс сифатида тавсифланади. Барча ҳолатлар учун мажбурий бўлган таълим ва тарбиянинг ягона методикаси мавжуд эмасдир: ҳар бир ўқитувчи новатор бўлиши, унинг шахсий сифатларига жавоб берадиган ўз ёндашувларини топиши мумкин. Касбий маҳоратни эгаллаш фақатгина инсон тўғрисидаги, бола тўғрисидаги билимлар бойлигини чуқур, ҳар томонлама эгаллаш асосида ҳосил бўлиши мумкин – психология, фалсафа, педагогика, социология, турли ўқув фанларини ўқитиш методикаси. Юқори педагогик маданият ўқитувчига таълим ва тарбиянинг самарали шакллари, методлари, воситаларини компетентли танлаш имконини беради ва бу ўқув-тарбия жараёнини оптималлаштириш асосида ётади.

Демак, бошланғич синф ўқитувчисининг инновацион фаолияти ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларни амалий ишда инобатга олиш бир томондан мажбурий ҳисобланади ва бошқа томондан – уларни билиш ўқитувчига инновацион йўналишлар ва технологиялар кўринишларини тушуниши; ўзи учун шахсий индивидуал иш услубини излаш ва аниқ ижодий педагогик фаолият майдонини аниқлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Кларин Н.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. - М.: Новая школа, 1994. - 222с.

2. Колбасов К. Формирование педагогических умений. - В кн.: Педагогическая практика и динамика формирования профессионально-значимых качеств личности будущего учителя. - Караганда, 1975. - С. 12-17.
3. Петровский А.В. Личность. Феномен субъективности. - Ростов-на-Дону, 1993,4.1.
4. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. - М.: Просвещение, 1976. - 160с.
5. Слостенин В.А. Формирование социально активной личности в условиях развитого социализма. - М.: «Просвещение», 1983.
6. Слостенин. - М.: Издательский Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. - 488 с.
7. Ушинский К.Д. Собр. соч. в 2-х тт. - М., 1948. Т.2. -С.63-64.
8. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О. Педагогика фанидан изоҳли луғат. Т., «Фан ва технология», 2008 й, 480 бет.

УДК:370.153

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА МАНТИҚИЙ ТАФАККУР УСУЛЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ

Тўхтасинов Д. Ф. – Тошкент давлат педагогика университети, таянч докторант

Аннотация. Мақолада математика фанини ўқитиш орқали мактаб ўқувчиларида мантиқий тафаккурни ривожлантириш имкониятлари кенг эканлиги кўрсатилган ҳамда бу йўналишда олиб борилган тадқиқотлар ва уларнинг хулосалари келтирилган.

Калит сўзлар: мантиқий тафаккур, тадқиқот, операциялар, анализ-синтез, психологик шартлар, амалиёт, кузатув, тажриба-синов, табиий жараён.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРИЕМОВ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ

Тухтасинов Д. Ф. - Ташкентский государственный педагогический университет, докторант

Аннотация. В статье показано, что возможности по развитию логического мышления школьников посредством преподавания математики а также изложены результаты исследования, проведенные в этом направлении, и их выводы.

Ключевые слова: логическое мышление, исследование, операции, анализ-синтез, психологические условия, практика, наблюдение, эксперимент, естественный процесс.

DIDACTIC BASES OF DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING IN SCHOOLCHILDREN

Tuhtasinov D.F. – Tashkent State Pedagogical University, base doctoral student

Annotation. The article shows that the possibilities of developing logical thinking of students by the means of teaching mathematics, and also presents the research conducted in this direction, and their conclusions.

Key words: logical thinking, research, operations, analysis-synthesis, psychological conditions, practice, observation, experiment, natural process.

“Давлат таълим стандартлари”да таълим мақсадларидан бири математика фанини бошланғич синфларданоқ болаларда фикрлаш фаолиятини шакллантириш усуллари билан ўқитишдан иборат эканлиги белгилаб берилган.

Мустақил тафаккурга эга бўлмай, бола интеллектуал ривожлана олмайди. Айнан шу сабабли ўқувчилар мантиқий тафаккурининг ривожланиш муаммоси бугунги кунда алоҳида долзарб бўлиб ҳисобланади.

Мантиқий тафаккур операцияларининг шаклланиши ҳақидаги ғоялар психологлар А.Н. Леонтьев [15], Л. Рубинштейнлар [22] раҳбарлигида ишлаб чиқилган. Улар томонидан таълим ва тафаккур ривожини жараёнлари ўзаро боғлиқлиги, анализ-синтез фаолияти ва унинг таркиби сифатидаги ўзгаришлар, шунингдек, ўқувчиларда мантиқий операцияларни мақсадга мувофиқ шакллантиришнинг зарурлиги ҳақида хулосалар чиқарилган.

Н.А. Менчинская [17], А.В.Усова [25], Г.И.Шукина [30], Е.Н. Кабанова-Меллерларнинг [9] тадқиқотларида таъкидланишича мантиқий операциялар универсал бўлиб, фаолиятнинг бир туридан бошқасига кенг қамровда ўта олиш хусусиятига эга. Олима Н.А. Подгорецкаянинг [20] тадқиқоти мантиқнинг маълум усуллари билан ўқитилмаган катта ёшли одамларда мантиқий ҳаракатлар ўз-ўзича пайдо бўлиб, турли камчиликлар билан амал қилишини кўрсатиб берди.

Н.П. Балдина [2] ўз диссертациясини тафаккурнинг мантиқий усуллари ўзлаштириш мавзусига бағишлаган, унинг тадқиқотида мазкур усуллар ҳақида билимларга эга бўлишни ўрганиш жараёнида мантиқий усуллар шаклланишининг афзаллиги ҳақида хулоса чиқарилган. Т.С. Кудрина [12] диссертацияси шаклланиш ва мантиқий тафаккур ривожланишига бағишланган, унда диалог орқали мураккаб мантиқий операцияларнинг шаклланиши ва ривожланиши, тушунтирилиши, исботланиши, рад этилиши психологик шартлари аниқланган.

Олим турли ёш босқичларида мантиқий операциялар турли мураккаблик кўринишида намоён бўлишини исботлаган. Кичик ёшдаги мактаб ўқувчилари бу – тушунтириш, ўсмирлик ёшида – исбот, ёшлиқда – рад этишни англатади. Ҳар бир навбатдаги босқич олдингисини ўз ичига олади. Н.Ф. Тализина томонидан тафаккур усуллари шаклланиш тартиби ҳақидаги масала ҳар томонлама тадқиқ этилган [23].

Психология ва педагогикада тўғридан-тўғри ва билвосита мақсадга мувофиқ йўналтирилган мантиқий операцияларнинг шаклланишини фарқлаб кўрсатганлар. Тўғридан-тўғри йўналтирилганлик – бу амалга оширилган усул моҳиятининг тушунтирилиши, унинг алгоритми ва функциялари билан танилишини англатади.

Билвосита мақсадга мувофиқ йўналтирилганлик эса ўзида, энг аввало, аниқ бир фанга оид билимларни ўзлаштириш бўйича фаолиятни ва аниқ бир қоидаларни ўзлаштириш малакаларини намоён этади. Бунда малакалар мантиқий тафаккур, мантиқий операциялар усуллари аниқ бир таълим вазиятига мослашишдан иборат.

Тадқиқотчи Б.Ф. Курбело [13] диссертация ишида фаолиятнинг махсус усуллари билан мантиқий тафаккур усуллари биргаликда шакллантириш алоҳида шакллантирилишига нисбатан самарали бўлиши ҳақида хулосалар ишлаб чиққан. Б.Ф. Курбело мантиқий усулларни амалга ошириш икки босқични: мазмунли таркибий ва мантиқий алоқаларни танлашни талаб этишини таъкидлайди.

Кўплаб тадқиқотчи бўлган педагоглар ҳам, психологлар ҳам, асосий тафаккур операцияларининг таҳлили ва синтезига мувофиқ нуқтаи назарни қўллаб-қувватлайдилар (С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, В.В. Давидов, А.А. Люблинская, Д.Н. Богоявленский, Н.А. Менчинская ва бошқалар). Уларсиз тафаккурнинг бирорта ҳам шакли ҳосил бўлмайди. "...Таҳлил ва синтезнинг етарли эмаслиги бевосита янада мураккаб ақлий операцияларни бажаришда акс этади" [17]. Пospelов Н.Н. ва Пospelов И.Н. таҳлил ва синтез каби мантиқий операцияларнингқуйидаги асосий хусусиятларини ажратиб кўрсатадилар.

"Таҳлил – ўрганилаётган объектнинг ўзига хос таркибий элементларини амалий ёки фикрий жиҳатдан парчалаб, унинг алоҳида томонларини ажратиб, ҳар бир элементи ёки объектнинг алоҳида томонларини яхлитнинг қисмларини алоҳида ўрганиш каби ўрганишдан иборат. Синтез – объектнинг элементлар (қисмлар)ни ёки хусусиятлар (томонлар)ни амалий ёки фикран бирлаштиришдир" [21]. А.А. Люблинская таҳлил ва синтез каби мантиқий операцияларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганган. Таҳлил(анализ) яхлитни қисмларга бўлиш, унинг асосий томонларини аниқлаш, бундан ташқари, тадқиқ этилаётган объектнинг мазкур қисмларининг ўзаро алоқалари, муносабатларини очилишидир.

Муаллиф тафаккур жараёнини учта ўзаро алоқадор мантиқий операциялар: синтез - анализ - синтез сифатида таърифланади. У ёки бу масалани барча учта қисм бир-бирига мувофиқлашганида ҳал қилиш мумкин. Акс ҳолда, фикрлаш жараёнида камчилик юзага келади, олдинга қўйилган вазифа нотўғри ҳал қилинади. Анализ ва синтез кўргазмали тасаввур, ақлий абстракция ва ҳодиса ҳамда предмет, воқеликлардан фойдаланиш билан ўтади [16].

Н.Н. Пospelов ва И.Н. Пospelов геометрик масалаларни ҳал қилиш жараёнида ўқувчилар анализ-синтез фикрлаш фаолиятининг ривожланишини тадқиқ қилиш:

1) Шароитларнинг таҳлили – энг аввало, масала ва олдинга қўйилган саволлар маълумотларини тушунишни назарда тутати;

2) Геометрик шакл (фигура)лар таҳлили – биринчи пунктда олинган, ақлий фаолият натижалари асосида тўғри чизмаларни бажариш, геометрик шакл (фигура)лар асосий хусусиятларидан ажратиб кўрсатилган;

3) Маълумотлар ва мақсадли катталиклар таҳлили – бунда "маълум ва номаълум катталаиклар ўзаро боғлиқлигини аниқлаш амалга оширилади";

4) Масалани ҳал қилиш режасини таҳлил қилиш – тузиладиган ҳал қилиш режасининг тўғрилигини ва яхшиланишини текширишдан иборат, бунда масала шартларидаги қарама-қарши фикрлар аниқланади;

5) Ҳал этишни таҳлил қилиш – масалани ҳал этилишини текшириш масала шартлари ва масала мақсади шартлари алоҳида қисмлари билан солиштириш ёрдамида уни асослашдан иборат;

6) Натижалар таҳлили – масала ва чизмалар шартлари билан натижаларни текширишни назарда тутди [21].

Шунингдек, айрим муаллифлар анализ ва синтез каби мантиқий операцияларнинг ривожланиши учун конспект, режа, тезис тузиш, схема, график, диаграмма қуриш каби амалий ҳаракатларни самарали деб ҳисоблашларини таъкидлайдилар [21, 7]. Айрим дидактлар фақат бир хил предмет, ҳодиса, воқеаларни солиштириш мумкин деб ҳисоблайдилар [18]. Бошқалар ҳар қандай ҳақиқий воқелик ва илмий тушунчалар (икки ёки бир неча) объектларини солиштириш мумкин деган фикрни қўллаб-қувватлайдилар В.В. Давидов [5], Н.М. Зверева [6], Л.А. Иванова [8], Н.Н. Поспелов, Н.И. Поспелов [21]. Солиштириш операциялари ўхшаш ва фарқли белгилар бўйича амалга оширилади (тўлиқ солиштириш), шунингдек, уларнинг бир белгиси бўйича (қисман) солиштириш амалга оширилади. Мазкур операцияни ўрганишнинг турли дидактик тавсиялари мавжуд. Улардан айримлари ҳақида қуйида фикр юритамиз. Ўқувчиларнинг фаолияти ўқув предметининг у ёки бу контексти қисмларида ўтади, ўқитувчи босқичма-босқич абстракт материалда мантиқий операцияни шакллантиради. Аниқ фан доирасида ўқув масалалари бажариш вақтида ўқитувчи томонидан солиштириш усуллари алгоритми киритилади, ўқувчилар ўз мазкур алгоритмга мувофиқ ўз ҳаракатларини қурадилар. Маълум материал ва солиштириш усуллари алгоритмини параллел ўрганиш. Бундай методик операция усуллари шаклланиши педагогик адабиётларда энг кўп учрайди, сабаби ҳар қандай ўқув фани дастурлар билан аниқ тартиблаштирилган.

Л.А. Бирюков солиштириш усулларининг уч босқичини ўтказишни таклиф этади:

1. "Белгилар", "ўхшашлик белгилари", "фарқли белгилар" нима? (Предмет ва ҳодисалар турли белгиларини аниқлаш малакасини шакллантириш, ўхшашлик ва фарқли белгиларни топиш).

2. Солиштириш усуллари пропедевтикаси.

3. Солиштириш усуллари структураси билан танишиш (тахминий ҳаракатлар).

Л.А. Бирюков [26, б. 26] қуйидаги тарзда солиштириш усулларини таклиф этган :

Солиштиришнинг мантиқий усули структураси

1.	Солиштириш объектларини ажратиш;
2.	Солиштириш мақсади;
3.	Солиштириш объектлари ҳақида назарий маълумотлар;
4.	Турли ўхшашлик ва фарқли белгиларни ажратиш ;
5.	Олдинга қўйилган мақсад учун асосий ўхшашлик ва фарқли белгиларни ажратиш;
6.	Солиштириш натижалари ҳулосаси.

Педагогик адабиётлар таҳлили бир хил асосли элемент усуллари шаклланиши алгоритмлари кўриб чиқилиши: солиштириш операцияларини таҳлил қилиш малакаси сиз ўрганиш мумкин эмаслигини кўрсатди. Аслида, айнан мантиқий операциялар эвазига муҳим (ёки унчалик муҳим бўлмаган, кўпинча биринчи қарашда кам аҳамиятли бўлиб туюладиган) объектларнинг белгилари ўхшашлиги ва фарқини солиштириш мумкин бўлди.

Тадқиқотчи А.А.Прядехо томонидан солиштириш учун қуйидаги операцияларни бажариш таклиф этилади:

1) солиштирилган объектлардаги бошқа хусусиятлар ва сифатларни долзарблаштириш ҳис-туйғулар, хотиралар, ғоялар орқали амалга оширилади;

- 2) солиштиришда асосий белгиларни ажратиб кўрсатиш;
- 3) элементларни солиштириш ва солиштиришни ажратиб кўрсатиш;
- 4) солиштириладиган объектлар ҳақида хулосалар [1].

Е.Н. Кабанова-Меллер Абстракция (мавҳумлаштириш) – муҳим ва муҳим бўлмаганларни онгли равишда ажратиш ва уларни қарама-қарши қўйилувчи алоҳида (бўлинувчи) турларни ажратиб кўрсатиш; Бундай абстракцияни тушунчаларнинг шаклланишида муҳим белгиларнинг ажралишига нисбатан муҳим аҳамиятга эга деб ҳисоблайди [9]. Олим икки босқични: усулларни ўқитиш ва уларнинг ўтиш усулларини ўргатишни ўз ичига олган қарама-қарши қўйилувчи мавҳумлаштириш усули шаклланиши методикасини таклиф этган.

Биринчи босқичнинг мақсади – тадбирлар рўйхати билан танишиш.

Иккинчи босқичнинг мақсади ўқувчиларни мураккаб муаммоларни ҳал этиш усуллари билан бирини ўргатишдан иборат. Муаллиф бунга геометрик масала мисолида ифодалаб берган [9].

Мавҳумлаштириш операциясини шакллантириш бўйича янада батафсил тавсиялар Л.А. Бирюков томонидан таклиф этилган, унинг тадқиқотида мазкур жараён уч босқичга бўлинган ва асосий физикавий тушунчаларни ўрганиш мисолида кўриб чиқилган.

Биринчи босқич: Шакллантирилган тушунчалар: муҳим белгилар.

Шакллантириладиган малакалар: муҳим белгиларнинг ажратилиши.

Иккинчи босқич: Шакллантириладиган тушунчалар: муҳим бўлмаган белгилар. Шакллантириладиган малакалар: муҳим бўлмаган белгиларнинг ажратилиши; муҳим белгиларнинг муҳим бўлмаган белгилар билан қарама-қарши қўйилиши.

Учинчи босқич: Шакллантирилган тушунчалар: мавҳумлаш (абстрактлаштириш) усуллари; абстрактлаштириш усуллари структураси. Шакллантириладиган малакалар: тўла ҳажмда абстрактлаштириш усулларини бажариш; абстрактлаштириш усулларини илгари ўрганилган усуллар тизимига киритиш.

Бу борада Бирюков Л.А. шундай ёзганди: "... абстрактлаштириш усулларини ҳар қандай усуллар каби, яъни қатъий кетма-кетликда амалга ошириладиган қатор ҳаракатлар орасидан ўз структурасига эга" [26]. Олим қўйидаги ҳаракатлар алгоритмининг таклиф этган.

- 1) Объектни кузатиш (тадқиқ қилиш) ва унда иложи борича, кўплаб хусусиятларни таъкидлаш;
- 2) Олдинга қўйилган мақсадга мувофиқ хусусиятларни кузатиш (тадқиқ қилиш) ўзаро солиштириш ва муҳим гуруҳларни ажратиш;
- 3) Олдинга қўйилган мақсадга мувофиқ воз кечиш зарур бўлган хусусиятларнинг муҳим гуруҳларини ажратиш;
- 4) Муҳим белгиларнинг муҳим бўлмаган белгилар билан танланган ҳақиқий объект ёки ҳодисадан муҳим бўлмаган идеал объект моделидан кейин олинган натижаларни солиштириш;
- 5) Ҳақиқий объект ёки ҳодисадан муҳим бўлмаган идеал объектни ва аксинча солиштириш мумкин бўлган шароитларни аниқлаш [26].

Унинг методикасининг муҳим жиҳати, таълимнинг биринчи босқичида ўқувчиларга расмий мантиқ элементларини (муҳим ва муҳим бўлмаган, тасодифий ва хусусий предмет белгиларини) ўргатиш бўлиб ҳисобланади. Сўзсиз, бу мазкур методиканинг натижавийлигини асослайди, сабаби юқорида кўрсатилган босқичда ўқувчилар билимсиз яхлит абстрактлаш операциясини шакллантиришнинг имконияти бўлмайди. Абстрактлаш операцияси структурасининг таҳлили қўйидаги босқичларни ажратиш кўрсатиш имконини беради:

- 1) тадқиқ этиладиган объектлар (мазкур объект белгилари барча йиғиндисини ажратиш кўрсатиш) таҳлили;
- 2) солиштириш (объектларнинг фарқи ва умумий белгиларини ажратиш);
- 3) амалга оширилган солиштириш асосида муҳим бўлган белгиларни ажратиш ва муҳим бўлмаган белгиларни рад этиш.

Шу тариқа, юқорида санаб ўтилганлардан шундай хулоса чиқариш мумкинки, фикран абстрактлаш усуллари тўғридан-тўғри анализ, синтез ва солиштириш усуллари билан фойдаланишнинг муваффақиятли амалга оширилишига боғлиқ бўлади. Бошқа томондан абстрактлашнинг асосий функцияси объектларнинг муҳим ва муҳим бўлмаган белгиларини ажратиш кўрсатиш бўлиб ҳисобланади, бунда ўз-ўзидан солиштиришни янада чуқурроқ ўтказиш учун имкони юзага келади.

Умумлаштириш усулларини амалга ошириш усулларининг таҳлили шундай хулоса чиқаришга имкон беради, муҳим белгиларни назарда тутиб, сақлаб туриб, муҳим бўлмаган белгилар вариантларини топиш зарур.

Умумлаштириш тушунчалар шаклланишининг ҳам индуктив, ҳам дедуктив йўллари сифатида келтирилиши мумкин. Белгиларнинг фарқланишининг индуктив йўли берилган тушунчани аниқловчи муҳим белгиларнинг ажратиб кўрсатишга олиб келади. Умумлаштириш усулларини ўргатишнинг дедуктив йўли мазкур объект учун асосий белгилар тайёр ҳолда берилган. Шундан кейин объект вариантлари келтирилади. Тушунчанинг таърифини шакллантириш ва умумий белгиларни ажратиш таклиф этилади. Шу тариқа, умумлаштиришнинг исталган жараёни абстракцияга киради, сабаби зарур белгиларни ажратмай, предмет(фан)ларни бирлаштириб бўлмайди.

Юқорида санаб ўтилганлар асосида шундай хулосага келиш мумкинки, умумлаштириш мантиқий тафаккур операцияси сифатида у муҳим-умумий белгилар ажралишига жавоб берадиган функцияни бажаради. Умумлаштириш анализ, синтез, солиштириш ва абстракция каби тафаккур операциялари билан узвий алоқадор. Ўқувчилар орттирган билимлар маълум маънода тизимлаштирилган бўлиши шарт. Ўқувчилар аста-секин ягона билимлардан умумлаштирилган билимларга мустақил ўтишни таъминлай оладилар, кейин эса тизимлаштира ва туркумлаштира (классификациялаштира) биладилар.

Бу борада В.В. Давидов шундай таъкидлайди: "Таълимнинг марказий вазибаларидан бири айнан болаларга у ёки бу соҳага оид тушунчаларнинг мувофиқлигини ифодаловчи классификацион схемадаги билимларни беришдан иборат " [56;86]. Н.Н. Поспелов, Н.И. Поспеловлар ўқитувчи учун классификациялар операцияларини шакллантириш ва такомиллаштириш бўйича қуйидаги режага мувофиқ амал қилишни таклиф этганлар:

- 1) расмий мантиқ элементлари билан танишиш;
- 2) классификация операциялари моҳиятини тушунириш ва ўзлаштириш;
- 3) турли объектлар тайёр (тўғри ва нотўғри) классификацияларини кўрсатиш ва таҳлил қилиш;
- 4) Классификация тавсия ва қоидаларини (қоидалар, алгоритмларини) ишлаб чиқиш, қўллаш;
- 5) Турли объектлар классификациялари машқлари [21].

Г. Пиппиг, Д. Ломпшер классификация операцияларини бажариш бўйича йўналтирувчи асослар сифатида қуйидаги алгоритмларни таклиф этганлар;

1) Барча кўриб чиқаётган фаннинг умумий белгиларини бир-биридан фарқ қиладиган даражада ифодаланганлиги билан танлаш;

- 2) Мазкур белгига эга предмет(фан)ларни бир синфга бирлаштириш;
- 3) Ҳосил бўлган синфларга бўлинишни текшириш;

а) Синфлар бир хил элементларга эгаллигини текшириш (яъни барча фанлар бир синфга тегишлими; синфни белгилайдиган, туркумланган тушунчалар бўлиб ҳисобланадими);

б) кўплаб дастлабки фанларни бирлаштирувчи барча синфларни ташкил этадими [168; 10] каби жиҳатларини текшириш.

А.А. Прядехо классификацияни қуйидагича белгилайди:

- 1) классификацияга тегишли предметларнинг турли белгиларини долзарблаштириш;
- 2) классификация учун асосларга ажратиш;
- 3) таклиф этилган объектлар классификацияси асосларининг пайдо бўлишини текшириш;
- 4) кўплаб объектларни гуруҳларга (синфларга) бўлиш[1].

Классификациялаш операцияси – бу солиштиришга нисбатан эркин ва шу сабабли анча мураккаб операциядир. Асосий ва иккинчи даражали белгиларнинг ўхшашлигини белгилаш учун предмет(фанлар)лар синф, тур, туркумларга бирлаштирилади. Мазкур тадқиқот учун математика воситасида ўсмир-ўқувчиларда мантиқий тафаккурни ривожлантириш босқичларини мантиқий усуллар воситалари билан аниқладик, ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилдик.

Солиштириш, анализ ва синтез, абстракция, классификация ва умумлаштириш каби тафаккур операциялари кичик ўсмирлик ёшида комплекс ривожлантирилиши шарт.

Тадқиқотчи олим А.А. Прядехо ишлаб чиққан мазкур тафаккур операциялари алгоритмларини, мантиқий тафаккур ривожланиши даражасида ажратиб кўрсатилди.

Биринчи босқичда ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида идрок, хотира, тасаввурни фаоллаштириш ёрдамида махсус методик усуллар воситасида у ёки бу операцияни аниқ мисолларда мувофиқлаштиришлари шарт этиб белгилади. Бошланғич мактабда солиштириш каби операциялар шакллантирилади.

Шу сабабли мазкур босқичда ўқувчилар-кичик ёшдаги ўсмирлар солиштиришнинг асосий белгиларини ажратиб кўрсата билишлари шарт. Шунингдек, ўсмир ёшида анализ-синтез фаолиятининг муҳимлигини ҳисобга олиб, мазкур босқичга ўқувчиларнинг объектни охиригача таҳлил қилмай туриб, унинг яхлит манзарасини ярата олиш малакаларини ҳам киритамиз.

Кичик ёшдаги ўсмир-ўқувчилар мантиқий тафаккури ривожланишининг иккинчи босқичида уларнинг классификацияни асослаш, объектларни солиштириш, таҳлил мезонлари, умумлаштириш объектларининг асосларини ажратиб кўрсатиш малакасини тавсифлаймиз. Ўқувчилар охирига қадар солиштириш каби тафаккур операцияларини билишлари шарт.

Учинчи босқичда ўқувчилар абстракция, классификация, анализ-синтез фаолиятини тўлиқ амалга оширадilar. Н.Н. Поспелов ва Н.И. Поспелов хулосаларини эътиборда тутиб, ўқувчилар умумлаштиришни ўзлаштиришлари учун индукция ва дедукцияни билишлари шарт, яъни анализ-синтез фаолиятини амалга ошира билишлари, бунинг учун мазкур босқичда объектлар умумий хусусиятлари ва муносабатларини ажратиб кўрсатишни умумлаштиришлари шарт.

Тўртинчи босқич – юқори, ўқувчилар юқорида санаб ўтилган барча тафаккур операцияларини амалга оширишни билишлари шарт.

Кейинги йилларда анализ, синтез ва улардан келиб чиқадиган операциялар шаклланиш муаммолари қатор тадқиқотчилар: В.Ф. Паламарчук [19], СВ. Лазаревский [14], Н.А. Гарули [4], С.Какаев [10], СИ. Каландаров [11], В.И. Таточенко [24], Т.Ф. Холмурадов [28], Л.С. Хадарцева [27], И.А. Хрестина[29]ларнинг диссертация ишларида ўз аксини топди.

Уларда алоҳида мантиқий операцияларнинг структуралари, алгоритмлар ва уларни шаклланиш методикалари очиб берилган, дидактик вазифалар тизими таклиф этилган; алоҳида мантиқий операциялар шаклланиши бўйича маълум тавсиялар (йўллари, усуллари, умумлаштирилган схемалар, графиклар) таклиф этилган.

Бироқ яхлит жараён сифатида мантиқий операцияларнинг шаклланишидан мантиқий тафаккур ривожланишигача ўтиш муаммоси ҳозирги даврда ҳам долзарб бўлиб ҳисобланади. Мактабнинг кичик ёшдаги ўсмир-ўқувчилари учун риволанишининг турли жиҳатлари ҳисобга олинган мазкур жараён оралиқ босқичларини кўзда тутувчи самарали дидактик шартлар ажратиб кўрсатилмаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей. / Под. ред. Лебединской К.С. - М.: Педагогика, 1982. - 178 с.
2. Балдина Н.П. Усвоение логических приемов при разных типах обучения: Автореферат дисс.... канд. психол. наук. - М. 1987. - 24 с.
3. Буданков Л.Ф. 200 логических и занимательных задач. - Тула: Приокское книжное издательство, 1972. - 84 с.
4. Гаруля Н.А. Формирование интеллектуальных умений у студентов педвуза - будущих учителей труда на основе их политехнической подготовки. Автореф.дис.... канд. пед. наук. -М. 1993. - 19 с.
5. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. - М.: ИНТОР, 1996. -544 с.
6. Зверева Н.М. Активизация мышления учащихся на уроках физики. -М.: Просвещение, 1980. - 112 с.
7. Зуев Д.Д. Школьный учебник. - М.: Педагогика, 1983. - 240 с.
8. Иванова Л.А. Активизация познавательной деятельности учащихся при изучении физики. - М.: Просвещение, 1983. - 160 с.
9. Кабанова-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное развитие учащихся. - М.: Просвещение, 1968. - 288 с.
10. Какаев С. Формирование интеллектуальных умений у слушателей подготовительного отделения медицинского института при изучении естественнонаучных дисциплин: Автореф. дис.... канд. пед. наук. -М., 1993. - 18 с.

11. Каландаров СИ. Формирование интеллектуальных умений и навыков у школьников 7-9 классов на занятиях по гуманитарным дисциплинам: Автореф. дис.... канд. пед. наук. -М., 1992. - 16 с.
12. Кудрина Т.С. Развитие логического мышления в диалоге: Автореф. дисс.... канд. психол. наук. - М., 1987. - 18 с.
13. Курбело Б.Ф. Соотношение логических и специфических приемов мышления в обучении: Автореф. дисс.... канд. психол. наук. - М., 1990 - 19 с.
14. Лебедева О.В., Ульяновская У.В. Организация и содержание специальной психологической помощи детям с проблемами в развитии. - М.: Академия, 2002.-С. 176.
15. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. Т.1. — М, 1983.-392 с.
16. Люблинская А.А. Ранние формы мышления ребенка // Исследование мышления в советской психологии. - М.: Наука, 1966. - С.348.
17. Менчинская Н.А. Проблема учения и умственного развития школьника. - М.: Педагогика, 1989. - 223 с.
18. Общая психология/ Под ред. В.В. Богословского, А.Г. Ковалева., А.А. Степанова, С.Н. Шабалина. - М.: Просвещение, 1973. - 351 с.
19. Паламарчук В.Ф. Дидактические основы формирования мышления учащихся в процессе обучения: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. - Киев, 1984. -47 с.
20. Подгорецкая Н.А. Изучение приемов логического мышления у взрослых. - М.: Изд-во МГУ, 1980. - 150 с.

УДК: 51:378:371.3

AKADEMIK LITSEY MATEMATIKA DARSLARIDA RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM ASOSIDA TALABALARNING MATEMATIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Abduvaliyeva D. N. – Toshkent davlat pedagogika universiteti, doktorant

Annotatsiya. Talabalarda matematikani o'rganishga qiziqish orttiradigan, ularning matematik bilimlarini ongli ravishda o'zlashtirib olishlariga yordam beradigan, faolliklarini oshiradigan va olgan bilimlarini mustahkamlaydigan, mustaqil ishlash malakalarini tarbiyalovchi ta'lim uslublari yuqori darajada rivojlangan bo'lishi kerak. Ushbu maqolada akademik litsey matematika darslarida rivojlantiruvchi ta'lim asosida talabalarning matematik tafakkurini rivojlantirishning ahamiyati bayon qilingan.

Kalit so'zlar: talaba, matematik bilim, akademik litsey, matematika darslari, rivojlantiruvchi ta'lim, matematik tafakkur, rivojlantirish.

РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ АКАДЕМИЧЕСКОГО ЛИЦЕЯ

Абдувалиева Д. - Ташкентский государственный педагогический университет, докторант

Аннотация. На высоком уровне должны быть развиты методы обучения, которые привлекают студентов к изучению математики, помогают им осознанно овладевать математическими знаниями, повышают их активность и укрепляют полученные знания, обучают навыкам самостоятельной работы. В данной статье описывается значение развития математического мышления студентов на основе развивающего обучения на уроках математики академического лицея.

Ключевые слова: студент, математические знания, академический лицей, уроки математики, развивающее образование, математическое мышление, развитие.

THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL THINKING OF STUDENTS ON THE BASIS OF DEVELOPMENTAL EDUCATION IN MATHEMATICS LESSONS ACADEMIC LYCEUM

Abduvalieva.D . – Tashkent State Pedagogical University, doctoral student

Annotation. Teaching methods should be developed at a high level that attract students to the study of mathematics, help them consciously master mathematical knowledge, increase their activity and strengthen their knowledge, teach skills of independent work. This article describes the importance of the

development of mathematical thinking of students on the basis of developing training in mathematics lessons of the Academic Lyceum.

Key words: student, mathematical knowledge, academic lyceum, mathematics lessons, developing education, mathematical thinking, development.

Zamonaviy pedagogikada ta'lim jarayonida shaxs rivojlanishining umumiy masalalari tadqiq etiladi. Har tomonlama, barkamol rivojlanganlikning ko'rsatkichi - yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatining mavjudligidir. Rivojlantiruvchi ta'lim umumiy va maxsus rivojlanishga olib keladigan shunday ta'limki, unda o'qituvchi fikr yuritishning qonuniy rivojlanishini bilishga tayangan holda, maxsus pedagogik vositalar yordamida o'z o'quvchilarini fan asoslarini o'rganish jarayonida fikrlash qobiliyati va bilish ehtiyojini shakllantirishga oid maqsadga yo'naltirilgan ish olib boradi[2,56].

Akademik litseylarda o'qitiladigan matematika fani o'zining tuzilishi va mazmuniga qarab, bir-biri bilan uzviy aloqadorlikda tarkib topadi va rivojlanadi. O'zaro aloqadorlik o'z tarkibiy qismiga bir tomonlama yoki ikki tomonlama bir fan tushunchasi, qonuniyati, formulasining ichki bog'lanishi yoki ikkinchi fan tushunchasi, qonuniyati, formulalariga olib o'tishni ta'minlashni olgan bo'lib, u o'zining qonun-qoidalariga ko'ra talabalarining bilish faoliyatini faollashtirish, chuqurlashtirish hamda tatbiqiy jihatini oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Shu sababli akademik litseylardagi matematika fanini o'qitishda ichki va tashqi fanlararo aloqadorlik yuz beradi.

Ichki aloqadorlik har bir fan o'zining tushunchalari, qonuniyatlari, formulalari orasidagi bir tomonlama yoki ikki tomonlama aloqadorlik bo'lsa, tashqi fanlararo aloqadorlik deganda, matematikaning tushunchalari, qonuniyatlari, formulalarini boshqa fan asoslari - fizika, kimyo va hokazo fanlar orasidagi bir tomonlama yoki ikki tomonlama bog'lovchi yo'llar orqali rivojlanishini amalga oshirilishi tushuniladi. Akademik litseylarda matematika fanini o'qitishda mavzular bo'yicha umumlashtiruvchi darslarni tashkil etish va o'tkazish talabalar bilimini tizimlashtirishga yordam beradi.

Matematika moddiy dunyoning obektlarini o'rganadi, lekin boshqa fanlardan o'laroq, uning miqdoriy munosabatlari va fazoviy shakllari asosiy obyekt sifatida qaraladi. Matematika o'sib kelayotgan yosh avlodning kamol toptirishda o'quv fani sifatida keng imkoniyatlarga ega. U talabalar tafakkurini rivojlantirib, ularning aqlini peshlaydi, uni tartibga soladi. Talabalarda maqsadga yo'nalganlik, mantiqiy fikrlash, topqirlik hislatlarni shakllantiradi. Shu bilan bir qatorda teoremlarni isbotlash jarayoni va mulohazalarning to'g'ri tuzilganligi, matematik tushunchalarning shakllanishi bilan talabalarni didli, go'zallikka ehtiyojli qilib tarbiyalaydi.

Akademik liseylarda matematika kursining amaliy ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda. Matematik tayyorgarlik darajasi ilmiy va texnik tushunchalarni hamda g'oyalarni idrok qilishni belgilab beradi.

Matematika akademik litseylarda tayanch fanlardan biridir: u boshqa fanlarni o'rganishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. U birinchi navbatda tabiiy yo'nalishdagi fanlarga taalluqlidir. Akademik litseylarda matematika o'qitish talabalarining matematik tafakkurini rivojlantirish ijtimoiy yo'nalishdagi fanlarni o'rganishga ijobiy ta'sir qiladi.

Matematika o'qitishda umumlashtirishlardan foydalanish litsey talabalarining induksiya va deduksiya, umumlashtirish va aniqlashtirish, analiz va sintez, abstraksiyalash saviyasini kengaytiradi.

Talabalarining mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirish matematika fanining muhim vazifasidir. Matematika kursi bo'yicha umumlashtiruvchi darslar talabalarining ilmiy-nazariy tafakkurini shakllantirishda hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Matematikani o'rganish talabalarining fazoviy tasavvurlarini keskin boyitadi va rivojlantiradi.

O'quv jarayonining samaradorligini ta'minlashda mustahkamlash, takrorlash, umumlashtirish, matematika kursining navbatdagi bo'limlarini o'rganishda tayanch bilimlardan muntazam foydalanish muhimdir. Talabalarining matematikani o'rganishga qiziqishini rivojlantirish o'qituvchining muhim vazifasidir.

Umumlashtiruvchi darslarda talabalarni o'rganilgan matematika kursi bo'yicha bir-biriga bog'liq mavzular tizimidan iborat yaxlit bir bino sifatida tasavvur etishlariga erishish zarur. O'qituvchi umumlashtiruvchi darslarda matematika kursining boshqa fanlar bilan aloqadorligini, fanlar rivojiga ta'sirini, bu fanlar o'rganadigan hodisa va voqealar orasidagi bog'lanishlarni aniqroq, to'g'riroq, chuqurroq tasvirlash uchun o'rganilgan matematik apparatning zarurligini bir necha misollarda ko'rsatishi lozim.

Davlat ta'lim standarti bo'yicha akademik litseylarning matematika dasturida ko'rsatkichli, logarifmik funksiyalarni o'rganish ko'zda tutilgan. Biz ushbu mavzular bo'yicha litsey talabalarining bilimi, ko'nikma va malakalarini umumlashtirish va rivojlantirishda quyidagi yondashishni tavsiya etamiz:

$$a^{\sqrt{\log_a b}} = b^{\sqrt{\log_b a}}, (\log_a b > 0). \quad (1)$$

Bu tenglikni isbotlash uchun uning har ikki qismini a asos bo'yicha logarifmlaymiz, ya'ni

$$\log_a(a^{\sqrt{\log_a b}}) = \log_a(b^{\sqrt{\log_b a}})$$

yoki

$$\begin{aligned} \sqrt{\log_a b} &= \sqrt{\log_b a \cdot \log_a b}, \\ \sqrt{\log_a b} &= \sqrt{\log_a b}, \end{aligned}$$

(1) tenglikni quyidagi ko'rinishda isbotlasak ham bo'ladi.

$$\begin{aligned} \sqrt{\log_a b} &= \sqrt{\log_a b}, \\ \sqrt{\log_a b} &= \log_b a \cdot \log_a b \sqrt{\log_a b} = \sqrt{\log_b a \cdot \log_a b}, \\ \sqrt{\log_a b} &= \log_a b^{\sqrt{\log_b a}}, \\ a^{\sqrt{\log_a b}} &= b^{\sqrt{\log_b a}}. \end{aligned}$$

Misol. Ushbu $3^{\sqrt{\log_3 x}} + x^{\sqrt{\log_x 3}} = 6$ tenglamani eching.

Yuqoridagi formulaga ko'ra $x^{\sqrt{\log_x 3}} = 3^{\sqrt{\log_3 x}}$ bo'ladi.

Demak, berilgan tenglama $2 \cdot 3^{\sqrt{\log_3 x}} = 6$,

$$3^{\sqrt{\log_3 x}} = 3,$$

$$\sqrt{\log_3 x} = 1,$$

$$\log_3 x = 1, x = 3.$$

Tekshirish: $3^{\sqrt{\log_3 3}} + 3^{\sqrt{\log_3 3}} = 6, 3+3=6, 6=6$.

Javob: 3.

1) ni yana ham umumlashtirib yoza olamiz:

$$a^{\sqrt[n]{\log_a^{n-1} b}} = b^{\sqrt[n]{\log_b a}}. \quad (2)$$

$n \geq 2$ bo'lganda (2) dan (1) kelib chiqadi.

Akademik litseylarda ko'rsatkichli va logarifmik tengsizliklarni echishda intervallar usulini kiritish maqsadga muvofiqdir.

Buni quyidagicha amalga oshirish mumkin.

1. $a^x - a^c > 0$ ko'rsatkichli tengsizlikni echish kerak bo'lsin.

$y = a^x$ ko'rsatkichli funksiya xossasini eslaylik.

$y = a^x$ ko'rsatkichli funksiya $a > 1$ da o'suvchi.

a) $a^x > a^c, a > 1, x > c \Rightarrow (a-1)(x-c) > 0$.

b) $a^x > a^c, 0 < a < 1, x < c \Rightarrow (a-1)(x-c) > 0$.

Bu erda $a-1$ ifoda ham, $x-c$ ifoda ham manfiy bo'lgani uchun ko'paytma musbat bo'ladi.

2. $a^x - a^c < 0$ ko'rsatkichli tengsizlikni echish kerak bo'lsin.

a) $a^x < a^c$ tengsizlikda $a > 1$ bo'lsa, $x < c$ bo'ladi. Bundan $(a-1)(x-c) < 0$ bo'ladi. Demak, $a > 1$ da $x < c$ bo'ladi.

b) $a^x < a^c$ da $0 < a < 1$ bo'lsa, $x > c$ bo'ladi. Bundan $(a-1)(x-c) < 0$ bo'ladi. Demak, $0 < a < 1$ da $x > c$ bo'ladi.

3. $\log_a x > 0$ tengsizlikni echish kerak bo'lsin.

a) $\log_a x > 0 \Leftrightarrow \log_a x > \log_a 1$ da $a > 1$ da $x > 1$ bo'ladi. Bundan $(a-1)(x-1) > 0$ bo'ladi.

b) $\log_a x > 0 \Leftrightarrow \log_a x > \log_a 1$ da $0 < a < 1$ da $0 < x < 1$ bo'ladi. Bundan $(a-1)(x-1) > 0$ bo'ladi.

4. $\log_a x < 0$ tengsizlikni echish kerak bo'lsin.

a) $\log_a x < 0 \Leftrightarrow \log_a x < \log_a 1$ da $a > 1$ da $0 < x < 1$ bo'ladi. Bundan $(a-1)(x-1) < 0$ bo'ladi.

b) $\log_a x < 0 \Leftrightarrow \log_a x < \log_a 1$ da $0 < a < 1$ da $x > 1$ bo'ladi. Bundan $(a-1)(x-1) < 0$ bo'ladi.

Bunday usul bilan misollarni echishda ko'rsatkichli, logarifmik funksiyalarning aniqlanish sohasini, albatta, e'tiborga olish kerak.

Ko'rsatkichli, logarifmik funksiya xossalaridan foydalanib (aniqlanish sohasini e'tiborga olib), quyidagi tengsizliklarni yozamiz:

$$a^x - a^c > 0 \Rightarrow (a-1)(x-c) > 0 \quad (3)$$

$$a^x - a^c < 0 \Rightarrow (a-1)(x-c) < 0 \quad (4)$$

$$\log_a x > 0 \Rightarrow (a-1)(x-1) > 0 \quad (5)$$

$$\log_a x < 0 \Rightarrow (a-1)(x-1) < 0 \quad (6)$$

Bu yerda a o'zgaruvchili ifoda hosil bo'lgan tengsizliklar esa intervallar usuli bilan oson echiladi. Tengsizliklarni bu usul bilan echish talaba vaqtini tejaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y, 6-son, 70-modda.

2. Abdullayeva O'. Pedagogik texnologiya/5110901 - Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent.: 2015-y. 172 bet.

3. AbduhamedovA.U.,NasimovH.A.,NosirovU.M.,HusanovJ.H.Algebra va matematik analiz asoslari. 2-qism. -T.: O'qituvchi, 2003,-367b.

4. Akademik litsey va kasb-hunarkollejlari uchun Matematika fanidan o'quv dastur. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi.- T.:2016.-11b.

5. Akademik litseylarda algebra va analiz asoslari fanining namunaviy o'quv dasturi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi.- T.: 2016.-10 b.

6. Alixonov S. Matematika o'qitish metodikasi.-T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011.-302b.

7. Babanskiy Yu.K. Hozirgi zamon umum ta'lim maktablarda o'qitish metodlari. -Toshkent: O'qituvchi, 1990.-342b.

8. Saipnazarov Sh.A. Akademik litseylarda matematika kursida o'quvchilarning iqtisodiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish: Dis..... ped. fan nom:-Toshkent: TDPU, 1998. -141b.

9.Yunusova D. Ta'lim texnologiyalari asosida matematik ta'limni tashkil etish. -T.: Universitet, 2005.-132b.

УДК: 371.035.3

АХБОРОТЛАШТИРИЛГАН МУҲИТДА КАСБ ТАЪЛИМИ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИНГ АҲАМИЯТИ

Зарипова Д. А. – Тошкент ахборот технологиялари университети, тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақолада касбий таълимда инновацион фаолият мазмуни, инновацион фаолиятга тайёрлаш босқичлари, бўлажак касб таълими ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлашда инновацион таълим технологияларинг ўрни ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: Ахборотлаштирилган муҳит, мобил бумеранг, электрон таълим, инновация, инновацион фаолият.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Зарипова Д.А.- Ташкентский университет информационных технологий, исследователь

Аннотация. В этой статье речь идет о содержании инновационной деятельности в профессиональном образовании, этапах подготовки к инновационной деятельности, роли инновационных образовательных технологий в подготовке будущих учителей профессионального образования к инновационной деятельности.

Ключевые слова: информационная среда, мобильный бумеранг, электронное образование, инновации, инновационная деятельность.

INNOVATIVE ACTIVITIES IN THE INFORMATION MISSION IN THE PROCESS OF TRAINING TRANSPARENCY

Zaripova D.Z. – Tashkent University of Information technologies, researcher

Annotation. This article deals with the content of innovation in vocational education, the stages of preparation for innovation, the role of innovative educational technologies in the preparation of future teachers of vocational education for innovation.

Key words: information environment, mobile boomerang, electronic education, innovations, innovative activity.

Ўзбекистон Республикасида таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилиш ҳамда уни ривожланган давлатлар даражасига кўтаришга давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида катта эътибор бериб келинмоқда. Ҳозирги кунда узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими ҳар қандай давлатни замон талабларига ҳамоҳанг равишда инновацион ривожланишида ҳал қилувчи ва муҳим омилга айланганлиги ҳаммага маълум. Ҳозирги кундаги илмий-техникавий тараққиёт нафақат ишлаб чиқаришнинг кўпсонли тармоқларига, балки маданий, ижтимоий-гуманитар билимлар, таълим соҳасига ҳам инновацион технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда. Ўзбекистон Республикаси тараққиётида халқнинг бой маънавий салоҳияти ва умуминсоний қадриятларга ҳамда ҳозирги замон маданияти, иқтисодиёти, илм-фани, техникаси ва инновацион технологияларнинг сўнгги ютуқларига асосланган мукамал таълим-тарбия тизимини, шунингдек, миллий педагогика ва инновацион педагогик технологияларнинг назарий ва методик асосларини яратиш ҳамда амалиётга татбиқ этиш зарурияти миллий таълим тизимини ислоҳ қилиш, унинг салоҳиятини жаҳон миқёсига олиб чиқиш, таълим бозорини яратиш ва рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш керак.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида: “Ҳар бир олий таълим муассасаси жаҳоннинг етакчи илмий-таълим муассасалари билан яқин ҳамқорлик алоқалари ўрнатиш, ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларини кенг жорий қилиш, ўқув-педагогик фаолиятга, мастер-класслар ўтказишга, малака ошириш курсларига хорижий ҳамкор таълим муассасаларидан юқори малакали ўқитувчилар ва олимларни фаол жалб қилиш ...” таъкидланиб, ушбу қарорнинг ижросини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси миллий ва маънавий-маърифий тараққиётининг муваффақиятларини белгилаб берувчи, бу туб вазифаларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи инновацион таълим технологияларни амалиётга татбиқ этишдан иборат. Бунда авторитар педагогикадан воз кечиб, инновацион таълим технологияларини педагогик жараёнга тадбиқ этишимиз керак бўлади. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда таълим ва тарбиянинг бош мақсади ва мазмуни тубдан янгиланди. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасида олий таълим муассасаларида инновацион таълим технологияларни самарали жорий этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Олий таълим муассасаларида касбий таълим жараёнида педагогик инновацияларни амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади. Бўлажак касб таълими ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлашни бакалаврнинг биринчи босқичиданоқ бошлаш керак. Талабаларда янгиликка интилиш ҳиссини уйғотиш, мустақил ишлаш қобилиятини ривожлантириш ўқишнинг дастлабки йиллариданоқ бошланса 3-босқичга келиб педагогик-психологик туркум фанларини ўқитишда бўлажак касб таълими ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлаш жараёни амалга оширилиши, 4-босқичга келиб эса уларга янгиликларни мустақил ҳолда излаб топиш, керакли ахборотни танлаб олиш ва амалга жорий этиш бўйича компетенцияларини шакллантириш лозим бўлади.

Ўтказилган илмий манбалар таҳлили, педагогик инновациялар – бу педагогик янгиликларни яратиш уларни педагогик ҳамжамият томонидан ўзлаштирилиши, амалда қўлланилиши, баҳоланиши ҳамда бошқариш жараёни ва натижасидир, деб таърифлашга имкон берди. Бунданхулосачиқаришмумкинки, бўлажак касб таълими ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлаш жараёни учун Давлат таълим стандартлари, ўқув режалари ҳамда дастурларни ишлаб чиқишда ўзаро узвийликни таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бунинг учун электрон ўқув услубий таъминотни яратишда таълим сифати ва самарадорлигини юқори босқичга чиқаришда ўқув-тарбия жараёнига инновацион технологияларни татбиқ этиш зарурияти келиб чиқмоқда.

Ўқув жараёнининг реал шароитлари ушбу жараённи қўллаб-қувватловчи тизимлар учун ўзига хос талабларни белгилайди. Ўз навбатида ахборот муҳити каби бир хил тизим, дастур майдонини тўлиқ аниқлайди. Олий таълим ўқув муҳитининг вазифалари таълим соҳасидаги вазифалари билан тўла мос тушиши ва махсус ва қўшимча касб таълими йўналиши билан ажралиб туради.

Бизнинг фикримизча, ахборот муҳити қўйидаги муҳим хусусиятларга эга бўлиши керак:

- тизимли;
- дастурий таъминотнинг янги услубий ва методологик хусусиятлари ва методологик ёрдам;
- кўп функционаллик
- мослашувчанлик;
- технологик ҳаракатланиш.

Таърифланган хусусиятлар ва компонентлар атроф муҳитни таълим фаолиятни ташкил қилишнинг энг универсал воситаси сифатида тавсифлайди. У шунингдек, ҳаёт учун воситадир ва аслида ўзи дидактик маънога эга.

Ахборот муҳитнинг педагогик компоненти ахборот-коммуникация технологияларидан ўқув жараёнида фойдаланишнинг барча шаклларини ўз ичига олиши мумкин. Педагогик компонент ахборот, методик ва ахборот ресурсларини тақдим этиши ва ҳаётга йўналтирилган турли турдаги таълим тадбирлари, масалан, репродуктив ёки ташкилий, курс ёки лойиҳалар ёндашувига қараб тақдим қилиш мумкин.

Услуб ва шакллар қўйидаги тарзда тақдим этилиши мумкин:

1. **Ўқув методлари.**
2. **Материални тақдим этиш усуллари.**

Бўлажак касб таълими ўқитувчисининг инновацион фаолиятини яратувчилик жараёни ва ижодий фаолият сифатида баҳолаш мумкин. Инновацион фаолиятга аксиологик ёндашув инсоннинг ўзини янгилик яратиш жараёнига бахшида қилиши, у томонидан яратилган педагогик кадриятлар йиғиндисини англатади. Аксиология инсонга олий кадрият ва ижтимоий тараққиётнинг бирдан-бир мақсади сифатида қарайди.

Бўлажак касб таълими ўқитувчисининг инновацион фаолияти тузилмаси креативлик ва рефлексия компонентларидан иборат. Инновацион фаолият энг муҳим тавсифи креативликдир.

Креативлик индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги кўникмалар ҳосил қилиш қобилияти, хислатини билдиради. Инновацион фаолиятидаги креативликнинг бир неча босқичлари мавжуд: биринчи босқичда тайёр методик тавсиялар кўчирилади; иккинчи босқичда мавжуд тизимга айрим мосламалар (модификациялар), методик усуллар киритилади, учинчи босқичда ғояни амалга ошириш мазмуни, методлари, шакли тўла ишлаб чиқилади; тўртинчи босқичда ўқитиш ва тарбияланишнинг бетакрор концепцияси ва методикаси яратилади.

Бўлажак касб таълими ўқитувчисининг инновацион фаолияти тузилмасидаги энг муҳим компонент бу рефлексиядир. Рефлексия ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ҳамда таҳлил қила олишидир. Рефлексия (лотинча “Ret Ixió”- ортга қайтиш) субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёнидир. Инновацион педагогик жараёни ифодалаб, нафақат унинг дидактик қурилмасига, балки ўқитувчининг ижтимоий моҳиятли натижалари ва руҳий қиёфасига ҳам тааллуқлидир. У очиқликни, бошқалар фикрининг тан олинишини билдиради. Инновацион фаолият турли хилдаги қарашларнинг тўқнашуви ва ўзаро бойитилиши динамикасида амалга ошишини кўзда тутди. Бўлажак ўқитувчининг инновацион фаолиятини самарали амалга ошириш бир қатор шарт-шароитларга боғлиқ. Унга ўқитувчининг тайинли мулоқоти, акс фикрларга нисбатан беғараз муносабат, турли ҳолатларда рационал вазиятнинг тан олинишини ўқитишга тайёрлиги киради. Бунинг натижасида ўқитувчи ўз билим ва илмий фаолиятини таъминлайдиган кенг қамровли мавзу (мотив)га эга бўлади. Янгилик киритишнинг муҳим шarti мулоқотнинг янги вазиятини туғдиришдир. Мулоқотнинг янги вазияти – бу ўқитувчининг ўз мустақиллик мавқеини, педагогика фанига, ўзига бўлган янги муносабатни ярата олиш қобилиятидир. Ўқитувчи ўз нуқтаи назарларига ўралашиб қолмайди, у педагогик тажрибаларнинг бой шакллари орқали очилиб, мукамаллашиб боради. Бундай вазиятларда ўқитувчининг фикрлаш усуллари, ақлий маданияти ўзгариб боради, ҳиссий туйғулари ривожланади. Кейинги шarti – бу ўқитувчининг маданият ва мулоқотга шайлиги. Ўқитувчининг инновацион фаолияти воқеликни ўзгартиришга, унинг муаммолари ва усулларини ечишни аниқлашга қаратилгандир.

Инновацион фаолиятга асосланган ўқув жараёнини инновацион янги илмий ғоялар ва концепциялар асосида таълим мазмунини янгилашга ва уни такомиллаштиришга хизмат қилади. Бунда ўқитувчиларнинг касбий компетентлик даражалари юқори бўлиши талаб этилади, у эса ўз навбатида, талабаларнинг ўқув фаолиятига таъсир қилади. Таълим-тарбияга инновацион ёндашув доимий ва мустақил равишда олиб борилади. Талаба борган сари кўпроқ янги илмий ғояларнинг тадқиқотчиси ва амалга оширувчиси бўлиб етишади ҳамда унда ҳаётга, меҳнатга, ўз касбига нисбатан инновацион ёндашуви шаклланади. Демак, таълим жараёнида инновацион технологияларни киритиш, педагогик янгиликларни яратиш, баҳолаш ва ўзлаштириш жараёнларни бошқариш масалаларини ижобий ҳал қилишда инновацион фаолият муҳим аҳамият касб этади.

Н.И.Лапин, Л.Я.Косалс, Э.Роджерс ва бошқа тадқиқотчиларнинг изидан жуда кўп олимлар инновациянинг ўзига хос мазмунини ўзгаришлар ташкил этади, инновацион фаолиятнинг бош вазифаси эса, ижобий ўзгартириш вазифаси ҳисобланади деган фикрларни илгари сурганлар.

Юқорида олиб борилган таҳлилларни умумлаштирийдиган бўлсак, инновацион фаолият - бу янги билимларни эгаллашга ва қўлланишга қаратилган фаолиятдир. У ўз ичига қуйидагиларни олади: янги билимларни олишга қаратилган фундаментал (назарий, тажриба-синов) илмий-тадқиқотчилик; амалий мақсадларга эришиш ва аниқ вазифаларни хал қилиш учун асосан янги билимларни қўлланишга йўналтирилган татбиқий новаторлик; амалга оширилган илмий тадқиқотлар натижасида ёки янги лойиҳаларни, маҳсулотларни, жараёнларни, ишлаб чиқариш ва фойдаланиш хизматларни, тизимларни ёки услубларни яратишга ҳамда уларни янада такомиллаштиришга қаратилган фаолиятдир.

Хўлоса қилиб айтганда, бўлажак касб таълими ўқитувчилари учун таълим муассасаларида таълим олиш жараёни – бу инсонда меҳнат фаолиятини муваффақиятли амалга оширишда аҳамиятли саналган касбий билим, касбий сифат, компетентлик ва мезонлар асосида ривожлантириш ҳамда ўз-ўзини такомиллаштиришнинг энг мақбул давридир. Таълим олувчилар ушбу жараёнда инновацион фаолиятга тайёрланиб, билимларни жамлаш, сақлаш, узатиш, уларнинг мантиқий тузилмасини яратиш ва истиқболда касбий фаолиятини ташкил этишда улардан самарали фойдаланиш каби ҳолатларни ўзида мужассам этиради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Абдуқодиров А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008. – 180 б.
2. Алимов А.А. *Узлуксиз таълим тизими ўқитувчиларининг инновацион фаолиятини шакллантириш усуллари // Халқ таълими.* - Тошкент, 2015. – №6, – Б. 74-78.
3. Юнусова Д.И. Бўлажак математика ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлаш назарияси ва амалиёти: Пед.фан.докт. ... дисс. –Т., 2011.-270 б.
4. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. Т.: Фан. 2006.-261 б.
5. Педагогика назарияси (Дидактика) / Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х.А. ва б.; Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2011. - 420 б.
6. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: Истеъдод, 2008.- 180 б.

УДК:51:371.3

МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ АХБОРОТЛАР БИЛАН ИШЛАШ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДИК ЖИХАТЛАРИ**Рузикулова Н.Ш. - Тошкент давлат педагогика университети, докторант**

Аннотация. Мақолада математика дарсларида ахборотлар билан ишлаш таянч компетенциясини шакллантириш жараёнини мустақил ҳаётий фаолият давомида ахборотлар билан ишлаш каби ёндашув асосида ташкил этиш бўйича методик тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ахборотлар билан ишлаш компетенцияси, ўқувчи, математика, ахборотлар мазмуни, ахборотларнинг кўринишлари, таянч компетенциялар, ҳаётий фаолият.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПО РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ ПО РАБОТЕ С ИНФОРМАЦИЕЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ**Рузикулова Н.Ш. - Ташкентский государственный педагогический университет, докторант**

Аннотация. В статье разработаны методические рекомендации по организации процесса формирования базовой компетенции по работе с информацией на уроках математики на основе такого подхода, как работа с информацией в процессе самостоятельной жизнедеятельности.

Ключевые слова: компетенция по работе с информацией, ученик, математика, содержание информации, виды информации, базовые компетенции, жизненная деятельность.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF INFORMATION PROCESSING COMPETENCE OF STUDENTS IN MATHEMATICS LESSONS**Ruzikulova.N. – Tashkent State Pedagogical University, base doctoral student**

Annotation. The article develops methodological recommendations on the organization of the process of formation of the base competency of working with information in mathematics lessons on the basis of such an approach as working with information in the process of independent life activity.

Key words: competency of work with information, reader, mathematics, content of information, views of information, base competences, vital activity.

Таълим жараёнида дарслар ахборотларни ўзлаштириш, қайта ишлаш, уларнинг имитацияларини яратиш, шу билан бирга янги ёялар асосида ахборотларни ишлаб чиқишга, ўқувчиларни ўқув ва амалий фаолиятдан азарий билимлардан фойдаланиш компетентлигини оширишга хизмат қилиши, ўқитувчи ўқувчини зарур ахборотлар билан таъминлаб турувчи, таҳлил қилишга ўргатувчи бўлиши лозим. Қадимги Грек файласуфи Суқрот «ўқитувчининг ижодкорлиги, бу тайёр ахборотни ўқувчига етказишга эмас, балки, ўқувчиларни ҳақиқатга интилиш, мустақил фикрлашларини ривожлантиришга қаратилганлигидадир», деб таъкидлаган.

ЮНЕСКО хулосасига кўра, ахборотлаштириш – бу ахборотларни тўплаш, сақлаш ва узатиш воситаларининг кенг қўлланилишидир. У мавжуд билимларни тизимлаштириш ва янги билимларни шакллантириш ҳамда уларни жорий бошқариш, янада такомиллаштириш ва ривожлантириш учун қўллашни таъминлайди. Демак, ахборотлаштиришнинг стратегик вазифаси янги ахборот технологияларидан фойдаланиш ҳисобига интеллектуал фаолиятни глобал рационаллаштириш, замон талабларига жавоб берадиган креатив фикрлайдиган мутахассислар тайёрлаш самарадорлиги ва сифатини кескин оширишдан иборат.

“Жаҳон цивилизациясининг ахборот майдонида, жамиятнинг ҳар бир аъзоси, ўзининг кундалик фаолиятида, узлуксиз равишда ахборотлардан фойдаланади”. Хусусан, бошланғич синф ўқувчилари ҳам ўз ўқув фаолияти жараёнида зарур ахборотларни ўзлаштириб боради.

“Ахборот” (лот. information – таништириш, тушунтириш) – фалсафада қадим замонлардан буюн қўлланиб келинаётган, кибернетиканинг тараққиёти туфайли кейинги вақтда янги, кенгроқ маъно касб этган марказий категориялар сифатида майдонга чиққан тушунча.

Ахборотлар борлиқдаги барча нарса, ҳодиса, жараёнларнинг моҳиятини очиб беради. Шунинг учун таълимда эришилган самарадорлик ўзлаштирилган ахборотлар ва ўзлаштирилган ахборотларни қўллаш олиш билан белгиланади.

Таянч компетенциялар деганда таълим олувчи учун долзарб ҳисобланган муаммоларни ечишдаги ноаниқ вазиятларда мустақил ҳаракат қила олиш қобилияти тушунилади. **Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси** — медиа манбалардан зарур маълумотларни излаб топаолишни, саралашни, қайтаишлашни, сақлашни, улардан самарали фойдалана олишни, уларнинг хавфсизлигини таъминлашни, медиа маданиятга эга бўлиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Ўқувчиларда ахборотлар билан ишлаш таянч компетенциясини шакллантиришда математика фани устувор ҳисобланади. Чунки бошланғич синф математика фани алгебра, геометрия, физика, информатика каби фанлар учун пропедевтик материал ҳисобланади. Яъни, ушбу фанлар юзасидан қатъий алгоритм асосида, аниқ мақсад сари қуйи босқичда ўрганиладиган ахборотлар ҳисобланади.

Бошланғич синф ўқувчилари математика дарсларида ахборотларни бир кўринишдан бошқа кўринишга ўтказиш, турли мазмундаги ахборотлар (илмий, мантиқий, фалсафий, ижтимоий) билан ишлаш муаммоларига дуч келишади. Ушбу муаммоларнинг ижобий ечими сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- бошланғич синф ўқувчиларининг ахборотлар билан ишлаш компетенциясини ривожлантириш методикасини такомиллаштиришда математика дарсларида ўқувчиларга тасвир, рақам, матн кўринишидаги ахборотларни интегратив ёндашув (масалан масалаларнинг ечимларини рақамлар кўринишидан диаграммалар кўринишига ўтказишга ўргатиш) асосида ўргатиш;

- ахборотлар билан ишлаш компетенциясини ривожлантириш жараёнини методик жиҳатдан тўғри ташкил этиш;

- ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан унумли фойдаланиш;

- ўқувчиларнинг фанга оид ахборотлар билан ишлашда: ижтимоий тармоқлардан олиш, қайта ишлаш, сақлаш ва юборишга ўргатиш.

- бошланғич синф математика дарсларида ўрганиладиган ахборотлар мазмуни: илмий, мантиқий, фалсафий, ижтимоий мазмундаги ахборотлар билан ишлашга ўргатиш муҳим.

Анъанавий дарсларда дарснинг мақсадидан келиб чиқиб, ўқитувчилар ўқувчиларни ўқув фаолиятлари ёки ҳаётий фаолиятлари давомида зарур бўлган ахборотларни эслаб қолиш, тушуниш, уларни қўллаш, таҳлил қилиш, синтез қилиш, ахборотларни баҳолаш (ёки баҳолаш орқали қайта таҳлил қилиш) кетма-кетлигида олиб боради. Ўқувчилар ахборотларни тушуниш орқали билим тўплашади. Сўнг улар маълумотни тушунтуриб беришлари ва иложи бўлса буни амалда қўллашлари сўралади.

Яъни, ўқувчилар мустақил ишлашга кам жалб қилинади. Таҳлил, синтез ва баҳолаш учун вақтнинг чекланганлик муаммосига дуч келинади. Анъанавий таълимда математика дарсларида янги мавзулар ўқувчиларга алгоритмик тарзда берилиб, сўнгра уни мустақамлаш учун машқлар бериш орқали ўргатилади. Мустақамловчи дарсларда эса ўтган мавзуларга оид билимлар тизимлаштирилиб чиқилади.

Лекин ўқувчилар тайёр ахборотларни ўзлаштиришмасдан ахборотларни ўзлари учун кашф қилиш имкони берилса (дарсларда математика фанига боғлиқ бирор муаммо, тарихий воқеа ёки мантиқий масалалар билан ўқувчиларни ўйлашга ундаш ва шу асосида ахборотларни ўз ўқув фаолиятларида кашф қилиш), яъни, мустақил ҳаётий фаолиятларидаги каби дарслар давомида ҳам ахборотлар билан ишлаш дастлаб ахборотларни таҳлил қилиш, сўнгра уларни синтез қилиш, ахборотларга баҳо бериш, эслаб қолиш, ахборотларни тушуниш ва қўллашга ўргатилсачи?

Инсонлар ҳаёт фаолиятлари давомида ҳаётий муаммоларни тўғри таҳлил қилиш, ечимларни синовдан ўтказиш билан доимий шуғулланадилар. Бу жараёни қандай амалга оширишни ўрганиб чиқмайдилар, балки ҳаётий фаолиятларни бажариш давомида уларни ўрганиб боришади. Ҳаёт фаолиятлари давомида муаммоларни таҳлил қилиб боради.

Ахборотларнинг таҳлили ва натижаларининг синтези ахборотларни ўзлаштиришнинг мукамал даражаси ҳисобланиб, ахборот компетенцияни шакллантиришга хизмат қилади. Ўқувчилар ўзлари англаган дарсларда билимини эслаб қолишлари жуда кучли. “Ўқувчиларни ўйлашга ўргатиш” қондаси пассив ўқувчиларни киришувчан ўқувчиларга айлантиради. Улар ўқитувчиларга қарамликни камайтириб, мустақил ўқувчиларни яратади. У катта ҳаётнинг қийинчилиги ва мураккаблигини енга оладиган ўқувчиларни дунёга келтиради.

Бунинг учун:

- ўқувчиларни иложи борича мустақил ўйлашга жалб қилиниши: ўқувчилар тушунчани ўзлари топишларига қўйиб бериш. Чунки бу жараёни умрлари давомида яна ва яна бошдан кечиришади. маълумотлар эса қолиши учун, контекст билан бирга фактларни ҳам ўрганиш керак.

- узоқроқ эса қоладиган муҳит яратиш: агар ўқитувчи биринчи ахборотлар билан таъминлаб, тушунтириб, тушунчани мустаҳкамлаш учун амалиётда қўллашга ўргатса, ўқувчилар тушунчаси “Билиш” ва “қўллаш” даражасида қолиб кетади. Улар баландроқ даражаларда умуман ўйлашмайди.

Баҳолашда баҳоларни меъёр билан боғлаш ўқувчиларда ўзига нисбатан ишончсизликни келтириб чиқармайди. Ўқувчилар билимининг тўғри баҳолаш академик муваффақият даражасини белгилашга хизмат қилади. Баҳолаш кўникма даражасини кўрсатиши билан бирга рағбатлантириш вазифасини ҳам бажариши лозим. Баҳолашнинг аниқлиги академик меъёрлар бажарилганлигини кўрсатса, базида муболаға тарзида қўлланилиши рағбатлантирувчи вазифасини бажаришга хизмат қилади. Ўқувчиларни шахс сифатида ўргаш, уларга қаратилган индивидуал эътибор уларни фаоллаштиради. Шахсни баҳолаш орқали ҳурматлаш муҳим. Ҳар бир ўқувчининг ўзлаштириш қобилияти ва тезлиги бошқаларникидан тубдан фарқ қилади. Ўқувчилар ўзларининг билим салоҳиятининг меъёрига асосланган ҳолда ўзини баҳолай оладиган дарс муҳитини яратиш лозим. Маълумки, инсон ҳаётий фаолиятлари давомида ўз хатти-ҳаракатлари, атрофдаги воқеа-ҳодисалар, ижтимоий мунобатлар, моддий борлиқдаги мавжуд предметлар тўғрисидаги ахборотларини доимий баҳолаб боради. Баҳолаш асосида эса улар тўғрисидаги ахборотлар эслаб қолинади, тушунилади ва қўлланилади. Ўқувчиларни билимларини ўзлари қуришлари учун ўзлари тушунишларига эришиш лозим. Ўрганилаётган ахборотнинг аҳамиятини тушуниш катта аҳамиятига эга. Бу ахборотларни ўзлаштиришга жалб қилади, йўл йўриқлар беради, қизиқиш уйғотади. Кўп ўқув материаллари жорий мавзунинг ўзлаштиришга, ёки дастурни ўзлаштирилганлигини аниқловчи тестлар учун хос, аммо кейинчалик тезда унутилади. Ўқувчилар эса фаол қатнашишни ўз ичига олган билим, тушунган ва ихтиёрий идрок қилган билимларига кўпроқ таянишади. Математика дарсларида ахборотлар билан ишлаш таянч компетенциясини шакллантириш жараёнини мустақил ҳаётий фаолият давомида ахборотлар билан ишлаш каби ёндашув асосида ташкил этиш зарур ва аҳамиятли (илмий, амалий) ахборотларни эслаб қолиш (таҳлил қилиш, синтез қилиш, баҳо бериш асосида) га ва қўллаш (тушуниш асосида) га ўргатади.

Ушбу ёндашув асосида таълимни ташкил этишда ахборотлар устида ишлаш компетенцияларини шакллантирувчи энг муҳим жиҳатлар:

1. *Мослашувчанликни ривожлантириш.* Компетенцияларнинг мустаҳкам кўринишига эришмоқчи бўлинса, уларга ҳар бир муаммога бир нечта ечим ва шу ечимларга етишишнинг ўзига хос алгоритми мавжуд бўлишини ва айнан мувофиқ келувчи алгоритмни танлашга ўргатиш лозим. Яъни муаммонинг кўлами ва қаралаётган томонига асосан алгоритмлар танланади. Жараённинг

йўналишига қараб ишнинг боришини таҳлил қилиш ва олиб бориш кутулмаган вазиятларда ҳам самарали натижани кафолатлайди.

2. *Ахборотларни излаш ва “кашф қилиш” га ўргатиш.* Муаммоларнинг ечимини топишга хизмат қилувчи ахборотлар ва адабиётлар хилма-хил бўлиши мумкин. Аммо ишончли ахборотни қандай топиш кераклигини ўрганиш, унинг ишончли ёки ҳақиқатдан йироқ эканлигини баҳолашни кўпроқ ўргатиш лозим. Ахборотларни ўқувчиларга шунчаки тақдим этиш эмас, улар бу ахборотни ўзлари учун кашф қилишларига имкон бериши лозим. Масалан 2-синф математика фанидан “Метр” мавзусини тушунтиришда ўқувчилар синф хонасидаги жиҳозлар (узунлиги 1 метрдан кам бўлмаган) ни ўзлари ўлчаб чиқиб ва “1 метр 100 см га тенг” эканлигини кашф этишсин, ҳамда ўзаро фикр алмашишсин. Ўқувчилар мустақил қатнашадиган дарслар ўзлаштирилган ахборотларни таҳлил қилиш, уларни синтез қилиш, ахборотларга баҳо бериш, эслаб қолиш, тушуниш ва қўллашга ёрдам беради. Ахборотлар маъносини тадқиқот ўтказиш, кашф қилиш орқали англашда ўқувчилар ўзлари ўйлаб кўриб, тадқиқотлар ўтказиб, тушуниб етишади. Ўқувчилар изланиш, тадқиқ қилиш ва кашф қилиш, ва ушбу жараёнларни таҳлил қилиш йўллари ўрганишлари жараён билан бирга амалга оширилади. *Ахборотларни излаш ва “кашф қилиш” га ўргатиш жараёнини ташкил этишда* ўзаро фаол ижобий муносабатлар (ўқитувчи-ўқувчи, ўқувчи-ўқувчи муносабатлари)га таянилади.

3. *Доимий янги ахборотлар билан таъминлаш.* Агар ўқув жараёни тадқиқот шаклида бўлса ўқитувчилар ўқувчилар излаётган тушунчага йўл кўрсатиш учун қўшимча ахборотлар билан таъминланишлари керак. Мураккаб материалларни ўзлаштиришга эришишнинг ягона йўли бу – содда маълумотларни ўзлаштиришнинг алгоритмик қурилишини ўзлаштириш асосила эрилишилади. Зеро мураккаблик бу – соддалик устига қурилган соддалиқдир. Улар ўқувчиларни тўғри йўналишга солади. Ва натижани ўқувчининг ўзи бажаради. Энг яхши ва қониқарли наъмуналарни солиштириб таҳлил қилиш уларга керакли маълумотни беради. Улар иложи борича наъмуналардан ҳам яхшироқ натижалар кутилаётганини айтиш керак. Таълим жараёни ҳеч қачон пассив бўлиши керак эмас. Жонлантирувчи ахборотлар муаммо ечимининг янги йўллари очиб беради. Улар янги ғояларнинг яратилишига замин бўлади.

4. *Ўқувчиларнинг фундаментал ахборотлар захирасини яратиш.*

Ўқувчиларнинг ўқув материалларини ўзлаштиришиги ёрдам берувчи муҳим жиҳатлардан бири ўқувчининг фундаментал билимлар билан қуролланганлигидир. Ўқувчилар дарсга гоҳида оз бўлган билимлари билан баъзилари эса умуман зарур маълумотсиз бўлиб келишади, аммо бунинг етишмовчилиги кейинчалик катта муаммо туғдириши мумкин. Ахборотлар билан ишдаш компетентлигини ривожлантиришда таълимни ҳаётини фаолиятлар билан уйғунликда олиб бориш:

Дарс номи → муҳим ахборотлар → муҳим саволлар (ўқувчиларнинг қизиқишини фаоллаштириш ва кучайтириш) → меъзонлар → таҳлил қилиш → синтез қилиш → баҳо бериш → эслаб қолиш → ўрганиладиган материалнинг аҳамиятини тушуниш → тушунча (керакли ахборотлар захираларини тўплаш) → қўллаш (фаоллашиш, жалб қилиш)

Қайд қилинган вазифаларни бажариш учун тажриба-синов иши ташкил этилди. Тажриба Тошкент шаҳридаги 2 та умумтаълим мактабларида олиб борилди. Ўзлаштириш даражалари бир-бирига яқин бўлган параллел бошланғич синфлар танлаб олинди ва мос равишда улар тажриба ва назорат синфларига бўлинди. Назорат синфидаги дарсларда ахборотлар билан ишлаш анъанавий ёндашув асосида: эслаб қолиш, тушуниш, қўллаш, таҳлил қилиш, синтез қилиш, баҳолаш (баҳолаш учун таҳлил қилиш) кетма-кетлигида олиб борилди. Тажриба синфида эса ахборотлар билан ишлаш тавсия этилаётган ёндашув асосида: ахборотларни таҳлил қилиш, ахборотларни синтез қилиш, ахборотларга баҳо бериш ва эслаб қолиш, ахборотларни тушуниш ва қўллаш тарзида олиб борилди.

Тажриба-синов Тошкент шаҳридаги 255-умумтаълим мактабида ўтказилди. Назорат ва тажриба синфларида олиб борилган дарсни баҳолаш мезони бир хил бўлиб қуюдаги натижалар олинди:

Синф тури: назорат ва тажриба. Синф сони: 2 та..

1-жадвал

Натижалар (% да)	Синф сони	Ўқувчи-лар сони	56-70%	71-85%	86-100%
			“3” баҳо	“4” баҳо	“5” баҳо
Нazorat синф	1	35	10	16	9
Тажриба синф	1	36	5	17	14

Назорат ва тажриба синфларида ўқувчиларнинг ахборотларни ўзлаштири юзасидан аниқроқ тасаввурга эга бўлиш учун қуюдаги диаграммани келтирамыз:

Ўзлаштириш ўқувчи эгаллаган билим, кўникма ва малакаларнинг тўлалиги, чуқурлиги, онглилиги ҳамда мустақамлиги даражасини англатишига кўра ўрганилди. Ўзлаштиришнинг даража ва кўрсаткичлари ўқувчи таълим давлат станларлари ва ўқув дастурларида белгилаб қўйилган талаблардан келиб чиқиб беш балли баҳо тарзида белгиланди. Юқори ўзлаштиришга эришиш миллий педагогик амалиёт олдида турган энг муҳим вазифалардандир. Чунки ўқувчи ва талабаларнинг интеллектуал ривожланиши ҳамда касбий тайёргарлиги уларнинг ўзлаштириш даражаларига бевосита боғлиқ. Натижаларни баҳолашда ўзлаштиришнинг сифат ва самарадорлигига ҳам аҳамият қаратилди. Сифат даражасини аниқлашда "... ишининг яроқлилиқ даражаси, қўйилган талабларга қанчалик жавоб бера олишини белгиловчи хусусияти" га кўра натижалар баҳоланди. Самарадорликни аниқлашда (самара – натижа, ҳосила, фойда.) ўтказилган тадқиқот ишининг ижобий натижалилик даражасига асосан ёндашилди. Олинган натижаларнинг сифат ва самарадорлиги умумтаълим мактабларида қўлланиладиган қуюдагича усулда аниқланди:

Ўқувчилар билимини ўзлаштиришнинг сифат даражасини аниқлашда, "5 баҳо" олган ўқувчилар сони ва "4 баҳо" олган ўқувчилар сонининг йиғиндисини умумий ўқувчилар сонига бўлинади. Натижа 100 га кўпайтирилиб яхлитланади.

Назорат гуруҳи: $16+9=25$ $25:35=0.7142857143$ $0.7142857143 \times 100=71.42857143$

Тажриба гуруҳи: $17+14=31$ $31:36=0.8611111111$ $0.8611111111 \times 100=86.11111111$

Самарадорлик "5 баҳо" олган ўқувчилар сони 5 га, "4 баҳо" олган ўқувчиларнинг сони 4 га ва "3 баҳо" олган ўқувчиларнинг сони 3 га кўпайтирилиб, натижалар йиғиндисини топилади ва умумий ўқувчилар сонига бўлинади. Натижа 20 га кўпайтирилиб, яхлитланади.

Назорат гуруҳи: $(10 \cdot 3)+(16 \cdot 4)+(9 \cdot 5)=30+64+45=139$ $139:35=3.9714285714$ $3.9714285714 \cdot 20=79.428571428$

Тажриба гуруҳи: $(5 \cdot 3)+(17 \cdot 4)+(14 \cdot 5)=15+68+70=153$ $153:36=4.25$ $4.25 \cdot 20=85$

Назорат синфидан қуюдагича натижалар олинди: 10 та ўқувчи 56% дан 70% гача, 16 та ўқувчи 71% дан 85% гача, 9 та ўқувчи 86% дан 100% ўзлаштирилиши қайд қилинди. Тажриба синфидан қуюдаги натижалар олинди: 5 та ўқувчи 56% дан 70% гача, 17 та ўқувчи 71% дан 85% гача, 14 та ўқувчи 86% дан 100% гача ўзлаштирилиши қайд қилинди.

Назорат ва тажриба синфлари солиштириб, қуйидаги натижалар олинди:

2-жадвал

Синфлар	Сифат	Самара
Назорат синф	71%	79%
Тажриба синф	86%	85%

Ушбу жадвалдан кўришиб турибдики, тажриба синфларида назорат синфларига нисбатан сифат 15% га, самара 6% га ошган. Тажриба синфида олинган натижалар тажриба мақсадида қўйилган асосни тасдиқлаб, мақсадга эришганликка ишонч ҳосил қилишга ёрдам беради. Тажриба синф ўқувчиларининг ахборотлар билан ишлаш компетентлигини таққослаш асосида хулосалар чиқарилиб, тажриба натижаларида назорат синфларида ўқувчиларнинг ахборотлар билан ишлаш компетентлиги бўйича фарқ аниқланди. Тажриба-синов математика дарсларида ахборотлар билан ишлаш таянч компетенциясини шакллантириш жараёнини мустақил ҳаётини фаолият давомида ахборотлар билан ишлаш каби ёндашув асосида ташкил этиш назорат синфларига нисбатан тажриба синфларида ўқувчиларнинг ахборотлар билан ишлаш компетентлигининг ошгинлигини кўрсатди.

Ахборотлар билан ишлашда ўқувчилар мустақил ҳаётини фаолиятлари каби дастлаб ахборотларни таҳлил қилиш, уларни синтез қилиш, ахборотларга баҳо бериш асосида зарур ахборотларни эслаб қолиш, ахборотларни аҳамиятини тушуниш ва ахборотларин қўллаш орқали ахборотларини йиғиш, таҳлил қилиш ва якуний хулосани синтезлаш мумкин. Фақат шундагина билим асосли бўлади. Бу ёндашув асосида ўқувчилар худди фаётини фаолиятлар каби гипотезалар яратишади, тажрибалар ўтказишади, улардан хулоса чиқаришади ва керак бўлса хулосаларни қайта кўриб чиқишади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида" Қарори/ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 14-сон, 230-модда / www.lexh.uz

2. Арипджанова А.Р. Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салоҳиятини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2017. 12-бет.
3. Бегимқулов У. Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Тошкент. 2007 йил. 20-бет.
4. Джураев Р.Х ва бошқалар. Педагогик атамалар луғати. –Т.: “Фан нашриёти”, 2008 йил. – 94-бет.
5. Жефф Халстеад. Янги педагогикани бошқариш: Ўқитиш жараёнини тубдан ўзгартирувчи олти принцип. Ровман & Литтлефиелд Таълими томонидан нашр этилган. <http://www.ruwmaneducatoin.com>.
6. Жефф Халстеад. Янги педагогикани бошқариш: Ўқитиш жараёнини тубдан ўзгартирувчи олти принцип. Ровман & Литтлефиелд Таълими томонидан нашр этилган. <http://www.ruwmaneducatoin.com>.
7. Назаров Қ. Фарб фалсафаси. – Т.: Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2004. – 719 б.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.Ш.Н-Тартибли/таҳрири ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎЗР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедия” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 528-б.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.Ш.Н-Тартибли таҳрири ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎЗР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедия” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 434-б.
10. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 10 – жилд. Шарқ – Қизилқум. Таҳрир ҳайъати А. Азизхўжаев, Б. Алимов, М. Аминов ва б. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005 й. 498-499-бетлар.
11. Фалсафа қомусий луғат. (тузувчи ва масъул муҳарир Қ. Назаров). –Т.: Шарқ, 2004. 40-б.

УДК:372.31

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ ФАОЛИЯТИГА РАҲБАРЛИК ҚИЛИШГА ТАЙЁРЛАШ

Абдураимова Г. - Тошкент давлат педагогика университети, эркин тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларнинг лойиҳалаштириш фаолиятига раҳбарлик қилишга тайёрлаш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси, бошланғич синф ўқувчилари, лойиҳалаштириш, фаолият, раҳбарлик, “Технология” фани, дастур.

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К РУКОВОДСТВУ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ УЧАЩИХСЯ

Абдураимова Г. – Ташкентский государственный педагогический университет, исследователь

Аннотация. В данной статье освещены вопросы по подготовке будущих учителей начальных классов к руководству проектной деятельностью учащихся.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, ученики начальных классов, проектирование, деятельность, руководство, наука “Технология”, программа.

TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF INITIAL CLASSES TO GUIDE PROJECT ACTIVITIES OF STUDENTS

Abduraimova G. – Tashkent State Pedagogical University, independent researcher

Annotation. In this article methodical recommendations on preparation of future teachers of primary classes to the management of project activity of pupils are developed.

Key words: future primary school teacher, primary school students, design, activity, management, science “Technology”, program.

“Технология” фани дастурининг ўзига хос хусусиятларидан бири ҳар бир ўқувчи ижодий лойиҳаларни бажариш шартлиги ҳисобланади. Лойиҳа деганда ўқувчиларнинг ёш имкониятларига москеладиган ижодий, тугалланган иши ҳисобланади [1, 7-б]. В.Д.Симоненко ўқув ижодий лойиҳа деганда ғоядан то амалга оширилгунча объектив ёки субъектив янгиликка эга бўлган, ўқитувчининг назорати ва маслаҳатлари остида бажарилган, мустақил ишлаб чиқилган ва тайёрланган буюмни (хизматни) тушунишни таклиф қилади [2]. Лойиҳа устида ишлаш бошланғич синф ўқувчиси қандай билимларни, малакаларни ва кўникмаларни қай даражада эгаллаганлигини, уларни амалиётда ўзгартирилган шароитда қандай қўллаш олишини кўрсатади. Лойиҳаларни бажариш бошланғич синф ўқувчиларига ижодкорлик қобилиятларини намоён қилиш ва шу билан бир вақтда ривожлантириш имконини беради.

Лойиҳалар методи янги ҳисобланмайди, у асримизнинг бошларида юзага келган. “Технология” дастурининг муаллифлари методнинг асосчилари қўйган вазифани қўйишади: ишлашни биладиган, ташаббускорликни намоён қилувчи, ўз олдига кенг амалий вазифаларни қўювчи ва уларни бажара олувчи инсонни тарбиялаш. Лойиҳалар методи бошланғич синф ўқувчиларининг руҳий ривожлантириш вазифаларини амалга ошириш имконини беради: ўқув фаолияти малакаларини, ақлий фаолият усулларини шакллантириш, боланинг ҳис-туйғули соҳасини, билиш қобилиятини, иродасини ва бошқаларни ривожлантириш.

Бошланғич синф ўқувчиларини меҳнатга ўргатишда лойиҳалар методидан фойдаланиш амалда фаолиятли ёндашувни амалга бошланғич синф ўқувчиларини ўқитишда назария ва амалиёт ўртасидаги боғловчи бўғин ҳисобланади [3, 212-б.].

Ўқувчиларнинг лойиҳаларни бажариши жараёнида ижодий фаолиятини ташкил қилиб, ўқитувчи биринчидан, ўқувчиларнинг ижодий топшириқ устида ишлаши ўқув материални чуқур эгаллаш жараёнининг мантиқий давоми бўлиши кераклигини; иккинчидан, ўқувчилар ўқув лойиҳасини бажаришда ўзлаштирадиган ахборот мактаб дастуридаги материалга асосланган ҳолдагина тушунарли бўлишини, учинчидан, ўқув лойиҳасининг мавзуси болаларга тушунарли бўлиши кераклигини, тўртинчидан, лойиҳаларнинг мавзулари яққол ифодаланган амалий йўналишга ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлиши ҳамда ўқувчиларда ижобий ҳис-туйғуларни уйғотиши кераклигини ҳисобга олиши лозим [4, 213-б.].

Ўқув лойиҳалаштириш методикаси бир неча жиҳатларни ўзичига олади: ўқитувчининг методик тайёргарлигини, ўқув лойиҳалаштириш жараёнини режалаштириш методикасини, болаларнинг ижод объектларини танлаш методикасини, ўқув лойиҳалаш дарсларини ўтказиш методикасини.

Ўқувчиларнинг ўқув лойиҳалаштиришини ташкил қилишда технология ўқитувчисининг методик тайёргарлиги болаларнинг ижодкорлик фаолияти психологияси масалаларини яхши тушунишини, ўқувчиларнинг ижодкорлигини фаоллаштириш методларини (ижодий ечимларни излашнинг ассоциатив методлари: ўхшашлик методи, инверсия, морфологик таҳлил) шаклнинг тузилишини таҳлил қилиш, эвристик мажмуа методи ва б.

Технология ўқитувчиси ҳис-туйғули вазиятларни яратиш, кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг билиш фаолиятини фаоллаштириш усулларини билиши керак. Масалан, ахлоқий кечинмалар вазиятларини яратиш усули, дарсда қизиқарли вазиятларни яратиш усули, қизиқарли ўхшашликлар усули (самолёт қанотининг кўтариш кучини ўрганишда қушларнинг, ниначининг ва шу кабиларнинг қанотларининг шакли билан ўхшатиш ўтказилади), ажабланиш усули ва бошқалар. Ўқитувчи техник вазифаларнинг ечимини излаш усулларини билиши керак, масалан, деталларнинг жойлашувини ўзгартир, материални алмаштир, рангини ўзгартир ва б.

Ўқув лойиҳалаштиришини ташкил қилишда ўқитувчи ўқувчиларга индивидуал ва табақалаштирилган ёндашувни амалга оширишни билиш шарт. Буни турли воситалар ёрдамида амалга ошириш мумкин:

- ўқув материалининг мазмуни орқали: (ўқувчиларнинг турли гуруҳларига қийинлик даражаси турлича бўлган ўқув лойиҳаларини ишлаб чиқиш таклиф қилинади);
- ҳар хил фаолият турлари орқали;
- ўқувчиларнинг тайёргарлик даражаси ва қобилиятларига хос бўлган индивидуал суръатда ишлашлари орқали;

- ўқув лойиҳалаштириш жараёнида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини индивидуаллаштириш орқали:

- а) намунани идрок этишга оид репродуктив топшириқлар;

- б) маълумотларни, фактларни, объектларни излаб топиш билан боғлиқ изланиш топшириқлари, масалан, табиатшунослик бўйича жонажон ўлканинг ҳайвонлари тўғрисида “китоб-экран” дидактик қўлланмасини тайёрлаш. Ўқувчилар топшириқни бажариш учун жонажон ўлканинг ҳайвонлари ҳақида адабиётларни танлашлари, уларнинг турлари ва ҳаётининг ўзига хос хусусиятлари билан танишишлари, расмларни танлашлари, ҳайвонлар тўғрисидаги қизиқарли маълумотларни танлаб олишлари ва шундан сўнггина китоб-экранни лойиҳалаштиришлари, бунда расмларнинг ва ахборотларнинг ўлчамларини, уларнинг миқдорини ҳисобга олишлари керак бўлади;

- в) мантиқий-изланиш топшириқлари – бу, одатда, уларга маълум бўлган объектларнинг лойиҳаларини такомиллаштиришга олиб келувчи топшириқлар, масалан, календарь ва авторучкани сақлашга мослаштирилган блокнотни тайёрлаш бўлиши мумкин;

- г) ижодий, ўзининг ғояси бўйича объектларни тайёрлашни таклиф қилувчи, масалан, бадиий адабиётга иллюстрациялар аппликациясини бажариш бўлиши мумкин. Ўқитувчи болаларга лойиҳанинг мавзусини аниқлаштираётганида ўқувчи бажариши керак бўладиган элементар амалларнинг тўпламини ҳисобга олиши керак.

Ўқув лойиҳалаштиришнинг методик асосларини қараб чиқишда, бизнинг назаримизда, ижодни ва ижодий фаолиятни тушунишнинг психологик асосларига таяниш зарур, ва шу асосда лойиҳалаш фаолиятининг йўналишларини ва уни амалга ошириш йўллари аниқлаш зарур.

Шундай қилиб, ҳар бир инсон ижодкорлик имкониятларига эга ва ўқувчиларнинг ижодий лойиҳаларни бажаришлари руҳий заруратдир, деб хулоса чиқаришимиз мумкин.

Маълумки, мактаб ўқувчиларининг ижодий фаолияти билишга оид ёки амалий вазифа мавжуд бўлганда юзага келади. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг ўқув-лойиҳалаштириш фаолиятига педагогик раҳбарлик қилишнинг асосини уларнинг олдида секин-аста мураккаблашиб борадиган техник ва технологик вазифаларнинг изчил қаторини қўйиш ёки уларни мустақил танлашга олиб келиш ва бу вазифаларни рационал ҳал қилиш усулларини ўргатиш ташкил қилади. Ўқув лойиҳалаштириш жараёнида муваффақиятга эришиш учун, аввало, болалар бажараётган ишнинг асосий мақсадини аниқ тушунишлари, уни бажариш учун ҳал қилиш керак бўладиган вазифаларни тасаввур қилишлари ва тушунишлари, вазифаларни ҳал қилиш йўлини топа олишлари, лойиҳалаш фаолиятини баҳолаш мезонларини аниқ билишлари зарур.

Ўқув лойиҳалашнинг бош мақсади – мактаб ўқувчиларини турли хил буюмларни ишлаб чиқиш ва тайёрлашда ўқув машғулотларида эгалланган билим, малака ва кўникмалардан мақсадга йўналтирилган ҳолда фойдаланишни ўргатишдан, яъни мактаб ўқувчиларини амалий ва ҳайтиё вазифаларни тўғри ҳал қилишга ўргатишдан иборат. Мактаб ўқувчиларининг ижодий фаолиятининг зарур белгиси – тайёрланаётган буюмларнинг ижтимоий фойдали бўлишидир. Ўқувчилар лойиҳани бажараётганда материалларнинг механик, физик, технологик хоссалари тўғрисидаги ўз билимларидан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар. Лойиҳалаштирилаётган объект учун техник ҳужжатларни расмийлаштириш мактаб ўқувчиларидан графика асосларини билишни, расмларни, эскизларни ва чизмаларни бажаришнинг амалий кўникмаларига эга бўлишни талаб қилади.

Лойиҳалар методи – бу ўқитишнинг шундай методикаси, бунда ўқувчининг ижодий лойиҳалаш-технологик фаолияти ўстунлик қилади, ўқитувчининг фаолияти эса ўқувчиларнинг фаолиятини кузатишдан, таҳлил қилишдан, уларга маслаҳат беришдан иборат бўлади. Бундай лойиҳалар методи ўқувчиларда ўз интеллектуал ва жисмоний имкониятларига тўғри баҳо беришни шакллантиради. Ундан фойдаланиш шахснинг коммуникатив соҳасини ривожлантиришга ёрдам беради, унда ахборотни олиш ва қайта ишлашга, жамоавий ва индивидуал фаолиятга эҳтиёжни шакллантиради. Лойиҳаларни бажариш эркин индивидуал суръатда ишлаш, ихтиёрий лойиҳалаш имконияти ҳисобига баъзи болалар дарсда ҳис қиладиган босим ва ноқулайликларни олиб ташлаш имкониятини беради.

Лойиҳалаш фаолияти шунингдек интериоризация жараёнига ёрдам беради [4]. Интериоризация – бу хатти-ҳаракатларнинг ташқи оламдан ички оламга ўтиши бўлиб, буюмлар билан (ёки уларнинг моделлари билан) қилинадиган амаллардан ташқи нутққа, сўнгра ички, ва ниҳоят, фикрлашнинг чуқур ўралган жараёнларига ўтишни ўз ичига олувчи ақлий фаолиятлар занжири билан таъминланади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий лойиҳаларни бажаришидан аввал мақсадга йўналтирилган, тизимли тайёргарлик ишлари ўтказилиши керак.

Биз бошланғич синф ўқувчиларини лойиҳаларни бажаришга тайёрлашнинг қуйидаги компонентларини аниқладик:

- ўқувчиларда мустақил иш малака ва кўникмаларини шакллантириш;
- ўқитишга фаолиятли ёндашувни амалга ошириш;
- бошланғич синф ўқувчиларининг бутун ўқув йили давомида машқлар ва ижодий топшириқлар тизимини бажариши;
- ўқитувчи томонидан ижодий лойиҳалар банкни ишлаб чиқилиши.

Ўқувчилар мустақил ишлай олсалар ва мустақиллик ҳам амалий, ҳам интеллектуал фаолиятда намоён бўладиган ҳоллардагина лойиҳани бажариш мумкин бўлади. Юзага келган муаммо сабабли бажарилиши лозим бўлган ҳар қандай иш галдаги фаолиятни таҳлил қилишдан, ясаладиган буюмнинг (бажариладиган хизматнинг) вазифасини аниқлашдан, бутловчи деталлар, зарур материаллар ва ҳоказоларни таҳлил қилишдан бошланади. Ўқувчилар лойиҳани бажариш вафтига келиб бажариладиган ишни мустақил (иккинчи синфда эсдалик кўрсатмалардан фойдаланиб) таҳлил қила олишлари, уни бажариш кетма-кетлигини аниқлай олишлари ва ўз-ўзларини назорат қила олишлари керак. Шундай қилиб, бошланғич синф ўқувчиларида мустақил иш малакаларини шакллантириш уларни буюмнинг намунасини таҳлил қилишга, бажариладиган ишни режалаштиришга ва ўз-ўзини яқуний, жорий ва дастлабки назорат қилишни ўргатишни билдиради [4].

Ўқув жараёни фақатгина ўқувчиларнинг ўз фаолиятини юзага келтирганда ва ташкил қилганлагина ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириши ҳамда ақлий ривожлантиришига нисбатан самарали бўлишини педагоглар ва психологлар исбот қилиб беришган. Шунингдек, инсоннинг қобилиятлари фаолиятда намоён бўлишини, бироқ асосийси, улар фаолиятда яратилишини ҳам исбот қилинган [5; 2]. Шулардан келиб чиқиб, биз технология дарслари ўқитишга фаолиятли ёндашув асосида қурилиши керак, деб ҳисоблаймиз.

Технология дарслари бутунлигича бошланғич синф ўқувчисига ўзига хос ривожлантирувчи таъсир кўрсатувчи предметли фаолиятга асосланади. Ва бундай ривожланишнинг асосий йўли амалий ишнинг конкрет усуллари эгаллаш орқали ўтади. Бола атрофдаги оламни бевосита буюмларга ва материалларга қўлини теккизганда ҳис қиладиган турли ҳиссиётлар орқали идрок этади. У бу буюмларни кўради, тегинади ва уларнинг хоссалари тўғрисида маълум тушунчаларни олади. Олинган ҳиссиётлар болага атроф оламни тушунишга ёрдам беради [6, 81-б].

Лойиҳаларни муваффақиятли бажаришлари учун ўқувчиларда ижодий фикрлаш ривожланган бўлиши керак. Технология дарсларида ижодий лойиҳаларни бажаришда ижодий фикрлашнинг мавжуд бўлиши айниқса муҳим ва зарурлигига қарамаздан, бошланғич синф ўқитувчилари уларни бажаришга тайёргарлик ишлари бутун ўқув йили давомида ва ҳамма ўқув фанлари бўйича олиб борилиши кераклигини ҳисобга олишлари лозим. А.Э.Симановский аниқлаган болаларнинг ижодий фикрлашини ривожлантириш босқичига асосланиб [7], биз бошланғич синф ўқувчиларининг кўргазмали-амалий, сабабий ва эвристик фикрлаш элементларини ривожлантиришга йўналтирилган машқлар ва топшириқлар тизимини ишлаб чиқдик. Бу топшириқларнинг катта қисми “Технология” дастурининг мазмуни билан бевосита боғлиқ, бироқ мактабда ўқишнинг дастлабки кунлариданоқ болаларнинг ҳам технология дарсларида, ҳам бошқа фанлар бўйича дарсларда уларни бажариши ўқувчиларнинг ижодий фикрлашини ривожлантиришга, ҳамда 2-4-синфларда ижодий лойиҳаларни самарали бажаришларига ёрдам беради.

Бошланғич синф ўқувчиларининг лойиҳалаш фаолиятининг натижаси кўп ҳолларда ўқитувчи ишлаб чиққан ижодий лойиҳалар банкига боғлиқ бўлади. Уни ишлаб чиқишда ўқитувчи болаларнинг билими, малакалари ва кўникмаларини, уларнинг ва ўзининг қизиқишларини, таклиф қилинаётган лойиҳалаш объектларининг ижтимоий ва шахсий аҳамиятини, ижодий йўналишларини, шунингдек жойлардаги шароитни, меҳнат хавфсизлиги шартларига риоя қилинишини ҳамда дизайн талабларини ҳисобга олиши керак [8]. Синфдаги ўқувчиларнинг иш суръатлари ва қобилиятлари турлича бўлганлиги сабабли лойиҳалар банки турли қийинлик даражасидаги лойиҳалар объектларига эга бўлиши, шунингдек битта объектни бажаришда фаолиятнинг ҳар хил турларини ташкил қилиш

имкониятларини (репродуктив, изланиш, мантиқий-изланувчан, муаммоли) кўзда тутган бўлиши керак.

Бошланғич синф ўқувчилари лойиҳани индивидуал, гуруҳларда ва жамоа бўлиб бажаришлари мумкин. Иккинчи синфда болалар индивидуал ва жамоавий лойиҳаларни осонроқ бажарадилар, чунки ёш болалар гуруҳий ишни мустақил тақсимлашга қийналадилар. Уни 3-4-синфларда ташкил қилиш осонроқ, бунда бригадали-табақалаштириш ва индивидуал шаклларга кўпроқ эътибор қаратиб ишлашнинг турли шаклларидадан фойдаланиш мумкин.

Лойиҳалаш объектини танлашда бошланғич синф ўқувчиларининг жинсий қизиқишларини ҳам ҳисобга олиш зарур. Лойиҳалар банки бир вақтнинг ўзида ҳам ўғил болаларни, ҳам қиз болаларни жалб қилувчи ишларни ўз ичига олган бўлиши керак. Гуруҳ бўлиб ва жамоавий бажариладиган лойиҳалардан жинсий қизиқишларни ҳисобга олиш имкониятлари кўпроқ. Масалан, “Қўғирчоқ учун уй” номли гуруҳ бўлиб ишлаш лойиҳаси. Қизлар картондан ва қоғоздан қўғирчоқни ва унинг учун гардеробни, болалар эса мебелларни ясайдилар.

Лойиҳалаш объекларини танлашга қўйиладиган юқорида айтиб ўтилган талабларни биз 2-4-синфлар учун лойиҳалар банкни ишлаб чиқишда ҳисобга олишга ҳаракат қилдик. Уларни бажаришга оид методик кўрсатмаларни тайёрлашда биз ижодий лойиҳаларни бажариш бошланғич мактаб учун янги иш эканлигини, бундай фаолият тажрибаси деярли йўқлигини, методик адабиётлар етарли эмаслигини ҳисобга олдик, шунинг учун ҳам методик тавсияномаларга лойиҳаларнинг қисқача тавсифидан ташқари бошланғич синф ўқувчилари ижодий лойиҳаларни бажаришлари учун зарур бўлган баъзи дидактик материалларни ҳам киритдик.

Ўқув лойиҳалаш дарсларини ташкил қилиш оддий технология дарсларини ташкил қилишдан жиддий фарқ қилади. Бошланғич синф ўқитувчилари ва педагогика факультети талабалари учун тайёрланган методик тавсияномаларда биз ўқувчилар индивидуал, гуруҳ ва жамоавий лойиҳаларни бажаришларида лойиҳалаш дарсларини ташкил қилишни алоҳида қараб чиқамиз.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларнинг лойиҳалаш фаолиятига раҳбарлик қилишга тайёрлашни биз икки босқичда амалга оширдик. Биринчи босқичда талабалар ўқув лойиҳалаш ишларининг мазмуни ва уларни бажариш кетма-кетлиги билан танишдилар ва ўзлари ижодий лойиҳаларни бажардилар. Иккинчи босқичда талабалар бошланғич синф ўқувчиларининг лойиҳалаш фаолиятини ташкил қилиш билан танишдилар. Талабаларнинг лойиҳани бажаришига иккита амалий машҳулот ажратилди. Биринчисида ўқув ижодий лойиҳа тушунчасининг моҳияти, уни бажариш босқичлари муҳокама қилинди, муаммо қўйилди ва у муҳокама қилинди. Лойиҳани талабалар уйда, мустақил бажардилар. Иккинчи машҳулотда лойиҳалар ҳимоя қилинди ва уларнинг бажарилиши таҳлил қилинди.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини “Технология” фанини бошланғич синф ўқувчиларини ўқитишга тайёрлашни “Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш” таълим йўналишининг ўқув режасига киритилган психологик-педагогик, анатомио-физиологик, табиий, эстетик фанларни ва хусусий методикаларни ўрганиш жараёнида фанлараро боғланишдан фойдаланиб, мажмуавий амалга ошириш зарур. Бу ўқув-тарбиявий жараённинг яхлитлиги, ўқув жараёнини алоҳида ўқув фанлари бўйича лойиҳалашга ёндашувнинг умумийлиги, педагог шахсига қўйиладиган талабларнинг умумийлиги билан белгиланади. “Технология” таълим соҳасининг ўқитувчиси бошланғич синф ўқитувчиси каби шахс сифатларига эга бўлиши керак.

Давлат таълим стандарти, малака талаблари мазмунини таҳлил қилиш, “Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш” таълим йўналишининг ўқув режасига киритилган ўқув фанларининг дастурларини бошланғич синф ўқитувчисининг модель-профессииограммасини ҳисобга олиб таҳлил қилиш асосида биз бўлажак бошланғич синф ўқитувчисини “Технология” таълим соҳаси бошланғич синф ўқувчиларини ўқитишга тайёрлашнинг моделини ишлаб чиқдик, унда психолог-педагогик, табиий, эстетик фанлар ва хусусий методикаларнинг ўзаро алоқасини ҳамда уларнинг технология ўқитувчисини тайёрлашга кўрсатиши мумкин бўлган таъсирларини акс эттирдик.

Тадқиқот натижасида ишлаб чиқилган “Технология фанини бошланғич синф ўқувчиларига ўқитиш методикаси” махсус курсининг мазмуни бошланғич синф ўқитувчисини тайёрлашга мажмуавий ёндашувни, “Технология” дастурининг мақсадларини, вазифаларини ва мазмунини ҳисобга олган ҳолда белгиланди. У бошланғич синф ўқитувчиси “Технология фанини бошланғич синф

Ўқувчиларига ўқитиш тизимидаги ва уларни бозор муносабатларида кейинги ҳаётга тайёрлашдаги ўрнини ва ролини англаб етишига ҳамда дастурни амалга оширишга тайёрлашга қаратилган. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини “Технология” фанини ўқитишга тайёрлаш ўқитишнинг ташкил қилишнинг фаол методлари ва воситаларидан ҳамда ўқув лойиҳалаш методидан фойдаланган ҳолда таъминланади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология /Под ред. В.В. Давыдова- М.: Педагогика, 1991 - 480с.
2. Климанова Л.Ф. Обучение через общение и культуру //Начальная школа- 1993.-№ 12.-С. 45-52.
3. Лукьяненко А.В. Концепция технологического образования учителя начальной школы. // Технология 2000: сборник трудов VI Международной конференции 16-18 мая 2000г., Самара.-М.,-2000.-С. 195-196.
4. Мапохина М.В. Мотивация учения младших школьников - М., 1984 - 144с.
5. Методика обучения учащихся технологии. Книга для учителя / Под ред. Д. Симоненко - Издательство Ишимского педагогического института. НМЦ «Технология».- Брянск - Ишим, 1998 - 296с.
6. Программы средних общеобразовательных учреждений. Трудовое обучение. Технология 1-4 классы, 5-11 классы.
7. Методика обучения учащихся технологии. Книга для учителя / Под ред. Д. Симоненко - Издательство Ишимского педагогического института. НМЦ «Технология».- Брянск - Ишим, 1998 - 296с.
8. Симоненко В.Д. Метод проектов - инновационный метод обучения учащихся в образовательной области «Технология» // Технология образования и предпринимательство. Сборник научных статей - Брянск, 1997.-С. 19-27.
9. Шалимова О.Д. Формирование у младших школьников умений самостоятельной работы в процессе трудового обучения // Начальная школа.- 1989 - № 8.- С.69-74.
10. Штейнберг В.Э. Самоучитель по технологии проектирования образовательных систем и процессов // Школьные технологии.- 1998 - № 4.-С. 102-120.
11. Школьные технологии.- 1998 - № 4.-С. 102-120.

УДК 681:142.372:371.3

TEACHING FOREIGN LANGUAGE BASED ON INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY

Akromov Sh.R. – Tashkent State Pedagogical University, Lecturer

Abstract. In this article was analyzed problem of teaching a foreign language based on information and communication technology. The context of informatization of the education system is actively and successfully used information and communication technologies in teaching foreign languages, which can significantly improve the effectiveness of this process.

Key words: foreign language, information communication technology (ICT), teaching, method, development, formation.

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Акромов Ш.Р.- Ташкентский государственный педагогический университет, преподаватель

Аннотация. В статье анализируется проблема обучения иностранному языку на основе информационно-коммуникационных технологий. В контексте информатизации системы образования активно и успешно используются информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам, что позволяет существенно повысить эффективность данного процесса.

Ключевые слова: иностранный язык, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), обучение, метод, развитие, формирование.

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA CHET TILINI O`QITISH

Akromov Sh.R. – Toshkent davlat pedagogika universiteti, o`qituvchi

Annotasiya. Maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida chet tilini o`qitish muammosi tahlil qilinadi. Axborotlashtirish nuqtai nazaridan ta'lim tizimi chet tillarni o`qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol va muvaffaqiyatli foydalanilmoqda, bu esa mazkur jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Kalit so`zlar: xorijiy til, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari(AKT), ta'lim, uslub, rivojlanish, shakllantirish.

At the end of the twentieth century humanity entered a stage of development, which was called a postindustrial or information society. But the proposition "We live in the age of information and communications" is not entirely true, because both information and communications have always been. Throughout the millennial history, human society has accumulated knowledge and improved ways of storing and processing information. First, the written language was distributed, then - the printing press, telephone, television. With the entry of society into the age of computer technology, it became possible to more efficiently process and present it. This made it possible to effectively store and process large information flows. But at the present stage of the development of the information culture of the society, knowledge is becoming obsolete very quickly, and a person is forced to "study all his life". The vast amount of knowledge accumulated by mankind makes us seek other approaches to the organization of the learning process.

Today, in the context of informatization of the education system in the teaching of a foreign language, information and communication technologies are actively and successfully used, which make it possible to significantly improve the effectiveness of this process. In particular, the use of information communication technology (ICT) provides the opportunity to create learning conditions for the formation and development of linguistic and communicative skills, taking into account their personal needs and characteristics, while successfully implementing the ideology of personality-oriented education.

Since the use of ICT in the process of teaching a foreign language significantly increases the effectiveness of the teaching and educational process and ensures the formation of foreign language linguistic and communicative competence of the learner due to the availability and communicative-linguistic direction of the process and the constant increase in the volume of communicative and linguistic knowledge and skills of trainees.

English language is a necessity of for most people in today's world, while technology development always has a very high and also contributed towards the development of education, especially English. As English is one of difficult lessons, teacher must create interactive teaching and learning to make students interest. In the history of the development of education, information technology is part of the medium used to convey the message of science to many people, ranging from printing technology a few centuries ago, such as printed books, such as telecommunications to media, voice recorded on tape, video, television, and CD. The development of information technology, the Internet, directs the history of educational technology in the new groove. Online services in the education of both degree and non-degree are basically providing educational services to users using the Internet as a medium. Online services can be composed of various stages of the process of educational programs such as: registration, test entry, payment, learning, case assignments, case discussions, exams, assessments, discussions, and announcements. Nothing the positive impact of various studies on the use of ICT to support learning in the school, it is a must if the school is not excessive in this country also have the prospect of a future that allows for deploying ICT in supporting learning and they are:

Electronic Books

Electronic book or e-book is one that utilizes computer technology to deliver multimedia information in the form of a compact and dynamic. In an "e-book can be integrated impressions" sound, graphics, images, animations, and "movie" so that the information presented is richer than conventional books. Type e-book of the simplest is a mere transfer of conventional books into electronic form displayed by the computer. With this technology, hundreds of books can be stored in a single piece of solid disc / CD" or" compact disk (capacity of about 700MB), DVD or digital versatile disc"" (capacity 4.7 to 8.5 GB) and ' "flash" (currently

available capacity up to 16 GB). A more complex and require more rigorous designs such as the Encyclopedia Britannica and Microsoft Encarta encyclopaedia which is in multimedia format. Multimedia format allows e-book provides not only written information but also sound, images, movies and other multimedia elements. A description of the type of music, for example, can be accompanied by footage of the sound of music so that the user can clearly understand what is meant by the renderer.

E-learning

Various definitions can be found for the " e-learning". Victoria L. Tinio, for example, states that " e-learning" includes learning at all levels, formal and informal, which uses a computer network (intranet and extranet) for the delivery of teaching materials, interaction, and / or facilitation. For most of the process of learning that takes place with the help of the Internet is often referred to as online learning.

Interactive multimedia

Interactive media is the integration of digital media including combinations of electronic text, graphics, moving images, and sound, into a structured digital computerized environment that allows people to interact with the data for appropriate purposes. The digital environment can include the Internet, telecoms and interactive digital television. (Finney, 2011:2)

Computer

Computer can be utilized with other multimedia learning devices or it can stand alone (a standard PC) and still serves its basic purpose as an electronic medium of language learning. (Hartoyo, 2012:29).

Computer is an electronic device which is capable of receiving information (data) and performing a sequence of logical operations in accordance with a predetermined but variable set of procedural instruction (program) to produce results in the form of information or signals based on Oxford dictionary. It is consist of CPU, monitor, keyboard and some other apparatus.

Audio devices

Audio devices can be used with other media to form an interactive multimedia. However, it can also be utilized separately as independent tool. Audio devices include speaker, earphone, CD, and etc.

Internet

Internet can be used as a medium of language learning through email, www (world wide web), text, audio and video conferencing.

Television

According to Oxford dictionary, television is a system for converting visual images (with sound) into electrical signals, transmitting them by radio or other means, and displaying them electronically on a screen.

Mobile gadget

Mobile gadgets such as cell phone and smart phone which are equipped with programs like computer, which enable it to perform as mini personal computer. By using this gadget and its internet connection, everybody could enjoy chatting, browsing, and discuss each other with the wider range. The advancement of science and technology makes the size and price of those gadgets are getting cheaper and reachable.

Social interface

This media provides facility or example that enables an interaction between human and computer. People set up more interaction with computer in a more intuitive way with less effort-through writing, voice, touch, eye movements, and other gestures. (Hartoyo,2012:34) This technology serves as the milestone of the recent development of interactive multimedia, audio-graphic computer teleconference, and interactive television via satellite (National Broadband of Employment, Education and Training, 1993:5).

Interactive whiteboard

An interactive whiteboard or IWB, is a large interactive display (such as a touch screen monitor) which is connected to a computer and projector. A projector projects the computers' desktop onto the board's surface, where users control the computer using a pen, finger or other devices.

Current application of ICT in English language teaching and learning

ICT defined as technology which the function is to support the process of conveying information and communication. The ways of conveying information don't have to be carried out directly between the communicator and the communicant. The development of ICT makes the process of communication between the communicator and the communicant can be conveying in easy ways. They can communicate through telephone, internet, e-mail, satellite, television, video conference and so on. The process of those

communications applies in language learning. In language learning, there is a communication between teacher and student. The process of learning is not always carried out by subjecting teacher and students in the certain room or a certain place directly. As the example, teacher can use internet as the medium to give lessons, assignments, or other information to their students.

In context of language learning, ICT has an important role as the “media” bridging and enabling the learning process, or direct communication between students and teacher although they are not present in the same room or place in certain time. Language learning program can be created to enable students to learn the lessons with guidance, instruction, information or further explanation. ICT in language learning used as a reference-book. Computer can store unlimited lessons or references, which can be accessed anytime, anywhere and accurately. Fitzpatrick and Davies (2002) in Hartoyo (2012) sets out the seven ways in which ICT used in language learning:

a) Presentation

Some material of language learning such as text-based materials, audio-video needs to present to the learners. Presentation helps learners in understanding the learning material well.

b) Practice

Some of different exercises types are possible to be provided with ICT, incorporating the presentation stimuli in varying combinations of text, audio and video format. ICT also offers the possibility of the analyzing learners’ responses with appropriate feedback. (Hartoyo, 2012:40)

c) Authoring

In applying ICT in language learning, teacher can either purchase ready-made materials or create their own exercise materials using a variety of authoring tools based on Hartoyo (2012:40).

d) Computer-Aided Assessment (CAA)

Computer-Aided Assessment (CAA) is playing an increasingly important role in foreign language teaching and learning. This media used to test and assessing students understanding after learning some courses.

e) Publishing

ICT tools exist to help teachers and learners or students to publishing or linked in their work in a local area network. ICT may use by the teacher and learners to help them publish their work in these ways:

Word – processors and Desk Top Publishing (DTP) software

Doing audio recording and editing tools to record interview, discussions, learning material and etc.

Using digital camera and camcorder to record presentations, drama, role play, and so on

Power point can be used as the medium to publish presentations

Web pages using web authoring tools

f) Communications

Technology can help learners and teachers to communicate with another. Some ICT tools which can use as the medium of information are: 1) Email, which allows language learners to communicate with ‘web pals’ in other countries; 2) Tandem learning; 3) computer mediated discussion; 4) web-based learning environment; 5) audio conferencing; 6) Video Conferencing.

g) Simulations

The computer can act as a stimulus which generates analysis, critical thinking, discussion and writing. Program which include simulations are especially effective as stimuli. Examples of language learning tasks which ‘simulate’ real world tasks are: 1) Web Quest; 2) Action Mazes; 3) Adventure games; 4) Sunpower; 5) Expodisc; 6) “Real-life” simulations; 7) video conference.

Since the key figure in the integration of information technologies in the teaching process a teacher who has the desire to use computer technologies in the educational process and, of course, the necessary qualifications.

The requirements for a language teacher in the use of computer technology are much higher than the requirements for teachers of other subject subjects, since language training software includes a very wide range of software tools and educational materials, oriented at different levels, stages, aspects and training profiles. The content of the teacher's own professional training in the field of the use of computer technology in teaching has not been so long ago the subject of discussions. In the late 80-ies of the last century it was believed that the teacher should have programming skills to create their own computer training materials.

Already in the early 90's as the main requirement for a modern teacher of a foreign language in the field of computer training, put forward the following: to be able to use computer technology in all their diversity at the modern methodical level. That's why we can talk about a correlation of skills that would determine the professional competence of a foreign language teacher in this field [1].

The first level, which can be called the base level, serves as an indicator of the general professional culture of every foreign language teacher. At this level, the teacher should be able to use a limited number of applied computer programs: text editor, computer dictionaries, e-mail, web browser, search engines.

The second level, which can be considered the main one, presupposes the availability of theoretical training in the field of computer linguodidactics and the ability to work with a set of tools used in teaching the language. It will include all kinds of training programs, an expanded block of applied programs and tools. The teacher of a foreign language should also possess the necessary terminology apparatus for using a set of software in the language of study.

The third level - in-depth training - is focused on teaching methodologists in the field of computer linguodidactics. Such a teacher should not only have the fullest possible idea of computer language training facilities and resources for teachers, but also act as the organizer and coordinator of the process of using information technology in language teaching.

Taking into account the fact that a significant number of teachers, who currently work in educational institutions of various levels, did not have the opportunity to receive the necessary training in the field of computer technology while studying at the university, and the fact that the development of computer technology is very fast, it is necessary to organize a system of retraining and subsequent informational and methodological support of teachers in the field of computer linguodidactics. One of the traditional forms of advanced training are courses and seminars in the system of additional education [2]. At present, a sufficient number of institutes and faculties for upgrading teachers, linguistic centers, Internet education centers offer general computer literacy courses and seminars on the use of computer technology in language teaching. All information about the courses of advanced training, including in the field of computer linguodidactics posted on the relevant sites and, as practice shows, this method of obtaining information is the most optimal. For the effective use of information technology in teaching the language, an intelligent system of organization of the educational process and measures to stimulate teachers are equally important [3]. The forms of incentives can be various: from including the time spent on training and developing author's computer materials in the training load, paying for training, providing the necessary equipment, literature, software, access to the Internet, taking into account the level of qualifications in this field when attending, etc.

Information culture requires, first of all, from the teacher and the student new knowledge and skills, a special style of thinking, provides them with the necessary social adaptation to change, and guarantees a worthy place in the information society and performs the following functions [4]:

1. Regulatory because it has a decisive impact on all activities, including information;
2. cognitive, tk. is directly connected with the research activity of the subject and his training;
3. communicative, since the information culture is an integral part of the interconnection of people;
4. educational, because the information culture actively participates in the mastering of the whole culture by man, in the mastery of all the wealth accumulated by mankind, in the formation of its behavior.

Thus, the creation and development of the information society presupposes a wide application of information and communication technologies in teaching a foreign language, which is determined by a number of factors.

First, the introduction of information and communication technologies in education significantly speeds up the transfer of knowledge and accumulated technological and social experience of mankind not only from generation to generation, but also from one person to another.

Secondly, modern information and communication technologies, improving the quality of education and education, allow a person to adapt more quickly and quickly to the environment and the ongoing social changes. This gives each person the opportunity to receive the necessary knowledge both today and in the future post-industrial society.

Thirdly, the active and effective implementation of these technologies in education is an important factor in creating an education system that meets the requirements of the information society and the

process of reforming the traditional education system in the light of the requirements of a modern industrial society.

REFERENCES

1. Ковалевская Е.В. Проблемность в преподавании иностранных языков [Текст] / Е.В. Ковалевская . - М.: «МНПИ», 1999. - 118 с.
2. Использование проблемного метода при обучении иностранному языку на примере работы над иноязычным текстом [Электронный ресурс] /Круглянова Н.Н. – Беларусь. – Режим доступа: [http:// www.rushauka.com](http://www.rushauka.com).
3. Конышева А.В. Современные методы обучения английскому языку [Текст] / А.В.Конышева. – Минск: Тетра система, 2007. – 352 с.
4. Пассов Е.И. Упражнения как средства обучения [Текст]: Е.И.Пассов, Е.С.Кузнецова. – Воронеж: НОУ «Интерлингва», 2002. – 40 с.
5. <https://prinzessinnadia.wordpress.com>

УДК 378.0

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ТАРБИЯВИЙ ЖАРАЁННИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ИСЛОҲОТЛАР

Алижоновна Н.Р. – Тошкент давлат педагогика университети, тадқиқотчи

Аннотация. Олий таълим тизимида мамлакат ва халқ манфаатларини рўёбга чиқаришга қодир бўлган ёш авлод шакллантирилади. Бу даврда жамият тараққиётига муносиб ҳисса қўшишга қодир ёшларни тарбиялашда олий таълим соҳасида ягона давлат сиёсати амалга оширилади. Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида таълим соҳасидаги ислоҳотлар ва бу соҳадаги тарбиянинг асоси бўлган ҳужжатларнинг аҳамияти қисқа баён қилинган.

Калит сўзлар: таълим, таълим тизими, тарбия, қарор, фармон.

РЕФОРМЫ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Алижоновна Н.Р. –Ташкентский государственный педагогический университет, исследователь

Аннотация. В системе высшего образования формируется молодое поколение, способное реализовать интересы страны и народа. В этот период реализуется единая государственная политика в сфере высшего образования в воспитании молодежи, способной внести достойный вклад в развитие общества. В данной статье кратко изложено значение реформ в сфере образования в Республике Узбекистан и документов, являющихся основой воспитания в этой области.

Ключевые слова: образование, система образования, воспитание, постановление, указ.

REFORMS TO IMPROVE THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION

Alijonova N.R. – Tashkent State Pedagogical University, researcher

Annotation. In the system of higher education, young generation is formed that is able to realize the interests of the country and people. During this period, unified state policy in the field of higher education is implemented in the education of young people who can make a worthy contribution to the development of society. This article briefly describes the importance of reforms in the field of education in the Republic of Uzbekistan and the documents that are the basis of education in this area.

Key words: education, education system, education, decree, decree.

Мамлакатимизнинг мустақилликка эришиши биланоқ ёшлар тарбияси, баркамол авлодни шакллантириш ҳамда бу серқирра жараённинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашга устувор вазибалардан бири сифатида қарала бошланди. Бунинг сабаби шундаки, айнан ёшлар туфайли авлодлар ворисийлиги таъминланади, халқ келажагининг тамал тошлари қўйилади.

Албатта, ёш авлод муқаррар равишда улғаяди, ҳаётда ўз ўрнини эгаллайди, рўй бераётган жараёнларга муайян таъсирини ўтказиши ва шу тариқа, жамиятни ривожлантириш ва уни янгилашнинг муҳим таянчи ҳамда зарур ижтимоий омилларидан бири бўлиб вояга етади. Бугунги кунда

Президентимиз Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида ушбу соҳада амалга оширилаётган туб ислоҳотлар ҳам мазкур жабҳадаги эзгу интилишларнинг мантиқий давоми бўлмоқда, дейиш мумкин. Давлатимиз раҳбари томонидан “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралда имзоланган Фармон ва у билан тасдиқланган Ҳаракатлар стратегиясида акс этган ва бевосита ёшлар тарбиясига бағишланган ғояларининг мазмун-моҳияти ва асосий йўналишлари ҳам буни яққол исботлайди.

Бу жиҳатдан, Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 19 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясиининг 72-сессиясидаги нутқида бутун жаҳондаги икки миллиарддан ортиқ ёш авлод вакилларининг гинсоният тараққиётида муҳим ўринга эга бўлаётгани ва ёшлар омилининг алоҳида эътиборни талаб қилаётгани, “Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Шу муносабат билан одамлар, биринчи навбатда, ёшларнинг онг-у тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир” деган фикри БМТ га аъзо давлатлар вакилларининг диққатини ўзига қаратгани асло бежиз эмас. Президентимиз томонидан Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашининг 2018 йил 10 июндаги мажлисида илгари сурилган “БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияси”ни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш тўғрисидаги таклиф ҳам бу жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг кейинги 2 йилда қабул қилинган “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида” ва “Ўзбекистон Республикаси ёшлари кунини белгилаш тўғрисида”ги Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги Қарорлари, “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”, “Истиқболли ёш педагог ва илмий кадрларнинг малакасини ошириш “Истеъдод” жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”, “Матбуот ва ахборот соҳасида бошқарувни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармонлари каби муҳим ҳужжатлар мавзунинг назарий ва методологик асосларини белгилайди, унинг ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Маълумки, мамлакатимиз ёш авлодининг катта қисми таълим тизими билан қамраб олинган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 сентябрда қабул қилинган “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ва “Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Қарорлари ушбу йўналишдаги ҳуқуқий асослар доирасини янада кенгайтиради, албатта. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 26 январда қабул қилган Фармони тўғрисида ҳам анашундай дейиш мумкин.

Ушбу тизимда олий таълим босқичи ниҳоятда муҳим давр ҳисобланади. Бу даврда жамият тараққиётига муносиб ҳисса қўшишга қодир ёшларни тарбиялашда олий таълим соҳасида ягона давлат сиёсати амалга оширилади, пировард натижада, мамлакат ва халқ манфаатларини рўёбга чиқаришга қодир бўлган ёш авлод шакллантирилади. Кейинги йилларда ушбу соҳани ҳар томонлама ривожлантириш, олий таълим тизимини янада такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сонли Қарори, 2017 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасаларига кириш учун номзодларни мақсадли тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-3290-сонли Қарори каби муҳим ҳужжатлар қабул қилингани бу соҳада муҳим янгиланишлар рўй бераётганининг яққол мисолидир.

Ана шу жиҳатдан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августда қабул қилинган “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорини

хам алоҳида таъкидлаш лозим. Ушбу соҳа учун муҳим аҳамият касб этган мазкур ҳужжатда, жумладан олий таълим тизимидаги тарбия жараёнига ҳам алоқадор бўлган баъзи муаммоларни бартараф этиш, ёш авлодни тарбиялаш борасидаги ишларни янада такомиллаштиришга алоҳида аҳамият қаратилган. Мазкур Қарор билан “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш бўйича комплекс чора-тадбирлар Дастури” тасдиқлангани эса 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ тарзда, таълим-тарбия сифатини мазмун жиҳатидан янги босқичга кўтаришга хизмат қилади.

Мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида бусоҳада ҳам чуқур мазмундаги ислоҳотлар олиб борилмоқда, олий таълим тизими ва ундаги тарбиявий жараёнлар янги босқичга кўтарилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори бунинг яққол мисолидир.

Ана шу соҳадаги долзарб вазифаларни тўғри идрок қилиш ва ўз вақтида бажариш учун мамлакатимизни ислоҳ этиш ва янгилашга қаратилган туб ўзгаришларни амалга оширишда айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Қарорлари ва Фармонлари, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2018 йил 7 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинган куннинг 26 йиллиги муносабати билан ўтказилган мажлисдаги нутқи билан бирга Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг маънавий-маърифий масалалар бўйича қабул қилган ҳужжатларини талабаларга ўз вақтида етказиш ва уларда белгиланган вазифаларнинг бажарилишини таъминлаши алоҳида аҳамият касб этади, албатта.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бугунги мураккаб даврда тарбия жараёнини оптималлаштириш ва унинг самарасини янада ошириш билан бевосита боғлиқ бўлган муаммоларни ҳал этмасдан, ушбу йўналишдаги тарғибот ва ташвиқотнинг самарали усул ва воситаларидан оқилона фойдаланмасдан туриб бу борадаги долзарб вазифаларни амалга ошириб бўлмайди, албатта. Айни пайтда, маънавий баркамол авлодни тарбиялаш жараёнига катта таъсир кўрсатадиган талим, маънавий-маърифий жабҳа билан бирга, ушбу соҳанинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш масалалари ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи // <http://uz24.uz/uz/politics/shavkat-mirziyoyev-bmt-bosh-assambleyasining-72-sessiyasida-nutqi>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Шанхай Ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашидаги нутқи // Халқ сўзи, 2018. – 12 июнь, № 119 (7077).
3. “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонуни. - Ўзбекистон Президентининг расмий веб-сайти, 10-09-2017, <http://www.president.uz/>
4. “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. - Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти, 2017 йил 3 октябрь, <http://www.president.uz/uz/lists/view/>
5. “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Президентининг Қарори. - Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти, 2018 йил 15 - август, <http://www.president.uz/uz/lists/view/>
6. “Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. - Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти, 6 сентябрь 2018, <http://www.president.uz/uz/lists/view/>

7. “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Президентининг Фармони. - Ўзбекистон Президентининг расмий веб-сайти, 26 январь 2018, <http://www.president.uz/uz/lists/view/>

8. “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. - www.xs.uz. 2017 йил 21 апрель, №79 (6773)

УДК 378.0

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE FORMATION OF THE COMMUNICATIVE CULTURE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING IN HIGH SCHOOL

Usmanova S.U. – Namangan State University, teacher

Kholmatova G.I. – Namangan State University, teacher

Annotation. The article deals with the problem of the communicative culture of person, which is manifested in his behavior and actions. The components of the culture of speech behavior are studied; the dependence of the formation of students' communicative culture on the teacher's communicative culture is analyzed.

Key words: culture of speech, culture of speech etiquette, culture of thinking, culture of language, characteristics of the personality, Facial expression, practical development, individual, pedagogical environment, communicative skills.

TALABALARNI KASBIY TAYYORGARLIK JARAYONIDA KOMMUNIKATIV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Usmanova S.U. – Namangan davlat universiteti, o'qituvchi

Kholmatova G.I. - Namangan davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya. Maqolada shaxsning kommunikativ madaniyati muammosi muhokama qilinadi, nutq madaniyatining tarkibiy qismi o'rganiladi; Talabalarning kommunikativ madaniyatini shakllantirish o'qituvchining kommunikativ madaniyatiga bog'liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, til madaniyati, shaxsning xususiyatlari, amaliy rivojlanish, shaxsiy, pedagogik muhit, kommunikativ ko'nikmalar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Усманова С.У. – Наманганский государственный университет, преподаватель

Холматова Г.И. - Наманганский государственный университет, преподаватель

Аннотация. В статье рассматривается проблема коммуникативной культуры человека, которая проявляется в его поведении и действиях. Изучаются компоненты культуры речевого поведения; анализируется зависимость формирования коммуникативной культуры студентов от коммуникативной культуры учителя.

Ключевые слова: культура речи, культура речевого этикета, культура мышления, культура языка, особенности личности, выражение лица, практическое развитие, индивидуальность, педагогическая среда, коммуникативные навыки.

Introduction. In modern conditions, important characteristics of the personality and activity of a teacher are not only the possession of information, technologies of training and education, but also a communicative culture that provides going beyond the limits of normative activity, the ability to create and transmit values, to condition personal development. For a long time, communicative culture was viewed as a set of norms and rules governing the process of communication. Analysis of pedagogical practice shows that the communicative culture of a teacher is mainly formed spontaneously, as concomitant, a secondary task of his professional training. And this is explained by the insufficient level of scientific and methodological support for the purposeful formation of the communicative culture of a future primary school teacher.

Main part. The modern concept of the theory of speech culture considers three main parameters that define it: Orthological parameter, acting at all levels of the language, located within the framework of the opposition "right - wrong"; Regulatory-ethical parameter, - within the framework of the opposition "it is accepted - not accepted", "decently - not decently"; The parameter of reality - within the framework of the opposition "effective - is not effective."

"Highly sophisticated culture of speech is the ability to correctly, accurately and expressively convey your thoughts by means of language. The correct speech is the one in which the norms of the modern literary language are observed."

The culture of speech behavior includes several components, among which the important ones are: a) culture of speech etiquette b) culture of thinking c) culture of language d) culture of speech. Thinking in a student's activity is in the form of forming and solving problems of pedagogical communication of a student and a group, a student and teacher, i.e. Communicative tasks. The linguistic characteristics of voice message are: volume of the dictionary; the correctness of the combination of words and grammatical design of temporary, collateral, specific, etc. relationship; variation and uniqueness of words in the message or "saturation" of the text. Along with the culture of language, main role in speech behavior is played by the culture of speech (the fourth component). The fifth important component of the general culture of speech behavior is the culture of "somatic communication". The composition of the somatic language, according to J.E. Ambartsumovoy, includes units of statics - posture, facial expressions, and the corresponding units of somatic dynamics - gestures and facial expressions. Adequate mastery of somatic language significantly increases the level of general communication culture. The gesture should not be late, should not anticipate thought. Facial expression should be moderate, associated with the expression of thoughts. They should accompany, and not fill, the expressed thought.

The formation of a student's communicative culture depends on the teacher's communicative culture. The communicative culture of the teacher is: a system of social norms and rules; knowledge of communicative norms and rules; knowledge of the individual characteristics of the student and their own communicative qualities; the ability to own a communicative situation; attitude towards the student as a person; products of material and spiritual labor; communicative ideal. The teacher's communicative skills include: the ability to establish emotional contact, to win the initiative in communication; the ability to manage your emotions; attention and shifting attention; understanding of the psychological characteristics of the student on external signs; verbal and non-verbal communication skills, etc. The communicative personal traits that form the basis of communication include: • Speech characteristics: Clear diction, Expressiveness; • Personality features: Sociability, Openness, Ability to listen and feel people. The formation of a communicative culture of students involves both self-education work and the creation of an appropriate pedagogical environment. The student is fascinated by the understanding that his communicative culture is a system in the center of which he is as a person. The basis of communicative culture is sociability - a steady desire for contacts with people, the ability to establish contact quickly. The presence of sociability is an indicator of a rather high communicative potential. Sociability, as a property of an individual, includes, in the opinion of researchers, such components as: sociability — the ability to experience pleasure from the process of communication; social kinship - the desire to be in society, among other people; altruistic tendencies - empathy as the ability for sympathy, empathy and identification as the ability to transfer oneself to the world of another person. The successful formation of a communicative culture occurs only when there is a self-organization of the individual, i.e., the Personality itself, consciously, strives for knowledge, the development of sustainable interests, needs and values.

In modern pedagogical science and practice there is no sufficiently generalized theoretical and practical development of the problems associated with the formation of the communicative culture of students, where the object of research would be pedagogical conditions affecting the efficiency of the development of their communicative culture, and the subject itself is the development process.

The goal of pedagogical education is not only the formation of a competent specialist, but also a highly cultured personality capable of reproducing patterns of communicative culture.

REFERENCES

1. Aminov TM Signs of vocational education // Art and education. 2008. № 9. S. 44-48.

2. Bobkova E.Yu., Magsumov T.A., Maksimov Y.A., Golodyaev D.A. Electronic educational system "Professional standards of the Russian Federation: qualification requirements, training, certification and certification" // Chronicles of the united fund of electronic resources Science and Education. 2016. № 7 (86). P. 49

УДК 42: 371.3

CHET TILLARINI O`RGANISHDA TAHLILYI FIKRLASHNING AHAMIYATI

Baxtiyorova F.X. – O`zbekiston davlat jahon tillari universiteti, talaba

Annotatsiya. Maqolada chet tillarini o`rganishda tahliliy fikrlashning muhimligi xususida ma'lumot berilgan. Tahliliy fikrlash o`quvchini mustaqil fikr yuritib, to`g`ri xulosa chiqara olishga yordam berishi hamda hozirgi kunda o`quvchilar orasida tahliliy fikrlashni rivojlantirish o`qituvchilar oldiga qo`yilgan muhim vazifalardan biri ekanligi bayon etilgan.

Kalit so`zlar: tahliliy fikrlash, tahliliy fikrlash malakalari, mantiqiy fikrlash, usullar, nazorat, motivatsiya.

ВАЖНОСТЬ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Бахтиярова. Ф.Х – Узбекский государственный университет мировых языков, студентка

Аннотация. В статье дана информация о важности аналитического мышления в изучении иностранных языков. Было отмечено, что аналитическое мышление помогает студенту самостоятельно мыслить и делать правильные выводы, и в настоящее время развитие аналитического мышления среди учащихся является одной из важных задач, поставленных перед учителями.

Ключевые слова: аналитическое мышление, навыки аналитического мышления, логическое мышление, методы, контроль, мотивация.

THE IMPORTANCE OF ANALYTICAL THINKING IN THE STUDY OF FOREIGN LANGUAGES

Baxtiyorova F.X – Uzbek State World languages University, student

Annotation. The aim of this article is to share ideas about critical thinking development within foreign language teaching/learning contexts. Nowadays critical thinking in language learning is considered as an essential task of foreign language teachers' because of its high position in learning a language. Critical thinking can help students think and make correct decisions independently.

Key words: critical thinking, foreign language teaching/learning, on-going assessment/one-shot exams, critical thinking skills.

Odamzotning boshqa tirik jonzoatlardan ajratib turadigan farqli jihati uning fikrlay olishida, tafakkur qilishida, tahlil qila olish qobiliyatidadir. Chunki, inson har qanday xatti-harakatni amalga oshirishdan oldin uni puxta rejalab oladi, mantiqan tafakkur qiladi, sabab va oqibatlarini tahlil qiladi. Agar shu jarayon to`g`ri amalga oshirilsa, bu tahliliy fikrlash hisoblanadi.

Hozirgi davrda tahliliy fikrlash iborasini biror bir xorijiy tilni ikkinchi til sifatida o`rganuvchilar orasida ham ko`p uchraydi; til o`rganuvchilarning tahliliy va mantiqiy fikrlashini o`stirish xorijiy tillarda dars beruvchi o`qituvchilar oldiga qo`yilgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Ta'lim yo`nalishida chet tillarini o`rganishda tadqiqot olib borgan olimlarning ta'rifiga ko`ra, tahliliy fikrlash insonning tizimli va doimiy tarzda o`ylash jarayoniga aqliy, intellektual me'yor va standartlarni tadbiq etish, shu asosda maqsad bilan o`ylashiga aytiladi. Oddiy qilib aytadigan bo`lsak, inson biror bir narsa haqida fikr yuritganida, ongida o`ziga o`zi nega?, nima uchun?, qanday qilib? kabi savollarni berib ko`rishi kerak. Demak, chet tillarini o`rganishda tahliliy fikrlash tushunchasining kiritilishi zaruriy hol bo`lib, uning bir nechta sabablari mavjud ekan.

Birinchidan, agar o`rganuvchi xorijiy tilni o`rganish jarayonida o`zlashtirayotgan mavzusini yodlash bilan bir qatorda, uni mantiqan tahlil qila olsa, u ana shu tilni tez va muvaffaqiyatli o`rganib olishi uchun o`zining qobiliyatiga mos til o`rganish uslubini yaratib oladi. Ya'ni, u til o`rganish jarayonida ma'lum mavzuga oid savol va muammo yechimi yuzasidan xulosaga kelish oldidan shu savol va muammoga oid barcha

ma'lumotlarni, unga bevosita va bilvosita ta'sir qiladigan omillarni batafsil o'rganishi hamda qiyoslash, muammo va yechimini bir-biriga qarshi qo'yish, mantiqiy o'ylash choralari ishga soladi. Bu esa o'z navbatida o'rganish jarayonini tezlashtirib yuboradi.

Ikkinchidan, tahliliy fikrlash o'quvchining til o'rganish tajribasini kengaytiradi. Bu esa o'quvchiga o'rganayotgan tilini oddiygina til emas, balki bu tilni o'quvchi uchun ham ma'noli, mazmunli bir qismga aylantiradi. Masalan, bilimimiz, har qanday tilni o'rganishimizda muloqot qila olishimiz uchun muhim bo'lgan hafta, oy nomlarini, eng avvalo, o'zlashtirib olishga shoshilamiz. Xususan, ingliz tilini o'rganish jarayonida ham, hafta kunlari o'rgatilganda o'rganuvchi uni shunchaki yod oladi. Kamdan-kam o'rganuvchi nima uchun "dushanba" ingliz tilida aynan "Monday", seshanba esa "Tuesday" atalishiga qiziqib ko'radi. Agar o'quvchi ana shu "Monday" so'zini eski lotin tilidagi "Moon's day" so'zidan kelib chiqqan holda, bu yunonlarda Oy xudosi sharafiga qo'yilgan ekanligi haqida ma'lumotni o'zlashtirib yodlasa, u uchun bu yodlash jarayoni mantiqiy mashg'ulotga aylangan bo'ladi. Har qanday odam biror narsani o'rganganda, kuzatganda yoki kimdandir nimanidir amalga oshirish yoki amalga oshirmaslik haqida tavsiya olganda, turli qonun-qoidalarga duch kelganda, ularga faqat shunday yozilgani, buyurilgani yoki talab qilingani uchunгина o'rganishi kerak emas. Aksincha, nima uchun shunday yozilgani, yoki qanday qilib shunday atalishini tushunib, so'ngra o'rganishi zarurdir. Chet tillarini o'rganishda tahliliy fikrlash o'rganuvchini muvaffaqiyatlarga eltuvchi asosiy yo'llardan biri hisoblanadi.

Eronlik pedagog olim Servant Shirkhani ham o'zining izlanishlarida shuni ta'kidlaydiki, "Chet tilini o'rganishda tahliliy va mantiqiy fikrlashi kuchli talabalar boshqalarga nisbatan mashq va topshiriqlarni tez va puxta bajarish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Aynan tahliliy fikrlash ularning tez qaror qabul qilish, aniq bir to'xtamga kelish, muammolarni yechish, tilning asosiy mohiyatini o'rganish kabi qobiliyatlarni shakllantirishlariga yordam beradi." (Servant Shirkhani- Khorram Abad, Islamic azad University, Iran (2011) "Enhancing critical thinking in foreign language learners" (ICEEPSY);)

Shundan ko'rinib turibdiki, tilni faqat shakli tomonidan emas, balki uning ichki mohiyatini ham tushunib o'rganuvchi talabalarning mantiqiy, jismoniy, hissiy, ruhiy va ma'naviy mahorati ham yaxshi rivojlangan bo'ladi. Tahliliy fikrlashdan maqsad ham aynan mantiqan to'g'ri va aniq xulosaga kelishdir, ya'ni, bir yoqlama yondashuvdan xalos bo'lish, masalaga yangicha dunyoqarash, yangicha ko'z bilan qarash.

To'g'ri va aniq tahliliy fikrlash qobiliyatiga ega o'rganuvchi o'qishda ham, ishlash jarayonda ham boshqalarga qaraganda ko'proq muvaffaqiyatlarga erishadi. Chunki ilm olish va ana shu ilmlar asosida biror bir ishni to'g'ri va samarali amaliyotda sinash jarayonida tahliliy fikrlashning o'rni beqiyosdir. Aynan nazariyani amaliyot bilan bog'lashga yordam beruvchi inson mahoratlaridan biri ham insonning tahliliy fikrlay olish qobiliyatidir. Til o'rganish jarayonida ham: agar talaba o'rganayotgan tilining barcha qonun-qoidalari, yo'riqlarini yod bilgan bo'lsada, ammo uni mantiqan amaliyotda bog'lay olmasa, u bu tilni muvaffaqiyatli o'rgana olmaydi. "Aql tarozisida o'lchanmagan har qanday bilim, - deb yozadi buyuk mutafakkirimiz Abu Ali ibn Sino, - chin bo'lolmaydi, demak u haqiqiy bilim emas." Ibn sinoning oqilona fikriga ko'ra, bilim olishda, ilm egallashda aql nazariyasi, mantiq nazariyasi va tahliliy nazariya muhim o'rin tutar ekan.

Shundan kelib chiqib, chet tillarini o'rganish jarayonida o'rganuvchilarning tahliliy fikrlash qobiliyatini o'stirishga yordam beradigan bir nechta tavsiyalarni ham berish mumkin:

- Xususan, ta'lim jarayonida har chorak oxirida bir kunning o'zida o'tkaziladigan qisqa nazorat turlaridan emas, balki davom etuvchi nazoratlardan foydalanish. Chunki vaqt chegaralangan nazorat turlarida o'qituvchilar o'quvchilarning to'liq bilim va mahoratlarini sinay olish imkoniyatiga ega bo'lmaydilar. O'quvchilar ham o'z navbatida bu jarayonda o'zning tahliliy fikrlash qobiliyatini ishlata olishmaydi, tavakkalchilikka yo'q qo'yishadi;

- O'rganuvchining qo'shimcha izlanishi uchun turtki berish; faqatgina darslik, qo'llanmalarda yozilgan ma'lumotlar bilan chegarallanmay, balki boshqa manbalardan foydalanib ham mavzuga doir ma'lumotlarni ko'rib chiqishga undash. Ya'ni o'quvchilarda mantiqni rivojlantirish; ularni ko'proq kitob o'qishga qiziqtirish. Ta'lim jarayonida motivatsion metodlardan foylanish o'quvchilarni yanada faollashtiradi;

- Ha yoki yo'q yo'sinida javob beriladigan yoki aynan darsikda yozilgan jumla savolga aylantirilgan holda beriladigan topshiriqlardan emas, balki o'quvchini o'ylashga majbur qiladigan savol va topshiriqlardan foydalanish;

- Dars jarayonida o'quvchilarning fikrlarini bayon qilganlarida fikrlarini isbot qila olishlari uchun misol va izohlarning o'qituvchi tomonidan so'ralishi; Bu ham o'ylab, mushohada yuritib gapirish naqadar muhim ekanligini isbotlaydi;

- Nazariyasiz amaliyotni, amaliyotsiz nazariyani tadbiiq etib bo'lmaydi; shuning uchun ikkalasini ham ta'lim jarayonida teng miqdorda barobar yuritib, nazariy bilimlarni amaliyotda, tajribada sinash ham ko'proq tahliliy fikrlashga turtki bo'ladi. Chunki, egallangan bilim tajribada sinalsa, u yanada mustahkamlanadi va xotirada uzoq muddat saqlanadi, bu esa o'z navatida ta'lim sifatini yana bir bor rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, xorijiy tillarni o'qitish jarayonida o'rganuvchilarning tahliliy va mantiqiy fikrlashini o'stirish tilni o'rganish jarayonini ancha tezlashtiradi hamda osonlashtiradi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga turtki bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alderson, (1993), "Does the wash back exist" Applied linguistics,14, 115-129;
2. Brown H.D. (2004) Some practical thoughts about students- sensitive critical pedagogy. Language Teacher 28(7), 23-27;
3. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000, Abu Ali ibn Sina "Donishoma" asari, 230-231;
4. Rafi, M.S, Promoting critical pedogogy in language education, International Research Journal of Art and Humanities (37) 63-73;
5. Servant Shirknani- Khorram Abad, Islamic azad University, Iran (2011) "Enhancing critical thinking in foreign language learners" (ICEEPSY);
6. www.saharschool.org. "Tahliliy fikrlash: Har bir sohada har bir insonga kerakli masala".
УДК: 370.153

PROFILES OF THE GIFTED AND TALENTED

Delov T.E. - Tashkent University of Information Technologies

Annotation. The article presents the profiles of talented and gifted children. The needs, behaviors, emotions, gifted children, as well as a systematic analysis of their support by educational institutions, peers, friends and adults are given.

Key words: Feelings & attitudes, gifted, talented, identification, needs, behaviors, home support, school support, profiles of the gifted.

МЕТОДЫ РАБОТЫ С ОДАРЕННЫМИ И ТАЛАНТЛИВЫМИ ДЕТЬМИ

Делов Т.Э – Ташкентский университет информационных технологий

Аннотация. В статье представлены профили талантливых и одарённых детей. Приведены потребности, поведения, эмоции, одарённых детей, а также системный анализ по их поддержке образовательными учреждениями, сверстниками близкими и взрослыми.

Ключевые слова: Эмоции, одарённых, талантливых, идентификация, потребность, поведение, профили одарённых.

IQTIDORLI BOLALAR BILAN ISHLASH USULLARI

Delov T.E. – Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtidorli va qobiliyatli bolalarga xos jihatlar taqdim etilgan. Bunda iqtidorli bolalarda bo'lishi mumkin bo'lgan his-tuyg'ular, xulq-atvor, ehtiyojlari, ularga nisbatan tengdoshlar va kattalar tushunchalari, identifikatsiya, yaqinlarining qo'llab-quvvatlashlari, ta'lim muassasalarining qo'llab-quvvatlashlari haqidagi tizimli tahlil ma'lumotlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: His-tuyg'ular, iqtidorli, qobiliyatli, identifikatsiya, ehtiyoj, xulq-atvor, iqtidorlilar.

Teachers and parents need to understand the cognitive, emotional, and social needs of the Gifted and Talented. 'Profiles of the Gifted and Talented' provides a framework for a better understanding of these students by looking closely at their feelings, behavior, and needs. Highlight the importance of viewing the profiles as a theoretical concept that can provide insights for facilitating the growth of the Gifted and Talented, not a diagnostic classification model. Educators should also be aware that as students develop,

their needs and behaviors change. As they approach adulthood, they may settle into one or more categories. [1]

As many as 90% of identified Gifted and Talented students are ‘the Successful’. Students who demonstrate the behavior, feelings, and needs classified as the ‘Successful’ have learned the system. After discovering what ‘sells’ at home and at school, they begin to display appropriate behavior.

They learn well and are able to score highly on exams and tests of intelligence. As a result, they are usually identified as Gifted and Talented. Rarely do they exhibit behavior problems because they are eager for approval from teachers, parents and other adults. [1]

These are the students many believe will ‘make it on their own.’ However, the ‘Successful’ often become bored with school and learn to use the system in order to get by with as little effort as possible. Rather than pursue their own interests and goals in school, they tend to go through the motions of schooling, seeking structure and direction from instructors. They are dependent upon parents and teachers. They fail to learn needed skills and attitudes for autonomy, but they do achieve. Overall, these students may appear to have positive self-concepts because they have been affirmed for their achievements. They are liked by peers and are included in social groups. They are dependent on the system but are not aware that they have deficiencies because of the reinforcement they receive from adults who are pleased with them and their achievement. However, concluded that the brightest students in the classroom may become competent but unimaginative adults who do not fully develop their giftedness and talents. It seems that these students have lost both their creativity and autonomy.

Gifted and Talented young adults who may underachieve in university and later adulthood come from this group. They do not possess the necessary skills, concepts, and attitudes necessary for lifelong learning. They are well adjusted to society but are not well prepared for the ever-changing challenges of life.

Figure 1: ‘The Successful’

Feelings & Attitudes	Behaviors	Needs
<ul style="list-style-type: none"> -boredom - dependent - positive self-concept - a nxious - guilty about failure - extrinsic motivation - responsible for others - diminished feelings of self and rights to their emotions - self-critical 	<ul style="list-style-type: none"> - high achiever - seeks teacher approval - non-risk taker - does well academically - accepts and conforms - dependent 	<ul style="list-style-type: none"> - to see deficiencies - to be challenged - assertiveness skills - a utonomy - help with boredom - appropriate curriculum
Adults’ & Peers’ Perceptions		Identification
<ul style="list-style-type: none"> - loved by teachers - admired by peers - loved and accepted by parents 		<ul style="list-style-type: none"> - Pupil Profile - IQ tests - teacher nominations - diagnostic tests - summative tests - formative tests
Home Support		School Support
<ul style="list-style-type: none"> - independence - ownership - freedom to make choices - time for personal interests - risk taking experiences 		<ul style="list-style-type: none"> - accelerated and enriched curriculum - time for personal interests - compacted learning experiences - development of independent learning skills - in-depth studies - mentorships - u niversity & career cou nselling

The ‘Challengings’ are the divergently Gifted and Talented. Many school systems fail to identify the ‘Challengings’ for extra assistance unless the system has been in place at least five years and substantial in-service training has been done with teachers. The ‘Challengings’ typically possess a high degree of creativity and may appear to be obstinate, tactless, or sarcastic. They often question authority and may challenge the teacher in front of the class. They do not conform to the system, and they havenot learned to use it to their advantage. They receive little recognition and few rewards or awards. Their interactions at school and at home often involve conflict.

These students feel frustrated because the school system has not affirmed their talents and abilities. They are struggling with their self-esteem. They may or may not feel included in the social group. Some ‘Challengings’ also challenge their peers, and, therefore, are often not included or welcomed in activities or group projects; on the other hand, some ‘Challengings’ have a sense of humour and creativity that is very appealing to peers. Nevertheless, their spontaneity may be disruptive in the classroom. In spite of their creativity, the ‘Challengings’ often possess negative selfconcepts.

The ‘Challengings’ may be at risk of drug addiction or delinquent behavior if appropriate interventions are not made by lower post-primary. Parents of Gifted and Talented post-primary school students who drop out of school (the ‘Dropouts’) frequently note that their son/daughter exhibited the ‘Challengings’ behaviors in upper primary school or lower post-primary school. Although this relationship has not been validated empirically, it carries significant implications that merit serious consideration.

Figure 2: ‘The Challengings’

Feelings & Attitudes	Behaviors	Needs
<ul style="list-style-type: none"> - boredom - frustration - low self-esteem - impatient - defensive - heightened sensitivity - uncertain about social roles 	<ul style="list-style-type: none"> - corrects teacher - questions rules policies - honest, direct - mood swings - inconsistent work habits - poor self-control - creative - prefers highly active, engaging, questioning approach - stands up for convictions - is competitive 	<ul style="list-style-type: none"> - to be connected with others - to learn tact, flexibility, self-awareness, self control, self-acceptance - support for creativity - contractual systems
Adults’ & Peers’ Perceptions		Identification
<ul style="list-style-type: none"> - find them irritating - rebellious - engaged in power struggles - see them as creative - discipline problem - peers see them as entertaining - adults want to change them - adults don’t view them as having exceptional ability 		<ul style="list-style-type: none"> - peer recommendations - parent nomination - interviews - performance - recommendation from a significant, non-related adult - teacher advocate - diagnostic tests - summative tests
Home Support		School Support
<ul style="list-style-type: none"> - acceptance and understanding - allow them to pursue interest - advocate for them at school - modelling appropriate behavior - family projects 		<ul style="list-style-type: none"> - tolerance - placement with appropriate teacher - cognitive & social skill development - direct and clear communication with student - give permission for feelings - studies in-depth - mentorships build self-esteem - behavioral contracting- development of independent learning skills - in-depth studies - mentorships - university & career counselling

This group are known as ‘the underground Gifted and Talented’. Generally, these are females going through puberty although males may also want to hide their ability or talent. If a Gifted and Talented boy goes underground, it tends to happen later, in post-primary school, and typically in response to the pressure to participate in athletics.

In general, the ‘Undergrounds’ are Gifted and Talented girls whose belonging needs rise dramatically in late primary and early post-primary.[4] They begin to deny their talent in order to feel more included with a non-gifted peer group. Students who are highly motivated and intensely interested in academic or creative pursuits may undergo an apparently sudden radical transformation, losing all interest in previous passions. The ‘Undergrounds’ frequently feel insecure and anxious. Their changing needs are often in conflict with the expectations of teachers and parents. All too often, adults react to them in ways that only increase their resistance and denial. There is a tendency to push these students, to insist that they continue with their educational program no matter how they feel. The ‘Undergrounds’ often seem to benefit from being accepted as they are at the time.

Although the ‘Undergrounds’ should not be permitted to abandon all projects or advanced classes, alternatives should be explored for meeting their academic needs while they are undergoing this transition. Challenging resistant adolescents may alienate them from those who can help meet their needs and long-term goals.

Figure 3: ‘The Undergrounds’

Feelings & Attitudes	Behaviors	Needs
<ul style="list-style-type: none"> - unsure - pressured - confused - guilty - insecure - diminished feelings of self and right to their emotions 	<ul style="list-style-type: none"> - denies talent - drops out of Gifted and Talented classes - resists challenges - wants to belong socially - changes friends 	<ul style="list-style-type: none"> - freedom to make choices - to be aware of conflicts - awareness of feelings - support for abilities - involvement with Gifted and Talented peers - career/university information - self-acceptance
Adults’ & Peers’ Perceptions		Identification
<ul style="list-style-type: none"> - viewed as leaders or 106ecognize106ed - seen as average and successful - perceived to be compliant - seen as quiet/shy - adults see them as unwilling to risks - viewed as resistive 		<ul style="list-style-type: none"> - peer nomination - home nomination - community nomination - IQ tests - diagnostic tests - summative tests - formative tests - performance - teacher advocate
Home Support		School Support
<ul style="list-style-type: none"> - acceptance of the ‘Underground’ - provide university and career planning experiences - provide time to be with same age peers - provide Gifted and Talented role models - model lifelong learning - give freedom to make choice 		<ul style="list-style-type: none"> - 106ecognize & properly place - give permission to take time out from Gifted and Talented classes - provide same-sex role models - continue to give university and career information

REFERENCES

1. Betts, G.T. & Neihart, M. (1988) ‘Profiles of the Gifted and Talented’ in Gifted Child Quarterly, Vol. 32. New York: NGC and SAGE publications. Retrieved 3rd November 2006 from: <http://www.gt-cybersource.org/Record.aspx?Nav ID=2%200&rid=11270>
2. Johnsen, S. (2005) Identifying Gifted Students: A Practical Guide. Texas: Prufrock Press.
3. Hymer, B and Michel, D. (2002) Gifted and Talented Learners: Creating a Policy for Inclusion. London: Fulton Publishers.
4. Kerr, B. (n.d.) (1985) Gender and Giftedness. http://courses.ed.asu. Edu/gender_gift.rtf

УДК: 61:681.142.37

USING OF INFORMATION AND COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES (ICT) IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF TEACHING TERMINOLOGY IN MEDICAL INSTITUTIONS

Yunusova D.M. - Tashkent state dental Institute

Annotation. The article is headlined by teaching medical terminology with the help of information technology. The purpose of the article is to give the reader some information about peculiarities of communication and informative technology in educational process. It is stated in the article that computer technologies in medical education has led to the emergence of new information educational technologies that have improved the quality of education, created new means of educational impact, and more effectively interact with teachers and students. I found the article rather useful for teachers who teach terminology on specialty.

Key words: information and communication technology, educational technologies, competencies, multimedia, professional competence.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ В МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Юнусова Д.М – Ташкентский государственный стоматологический институт

Аннотация. В статье освещена проблема преподавания медицинской терминологии с использованием информационных технологий. Цель статьи-информировать читателя об особенностях информационных и информационных технологий в процессе обучения. В статье говорится, что компьютерные технологии в медицинском образовании привели к улучшению качества образования, созданию новых образовательных инструментов, появлению новых информационно-образовательных технологий в эффективном сотрудничестве с преподавателями и студентами.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии, образовательные технологии, компетенции, мультимедиа, профессиональные навыки.

TIBBIY MUASSASALARDA TERMINOLOGIYA TA'LIMINI O`QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI (AKT)

Yunusova D.M. – Toshkent davlat stomatologiya institute

Annotatsiya. Maqolada tibbiyot terminologiyasini axborot texnologiyalari yordamida o`qitish masalasi yoritilgan. Maqolaning maqsadi o`quvchiga o`quv jarayonida axborot va axborot texnologiyalarining o`ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot berishdir. Maqolada tibbiyot ta'limida kompyuter texnologiyalari ta'lim sifatini yaxshilashga, yangi ta'lim vositalarini yaratishga, o`qituvchilar va talabalar bilan samarali hamkorlik qilishda yangi axborot-ta'lim texnologiyalarining paydo bo`lishiga olib keldi.

Kalit so`zlar: axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim texnologiyalari, vakolatlari, multimedia, kasbiy malakasi.

Using of information and communication technologies (ICT) in the educational process of medical schools is an actual problem of modern professional education. Today, it is necessary that each teacher can prepare and conduct a training session using ICT, as the teacher is given the opportunity to make the lesson more exciting.

The use of computer technologies in medical education has led to the emergence of new information educational technologies that have improved the quality of education, created new means of educational impact, and more effectively interact with teachers and students with computer technology [1, 2].

According to many experts' thoughts, new informational educational technologies based on computer tools allow to increase the efficiency of classes by 20-30%. The introduction of computer technology in the

field of education was the beginning of the transformation of traditional methods and technologies of education and the entire industry of education [3].

However, the use of computer technology in medical education has several limitations:

- training of the future doctor occurs mainly in the "bedside";
- the need for computer equipment and the Internet at clinical sites and students;
- the need for a medical university specialist in IT-technologies and a specialized department for implementation.

The use of ICT in the educational process changes the role of a student in a class - from a passive listener he becomes an active participant in the learning process. In this case, the relationship between the student and the teacher changes in the direction of partnership, and the student from the object of pedagogical influence turns into a subject of educational activity.

In this regard, there is the problem of increasing the intensity of employment, its saturation.

The use of modern technical means of education allows you to achieve the desired result – makes learning vivid, memorable and interesting for a student of any course, forms an emotionally positive attitude to the studied disciplines.

At this time, the goals and objectives of modern education are changing. There is a shift of effort from the assimilation of knowledge to the formation of competencies and the emphasis to student-centered learning. The quality of training of students is determined by the content of education, technology of classes, its organizational and practical orientation, and atmosphere; therefore, it is necessary to use new pedagogical technologies in the educational process.

The peculiarity of the introduction of computer in education is a sharp expansion of the sector of independent study, and this applies to all academic disciplines. The principal innovation introduced by the computer in the educational process is an interactivity that allows the development of active forms of education. The new quality that allows us to hope for a real possibility of expanding the functionality of independent academic work - useful from the point of view of educational goals and efficient in terms of time costs.

Interactive learning partly solves another significant task. We are talking about relaxation, removal of the nervous load, switching of attention, changing forms of activity, etc. It is necessary to strive for creative effective cooperation with the student, to take care of the fullest emancipation of students and their comfort not only in the student environment, but also in interpersonal communication with a teacher. The teacher is assigned a large role in the formation of professional motivation, a sense of confidence among students, in their sense of security.

Multimedia technologies are used to successfully achieve educational results in foreign language classes. They allow you to significantly improve the effectiveness of classes, make them interesting and increase the motivation of students, to influence their emotional state. Multimedia learning tools allow you to increase the visibility of learning; repeat the most difficult moments of the lesson; to strengthen the availability and perception of information through the parallel presentation of information in different forms:

visual and auditory; to organize the attention of students in the phase of its biological decline due to the artistic and aesthetic design of the electronic resource or through reasonably applied animation and sound effect; conduct a repetition (review, short reproduction) of the material of the previous lesson. Of course, a multimedia lesson should not be completely demonstrative.

Many new pedagogical technologies are based on practical orientation, including search and research methods. Research – the crown of independent work of the student. This type of activity implies a high level of student motivation.

Only when confronted in practice with specific problems, situations, after conducting sociological research, working with literature, Internet sites, a student accumulates professional knowledge and gains personal experience.

All used electronic educational resources allow us to present educational material as a system of bright supporting notes, filled with comprehensive structured information. In addition, each student works at a pace and with the loads that are optimal for him, which allows for the best assimilation of educational material.

The problem, probably, of any educational institution is the assimilation and memorization of new special terminology. Mobilize visual memory; focus on the correct spelling of new words so-called reference signals.

In this regard, at present, the use of multimedia in the educational process is greatly facilitated by the function of the teacher, with the help of which it is possible to carry out terminological dictations to fix special medical terminology, both in oral and written forms.

As an element of the problem-search training, crosswords are used; they can also be demonstrated using multimedia. They not only help to master some concepts, terms, but also are an effective means of differentiated and individualized learning, control and self-control, and also foster perseverance in achieving the goal.

In particular, multimedia can significantly save time, immediately discuss unclear issues and errors through an unconventional way of conducting test-programmed knowledge control not in writing, but in oral form (besides, saving paper). Currently, there is a need for such technologies, which are based on the development of the personality of a professional: creative and critical thinking, the ability to analyze, make decisions, collaborate in the work collective, and more. Therefore, the term "new educational technologies" can also include such as modeling and imitation, including the method of specific situations, which are well recommended in the training of future medical workers.

Specific situations exist in various fields of activity. They make it possible to bring training as close as possible to real professional activity. Situation (fr. - position, situation) – a set of circumstances (internal and external), containing conditions, contradictions in which any activity of an individual, group, organization develops, which requires a specific resolution, but does not have an instant unambiguous solution to exit from provisions (case studies).

We often talk about the optimization of the educational process, the introduction of computer information technologies. However, due to objective reasons, not everyone is able to achieve this fully, as it should be. Some classrooms at clinical sites are not equipped with computers (laptops), or there are no multimedia installations (or TV screens that could be connected to a laptop).

In addition, this would greatly facilitate the perception and memorization (fixing) of educational material, especially when there are no thematic patients, without at the same time detracting from the meaning of live communication with the patient. In the practical activities of medical students, it is very important to learn how to find a common language with the patient, to collect anamnesis, to conduct an objective examination. Today, medicine is in need of health workers with a high level of communicative competence, which determines the formation of their professional competence.

REFERENCES

1. Koichubekov B.K., Omarbekova N.K., Abdullina Z.T., Mukhametova E.L. INFORMATION TECHNOLOGIES IN MEDICAL EDUCATION // International Journal of Experimental Education. - 2014. - № 3-2. - pp. 56-58;
2. Noskova T.N. Pedagogical design of electronic educational resources // Pedagogical design: Sat. mat. All-Russian Scientific and Practical Conference. - SPb.: RIO GOU SPO "spbgpt", 2004. - P.3-7.
3. Polat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system. - M: Academy, 2008 - 272 p.
4. Robert I.V. Information and communication technologies in education: studies. - Met. manual for teachers of higher education / I.V. Robert, S.V. Panyukova, A.A. Kuznetsov, A.Yu. Kravtsov. - M., 2006. - 374 p.
5. Smolyaninova OG Development of multimedia electronic textbooks in TOOLBOOK environment: studies. allowance stamped UMO Ped. Education of the Russian Federation. - Krasnoyarsk: Ed. Krasgu, 2002. - 109 p.

УДК: 378.10

FORMATION OF THE DISCURSIVE COMPETENCE OF LAW STUDENTS IN TEACHING WRITING IN A FOREIGN LANGUAGE**Zoyirova D.A. - Tashkent state university of Law**

Annotation. The article deals with the issue of developing discursive competence of law students in teaching writing in foreign language. Discursive competence is an important aspect in teaching a foreign language in the field of law and involves a number of features. First, it is the skill of correctly constructing a text according to the laws of cohesion; secondly, mastering the ability to appropriately use the text in the relevant social conditions and environment. The author analyzed the researches and suggestions of scientist-researchers on the developing discursive competence of law students in teaching writing and presented them in this article.

Key words: discursive competence, law students, written speech, lawyer, communicative competence, non-linguistic, procedural documents, making comments, speeches in court, effective writing, communicative ability.

ФОРМИРОВАНИЕ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ЮРИСТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПИСЬМУ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ**Заирова Д.А- Ташкентский государственный юридический университет**

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития дискурсивной компетенции студентов-юристов в обучении письму на иностранном языке. Дискурсивная компетентность является важным аспектом в преподавании иностранного языка в области права и включает в себя ряд особенностей. Во-первых, это умение правильно строить текст по законам сплоченности; во-вторых, овладение умением правильно использовать текст в соответствующих социальных условиях и среде. Автор проанализировал исследования и предложения ученых-исследователей по развитию дискурсивной компетенции студентов-юристов в обучении письму.

Ключевые слова: дискурсивная компетентность, студенты-юристы, письменная речь, юрист, коммуникативная компетентность, нелингвистические, процессуальные документы, комментирование, выступления в суде, эффективное письмо, коммуникативные способности.

CHET ELLIK TALABALARGA DARS BERISHNI DAVOM ETTIRISH HUQUQINI OLISH**Zoyirova D.A. - Toshkent davlat yuridik universiteti**

Аннотация. Ushbu maqola huquqshunoslik sohasidagi talabalarning xorijiy tilda yozishni takomillashtirish masalasiga bag'ishlangan. Diskussion qobiliyati qonun sohasida chet tilini o'rgatishning muhim jihatlaridan biridir va bir qator xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, birlashuv qonunlariga muvofiq matnni to'g'ri tuzish qobiliyati; ikkinchidan, tegishli ijtimoiy shartlar va atrof-muhitdagi matnni to'g'ri ishlatish qobiliyatini o'zlashtirish.

Kalit so'zlar: tanqidiy malaka, huquqshunos talabalar, yozma nutq, advokat, kommunikativ qobiliyat, tilshunoslik, protsessual hujjatlar, sharhlar, sudda nutq so'zlash, samarali yozma va muloqot qobiliyatlari.

Currently, learning a foreign language should be carried out within the framework of the competence-activity approach. Non-linguistic universities, as one of the important links in the educational process, are not an exception in this regard. They must train specialists who are able to effectively apply their knowledge, skills and abilities in practice, act according to the situation, be comprehensively developed individuals who are able to benefit society.

The task of teaching a foreign language in the non-linguistic universities of our country is the formation of foreign language communicative competence, which allows the graduate to carry out various levels of communication in a foreign language, both in written and in oral form, including on professional topics.

The discursive competence is one of the key components of foreign language communicative competence and involves the ability to critically read, see and listen, as well as create texts and participate in oral foreign language communication, the ability to read the cultural context in which written and oral

texts are created. According to the majority of scientists working in this field, this range of issues today is relevant to improving the quality of education in the field of foreign language teaching in a non-linguistic university.

Discursive competence is referred to as knowledge of the rules for constructing statements, their union into text. A detailed examination of this competence allows us to note that it includes the criteria for determining the text as a linguistic sign, knowledge of the rules of logical and mental construction of statements, as well as extra-linguistic conditions.

As we see, discourse competence covers all types of speech activity - reading, speaking, writing, and listening. As a result of mastering this competence, students use a variety of language means, which increases their overall cultural level of foreign language communication and works to fulfill the goals and objectives set for the university in terms of a foreign language.

In modern conditions of intensification of intercultural exchanges and the formation in our country of new legal structures involving joint activities of speakers of different languages, the role of a lawyer with the skills of a foreign language written communication significantly increases.

The profession of lawyer is a person who conducts beautiful speeches in a court, protecting his client from the threat of punishment. However, the specific of this profession is very broad. Lawyer – is a specialist in law, in law science; a person who makes experiment in the field of law. He must know the norms, laws, be able to use them correctly, interpret, speak to a large public with a speech, etc. The legal profession is represented by lawyers, prosecutors, investigators, notaries, judges who need to know not only aspects of the law, but also have a high culture of speech. Also, the speech of a lawyer differs from others. The main meaningful unit of speech is the word. The accuracy and clarity of legal speech depends primarily on the exact usage of words. In order select a word correctly and accurately in each case, it is necessary to know its meaning, its semantic links with other words.

A lawyer as a bearer of rights does not have the right to make mistakes. So he himself creates this right. And the present and the future of the state depend on this right. Therefore, a lawyer must be competent and concise. When entering the legal profession, that they pay attention to the student's proficiency in native and foreign languages. The development of the foreign language learning is associated primarily with communication and interaction with people. In his work, a lawyer faces many problems, mainly related to conflict management, processing procedural documents, making comments and speeches in court proceedings, in drafting laws, etc.

Thus, it can be said that the law specialist uses both oral and written speech in his activities. Both are very much appreciated in their professional activities. The speech of a lawyer acts as a means of influencing a person, a group or an audience. And therefore, the work of a lawyer involves the unmistakable use of terminology, the basics of competent presentation and submission of a question, clarification of unclear points. Foreign specialists (Ch. Veda R., Ch. Robert P., A. Enquest, K. Kunch) also pointed out the importance of formalizing a legal document, noting that one of the goals of legal education is to teach students to think and write legal rules, letters and documents.

Modern legal practice also places considerable emphasis on writing. When writing any legal document, it is impossible to do without legal terminology.

As we know, writing is a specific type of speech activity: coding information with regard to a graphic communication channel or the generation of speech in a graphic design. As means of learning, writing play different roles at different stages of learning. So, at the initial stage of training, the main task is learning to write.

Also, it is a necessary condition for the formation of speech activities as reading and writing. At the same time, written speech develops as a means of promoting the formation of oral skills. Finally, the previously acquired written skills are improved along with a similar improvement in oral speech. In addition, written language acquires another important role - it becomes an auxiliary tool in the independent work of students on the language.

"Effective writing involves conveying a message in such a way as to affect the audience as the writer intends.

"... any piece of writing is an attempt to communicate something: that the writer has a goal or purpose in mind; that he has to establish and maintain contact with his reader; that he has to organize his material and that he does this through the use of certain logical and grammatical devices."

"Writing is a communicative ability to combine words in writing to express one's thoughts in accordance with the needs of communication". "Writing is a type of speech activity, which has the purpose of transmitting information in writing in accordance with the situation of communication".

Learning productive writing as a goal of learning is present in programs for all types of educational institutions, at all stages of learning a foreign language.

The tasks of teaching writing in a law university include the ability to write juridical documents, arguing their point of view, and conduct diligent correspondence in English.

As L. G. Kuzmin argues (after Schultz), "as its known, we always expect pleasure from reading, but the letter is most likely associated with great diligence and effort". In order to motivate students to make these efforts and to bring them the joy of creativity in the process of writing, you can use the potential of creative writing. The culture of foreign language written communication is defined as the highly developed ability to communicate according to the laws of a given language society; it is a combination of linguistic, communicative and rhetorical competencies. The development of foreign language writing, included in the general context of communicative activity serving to make professional contacts, is a multifaceted process of foreign language written business communication. The development of skills and abilities of foreign language writing implies the organization of this process as a complete non-contradictory system aimed at the implementation of foreign language communication. An employee of the legal sphere is issued a huge number of different documents, ranging from certificates, receipts and ending with complaints to the relevant authorities. The written speech of a lawyer must be grammatically correct. For document management, the correct application of terminology and phrases is very important. A lawyer should be fluent in various styles of the language. Illiterate paperwork threatens the collapse of the judicial process, the invalidity of the contract, the failure of an important law, etc. Thus, we can make the following conclusions. Firstly, a lawyer is a public profession, and therefore great attention is paid to competent communication with people. Secondly, it is impossible to note the important role of the foreign language in the formation of the future legal specialist, as the base on which all his work is built. Also, besides knowledge and proficiency in language and law, an employee of law needs a high moral and mental culture.

REFERENCES:

1. Rudenko A.P. Discursive competence as a basis for learning a foreign language at the university. // Bulletin of Novgorod State University, Series of Pedagogy and Philology, 2007 -№ 41-S 81-854.
2. Sedov K.F. Discourse and personality: the evolution of communicative competence. - M., Labyrinth, 2004.
3. Lawyer // Dictionary of the Russian language: In 4 t. / RAS, In-t linguistic. research; Ed. A.P. Evgenieva. – 4th ed., Sr. - Volume IV. - M.: Russian; Polygraphs, 1999.
4. Parrott M. Tasks for Language Teachers. – CUP, 1993.
5. Methods of teaching Russian as a foreign language / ed. A.N. Schukina - M., 1990.
6. Kuzmina L.G. New challenges in writing: Handbook for the development of a culture of writing. – M. "Euro school", 1998.

УДК: 615.825.1

МАХСУС МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСИДАГИ 5-6 ЁШЛИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРДА УЧРАЙДИГАН ЯССИ ТОВОН НУҚСОНИ БОР БОЛАЛАР УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН КОМПЛЕКС МАХСУС МАШҚЛАР

Акбарова Д. Р. – Тошкент давлат педагогика университети

Аннотация. Мақолада махсус мактабгача таълим муассасидаги тарбияланувчиларда таянч ҳаракат тизимида учрайдиган нуқсонларидан бири ясситовон учун мўлжалланган комплексли машқлар машғулот тарзида келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Қадди-қомат, ясситовон, жисмоний машқлар, нуқсон, гимнастик деворча, уқаловчи шолчалар, шаклланиш, олдини олиш, даволовчи.

КОМПЛЕКСНЫЕ СПЕЦИАЛЬНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ПЛОСКОСТОПИЕ- ДЕФЕКТОМ РАЗВИТИЯ В 5-6 ЛЕТ В СПЕЦИАЛЬНЫХ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ.

Акбарова Д. Р. – Ташкентский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье на основе специальных дошкольных образовательных учреждений является одним из недостатков, которые происходят в системе предназначена для плоскостопия формы комплексного физического упражнением.

Ключевые слова: Осанка, плоскостопия, физический упражнения, дефект, гимнастический лестница, массажный дорожка, формирование, профилактика, лечебный

COMPLEX SPECIAL EXERCISES FOR CHILDREN WITH FLATFOOT DEFECTS IN 5-6 YEARS OF SPECIAL PRESCHOOLS

Akbarova D.R.- Tashkent State Pedagogical University

Annotation. In the article, one of the drawbacks encountered in the system of basic movement in educators in a special pre-school educational institution is the development of a complex of exercises.

Key words: bearing, flatfoot, physical exercise, defect, gymnastic stairs, massage paths, formation, prevention, medical

Дунё мамлакатлари ичида жуда кўплаб замонавий ахборот технология билан таъминланган давлатлар беҳисобдир. Ҳозирги кунда Европа мамлакатлари, шунингдек, Германия, Англия, Италия, Франция, Исроил давлатларида болаларда учрайдиган қадди-қоматдаги барча нуқсонларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш бўйича тиббиёт салоҳияти жуда юқори ўринда туради. Ушбу ривожланиб бораётган давлатларда нуқсон бор болалар учун қўлланилаётган махсус жисмоний машқлар андоза сифатида қўлланилиб келинмоқда.

Жаҳон мамлакатларининг ичида қадди-қоматдаги нуқсонларни бартараф этиш мақсадида мактабгача таълим муассасасидаги ўсиб келаётган ёш авлод учун мўлжалланган махсус жисмоний машқлар хилма-хиллиги Россия давлатида кенг қўлланилган.

Мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини татиқ этиш, болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш мақсадида “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ва “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ҳамда “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармонлар қабул қилинган.

2017-2021-йилларга мўлжалланган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси”, давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўқув-методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш, мактабгача таълим муассасаларининг қулайлигини таъминлаш, мактабгача таълим сифатини яхшилаш муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади.

Ҳозирги кунда қадди-қомат нуқсонларининг олдини олиш ва уларни бартараф этиш долзарб муаммолардан биридир. Шунинг учун ҳам тўғри танланган махсус жисмоний машқлар боланинг қомати тўғри шаклланишига, чиройли ва соғлом ўсишига хизмат қилади.

Таянч ҳаракат аппарати тизимидаги барча нуқсонларни олдини олишда, боланинг нормал ўсишида махсус жисмоний машқлар муҳим аҳамиятга эга.

И.Д. Ловейко, М.И. Фонарев (1998) таъкидлашадики, ҳар қандай яхши бажарилган машқлар тўғри қадди-қоматни шаклланишига ёрдам беради. А.А. Потапчук, С.В. Матвеев, М.Д. Дидур (2007) тўғри умуртқа шаклланиши учун машқларни тизимлаштиришади, шунингдек машқлар ўз навбатида умумий ва махсус машқларга бўлинади.

I – гуруҳ машқларига бу машқлар ҳаракат аппаратини гармоник ривожланишга, мушаклар гуруҳининг кучини ривожлантиришига ёрдам беради.

II – гуруҳ машқларига мушак-бўғим сезгирлигини тўғри умуртқа шаклланишига ва шунингдек ҳар хил анализаторларни ривожлантириш машғулотларини ўтказиш, тўғри умуртқани ушлаш, яссиоёқ ва ясситовоннинг олдини олиш ёки бартараф этиш мақсадида фойдаланиладиган машқлардан иборат.

Биз Тошкент шаҳри Чилонзор туманидаги 24-сонли махсус МТМда тадқиқот ишларини олиб бордик ва уларга самарали махсус жисмоний машқлар тавсия қилинди.

Ясситовон - кафт юзасининг (гумбаз қисми) кенгайиб, ўйиқ (чўқур) қисмининг сатҳи камаяди. баъзида эса оёқ юзасининг бутун сатҳининг гумбаз қисми эгилиб текис бўлиб қолади. Натижада товон-кафтнинг рессорлик вазифаси бузилади.

Бундай одам узоқ вақт тик турганда, кўп юрганда, югурганда, оғир юк кўтарганда оёғининг товон-панжа ва болдир мускулларида оғриқ пайдо бўлади. Ясситовонлик умуртқа поғонаси ва чаноқ суюқларининг эгриланишига ва қад-қоматнинг бузилишига ҳам сабаб бўлади. Чунки бундай одам танасини тик ва тўғри тутта олмайди. Яссиоёқ одамлар юрганида оёқларини кенг ташлаб, қадамларини ён томонларга силкитиб, лапанглаб юради, чунки юрган вақтда танасининг оғирлиги оёқ юзасига баравар тақсимланмаслиги натижасида товон-кафт мускуллари тез чарчайди ва уларда оғриқ сезилади. Бундай одамлар кўпроқ тик турганида ва юрганида оёғининг кафт юзаси яна кенгайди ва пойабзал куннинг иккинчи ярмида оёқни қиса бошлайди.

Оёқ панжалари кафтларининг шакллари: Мўътадил, ясси товон ва турли даражадаги ясситовонлик мавжуд. Ясси оёқликда, тананинг массаси кўпроқ товон-кафтнинг ички томонига тушади. Шунинг учун бундай одамларнинг пойабзали ички томонга қийшайиб, у тезда яроқсиз ҳолга келиб қолади. Ясситовонлик туғма ва ҳаётда орттирилган бўлади. Туғма бўлиши бу наслдан наслга берилиши ёки боланинг эмбрион ривожланиши даврида она организмига ташқи муҳитнинг бирон ноқулай таъсири натижасида содир бўлиши мумкин.

Ясситовонни даволашда жисмоний машқлар жуда муҳим аҳамиятга эга. Машқ бажартиришда албатта оёқларда оёқ кийимсиз бажартирилади. Ясситовонни бартараф этиш учун албатта 4-6 ой ҳар куни машғулот ўтиш керак бўлади. Яссиоёқни бартараф этиш ёки уни олдини олиш мақсадида комплекс машқларни тадбиқ этсак:

1. Машқ. Ясситовон учун мўлжалланган бўлиб, стулда ўтирган ҳолатда бажарилади. Д.х. Оёқлар елка кенглида қўйилган. Қўллар орқада стулни ушлаб турган ҳолатда. Бир чизиқ бўйлаб оёқларни аста-секинлик билан ердан ўзилмаган ҳолатда бирлаштириш. Аввал товонни сўнг оёқ учини бирлаштирилади. (10 марта такрорланади).

2. Машқ. Стулда ўтирган ҳолатда бажарилади. Д.х. Оёқнинг кафт юзаси ва ички қисмини алмаштириб турган ҳолатда айлантириш. (10 марта)

3. Машқ. Оёқнинг кафти айлантирилади. Д.х. стулда қулай ўтирган ҳолатда, қўллар орқада, оёқ товони елка кенглида полга қўйилган бўлиб, оёқ юзасини полдан узмаган ҳолатда, ўнг ва чап томонга кетма-кетликда алмаштириб айлантирилади. (10 марта)

4. Машқ. Оёқнинг учки ва товон қисмини кўтариш. Д.х. оёқлар елка кенглида. Товон қисми бир-бирига қарама-қарши параллел ҳолатда, аста-секинлик билан товон кўтарилади, сўнг оёқ учини кўтарамиз. (10 марта).

5. Машқ. "Балетчининг қадами". Турган жойда юриш ҳолати. Машқ тез темпда бажарилади. Оёқ учи ердан ўзилмаган ҳолатда, тизза бўғими бироз букилган. Қоматни текис ростлаган ҳолатда ушлаб турган ҳолатда 20-30 сония ушлаб туриш.

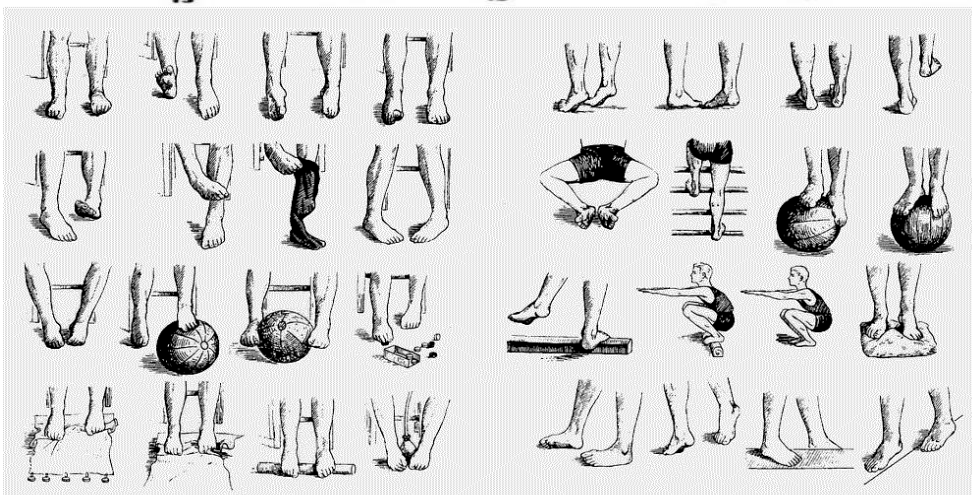
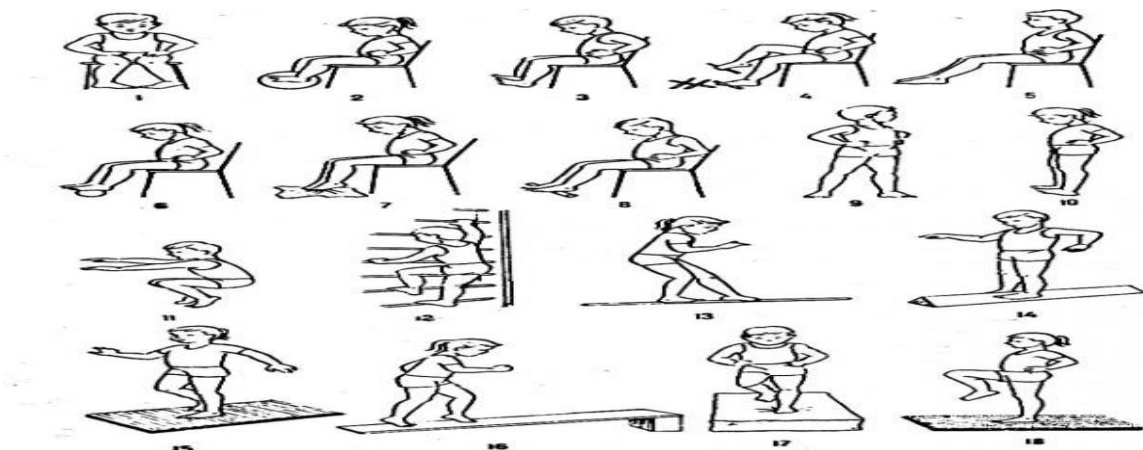
6. Машқ. Оёқни кўтариш машқи. Д.х. стулга ўтирган ҳолатда. Ҳар бир оёқ навбат билан аста-секин юқорига кўтарилади, товон қисми ёки оёқнинг учки қисмини чўзиб кўтариш. (10 марта)

7. Машқ. Бир вақтнинг ўзида оёқларни биргаликда кўтариш машқи. Д.х. оёқлар ерда, бир вақтнинг ўзида оёқни биргаликда тезлик билан кўтариш, яна қайта ерга тушуриш машқи. (10 марта)

8. Машқ. Юриш машқи бўлиб, оёқнинг товонида, учки қисмида, ички ва ташқи қисмида юриш. (30-50 қадам).

9. Машқ. "Ҳоз юриш" машқи. Яримўтириш ҳолатида юриш. (20-25 қадам).

10-Машқ. Тўғри нафас олиш ва чиқариш машқи.

Шунингдек ясситовон учун жиҳозлар орқали махсус жисмоний машқларни ҳам тавсия этсак мақсадга мувофиқдир.

Ушбу машқни бажаришда бизга диаметри 3 смли, узунлиги 1,5 метрли таёқча керак бўлади.

1-машқ. Оёқ орқали таёқчани айлантириш машқи. Стулга ўтирган ёки турган ҳолатда таёқчани полда айлантириш, биринчи ҳар бир оёқ алоҳида айлантириб бажарилади. Сўнг икки оёқ бир вақтнинг ўзида таёқчани айлантиради. (5-10 дақиқа)

2-машқ. Таёқчанинг энига устида юриш машқи. Таёқчани устида юрганда оёқ кафтининг ўрта қисмига тўғри келиши керак.

3-машқ. Таёқчанинг узунлигига қараб устида юриш машқи. Биринчи қадамлар билан юрилади, сўнг оёқнинг учки қисмида юриш, қайтишда эса тескари юриб қайтиш.

4-машқ. Икки оёқ орасида коптокни ушлаган ҳолатда юқорига ва пастга кўтариб, тушириш машқи.

5-машқ. Оёқ бармоқларини силжитиш орқали оёқ кафтини суриш машқи.(олдинга, ортга).

6-машқ. Оёқ бармоқлари орқали кичик қирқилган газламларни йиғиб-букиш ва ёзиб-очиш машқи.

7-машқ. Оёқ учига таянган ҳолатда ярим ўтириш ва ўтириб туриш машқи.

8-машқ. Дўнгли тахтада юриш машқи.(20-25 қадам).

9-машқ.Уқаловчи гилам устида юриш олдинга ва ортга (20-25 қадам).

10-машқ. Гимнастик деворчага чиқиш, осилиш ва тушиш машқи.

Қузатишлар натижасида болаларнинг ясситовонидаги нуқсонлари бирмунча бартараф этилганлигига гувоҳ бўлдик. Натижа товон-кафтнинг рессорлик вазифаси яхшиланишига олиб келади ва қуйидаги белгилар юзага келади: бундай одам узоқ вақт тик турганда, кўпроқ юрганда. югурганда, оғир юк кўтарганда оёғининг товон-панжа ва болдир мускулларида оғриқ анча камайганлигидан далолат беради. Бундай болаларда нафас олиши яхшилангани, юрак уриши бир текисдалиги, қоматнинг текислаганлигига гувоҳ бўлдик. Айрим болаларда серҳаракатлилик, кайфияти кўтарилганлиги ва иштаҳасининг яхшиланганлиги ҳам яққол мисол бўла олади.

Шуни эслатиб ўтамизки, ҳар бир боланинг ётоқхонасида ваннахонада уқаловчи гиламча ёки майда тошчалардан ясалган гиламча бўлса, мақсадга мувофиқ бўлади, чунки бола ўрнидан туриши билан оёқяланг ушбу махсус гиламча орқали юрса ясситовонни олдини олган ва ясситовонни бартараф этишга ёрдам беради. Кунига камида икки маҳал юз-тишини ювишга ваннахонага кирганда ҳам ушбу гиламча устидан юрса товон учун жуда аҳамиятли махсус даволовчи машқ ўрнини босади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “ Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони.
2. Артемов Д.Н. Диагностика и коррекция нарушений осанки у детей и подростков: Автореф. Дис... канд.мед.наук.- Москва, 2004. -29 с.
3. Бондаренко Е.Г., Совершаева С.Л., ишекова Н.И. Реабилитация больных с нарушением осанки и сколиозом // “В помощь практическому врачу”: Метод. Рекомендации.- Архангельск, 1999.- 31с.
4. Власов И.С. Оздоровительная физкультура как средство профилактики и коррекция сколиотических нарушений у допризывной и призывной молодежи: Автореф. Дисс... канд. Мед. Наук.- Санкт-Петербург, 2003.-36 с.
5. Милюкова И.В., Евдокимова Т.А. Лечебная гимнастика при нарушениях осанки у детей. Санкт-Петербург, 2003.-128 с.
6. 75. Нарский Г.И. Система профилактики и коррекции отклонений опорно-двигательного аппарата у детей дошкольного и школьного возраста средствами физического воспитания: Автореф.дисс...доктора пед.наук.-Москва,2003.-26 с.
7. 76. Потапчук А.А., Матвеев С.В., Дидур М.Д. Лечебная физическая культура в детском возрасте. – Санкт- Петербург: Речь, 2007.-464 с.

УДК: 371.93

ДИЗАРТРИК БОЛАЛАРДА ТОВУШЛАР ТАЛАФФУЗИДАГИ КАМЧИЛИКЛАРНИ ЎЙИНЛАР АСОСИДА БАРТАРАФ ЭТИШ

**Аюпова М.Ю. – Тошкент давлат педагогика университети, профессори
Игамбердиева Х.Р. - Тошкент давлат педагогика университети, талаба**

Аннотация. Ушбу мақолада дизартрия нутқ камчилигига эга бўлган болалар билан олиб бориладиган машғулотларда товуш устида ишлашнинг асосий усуллари ҳамда логопедик ўйинлардан фойдаланиш йўллари кўрсатилган.

Калит сўзлар: нутқ, товуш, талаффуз, тамойил, артикуляция, ўйин, усул, дизартрия, логопед.

УСТРАНЕНИЕ НАРУШЕНИЯ ЗВУКОПРОИЗНОШЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДИЗАРТРИКОВ В ПРОЦЕССЕ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

**Аюпова М.Ю. –Ташкентский государственный педагогический университет, профессор
Игамбердиева Х.Р. –Ташкентский государственный педагогический университет, студентка**

Аннотация. В данной статье раскрыты, основные методы работы над звукопроизношением, а также как использовать логопедические игры во время логопедических занятий с детьми имеющие нарушения при дизартрии.

Ключевые слова: речь, звук, произношение, принцип, артикуляция, игра, метод, дизартрия, логопед.

ELIMINATION OF DISTURBANCES IN CHILDREN'S SOUND DYSARTHRIA IN THE PROCESS OF PLAYING ACTIVITY

Ayupova M.Yu.-Tashkent State Pedagogical University, professor
Igamberdieva Kh.R.- Tashkent State Pedagogical University, student

Annotation. This article reveals the basic methods of working on sound pronunciation, as well as how to use speech therapy games during speech therapy sessions with children who have dysarthria disorders.

Key words: speech, sound, pronunciation, principle, articulation, game, method, speech therapy teacher (logoped), dysarthria..

Товушларни нотўғри талаффуз этиш она тилида ҳамма товушларда учраши мумкин. Товушлар талаффузининг бузилиши асосан артикуляцион жиҳатдан талаффуз қилиш қийин бўлган товушларда учрайди.

Товушлар талаффузини тўғрилашда асосан индивидуал ёндашиш тамойилидан фойдаланилади. Товушларни тўғрилаш ва нутққа қўйиш индивидуал танланади. Бир нечта товушлар устида ишлаш изчилликни талаб этади. Тузатиш ишида биринчи навбатда артикуляцион жиҳатдан осон талаффуз этиладиган товушлар ёки тузатиш осон бўлган товушлар танлаб олинади. Бу товушлар; а, п, у, м, к, н, х, б, о, т, с, л. Ушбу товушлар устида ишлаш жараёнида уларни талаффуз нормасигача келтириш мумкин. Юқорида кўрсатилган товушлар устида ишлаш билан бир вақтда фонематик эшитувни ривожлантириш ва товушлар анализи малакаларини шакллантириш устида ҳам иш олиб борилади.

Артикуляцион бузилишларнинг оғир ҳолларида товушларни нутққа қўйиш махсус ёрдамни талаб этади. Бунда логопед кўриш, тактил-вибрацион сезишдан фойдаланган ҳолда у ёки бу товушнинг талаффузи учун зарур бўлган ҳаракатни бажаришни болага тушунтиради ва ёрдам беради.

Товушларни нутққа қўйиш устида ишлаганда логопед аниқ бўлмаса ҳам товушни тўғри талаффуз даражасига яқинлаштириши лозим. Дастлабки вақтларда нормал талаффузга эришиш қийин. Бу вақтда боланинг ўхшаш товушларни ўзлаштириши, уларни фарқлаши жуда муҳимдир. Товушларни нормал талаффузга яқинлаштириш даражаси артикуляцион аппаратнинг жароҳатланиш даражаси билан аниқланади. Ҳар бир янги товуш устида ишлашда унинг артикуляцион хусусиятларини ўрганиш зарур, яъни артикуляциянинг асосий характерли белгилари, унинг бошқа товушлардан фарқли томони, артикуляцияни бошқалари билан солиштириш.

Мунтазам машқлар олиб борилиши товушни керакли артикуляцион тартибга яқинлаштиради ва тўлиқ товуш талаффузига ўтилади. Логопед секин-аста ўрганилаётган товушни аниқ ва тўғри талаффуз этишни талаб этиб боради. Логопедик машғулотларнинг янада муваффақиятли бўлиши учун логопедик ўйинлардан ҳам фойдаланиш тавсия этилади. Қўйида биз артикуляцион нутқ аппаратининг ҳолати ва фаоллигини оширишда фойдаланиладиган ўйинлардан намуналар келтираемиз:

Ширин мураббо ўйини. Мақсад: Тил ҳаракатини фаоллаштириш.

Ўйиннинг бориши: Болаларга мураббони ялаётган қизнинг расми кўрсатилади. Қизнинг юқориги ва пастги лабига мураббо ёпишиб қолди. Қиз мураббони тили билан ялади. (Тил ҳаракати билан мураббони ялаш кўрсатилади). Сўнгра болалар ҳам ушбу машқни қайтарадилар. Логопед ҳар бир бола машқни қандай бажараётганини кузатиб боради.

Тишларимизни тозалаймиз ўйини. Мақсад: Тил ҳаракатини фаоллаштириш.

Ўйиннинг бориши: Болалар логопедга қараган ҳолда бир қатор бўлиб ўтирадилар. Болаларга расм кўрсатилади. Қаранглар болалар, бола қандай қилиб тишларини тозалаяпти. Биз ҳам ҳозир сизлар билан тишларимизни тозалаймиз. Фақат чўтка билан эмас, балки тилимиз билан. Аввал логопед тил билан тишларини тозалашни болаларга ўзи кўрсатиб беради. Сўнгра ҳар бир болани олдига чақириб, машқни бажаришини кузатиб боради. Машқ бир неча марта бажартирилади.

Ким яхши кулади, ўйини. Мақсад: Лаб ҳаракатини фаоллаштириш.

Ўйиннинг бориши: Болалар ярим доира ҳолда ўтирадилар. Логопед болаларга шундай дейди: -Биз хурсанд бўлганимизда кулаemiz, мана бундай..." (ўзи кулиб кўрсатади). Биз жуда хурсанд бўлиб кулганимизда тишларимиз кўринади. Ҳозир бизга бўғирсоқ билан қўғирчоқ меҳмонга келади. Ҳаммамиз хурсанд ва кулиб уларни кутиб олаemiz. Болалар тишларини кўрсатиб куладилар. Энди меҳмонларимиз кетди. Биз хафа бўлдик. Тишларимизни бекитамиз. Меҳмонларимиз яна келди. Кулаemiz. Шу тариқа машқлар бир неча марта такрорланади. Лаб ҳаракатларининг аниқ бажарилиши кузатиб борилади.

Юқорида келтирилган логопедик ўйинлар артикуляцион нутқ аппаратини ҳаракатини фаоллаштириш учун тавсия этилади. Товушлардаги камчиликларни бартараф этишни болалар учун қизиқарли бўлган ўйинлар билан боғлаб ўтиш коррекциялаш ишининг самарадорлигини янада оширади.

Биз қўйида ўзбек тилимизнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, болаларни тўғри талаффузга ўргатишда фойдаланиладиган логопедик ўйинлардан намуналар келтирамиз.

Насос ўйини. Мақсад: Болаларга “С” товушини тўғри талаффуз этишга ўргатиш.

Ўйиннинг бориши: Болалар стулчаларда ўтиришади. Тарбиячи болаларга шундай дейди:

- Ҳозир биз велосипедда сайр қиламиз. Велосипедда сайр қилишдан аввал унинг камерасига ҳаво дамланганми ёки йўқми шуни текширамиз. Велосипед узоқ вақтгача минилмаганлиги сабабли камераси бир оз бўшаб қолибди. Унга дам бериш керак. Насос билан камерага ҳаво юборамиз. Насосдан чиқаётган ҳаво С-С-С, деб овоз чиқаради. Болалар аввал бирма-бир, сўнгра биргаликда насос ҳаракатига тақлид қилиб, камерага дам урадилар. Камерага дам бериш вақтида С-С-С товушини чўзиброқ айтадилар.

Методик кўрасатма: Болалар С товушини тўғри талаффуз қилишлари учун лаб, тил ҳолати ва оқимининг тил ўртасидан ишга зътибор бериб бориш зарур.

Шарча тешилди ўйини. Мақсад: “С” товушини нутққа киритиш.

Ўйиннинг бориши: Логопед болаларга шарчалар тарқатиб чиқади ва айтади:

“Болалар, яқинда биз янги йил байрамиди нишонлаймиз. Шунинг учун хонамизни чиройли қилиб безатишимиз керак. Келинлар, ҳозир сизлар билан биргаликда шарларимизни шиширамиз. Логопед атайлаб 3-4 нафар болага тешик шарчаларни бериб қўяди. Сўнгра логопед болалар диққатини тешилган шарчадан чиқаётган овозга қаратади ва болалардан сўрайди:

-Болалар қандай овоз эшитяпсизлар?

Болалар пс-сс-с-с” деб талаффуз этадилар.

Дўкон ўйини. Мақсад: “С” товушини сўзларда тўғри талаффуз этиш.

Ўйиннинг бориши: Болаларга ўйин қоидаларини тушунтириш:

-Болалар тасаввур қилинлар мана бу стол – дўкон: стол устидаги расмлар, ўйинчоқлар дўконда сотиладиган нарсалар.

Ҳозир сизлар билан шу ўйинни биргаликда ўйнаймиз. Ҳозир битта-битта гапираман ва келган бола дўкондан нарса сотиб олиши керак.

Ўйинчоқларнинг расмларни харид қилган бола чиройли, баланд овоз билан номлаб беради.

-соат-совун-сандиқ; -доска-стол-сават; -гилос-автобус-сочиқ.

Логопедик машғулотларда ўйинлардан ўринли ва унумли фойдаланилса товушларни тўғри талаффуз қилиш малакалари шакллантирилади, артикуляцион нутқ аппарати ҳаракатлари фаоллаштирилади; бўғинлар мураккаблигига кўра турлича сўзларни тўғри талаффуз қилиш малакалари ривожлантирилади ҳамда эгалланган мустақил нутқ малакаларидан эркин фойдаланишга ўргатилади.

Юқорида келтирилган ўйинлар мактабгача ёшдаги дизартрия – нутқ камчилигига эга бўлган болалар билан олиб бориладиган логопедик машғулотларнинг қизиқарли бўлишини таъминласа, иккинчи томондан логопедик коррекцион ишнинг самарадорлигини оширади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

- 1.Аҳмедова З., Аюпова М., Ҳамидова М.П. Логопедик ўйин. Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти. Тошкент – 2013
- 2.Колобашкина Л.В Основы теории игр. М:”Лаборатория знаний”-2014.
- 3.Миронова С.А. Обучение и воспитание дошкольников с нарушениями речи. М.: 2003.
- 4.Муминова Л.Р. Логопедия «Тошкент- фан технология» 2014.
- 5.Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В.Коррекционного обучение и воспитание детей 5-летнего возраста с общим недоразвитием речи. М.1991.
6. Развивающие занятия с детьми. Москва:”Медиа-Групп”-2014.

УДК: 970

ЎЗБЕКИСТОНДА МАҲАЛЛА: МОҲИЯТИ ВА ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Ишқуватов В. – Тошкент давлат педагогика университети, доцент

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда ўзини-ўзи бошқариш тизимининг ўзига хос тузилмаси, яъни маҳалланинг моҳияти, унинг ўзига хослиги хусусида сўз юритилган. Унда ўзбекларга хос қўни-қўшничилик муносабатларининг анъанавий ва замонавий жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: маҳалла, маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органи, норматив-ҳуқуқий ҳужжат, қонун, қарор, фармон, ҳуқуқий, ташкилий, ижтимоий-сиёсий, молиявий, низом, кенгаш, комиссия.

МАҲАЛЛЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: СУЩНОСТЬ И СВОЕОБРАЗИЕ

Ишқуватов В.- Ташкентский государственный педагогический университет, доцент

Аннотация. В статье изложено сущность своеобразной инфраструктуры системы органов самоуправления махалли в Узбекистане и его своеобразные черты. В нем раскрываются традиционные и современные аспекты добрососедских отношений узбеков.

Ключевые слова: махалля, местные органы самоуправления, нормативно-правовые документы, закон, указ, постановление, правовой, организационный, социально-политический, финансовый, устав, совет, комиссия.

MAHALLA IN UZBEKISTAN: SUCCESS AND PERSONALITY

Ishkuvatov V. – Tashkent State Pedagogical University, dotsent

Annotation. The article describes the essence of a kind of infrastructure of the system of self-governing bodies of the mahalla in Uzbekistan and its specific features. It reveals the traditional and modern aspects of the Uzbeks' territorial-territorial relations.

Key words: mahalla, local self-governing body, normative-legal document, law, decision, decree, legal, organizational, social-political, financial, charter, council, commission.

Ўзбекистонда ўзини-ўзи бошқаришнинг алоҳида, ўзига хос уюшмаси “маҳалла” номи билан юритилади. Ушбу тузилма ўз моҳияти, мазмуни ва функцияларига кўра дунёнинг бошқа мамлакатларида учрамайдиган тизим ҳисобланади. Маҳалланинг шаклланиши тарихнинг узоқ даврларига бориб тақалади.

Аслида «маҳалла» сўзи арабча, жой маъносини англатувчи «маҳаллун» сўздан олинган бўлиб, шаҳарларда аҳоли яшайдиган маъмурий-ҳудудий бирликдир. XX асрнинг 20-йилларига қадар маҳалла ўртача 50-60 хонадондан ташкил топган бўлиб, шаҳарларда даҳа таркибига кирган².

Маълумки, VII аср охирида -VIII аср бошларига келиб Ўрта Осиёда ислом динининг кенг тарқалиши билан шаҳарлар ва қишлоқларнинг ўтроқ аҳолиси яшайдиган қисмига нисбатан «маҳалла» термини ишлатила бошланган. Агар тарихий манбаларга мурожаат этилса, у ҳақдаги дастлабки маълумотлар ўрта асрларда яшаган айрим мутафаккирлар асарларида учрайди. Манбаларда қайд этилишича, маҳалла атамаси илк бор ўрта аср муаллифларидан бири Абу Бакр Наршахийнинг «Бухоро тарихи» асарида VIII аср бошларидаги Бухоронинг ички кварталларини белгилаш учун қўлланилган. Бухорода бундан 1100 йил илгари 19 та катта-катта маҳаллалар мавжуд бўлганлиги, бу маҳаллалар ўзини-ўзи идора қилиб, ўз ваколатларига эга бўлганлиги, бу қадимги Ўзбекистон ҳудудида вужудга келган илк давлатлар ва уларнинг бошқарув фаолиятида ҳам ёрқин ифодасини топганлигини таъкидлаб ўтган. Муаллиф шаҳарнинг марказий шахристон қисми ҳақида ёзар экан, бундай жойлар алоҳида деворлар билан ўралган бўлиб, 3-4 маҳалладан иборат бўлганлигини қайд этади³.

²Чориев З. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли лугати. – Т.: Шарқ, 1999. – Б. 73.

³Абу Бакр Муҳаммад Ибн Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи. – Т., 1993. – Б. 52. Яна маълумот олиш учун қаранг: Наршахи Абу Бакр Муҳаммад. История Бухары / Перевод с персидского Н. Лыкошина. - Т., 1897. – С. 69-72.

“Маҳалла” атамасига Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Ризоуддин Фахриддиннинг «Оила» асарлари ҳамда яна бир қатор манбаларда ҳам изоҳ берилган⁴.

XIV-XV асрларда соҳибқирон Амир Темур ва темурийлар даврида маҳалла янада ривожланган. «Темур тузуклари»да «Ҳар эл ва ҳар улуснинг улуғларини, бошлиқ, оқсоқолларини қадрладим, уларга совға-саломлар бериб, хизматларидан фойдаландим» дея таъкидланган⁵. Бу даврда маҳалла оқсоқоли – «кадхудо» деб аталган ҳамда маҳаллий аҳоли томонидан сайланган, унга эътибор, ишонч катта бўлган ҳамда зиммасига жавобгарлик, масъулият юкланиб, уларга бошқарув масалаларида катта ваколатлар берилган.

Жумладан, «Темур тузуклари»да: «Кадхудолар деҳқонлар ва экин майдонларига ишлов берувчилар кўнглигини хушнуд этиб, ўзларига қаратсинлар. Фақир мискин, бирон касб қилишга ожиз – кўрларга нафақа белгиласинлар, дейилган⁶. Бундан кўриниб турибдики, бу вақтда маҳалла оқсоқолларига нафақат маъмурий, маънавий, балки ижтимоий, иқтисодий масалаларга аралашиб ҳуқуқи ҳам берилган. Маҳаллалар фуқароларнинг касб-кори асосида ташкил этилган бўлиб, этикдўзлар, пичоқчилар, темирчилар бир жойда яшаб меҳнат қилганлар. Бу ҳақда Соҳибқирон ўзи барпо этган салтанатни бошқаришда маҳалланинг мутасадди шахсларига таянган. Улар билан яқин мулоқотда, доимий машваратда бўлган, кези келганда уларнинг фаолиятини бевосита қўллаб – қувватлаган.

Маҳалла ҳақида ўзбек халқининг буюк мутафаккир шоири Алишер Навоий ўзининг «Ҳайрат-ул-аброр» асарида «Маҳалла — шаҳар ичидаги шаҳарча» деган таърифни келтирган. Унда қуйидагича таъкидланади: “Шаҳарлар отини маҳаллот этиб, бўлди чу юз шаҳар Ҳири от этиб”. Маҳалланинг “шаҳар ичидаги шаҳарча” эканлигини муаллифнинг юқоридаги фикрларидан англаш мумкин. Ўрта асрларда “Ҳири” деб аталган Ҳирот шаҳри юзта катта-кичик “шаҳарча”лар, яъни маҳаллалардан ташкил топган⁷. У ушбу асарида Ҳирот шаҳрини 100 та шаҳарчадан – маҳаллалардан ташкил топган гўзал жой деб талқин қилади. Маҳаллаларнинг ҳудудлари, ҳар бир маҳаллаларда фуқароларнинг ҳаёт кечирishi, фаолияти билан боғлиқ бинолар: масжид, бозор, чойхона, дўкон, ҳаммом, сартарошхоналар ва бошқалар ҳақида баён қилади⁸.

Ўзбек тилида маҳалла атамасидан ташқари, «қўшни», «қўшничилик», «қўни-қўшни» атамалари ҳам кенг қўлланилади. Қўни-қўшничилик ёки қўшни аслида маҳалланинг типик кўринишидир. Унинг моҳияти ўзбек тилидаги «қўнмоқ» феълидан олинган бўлиб, уй, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, оилалар, хонадонлар ҳамда «ёнма-ён турган, бир-бирига яқин, чегарадош» маъноларида қўлланилади. «Қўшничилик» бу, «қўни-қўшнилар ўртасидаги борди-келди муносабатлари» тарзида изоҳланади⁹. Умуман, қўни-қўшничилик деганда, бир жойда муқим қўним боғлаган қўшнилар ўртасидаги маънавий, ахлоқий, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар асосида бириккан кишилар уюшмаси тушунилади¹⁰.

Қўни-қўшничилик хусусида Ҳадисда ҳам махсус қайд этилади: Унга кўра “Ҳовлининг олд томонидан қирқ ҳовли, орқа томонидан қирқ ҳовли, ўнг томондан қирқ ва чап томонидан қирқ ҳовли, ҳаммаси қўшни ҳисобланади”- дейилади¹¹.

Ўтмишда маҳаллалар одатда оқсоқол (раис)лар томонидан бошқарилган. У бошқа мансабдорлар каби подшо хазинасидан, сўнги ўрта асрларда беклик, хонлик хазинасидан маош олган. Уларнинг иш вақти чегараланмаган. Ҳар бир оқсоқол маълум бир ҳудуддаги жамоани бошқарган ҳолда, унинг ўз маъмурий бошқарув тизими бўлган. Ўрта Осиё Чор Россияси томонидан босиб олинган, XX асрнинг 20 йилларигача қишлоқ жамоалари волостлар ва улар орқали уезд

⁴ Қаранг: Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Т., 1990. – Б. 12-137; Абу Али Ибн Сино. Тиб конулилари. – Т., 1992. – Б. 89; Абу Райҳон Беруний. Ҳиндистон. – Т., 1965. Т. II. – Б. 409-410; Аҳмад Яссавий. Девони Ҳикмат. – Т., 1994. – Б. 8-9; Кайковус. Қобуснома. – Т., 1992. – Б. 83 - 88. Маҳмуд Қошғарий. Девони луғотит турк. – Т., 1960. Т. III; Ризоуддин Ибн Фахруддин. «Оила» / Масъул муҳаррир Ирисов А. – Т., 1991. – Б. 28-44.

⁵ Амир Темур. Темур тузуклари. - Т.2015 46. б

⁶ Амир Темур. Темур тузуклари. - Т.2015 46-47. б

⁷ Алишер Навоий . Ҳайратул аброр. – Т., 1989. – Б. 89.

⁸ Алишер Навоий . Ҳайратул аброр. – Т., 1989. – Б. 90.

⁹ Қўни-қўшничилик / Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки томлик. - М.: Изд-во «Русский язык», 1981. Т. 2. – Б. 644.

¹⁰ Толипов Ф. Нурота воҳаси аҳолиси оилавий турмуш тарзида жамоа анъаналари” (XIX аср охири - XX аср бошлари) мазуидаги номзодлик диссертацияси. Т., 2006. 54-бет.

¹¹ Абу Абдуллох Имом Ал-Бухорий. Ҳадис. – Т.: Ўзбекистон, 1992. II-жилд. – 179 -180 б.

бошқарувчилари тасарруфида бўлганлар. Жамоа оқсоқоллари волост бошқарувчиси ва улар орқали уезд бошқарувчиларига бир йилда бир марта ҳисоб бериб турганлар¹². Бундай катта-кичик бир неча қишлоқ оқсоқолликларни оқсоқол ёки амин, ярим кўчманчи овул жамоаларини эса элбеги бошқарган.

Ўзбеклар жамоавий турмуш тарзи моҳияти ва эволюциясига назар ташласак, бундай уюшма кишиларнинг ҳаётий зарурати туфайли ўзаро доимий бирлашуви бўлиб, унга нисбатан узоқ тарихий босқичлардан ўтиб келган, маълум бир жойга хос бўлган кишилар гуруҳи сифатида тушуниш мумкин. Чунки унинг аъзолари маълум ҳудуд доирасида яшаганлар¹³. Демак, маҳалла бу, умумий тарзда кишиларнинг ҳаётий зарурати туфайли ўзаро доимий бирлашувга асосланган ижтимоий бирлигидир.

Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, маҳалла дастлаб шаҳарларда, кейинчалик каттароқ қишлоқларда аҳоли яшайдиган маъмурий-ҳудудий бирлик, маълум ҳудудда яшовчи кишилар, қўни-қўшнилари уюшмаси сифатида шаклланиган¹⁴. Шу боисдан азалдан ўзбек халқи миллий менталитетига кўра, маҳалла аъзоларининг барча табақа ва қатламларини бирлаштирувчи жамоатчилик фикрини шакллантириш ва сақлаб қолишга алоҳида аҳамият қаратиб келинган. Қўни-қўшнилари ижобий муносабатини мақсадга мувофиқ шакллантириш, доимий назорат қилиш ва ҳисобга олиш маҳалла оқсоқолларининг асосий вазифаси, қолаверса бурчи ҳисобланган.

Азалдан маҳалла катта-кичик оилалардан, қариндош-уруғлар, қўни-қўшниларидан ташкил топган. Уларнинг ўзаро бирлашуви турмушда барча ижтимоий, моддий ва маънавий эҳтиёжларни қондирган. Қўни-қўшничилик муносабатлари жамият тараққиётининг барча босқичларида у ёки бу тарзда ўзгариб, ривожланиб келган ва инсоннинг ахлоқий, маънавий ривожланишида муҳим рол ўйнаган. Демак, маҳалла Ўзбекистонда оила каби жамиятнинг кичик бир бўғини сифатида, узоқ тарихий тараққиёт жараёнида шаклланиган ва ривожланган. Азалдан ўзбек халқи миллий менталитетига кўра аҳоли турмуш тарзида маҳалла-кўй, қўни-қўшниларининг ўрни катта бўлган. Ўзаро муносабатларнинг бундай шакли оила ва маҳалланинг мустаҳкам алоқасини, хўжалик, маданий бирлигини қарор топтирган.

Одатда шаҳарлардаги бир қанча маҳаллалар ўзаро бирлашиб, “даҳа” таркибига кирган. Демак, “даҳа”, бу маҳалладан каттароқ маъмурий тузилма бўлиб, битта даҳа таркибида бир неча маҳаллалар бўлган¹⁵. Даҳа сўзи қадимги сўғд тилида «деҳа», яъни қишлоқ маъносини билдириб, шаҳарнинг маълум қисми, маъмурий бўлиниши каби маъноларда қўлланилган¹⁶. Бундай даҳалар Ўрта Осиёнинг Тошкент, Самарқанд, Қўқон, Бухоро, Термиз, Хўжанд, Фарғона, Кармана, Нурота каби шаҳарларида мавжуд бўлган. Масалан, Тошкент шаҳрида узоқ тарихий тараққиёт жараёнида шаҳар аҳолисининг ортиши, унинг ҳудуди кегайиши натижасида даҳалар ҳам кенгайиб борган. Биргина XIX асрнинг ўрталарида шаҳарда Бешёғоч (Зангиота), Себзор (Қафол Шоший), Кўкча (Шайх Зайниддин) ва Шайхонтоҳур даҳалари бўлган¹⁷.

Даҳалар маҳалла йиғинлари оқсоқоллари ва кенгаш аъзоларининг қурултойида сайланган даҳа оқсоқоллари томонидан бошқарилган. Туркистон ўлкаси Россия империяси томонидан забт этилгач, шаҳар кенгаши ва туманларнинг оқсоқоллари эса Туркистон Ҳарбий Губернатори томонидан тайинланадиган бош оқсоқолга бўйсунганлар. Бош оқсоқолга қуйи полиция хизматчилари – миршаблар, шаҳар суғориш тизимининг бошлиқлари, яъни мироблар ҳамда судьялар – қозилар ва бийлар ҳам тобе бўлганлар. Уларнинг барчасига алоҳида тўпланган маблағ ҳисобидан маош тўланган. Шаҳарларнинг европалик аҳолиси яшайдиган қисмларида маҳаллий маъмурият ҳарбий губернаторлар томонидан тайинланган¹⁸. Маҳалла ҳамда қишлоқ жамоаси таркиби ва вазифалари бир-бирига ўхшаш бўлиб, унда кишиларнинг маълум ҳудудий ҳамда этник принциплар асосидаги ўзаро

¹²Арандаренко Г.А. Значение власти аксакалов в отдалённых кишлаках // Туркестанские ведомости. 1872, № 25.

¹³Толипов Ф. Нурота воҳаси аҳолиси оилавий турмуш тарзида жамоа анъаналари (XIX аср охири - XX аср бошлари) мазуидаги номзодлик диссертацияси. Т., 2006., Ўша муаллиф: Общинные традиции в семейной жизни населения Нуратинского оазиса. Автореферат диссертации на соискание учёной степени канд. ист. наук. Т., 2006.

¹⁴Чориев З. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати. – Т.: Шарқ, 1999. – Б. 73., Ишқуватов В, Толипов Ф. Маҳалла: ўтмишда ва бугун. Т., 2014. 24-бет.

¹⁵Маев Н. Азиатский Ташкент//Туркестанский сборник.-Спб.: Типография В.С.Балашева. 1876. Т. 123- С. 269

¹⁶Мухаммаджонов А. Қадимги Тошкент. Т., 2002.

¹⁷Маев Н. Азиатский Ташкент//Туркестанский сборник.-Спб.: Типография В.С.Балашева. 1876. Т. 123 с. 260-271. Яна қаранг: Маллицкий. Н.Г. Махалля и мауза города Ташкента. –Т., 1927.

¹⁸Пален К.К. Отчёт по ревизии Туркестанского края, произведенной по высочайшему повелению Сенаторомъ Гофмейстеромъ К.К. Паленомъ. Сельское управление: Русское и туземное. - Спб., 1910. – С. 4-5.

яқин алоқалари алоҳида аҳамият касб этган.

Азалдан ўзбек маҳаллаларида инсонпарварлик, меҳр-оқибат, саховатпешалик каби фазилатлар халқ миллий менталитетининг ажралмас қисми бўлиб келган. Ўзбекларда фарзанд дастлаб оилада, сўнгра маҳаллада улғаяди, яъни қўни-қўшнилари орасида униб-ўсади. Бу ўз навбатида кишилар онгида уюшқоқлик, бир-бирини қўллаб қувватлаш, атрофдагиларга қараб иш тутиш, каттага ҳурмат, кичикка иззатда бўлиш фазилатларини таркиб топтирган.

Маҳаллада оилавий маросимлар маҳалла аҳли, яъни қўни –қўшнилари, қариндош-уруғлар кўмагида ўтказиб келинган. Халқ томонидан “Узоқдаги қариндошдан, яқиндаги қўшни афзал” мақоли бежиз айтилмаган. Шунинг учун ҳам ўзбек халқи маросимларининг ўзига хос хусусиятлари шундаки, у қариндош - уруғлар, қўни-қўшнилари, умуман, кенг жамоатчилик иштирокида ўтказилиши билан ажралиб туради. Ўзбек халқида «Маслаҳатли тўй тарқамас», деган мақолнинг мавжуд¹⁹лиги бунинг яққол исботидир. Демак, ўзбек халқи оилавий маросимлари ташкил этилиши, моҳияти, мақсади ва вазифаларига кўра ижтимоий аҳамият касб этади, яъни у кўпчиликнинг иштироки билан ўтказилади.

XXI асрга келиб, дунёда содир бўлаётган глобаллашув, модернизация жараёнларига қарамаздан маҳалла Ўзбекистонда ўзига хос тарбия ўчоғи, фуқароларни ғоявий, мафкуравий жиҳатдан бирлаштирадиган ўзига хос масканга айланиб бормоқда. Ҳозирги турли мафкуравий таҳдидлар шароитида маҳалла халқимизни турли мафкуравий хуружлардан асраш, жамиятда мафкуравий иммунитетни ҳосил қилиш учун ёшларни аввало, соғлом, баркамол авлодни тарбиялаш масаласига алоҳида аҳамият бериб келмоқда.

Хулоса шуки, дунёнинг ҳеч бир жойида учрамайдиган, фақат Ўзбекистон учун хос бўлган ўзини-ўзи бошқариш тузилмаси, яъни маҳалланинг маҳаллий шарт шароитлар билан боғлиқ ўзига хос моҳияти ва вазифалари мавжудлиги аён бўлади. Уни бошқариш жамоатчилик асосида бўлиб, у ўзининг ёзилмаган ички тартиб қоидаларига эга бўлган. Мазкур қонун-қоидалар барча учун бирдек ҳисобланган. Ушбу ўзига хос тузилма маъмурий-ҳудудий бирлик бўлиши билан бирга, аҳолининг турмуш тарзи, урф-одат ва маросимлари асосида бирлашган кишилар жамоаси эканлиги билан изоҳланади. Ўзбекларга хос бундай ўзаро уюшқоқлик кишиларни моддий, маънавий, ижтимоий томондан ўзаро биргаликда ҳаёт кечиришларини таъминлаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T., 2017. 105- modda. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. T.. 2004. 25-son. 285-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» gi Farmoni. «Xalq so‘zi». 2017-yil 4-fevral.
3. Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish – amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar samarasidir. // Toshkent oqshomi.2014-yil 26-fevral
4. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. T.. 1999. Yana qarang: O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. T.. 2004. 25-son. 285-modda.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. T., 2018. Yana qarang: Fuqarolar yig‘inlari qoshidagi jamoatchilik tuzilmalari faoliyati takomillashtiriladi. // “Mahalla gazetasi”. T., 2018. №21 son, 20 fevral.
6. Fuqarolar yig‘inlarining diniy ma‘rifat va ma‘naviy-axloqiy tarbiya masalalari buyicha maslahatchisi faoliyati to‘g‘risidagi Namunaviy Nizom. T., 2005. 3-bet.
7. Fayzullaev T, Kenjaev E.Demokratiyaning amaldagi ifodasi//“Jamiyat va boshqaruv”, 2006, №4. – 35–37-b.
8. Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish – amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar samarasidir. // Toshkent oqshomi.2014-yil 26-fevral
9. Muammo va kamchiliklarni o‘z vaqtida bartaraf etish kelgusidagi yutuqlarga asos bo‘ladi. // “Mahalla” gazetasi. 2018. 17-aprel.
10. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami. T., 2015.

¹⁹ Ўзбек халқ мақоллари. – Т., 1994. – 314 бет.

11. Boboev A. Fuqarolar yig'inlariga saylov – mas'uliyatli jarayon. // Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi. T., 2008. 49-bet.
12. Umarova G. O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlarining shakllanishi va takomillashtirish tarixi. (1991-2001 y). Tarix fan nomz. diss. avtoreferati. T., 2002. 12-bet.
13. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tarkibidagi "Voyaga etmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo'yicha komissiyasi" faoliyatini tashkil etish bo'yicha uslubiy qo'llanma. T., 2014. 8-bet.
14. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. T., 2015.
15. Ishqovatov V, Tolipov F. Mahalla: o'tmishda va bugun. T., 2014. 135-bet.
16. Jalilov Sh. Mahalla yangilanish davrida. T., 1995. 15 bet.
17. Mahalla fuqarolar yig'ini tizimining namunaviy tuzilmasi va ish yuritish uslublari. T., 2007.
18. Umarova G. O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlarining shakllanishi va takomillashtirish tarixi. (1991-2001 y). Tarixfannomz. diss. avtoreferati. T., 2002. 23-bet.

УДК: 970

ПО ВЕЛИКОМУ ШЕЛКОВОМУ ПУТИ: НОВЫЙ ЭТАП В РАЗВИТИИ СВЯЗЕЙ МЕЖДУ УЗБЕКИСТАНОМ И КИТАЕО

**Мансуров У.Н. – Ташкентский государственный педагогический университет, к.и.н
Исматуллаев Ф.О. - Ташкентский государственный педагогический университет, доцент**

Аннотация. В данной статье предпринята попытка анализа этапов развития сотруднических связей Узбекистана и Китая, достижения в политической, экономической, общественно-гуманитарной и культурной сферах. Также ведется речь о перспективных взаимовыгодных направлениях.

Ключевые слова. Культурное сотрудничество, музыка, танцы, театр, кино, музей, художественные выставки, восточные мелодии, искусство, гуманитарный, фермерский, транспорт, фестиваль, литература, культурное наследие

БУЮК ИПАК ЙЎЛИДА: ЎЗБЕКИСТОН ВА ХИТОЙ ЎРТАСИДАГИ АЛОҚАЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ

**Мансуров У.Н. - Тошкент давлат педагогика университети, тарих фанлари номзоди
Исматуллаев Ф.О. - Тошкент давлат педагогика университети, доцент**

Аннотация. Мақолада Ўзбекистоннинг Хитой билан ҳамкорлик алоқаларининг ривожланиш босқичлари, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий-гуманитар ва маданий соҳаларда эришилган ютуқлар тахлил этилган. Икки томон учун манфаатли бўлган янги истиқболли йўналишлар ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар:Маданий ҳамкорлик, мусиқа, рақс, театр, кино, музей, бадий кўргазмалар, шарқ тароналари, санъат, гуманитар, фермер, транспорт, фестивал, адабиёт, маданий мерос.

ON THE GREAT SILK WAY: A NEW STAGE IN THE DEVELOPMENT OF TIES BETWEEN UZBEKISTAN AND CHINA

**Mansurov U.N. – Tashkent State Pedagogical University, candidate of historical sciences
Ismatullaev F.O. - Tashkent State Pedagogical University, dotsent**

Annotation. In this article was analyzed the stages of Uzbek-Chinese cooperation, achievements in political, economic, social - humanitarian and cultural spheres. Also focusing on new promising areas for both sides.

Key words:Cultural relations, music, dance, theater, cinema, museum, art exhibitions, oriental melodies, art, humanitarian, farming, transport, festival, literature, cultural heritage.

Связи Республики Узбекистан и Китайской Народной Республикой имеют давнюю историю. Эти связи начали развиваться во II веке до н.э. с открытием Великого Шелкового Пути. Во времена

Тюркского каганата (551-715), государства Хорезмшахов (1097-1221), в период правления Амира Темура и темуридов (1370-1506) они достигли своей вершины[1].

В короткий период после обретения Узбекистаном государственной независимости между Узбекистаном и Китаем было подписано более 100 межгосударственных и иных соглашений, регулирующих двусторонние отношения во всех сферах. Совершено множество визитов руководства стран-партнеров, и они имеют систематическое продолжение.

Первый Президент Республики Узбекистан И.А.Каримов посещал Китайскую Народную Республику в 1992, 1994, 1999, 2001, 2005, 2012, 2014 годах[2]. С китайской стороны совершали визиты в Республику Узбекистан Председатель Государственного Совета Ли Пен в 1994 году[2], Заместитель Председателя Государственного Совета Ли Ланцин в 2001 году, член Государственного Совета И.Аймат в 2002 году, министр иностранных дел Ли Чжао син в 2003 году, Председатель Китайской Народной Республики Ху Цзинтао в 2004 году[3].

В ходе официальных визитов в Узбекистан подписано более 10 важнейших актов, в том числе, Совместная Декларация о развитии, укреплении партнерских отношений, дружбы и сотрудничества; соглашения о совместной борьбе с незаконным оборотом и употреблением наркотических средств, психотропных веществ.

В ходе визитов министров иностранных дел подписаны соглашения о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, сотрудничества и консультациях между внешнеполитическими ведомствами двух дружеских стран[4].

Основной правовой базой двусторонних отношений является Договор о партнерских отношениях дружбы и сотрудничества, подписанный в 2005 году, Совместная Декларация об углублении и развитии дружбы, сотрудничества и партнерских отношений, подписанный в 2010 году.

Немаловажную роль в развитии партнерства двух стран сыграла Совместная декларация об установлении отношений стратегического партнерства, подписанная в ходе государственного визита Президента Республики Узбекистан в Китайскую Народную Республику в июне 2012 года[5].

В ходе визита Председателя Китайской Народной Республики Си Цзиньпина в Республику Узбекистан 8-10 сентября 2013 года была отмечена необходимость в развитии и укреплении стратегического сотрудничества, обеспечения преемственности взаимоотношений, укрепления взаимодовверия и дружбы на высшем уровне[6].

Экономическая сфера занимает особое место в двусторонних отношениях, ярким свидетельством тому является деятельность комитета по сотрудничеству Узбекистан-Китай, учрежденного в 2011 году. Комитет обеспечивает своевременную реализацию двусторонних соглашений на высшем уровне по укреплению и развитию взаимоотношений в торговой, транспортной, сельскохозяйственной, культурной, научно-технической, энергетической и других сферах.

В соответствии с торгово-экономическим соглашением между государствами с каждым днем все более развивается экономическое сотрудничество.

Согласно данным Государственного статистического комитета Республики Узбекистан, в 2004 году взаимный товарооборот двух стран составил 367,1 млн. долларов США, из них 101,5 млн. долларов – это экспорт из Узбекистана в КНР, 265,6 млн. долларов – импорт в Узбекистан. На май 2014 года в Узбекистане осуществляло деятельность 77 предприятий с китайским капиталом. 71 китайская компания открыла свои представительства в Республике Узбекистан[5].

За последние пять лет взаимный товарооборот вырос примерно в четыре раза, в 2012 году он составил 3,4 миллиарда долларов США, за первое полугодие 2013 года он более интенсифицировался и вырос на 59%, составив 2,3 миллиарда долларов США.

Стабильное развитие торговли между двумя странами несмотря на продолжающийся глобальный финансово-экономический кризис свидетельствовал о тщательно продуманной на перспективу стратегии реформирования.

На состояние на 2013 год 455 совместных предприятий с участием китайских инвестиций успешно осуществляли деятельность во всех регионах нашей страны, внося достойный вклад в развитие промышленности, экспортного потенциала республики[5].

Инвесторы из Китая принимают активное участие в организации новых, модернизации действующих предприятий в нефтегазовой, химической, электротехнической, кожгалантерейной и фармацевтической отраслях, производстве современной строительной и отделочной продукции.

В специальной индустриальной зоне “Джизак” с привлечением прямых инвестиций из Китая было запланировано создание новых предприятий, которые осуществляют деятельность в перечисленных и других сферах. С июня 2013 года на территории данной индустриальной зоны было налажено производство мобильных телефонов, строительных материалов и другой продукции.

Последовательно развивается сотрудничество с КНР и в топливно-энергетическом комплексе. Все четыре ветви газопровода Центральная Азия – КНР проходят через Узбекистан, что свидетельствует о высоком уровне взаимного доверия и тесного сотрудничества в нефтегазовой отрасли. Китайская национальная нефтегазовая корпорация принимает активное участие в разработке и усвоении перспективных месторождений углеводородов, а также реализации проекта глубокой переработки природного газа в Мубаракском газохимическом комплексе.

Актуальным стратегическим направлением взаимного экономического сотрудничества является возведение кратчайшей железнодорожной линии между Узбекистаном и Китаем, что обеспечит выход Китая на Центральную Азию, затем и в страны Южной Азии. Данное направление включает в себя проект строительства железной дороги “Ангрен - Поп”. Между Государственной акционерной компанией “Узбекистон темир йуллари” и китайской компанией “China Railway Tunnel Group” подписано соглашение на строительство данной железной дороги общей стоимостью в 455 миллионов долларов США. Строительство, начатое в 2013 году, было полностью завершено в июне 2016 года[2]. Данная дорога есть практическое воплощение идеи правительства Китая “Одна дорога – одно пространство”.

Государственный визит Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева в КНР в мае 2017 года дал новый импульс для дальнейшего расширения всестороннего стратегического партнерства между Республикой Узбекистан и Китайской Народной Республикой.

За последнее время значительно активизировались темпы Узбекско-Китайского сотрудничества в торгово-экономической, инвестиционной, энергетической, транспортной, научно-технической, культурно-гуманитарной, сельскохозяйственной областях. Это служит прочной основой для стимулирования экономического роста двух стран и повышения благосостояния наших народов. Так, только в области энергетики в настоящее время в рамках государственной инвестиционной программы на 2017 год с привлечением китайских инвестиций в нашей стране предусмотрена реализация инвестиционных проектов на 878 миллионов долларов.

Было подписано Совместное заявление между Республикой Узбекистан и Китайской Народной Республикой.

Также, в присутствии глав государств был подписан ряд документов, включая межправительственные соглашения о техническом сотрудничестве и международном автомобильном сообщении.

Состоялся обмен межправительственными нотами о финансировании проектов по повышению качества образования в общеобразовательных школах, оснащению сферы здравоохранения современным оборудованием.

Подписаны меморандумы о взаимопонимании в сфере ветеринарии и карантина инспекции растений, по стимулированию сотрудничества между субъектами малого бизнеса и частного предпринимательства, а также план сотрудничества в межведомственном обмене в сфере сельского хозяйства на 2018-2020 годы.

Всего было подписано более 100 межгосударственных, межправительственных и межведомственных документов. Достигнутые договоренности предусматривают реализацию инвестиционных проектов общей стоимостью свыше 23 млрд долларов США.

Сотрудничество в культурной и гуманитарной сфере между двумя государствами также имеют давние традиции. Активно развивается сотрудничество в области культуры, образования, науки и техники. В традиционном фестивале “Шарк тароналари”, проходящем в городе Самарканде постоянно принимают участие представители Китая, фольклорные ансамбли из Узбекистана – постоянные

участники Пекинского фестиваля культуры и туризма. С 2001 года осуществляет свою деятельность Культурный центр КНР в Ташкенте.

Заслуживает внимания и сотрудничество в социально-гуманитарной сфере. В 1995,1997,1999 и 2000 годах правительством КНР были выделены безвозмездные гранты для покупки лекарств, медицинского оборудования Министерству здравоохранения и фонду “Соглом авлод учун” общей стоимостью 12 миллионов юаней[6].

15 мая 2013 года в городе Шанхае впервые в Китае на базе научно-исследовательского института общественной дипломатии ШОС при Шанхайской университете был открыт центр исследований Узбекистана и образовательных обменов.

Города Ташкент и Шанхай, Самарканд и Сиан, Навои ва Чжучожу, Ташкентская область и провинция Хунан, Самаркандская область и провинция Шэнси подписали договора о побратимских отношениях. В 2017 году данный список дополнили города Бухара и Лоян.

В декабре прошлого года в рамках визита военной делегации во главе с министром обороны КНР Чаном Ваньцюанем в Ташкент было подписано Соглашение между Академией Вооруженных сил Узбекистана и Университетом национальной обороны Народно-освободительной армии Китая.

Словом, отношения между Узбекистаном и Китаем охватывают все сферы жизни общества и государства. Развитие данных отношений служат более тесному знакомству двух народов историей, культурой, искусством, традициями и обычаями друг друга, что способствует дальнейшему взаимопониманию и процветанию двух древних народов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ходжаев А. Китайский фактор в Центральной Азии. – Т.: Фан. 2007. – С.171.
2. Бабаходжаев М. Суверенный Узбекистан. Вопросы внутренней и внешнеэкономической политики.–Ташкент: ТГИВ,2005.– 190 с.
3. Ўзбекистон ва Хитой ўзаро манфаатли ҳамкорликни мустаҳкамламоқда //Халқ сўзи.– 2014. – 21 май.
4. Давлатлар ва халқаро ташкилотлар. –Т.: Академия, 2005. –С. 278.
5. Ўзбекистон – Хитой Дўстлик муносабатлари ва стратегик ҳамкорликни янада ривожлантиришга қудратли асос бўладиган тарихий ташриф // Халқ сўзи.– 2013.– 18 сентябрь.
6. Ўзбекистон ва Хитой ўзаро манфаатли ҳамкорликни мустаҳкамламоқда //Халқ сўзи.– 2014. – 21 май.
7. Қирғизбоев А. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. – Тошкент: Фан, 2004. –128 б.
8. Хидиров Х. Ўзбекистон ташқи сиёсати: сиёсий модернизация ва интеграция // Фалсафа ва Ҳуқуқ. – 2007. – № 1. – Б. 21–22;
9. Касымова Н. А., Жўраев С. А. Актуальные вопросы современных международных отношений. – Ташкент: Академия, 2008. –С. 233;
10. Давлатлар ва халқаро ташкилотлар. (Маъсул муҳаррир ф.ф.д. Қ.Н. Назаров). Тошкент, “Академия”, 2005. – Б. 163.

УДК: 970

ХІХ АСР ОХИРИ – ХХ АСР БОШЛАРИДА ЎРТА ОСИЁ ХОНЛИКЛАРИНИНГ ХАЙРИЯ ВА ҲОМИЙЛИК ИШЛАРИ (БУХОРО АМИРЛИГИ ВА ХИВА ХОНЛИГИ МИСОЛИДА)

Абдуллаев Д.Н. - Тошкент давлат педагогика университети, докторант

Аннотация. Мазкур мақолада XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро амирлиги ҳамда Хива хонлиги ҳукмдорларининг хайрия ва ҳомийлик фаолияти архив ҳужжатлари ҳамда бирламчи манбалар асосида баён этилган.

Калит сўзлар: хайрия, ҳомийлик, Бухоро амири, Хива хони, “Меҳрибонлик уйи”, “Таржимон” газетаси, хайрия жамияти.

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ И СПОНСОРСКАЯ РАБОТА ХАНСТВ СРЕДНЕЙ АЗИИ В КОНЦЕ XIX- НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ (НА ПРИМЕРЕ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА И ХИВИНСКОГО ХАНСТВА)

Абдуллаев Д.Н. - Ташкентский государственный педагогический университет, докторант

Аннотация. В данной статье описана благотворительная и спонсорская деятельность правителей Бухарского эмирата и Хивинского ханства в конце XIX – начале XX веков на основе архивных документов и первичных источников.

Ключевые слова: благотворительность, спонсорство, эмир Бухары, Хивинское ханство, Дом милосердия, газета «Переводчик», благотворительная общественность.

CHARITY AND SPONSORSHIP WORK KHANATES OF CENTRAL ASIA IN THE LATE XIX-EARLY XX CENTURIES (ON THE EXAMPLE OF BUKHARA EMIRATE AND KHIVA KHANATE)

Абдуллаев Д.Н. – Tashkent State Pedagogical University, doctoral student

Annotation. In this article was described the charitable and sponsorship activities of the rulers of the Bukhara Emirate and Khiva khanate in the late XIX – early XX centuries on the basis of archival documents and primary sources.

Key words: charity, sponsorship, Emir of Bukhara, Khiva's khanate, Mercy Home, Translator newspaper, charity community.

Маълумки, мамлакат аҳолисининг эҳтиёжини қондириш, уни моддий қўллаб-қувватлаш ижтимоий ҳимоялаш тизимида акс этади. Меҳр-мурувват, саховатпешалик, ғамхўрлик кўрсатишнинг асоси бўлган миллий қадриятлар, яъни хайрия ва ҳомийлик масалалари тарихимизнинг турли даврларида мунозарали қарашлар, янгича ёндашувлар асосида ривожланиб келган. Россия империяси Туркистон ўлкасини босиб олгунгача бўлган даврда тарихимизда хайрия, сахийлик ва ҳомийлик масалалари шарқона тарзда намоён бўлган. Бундан кейинги тарихий босқичда Ўрта Осиё Россия империясига мустамлака бўлган даврда қийинчилик билан бўлса-да, миллий қадриятлар ривожланиб борган. XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркистон ўлкаси ижтимоий ҳаётида хайрия кўришининг барча турлари мавжуд бўлиб, улар Бухоро амирлиги ва Хива хонлигида мавжуд бўлган. Бир қатор архив ҳужжатларини ўрганиш жараёнида Бухоро амирлари ва Хива хонларининг қилган хайрли ва ҳомийлик ишларини таҳлил қилдик. Мисол учун, 1884 йил 11 январда Туркистон Генерал Губернаторлигининг Қурилиш ишлари бўйича Комитетига келиб тушган мурожаатномалардан бирида Бухоро амирлиги шаҳзодаси Тошкент шаҳридаги Абдулқосим эшон, Бароқхон, Кўкалдош ва Хўжа Аҳрор масжид ва мадрасалари қайта таъмирланишига 12000 рубль маблағ ажратиш ҳомийлик қилган [14] бўлса, Бухоро амири Музаффар амирлигидаги мадрасалардан бирига 1000 танга сарф қилган [1, 47-б.]. Ёки 1892 йилда Бухоро амири Абдулаҳадхон Россиядаги ночорлар қўмитасига юз минг рублни хайрия йўлида сарфлаган [1, 74-б.]. Туркистон ўлкасида хайрия ва ҳомийлик фаолияти Бухоро амирлари ва Хива хонлари томонидан ҳам кенг кўламда амалга оширилганлигига оид бир қатор манбаларни таҳлил этар эканмиз, уларда ҳукмдорларнинг амалга оширган хайрли ишлари нафақат маҳаллий аҳоли учун, балки ҳукмрон мустамлакачи Россия империяси фуқаролари фойдаси учун ҳам амалга оширилган. Бухоро амири Саид Абдулаҳад ҳам ҳукмронлик қилган йилларида (1885-1910) бир қатор хайрли ишларга қўл урган. Масалан, 1898 йилда Петербургдаги Аёллар тиббиёт институтига 4000 рубль хайрия қилган [15]. Шунингдек, 1900 йил 10000 рублни император соғайганлиги муносабати билан Термизда император номи билан аталувчи ўқув муассасасига хайрия сифатида сарфлаган [12]. 1904 йилда Тошкентда муслмонлар учун Шукрхон мадрасаси ўрнида “Меҳрибонлик уйи”ни таъмирлашга 10000 рублдан ортиқ маблағ ишлатилиб, вақф мулкидан, аҳолидан хайрия сифатида олинган [1, 147-б.]. 1904 йили амир ўз ҳисобидан 30000, ўғли ҳисобидан 10000 рублни Кавказдаги қозоқлар ижтимоий ҳаётини яхшилаш учун хайрия қилган [13]. Шу йили Хива хони ва хивалик савдогарлар ҳам “Қизил Хоч” жамияти учун 300 шинел хайрия қилган [1, 150-б.]. 1906 йили Хива хони Туркистон генерал губернаторининг аёлига хайрия ишлари учун 1000 рубл юборган [1, 160-б.]. 1908 йилгача “Таржимон” газетасига Бухоро амири томонидан 25 йил давомида 4300 рубл хайрия қилинган [1, 170-б.]. Амир Олимхон 1911 йил февралда Қизил хоч жамиятига 100000 рубль, Еттисувда содир бўлган зилзила сабабли талофат кўрган оилаларга 25 минг рубль, шунингдек, Тошкент аёллар гимназияси ҳамда шаҳарда таълим олаётган кам таъминланган болаларга 3000 рублдан [9], март ойида амир рус-тузем касалхонасига 4000 рубль, Қизил хоч жамиятига 100 минг рубль, чигирткага қарши кураш ишларига 64000 рубль миқдоридан

хайрия маблағларини ажратган [10]. 1912 йилда Хива хонлиги бош вазири Саййид Ислонхўжа шаҳардаги хайрия ташкилотларининг фойдаси учун 100000 рубль сарф этгани сабаб хон томонидан “вазири акбар” унвонини олган [1, 192-192-б.]. Туркистон муслмонларининг мурожаати билан Бухоро амирилик ҳукумати 1912 йилда Қарши, Шаҳрисабз ва Ҳисорда касалхона очилишига 450 минг рубль сарфлаган. Шу йил Бухоро амири Олимхон Бухородаги 37 нафар татар талабалари учун 1000 рубль хайрия қилган [1, 198-б.]. Эски Бухоро полиция бошлиғи Вильман 1914 йил 14 июнда сиёсий агентликка йўллаган мактубга кўра “...жорий июнь ойининг дастлабки кунларида маҳаллий эшон Шояхсий 63 ёшга тўлиши муносабати билан анъанавий зиёфат берганда, бу тўй учун Бухоро амири ўн беш минг тангани эҳсон қилган [11, 37-б.]. Шунингдек, рус-япон уруши вақтида Россия империяси армиясидаги муҳтожларга Бухоро амири Абдулаҳад 1,5 млн рублдан ортиқ хайр-эҳсон қилган [4]. 1914 йил Қўқон аҳолиси ҳам уруш учун 9000 рубль тўплаганлар. 1914 йил Олимхон ҳам ўз отасидан орқадан қолмаган ҳолда биринчи жаҳон урушида у ярадор рус аскарлари фойдасига 1 миллион рубль хайр-эҳсон қилган [2]. Ҳатто империя олдида у шу хизматлари учун рус армияси генерал-лейтенанти унвонига сазовор бўлган ва императорнинг генерал-адъютанти деб тасдиқланган[5]. Бундан ташқари, Абдулаҳад Тошкент, Бухоро ҳамда Россиянинг баъзи минтақалари муҳтож аҳолисига рус мактаблари очилиши учун катта миқдорда хайр-эҳсон қилган [6]. “Россия муҳтожликлари учун” амир томонидан қилинган хайр-эҳсонлар Бухоро ва Россия ўртасида “дўстона муносабатларни мустаҳкамлаш” деб баҳоланган [16]. Ҳатто, Исмоил Гаспринский Абдулаҳадни қоралаб, шу хайр-эҳсонларнинг кичик қисмига керакли йўналишда давлат ишларини ривожлантира олиши мумкин бўлган бир қанча саводли одамларни тайёрлаш мумкинлигини ёзган [7]. Шунга қарамай, Гаспринский, “Berlin Tagblat” хабарига асосланиб, Абдулаҳад турк султони билан қурилган Хижоз темир йўли учун 160000 рубль хайр-эҳсон қилганлигини таъкидлайди [3]. Абдулаҳаднинг бу қилган ишини турлича баҳолаш мумкин. Биринчидан, у турк султони каби ўзини муслмонларнинг ҳомийси деб кўрсатишга ҳаракат қилган. Иккинчидан, у эҳтимол, руслар олдида ўзининг камситилган ҳолати учун ўзини оқлаган. Хива хонлари ҳам русларга нисбатан саҳийликда ўз қўшнисига қараганда камтаринроқ бўлган. Шунга қарамай, улар ҳам турли вақтда рус армияси аскарлари фойдасига пул ва нарсалар билан хайр-эҳсонлар қилиб туришган [8].

Демак, Бухоро амирилари ҳамда Хива хонлари томонидан амалга оширилган хайрли ишлар ва ҳомийлик фаолияти нафақат Туркистон ўлкаси маҳаллий аҳолиси, балки Россия империяси ва у босиб олган ҳудудлар манфаатлари учун ҳам хизмат қилган. Ҳатто, улар амалга оширган ишларни қўллаб-қувватловчи ва танқид қилувчи тарафдорлар ҳам учраган. Танқид қилувчилар ҳукмдорлар амалга оширган хайр-эҳсон, хайрия ва ҳомийлик ишларини хонликларни ривожлантириш, аҳолини саводли қилишга йўналтиргани маъқул эди,- деган фикрни илгари сурганлар. Бу Россия империясининг хонликларга бўлган муносабатини, Ўрта Осиё хонликларининг империяга бўлган тобелигининг мустаҳкам бўлганлигини англатади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Абдирашидов З. Аннотированная библиография Туркестанских материалов в газете “Таржуман” (1883-1917). Япония., Department of Islamic Area Studies, 2011. - С. 192.
2. Бухарӣ амиринингионаси // Таржимон. 1914. № 230.
3. Бухоро амири. // Таржимон. 1901. № 9.
4. Бухоро амирининг ҳадяси // Таржимон. 1904. № 13.
5. Жаноби Олий Бухоро амири Саййид Мир Олимхон ҳазратлари номига содир олинмиш фармони императори // Таржимон. 1916. №7.
6. Ионаи Абдулаҳадхон // Таржимон. 1892. № 4; Тошканд // Таржимон. 1893. № 20.
7. Исмоил. Бухоро // Таржимон. 1896. № 49.
8. Хива хони... // Таржимон. 1904. № 57; Бухоро ва Хива хонлари // Таржимон. 1904. № 70; Ташкент (рус.) // Таржимон. 1904. № 89; [Хива хони...] // Таржимон. 1906. №84; Хива // Таржимон. 1913. № 160.
9. “Правительственный вестник”. (Санкт-Петербург), 2,5,8 февраля 1911 г.
10. “Туркестанские ведомости”. (Ташкент), 27 февраля, 1 марта 1911 г.
11. Шарипов Р. Туркистон жадидчилик ҳаракати тарихидан (Маъсул муҳаррир; Ҳ.Б.Бобоев) – Т; “Ўқитувчи”, 2002. - Б. 37.

12. ЎзР МДА., Фонд И – 2. Рўйхат 1. Йиғ. Жилд. 92. –В. 1,6.
13. ЎзР МДА., Фонд И – 2. Рўйхат 1. Йиғ. Жилд. 182. –В. 4,5.
14. ЎзР МДА., Фонд И – 1. Рўйхат 24. Йиғ. Жилд. 177. –В. 1.
15. ЎзР МДА., Фонд И – 2. Рўйхат 1. Йиғ. Жилд. 43. –В. 3.
16. ЎзР МДА., Фонд И – 2. Рўйхат 31. Йиғ. Жилд. 251. – В. 18.

УДК: 970

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВА ГЕРМАНИЯНИНГ МАДАНИЙ ҲАМКОРЛИГИ ТАРИХИ

Умаров С.Я. - Самарқанд давлат университети, ўқитувчи

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон ва Германиянинг маданий соҳадаги ҳамкорлиги икки давлатда ўтказилган маданият кунлари, санъат ва театр кунлари, фестиваль ва театрлар ҳамда musiқа санъатидаги ўзаро алоқалар мисолида очиб берилган. Икки давлат халқининг тарихий алоқалари ёритилган.

Калит сўзлар: маданият кунлари, санъат ва театр кунлари, фестиваль, маданий марказ, театр, musiқа санъати.

ИСТОРИЯ КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ГЕРМАНИИ

Умаров С.Я. – Самаркандский государственный университет, преподаватель

Аннотация. В этой статье обсуждается культурное сотрудничество между Узбекистаном и Германией в контексте дней культуры, дней искусства и театра, фестивалей и театров, а также музыкального искусства. В то же время упоминались исторические связи между двумя народами.

Ключевые слова: Дни культуры, дни искусства и театра, фестивали, культурные центры, театр, музыка.

FROM THE HISTORY OF CULTURAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND GERMANY

Umarov S.Y. – Samarkand State University, teacher

Abstract. This article discusses cultural cooperation between Uzbekistan and Germany in the context of days of culture, days of art and theater, festivals and theaters, as well as musical art. At the same time, historical links between the two peoples were mentioned.

Key words: days of culture, arts and theater days, festivals, cultural centers, theaters, musical art.

Икки минтақада жойлашган давлатлар – Ўзбекистон ва Германия маданияти ва тили жиҳатидан фарқ қилсада, икки мамлакат халқлари ўртасидаги азалдан мавжуд бўлган ҳамкорлик 1993 йил 28 апрелда Ўзбекистон Республикаси билан Германия Федератив Республикаси ҳукуматлари ўртасида “Маданий ҳамкорлик тўғрисида” битим имзоланиши билан қайтадан жонланди [1, 14].

Таъкидлаш жоизки, халқларимиз ўртасидаги маданий алоқалари ўрта асрлар даврига бориб тақалади. Тарихий ва илмий адабиётларда турк-руний битиги ҳақида кўплаб ўқиганмиз. Айнан турк-руний деб номолиниши бир хил ёзувдаги битикларнинг турклар Ватани Энасой (Енисей) дарёси ҳамда ҳозирги Германия ҳудудидан оқиб ўтган Рейн дарёси ҳавзасидан топилиши билан боғлиқ. Бу эса, ўзбек ва немис халқининг аجدодлари ўртасидаги маданий алоқалар йўлга қўйилганлигининг бир тасдиғи ҳисобланади. Ушбу ҳамкорлик Амир Темур даврида янада жадаллашди. XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида ҳам халқ дипломатияси кўринишида халқларимиз орасидаги алоқалар тўхтаб қолгани йўқ. Мустақилликнинг илк йилларида бу жараён янги босқичга кўтарилди.

Маданий ҳамкорликнинг ривожланишида Германияда Ўзбекистон маданияти кунларини ўтказиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан “ГФРда Ўзбекистон маданияти кунларини ўтказиш ҳақида”ги Қарори қабул қилиниши ўзига хос қадам бўлди. Унга кўра 1997 йил 10-27 апрел кунлари Германияда Ўзбекистон маданияти кунлари ўтказилди [2, 8].

Германияда бўлиб ўтган “Ўзбекистон маданияти кунлари”нинг очилиш маросимида катта концерт бўлиб, концерт дастурида Ўзбекистондан 4 та хонанда, 5 та созанда ва 12 та раққоса иштирок этди [3, 1-2].

Маданият кунлари доирасидаги тадбирларда иштирок этиш учун Фарғона вилояти давлат қўғирчоқ театри жамоаси ГФРга юборилди [3, 43]. 1997 йил 20 март куни 8 кунлик ташриф билан қўғирчоқ театри жамоаси Бонн шаҳрига келди [3, 89]. Театр ўзининг репертуаридаги янги, шарқ эртаклари асосида яратилган “Минг бир кеча” спектаклини намойиш қилди [3, 45].

Шунингдек, маданият кунлари доирасида иштирок этган “Томоша” болалар театр студияси томонидан концерт дастури амалга оширилди. Студиянинг “Шарқ бозори” деб номланган дастуридан ўзбек халқ ўйинлари, урф-одатлари акс этган фольклор саҳналар жой олган эди. Ўзбек халқ қўшиқлари билан бирга жаҳон халқлари қўшиқларидан ҳам намуналар “Томоша” болалар театр студияси томонидан ижро қилинди [3, 58].

“Ўзбекистон тасвирий санъати ва ҳайкалтарошлиги XXI аср бўсағасида” номли кўргазма Германияда 1997 йил апрел ойида бўлди. Кўргазмада ўзбек ижодкорларининг 50 та асари намойиш қилинди. Жумладан, 40 та тасвирий санъат асари ва 10 та ҳайкалтарошлик асарлари намойиши бўлди [3, 13-14].

Германияда бўлган Ўзбекистон маданияти кунларининг иккинчи ярми доирасида “Ўзбек адабиёти ва шеърияти кечаси” [2, 27], “Ўзбекистон халқ амалий санъати” кўргазмаси ва “Ўзбек халқ мусиқа ва рақс кечаси” ташкил қилинди [2, 128].

1997 йил 4-10 ноябрь кунлари Берлин шаҳрида “Ўзбек адабиёти ва шеърияти кунлари” бўлиб ўтди. Ушбу тадбирларда ўзбек адабиёти ва шеъриятининг йирик вакиллари билан 3 киши иштирок этди [4, 9]. Маданият кунлари доирасида 1997 йил 10-17 ноябрь кунлари Берлин шаҳрида Ўзбекистон киноси кунлари бўлиб, унда “Тошкент – нон шаҳри”, “Самар билан учрашув” каби 6 та ўзбек бадиий фильми ва 5 та қисқа метражли фильм намойиш қилинди [3, 65].

1997 йил 10-16 ноябрь кунлари Берлин шаҳрида маданият кунлари давом эттирилиб, “Берлин шаҳрида Тошкент шаҳри маданияти кунлари” ҳам бўлиб ўтди. Мазкур маданият кунлари доирасида “Тошкент-Берлин: шерик шаҳарлар тасвирий ва амалий безак санъати асарлари комплекс кўргазмаси” [4, 9] ва “Ўзбекистон ислохот йўлида” фотокўргазмаси намойиш этилди [4, 34].

Ўзбекистон тарихи ва маданиятини Германияда кенг тарғиб қилиш, немис халқига таништириш мақсадида 2000 йилнинг сентябрида Бонн шаҳрида “Бухоро маданияти кунлари”, К.Аденауэр фонди кўмагида Сант-Августин шаҳрида “Амир Темур ва унинг жаҳон тарихида тутган ўрни” мавзусида илмий конференция [5, 2], “Орол экологик фожиасининг миллий ва халқаро аспекти” симпозиуми каби маданий ҳамда илмий тадбирлар ўтказилганлиги [6] маданий ҳамкорликнинг изчил ривожланиб борганлигидан далолат беради.

2008 йил сентябрь-октябр ойларида ГФРнинг маданияти, таълими ва фанини ҳамда немис халқининг анъаналари ва фольклорини Ўзбекистон аҳлига кенг намойиш қилиш мақсадида “Ўзбекистонда Германия маданияти кунлари” доирасида 27 номдаги турли маданий тадбирлар ташкиллаштирилди [7, 7]. Бу бир муддатли танаффусдан кейинги алоқаларнинг қайтадан жонланиши самараси эди. Маданият кунлари давомида 23-25 октябр кунлари хаваскор театрлар фестивали ташкил этилди. Театр фестивалида Тошкент шаҳри, Самарқанд, Бухоро ва Фарғона вилоятларидаги немис маданий марказлари қошидаги хаваскор театрлар иштирок этди [7, 2-5]. Шу йилдан бошлаб юқорида номлари тилга олинган театр жамоалари ҳар йили октябр ойида анъанавий тарзда театр фестивалини ўтказа бошлади.

Икки мамлакатнинг маданий соҳадаги ҳамкорлик алоқалари ривожланишида давлатларда бўлиб ўтган санъат ва театр кунларининг ўрни алоҳида бўлди. Хусусан, 1996 йил октябрда Тошкентда “Ўзбекистонда Германия санъати кунлари ҳафталиги”, 1997 йил март ойида Берлинда “Германияда Ўзбекистон санъати кунлари”, шу йилнинг апрел ойида Берлинда “Германияда ўзбек театри кунлари”, июнь ойида Тошкент шаҳрида “Ўзбекистонда Германия театри кунлари” бўлиб ўтди [8].

2000 йилнинг 15-24-октябрь кунлари “Ипак йўли-театр саёҳати” лойиҳаси доирасида Марказий Осиё мамлакатлари театр жамоаларининг фестивали бўлди. Машҳур “Ан дер Рур” театри саҳнасида ўтказилган анжуманда Ўзбекистондан Йўлдош Охунбобоев номидаги Республика ёш томошабинлар театри “Бош масхарабоз” ва Қарши шаҳридаги “Эски масжид” театр-студияси “Қобил ва Ҳобил” спектакллари билан иштирок этишди [6]. Маданий ҳамкорлик алоқаларида театр соҳасидаги ҳамкорлик, шунингдек, немис маданий марказлари ва Ўзбекистон Ёшлар театри ҳамкорлик алоқалари мунтазам амалга оширилиб келинаётганлиги билан ажралиб туради.

2013 йил сентябр ойида Германия элчихонаси бир қанча маданий тадбирларни режалаштирди. Жумладан, 14-15 сентябр кунлари “Видергебурт” немис маданий марказининг Тошкент, Бухоро, Фарғона ва Самарқанд филиаллари қошидаги ҳаваскор актёрлар театр жамоалари Ўзбекистон Ёшлари театри билан ҳамкорликда театр фестивалини ташкиллаштирди. Бунга қадар Гейдельберг университети театр педагоги Й. Бюркерт томонидан ҳаваскор актёрлар учун амалий семинар ташкил этилди [9, 164]. Бу жараён 2008 йилда бошланган бўлиб, кейинги ўтган йилларда ҳам сақланиб қолинди ва ҳар йили театр фестивалини ўтказиш анъанага айланди [11, 244]. Й. Бюркерт томонидан шунингдек, республикамизнинг бир неча таълим муассасаларида ҳам талаба-ўқувчилар учун амалий семинар ўтилди [9, 163]. Бу каби амалий семинар машғулоти кейинги театр фестиваллари давомида ҳам сақлаб қолинди ва анъанага айланди [11, 239]. Бунинг билан Республика ёшлар театрида 2017 йил ноябрь ойида Ўзбекистондаги немис тилидаги ҳаваскор театр труппалари ўртасида Х анъанавий театр фестивали бўлганлигида кўришимиз мумкин. Тадбирда немис тилини яхши билувчи мактаб, лицей, институт ва университет талабалари ҳам иштирок этдилар. Икки кун давомида республикамизнинг Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Фарғона шаҳарларида жойлашган Ўзбекистондаги немисларнинг “Wiedergeburt” маданий марказларининг ҳаваскор театр труппалари томонидан тўртта спектакл немис тилида намойиш этилди [12]. Юбилей фестивалини Бухоро театрининг ака-ука Гримм эртаклари асосида яратилган “Золушка” асари бошлаб берди. Самарқанд немис маданий маркази томонидан намойиш этилган “Бахт-бу...” пьесасида ҳаётда муҳими пул эмас, балки, ақл ва билим эканлиги кўрсатиб берилди. Фарғона маданий маркази томонидан “Квадрат дунё”, Тошкент маркази томонидан “Катта шаҳарнинг кичик тарихи” номли спектакллари намойиш этилди [12].

Германиянинг Дармштадт шаҳридаги “Хамелеон” театри 2004 йилдан буён Хоразм вилояти Давлат кўғирчоқ театри билан ижодий ҳамкорликни яхши йўлга қўйган. “Хамелеон” театри 2008 ва 2011 йилларда Хивада бўлиб, “Минг бир кеча тушларига саёҳат” ва “Тушдаги қуён уяси” спектакллари саҳналаштириши ижодий ҳамкорликнинг яққол намунаси бўлди [9, 175]. Бундан ташқари 2013 йил 13-22 сентябр кунлари Хоразм вилояти кўғирчоқ театри жамоасининг Германияга ташрифи алоқаларни мустаҳкамлаб берди [9, 180].

1993 йилдаги Маданий ҳамкорлик тўғрисидаги шартноманинг 2-моддасига асосан ГФРнинг Хайдельберг шаҳри Ёшлари театри ва Ўзбекистон Ёшлар театри ўртасида ҳамкорлик ўрнатилди [13, 118]. Икки театр жамоаси томонидан 2014-2016 йилларда биргаликда амалга ошириладиган лойиҳаларнинг режаси ишлаб чиқилди [13, 122]. Бу эса икки томонлама ҳамкорлик алоқаларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этиш учун кенг имкониятлар берди. Жумладан, 2014 йилда Ўзбекистон вакиллари Германияга борган бўлса, 2015 йилда немис вакиллари юртимизда бўлди [13, 134].

Дунёда қарама-қаршилик ва зиддиятлар кучайиб бораётган бугунги ўта мураккаб замонда миллати, тили ва дини турлича бўлган миллионлаб одамларни ҳеч қандай таржимонсиз дўст қиладиган, улар ўртасида ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлайдиган мусиқа санъатининг ўрни ва таъсири тобора ортиб бормоқда [14].

Германия ва Ўзбекистон ўртасида бу йўналишда ҳам фаол ҳамкорлик алоқалари йўлга қўйилган. Жумладан, Ўзбек-герман маданий ҳамкорлиги ҳамда Ўзбекистон, Германия ва Франция мусиқий ҳамкорлик дастурига биноан 1995 йил 4-19 декабрь кунлари Лейпциг шаҳрида бўлган немис, француз ва ўзбек ёшлари иштирокидаги фестивалда Ўзбекистондан 10 нафар санъаткор иштирок этди [15, 27]. 1995 йил “Сўғдиёна” оркестрининг созандалари 10 кун давомида Лейпцигда бўлдилар [15, 63]. Уч мамлакатнинг мусиқий ҳамкорлик дастури асосида навбатдаги концерт 1996 йил 26 ноябрдан – 4 декабрга қадар Тошкентда ўтказилди. Тадбирга 19 киши [15, 51], жумладан Франциядан 11 киши, Германиядан 8 киши ташриф буюрди [15, 63]. 1998 йил 23 октябрда Германиянинг “Георг Глазл квартал” мусиқий ансамбли Тошкентда чиқиш қилди [16, 19].

Мусиқа санъати соҳаси орқали маданий ҳамкорликни ривожлантиришда “Wiedergeburt” марказ томонидан Ўзбекистон ва Германиянинг буюк санъат намояндаларига бағишланган кечалар алоҳида аҳамият касб этди. Жаҳон мусиқасининг буюк композиторлари Иоганн Себастьян Бах, Людвиг ван Бетховен, Франс Шуберт, Рихард Вагнер, Волфганг Амадей Моцарт асарларининг “Сўғдиёна” ўзбек миллий чолғу оркестри томонидан анъанавий ижро этилиши кенг жамоатчилик томонидан доимо юқори баҳоланиб келинган [17].

“Шарқ тароналари” мусиқа фестивали Шарқ ва Ғарб халқларини боғловчи риштага айланганлигини унда Германия вакилларининг иштирок этганлигида ҳам кўриш мумкин. Хусусан, 1999 йилда бўлиб ўтган мусиқа фестивалида Германиядан 4 нафар вакил иштирок этди. Булар, Ульф Бухульт, Жиахи Саравани Годратилах, Б.Кристиана, Стефан Виона эди [16, 1].

Германия Федератив Республикасининг мамлакатимиздаги элчихонасида 2000 йил октябрь ойида “Ўзбекистон-Бавария мулоқоти” деб номланган мусиқий компакт-диск тақдимоти бўлиб ўтди. Германияда чиқарилган ушбу дискда Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги тасарруфидаги “Сўғдиёна” халқ чолғу асбоблари камер оркестри билан Мюнхеннинг Георг Глазл квартети ижросидаги ўн олти мусиқий асар жамланган. Ўзбек мусиқа жамоаси бир неча бор Германияда ижодий сафарда бўлган. Мазкур компакт-диск сўнги сафар чоғида бавариялик халқ мусиқаси ижрочилари билан намойиш этилган қўшма концерт асосида яратилган эди [18].

2017 йил ноябрь ойида Германияда жойлашган Дунё халқлари маданияти уйи томонидан Берлин, Бохум ва Вуппертал немис шаҳарларида Ўзбекистон мусиқа санъатининг тақдимоти ташкиллаштирилди. [19, 4].

Умуман олганда, халқларимиз орасидаги маданий алоқалар бугунги кунда ҳам жадаллик билан ривожланиб бормоқда. Айниқса, 2019 йил январ ойида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Германияга ташрифи давлатлараро муносабатларни янги босқичга кўтариб, келгусидаги ҳамкорлик истиқболларини белгилаб берди.

Мухтасар қилиб айтганда, Ўзбекистон ва Германия ўртасидаги маданий ҳамкорлик, икки давлатнинг навбатдаги ўн йилликдаги алоқаларининг янада мустақамланишига хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. ЎзР МДА М-7-фонд, 1-рўйхат, 719-йиғма жилд.
2. ЎзР МДА М-7-фонд, 1-рўйхат, 589-йиғма жилд.
3. ЎзР МДА М-7-фонд, 1-рўйхат, 486-йиғма жилд.
4. ЎзР МДА М-7-фонд, 1-рўйхат, 588-йиғма жилд.
5. Деловой партнер. Май, 1997. № 19.
6. Халқ сўзи. 2000 йил, 26 октябр.
7. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирилиги жорий архиви (Кейинги ўринларда ЎзР МВЖА). 1-рўйхат, 1247-йиғма жилд.
8. ЎзР МДА М-7-фонд, 1-рўйхат, 481-йиғма жилд.
9. ЎзР МВЖА. 1-рўйхат, 1898-йиғма жилд.
10. ЎзР МВЖА. 1-рўйхат, 2267-йиғма жилд.
11. ЎзР МВЖА. 1-рўйхат, 2455-йиғма жилд.
12. Правда Востока. 21 ноября 2017 года.
13. ЎзРМВЖА. 1-рўйхат, 2079-йиғма жилд.
14. Президент Шавкат Мирзиёевнинг “Шарқ тароналари” XI халқаро мусиқа фестивалининг очилишига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзи // Самарқанд, № 71, 2017 йил, 30 август.
15. ЎзР МДА М-7-фонд, 1-рўйхат, 484-йиғма жилд.
16. ЎзР МДА М-7-фонд, 1-рўйхат, 332-йиғма жилд.
17. “Wiedergeburt” Ўзбекистон немислар маданий маркази // Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси расмий сайти // <http://kmods.uz/mita-a-ida/millij-madaniy-markazlar/wiedergeburt-zbekiston-nemislar-madaniy-markazi/?lang=uz> Сайтра 18.04.2018. да мурожаат қилинди.
18. Халқ сўзи. 2000 йил, 20 октябр.
19. Uzbekistan today // When the East meets the West. No 46. November 17, 2017.

УДК: 32

ЗАМОНАВИЙ ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ШАРОИТИДА МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВИ МАСАЛАЛАРИ

**Мирзаев Ф.Р. - Тошкент давлат педагогика университети, тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)**

Аннотация. Мазкур мақолада Марказий Осиё давлатларининг интеграциялашув масалалари берилган. Марказий Осиё минтақасининг геосиёсий майдонда муҳим ўрин тутиши таҳлил этилган. Мустақиллик шароитида Марказий Осиё давлатлари интеграциялашувига таъсир кўрсатувчи омиллар изоҳлаб берилган. Марказий Осиё давлатлари ҳамкорлиги жуғрофий, тарихий-этник ва ижтимоий-иқтисодий эҳтиёж эканлиги баён этилган.

Калит сўзлар: Марказий Осиё, минтақа, интеграция, геосиёсий майдон, Трансоксония, минтақавий муаммолар, таҳдид, этник сиёсат, географик омил.

ИНТЕГРАЦИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

**Мирзаев Г.Р. – Ташкентский государственный педагогический университет, кандидат
исторических наук(PhD)**

Аннотация. В данной статье освещены вопросы взаимодействия центральноазиатских стран. Проанализировано важное место центральноазиатского региона в геополитической сфере. Объясняются факторы, влияющие на интеграцию государств Центральной Азии в условиях независимости. Анализируется географическая, историко-этническая и социально-экономическая необходимость сотрудничества государств Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, регион, интеграция, геополитическое поле, Трансоксония, региональные проблемы, угроза, этническая политика, географический фактор.

INTEGRATION OF CENTRAL ASIA COUNTRIES IN THE CONDITIONS OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Mirzaev G.R. – Tashkent State Pedagogical University, doctor of philosophy in history (PhD)

Annotation. This article highlights the issues of interaction of Central Asian countries. The important place of the Central Asian region in the geopolitical sphere is analyzed. The factors influencing the integration of the Central Asian States in the conditions of independence are explained. The factors influencing the integration of the Central Asian States in the conditions of independence are explained. The geographical, historical, ethnic and socio-economic necessity of cooperation of the Central Asian States is analyzed.

Key words: Central Asia, region, intergation, geopolitical field, Transoxonia, regional problems, threat, ethnic policy, geographical factor.

Марказий Осиё – Осиёнинг ички қисмидаги табиий ҳудуд ҳисобланиб, майдони 6 млн². Километрни ташкил этади. Шимолий ва ғарбий чеккаси Мўғулистон, Хитой Халқ Республикаси билан Россия Федерацияси ўртасидаги давлат чегарасигача бўлиб, шарқ Катта Хинган, жануби эса Тибет ҳудудидаги Цангпо (Брахмапутра) дарёси ва Ҳинд дарёсининг юқори қисми билан ўралган.

«Марказий Осиё» атамаси биринчи марта таниқли немис олими, географ Александр фон Гумбольдт томонидан 1843 йили Парижда нашр этилган уч жилдли «Марказий Осиё. Тоғ тизмаларини тадқиқ қилиш ва иқлимларни таққослаш» асарида қўлланилган эди. Унда олим ички суғориш системасини ва тоғ тизмаларини ўрганиб, Марказий Осиёни алоҳида, ўзига хос минтақа сифатида ажратди.

Шундан сўнг «Марказий Осиё» тушунчаси узоқ вақт мобайнида, то яқин давргача геосиёсий тушунча сифатида эмас, тарихий ёки географик атама сифатида қўлланилиб келинди. Боз устига, минтақанинг чегаралари ҳам, унинг таркиби ҳам аниқ бўлмасдан, турли тарихий даврларда ва халқларда ҳар хил аталган. Тарихан олганда, географик омиллар асосий мезон бўлиб хизмат қилган.

Юнонлар ва римликлар уни «Трансоксония» - Oxus дарёси ортидаги ер, хитойликлар «Ғарбий ўлка», араблар - «Мовароуннаҳр» ёки икки дарё оралиғи деб атаганлар. Эрон «Турон»дан ажратилган. Баъзан минтақа этнолингвистик асосда «Туркистон» деб аталган бўлса, баъзи ҳолларда у «Ички Осиё» (InnerAsia) деб кенгайтирилган тарзда талқин қилинган. Аммо Марказий Осиё чегаралари ҳар хил номлар билан аталганлигига қарамай, барча тадқиқотчилар бир нарсада яқдил эдилар – минтақа жаҳон тараққиётида жуда муҳим рол ўйнаб келган [3, 11-12].

XX асрнинг охирида жаҳонда оламшумул воқеалар рўй берди. Дунёнинг сиёсий харитасида рўй берган ўзгаришлар, шубҳасиз, Марказий Осиё минтақасида ҳам ўз аксини топди. Минтақанинг геосиёсий майдонда муҳим ўрин тутишининг моҳияти шундаки, қўшни минтақа ва давлатлардаги тинчлик ва осойишталик кўп жиҳатдан ушбу ҳудуднинг иқтисодий тараққиёти ва ижтимоий-сиёсий барқарорлигига боғлиқдир. Бу ҳолат, биринчидан, Марказий Осиё давлатлари тарихий ривожланишининг ўзига хослиги, чунончи, бунга нисбатан муносабатда кескин ёндашувларни қабул қилмаслиги халқаро терроризм, экстремизм ва сепаратизмнинг нафақат минтақада, балки қўшни давлатлар ҳудудида тарқалишига тўсқинлик қиладиган муҳим омил сифатида хизмат қилади.

Иккинчидан, минтақада наркотрафикка қарши кураш, ядро хавфсизлигини (минтақани ядродан ҳоли ҳудуд деб эълон қилиш ташаббуси орқали) таъминлашда биргаликда ҳаракат қилиш зарурати англаб етилган.

Минтақа хавфсизлигини таъминлашга қаратилган интеграцион жараёнлар келгусида глобал хавфсизлик тизимига ижобий таъсир этиши шубҳасиздир. Чунки минтақа жиддий ҳарбий-сиёсий омил бўлиш билан бир қаторда Россия ва Хитой сингари йирик давлатлар билан ҳарбий, сиёсий ва иқтисодий соҳада яқиндан ҳамкорлик қилиб келмоқда.

Учинчидан, энергетика заҳираларининг глобал инқирози кутилаётган бир пайтда, минтақа ушбу заҳиралар нуқтаи назаридан катта имкониятларга эга.

Тўртинчидан, минтақадаги қатор давлатларнинг иқтисодиёти жадал ривожланиб, улар ўртасидаги интеграцион жараёнларнинг мустаҳкамланиб бораётгани келгусида бу ҳудудда глобаллашув таҳдидларига дош бера оладиган ёки унинг имкониятларидан самарали фойдалана оладиган иқтисодий жиҳатдан ўта ривожланган марказ вужудга келиши мумкинлигидан далолат беради.

Бешинчидан, минтақа давлатларида демократия тамойилларининг миллий-маданий хусусиятлар билан уйғунлаштирилган сиёсий тараққиётнинг ўзига хос моделлари шакллантирилмоқда. Марказий Осиёда барқарор сиёсий тизимнинг вужудга келтирилиши эса минтақа манфаатларини глобал халқаро муносабатлар даражасида эътироф этилишига шарт-шароит яратади [4, 180].

Шу билан бирга, Марказий Осиё давлатларини бирлаштирадиган умумий хусусиятлар ҳам мавжуд. Булар сирасига а) яхлит маънавий- маданий тарихий мерос, эътиқод, тил ва менталитетнинг муштараклиги; б) сув артериялари, коммуникация ва энергетика заҳираларининг умумийлиги; в) иқтисодий-ижтимоий тараққиёт даражаси ва аҳоли турмуш шароитларининг нисбатан бир-бирига яқинлиги; г) жамиятни демократлаштириш, ҳуқуқий давлатни шакллантириш, бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ муаммоларнинг ўхшашлиги; д) минтақавий муаммолар – Оролдаги экологик инқироз, сув ва ёқилғи-энергетика заҳираларидан оқилона фойдаланиш, коммуникация тизимларига интеграциялашув масалалари каби хусусиятларни киритиш мумкин.

Таъкидлаш жоизки, Марказий Осиё (ўша пайтда Ўрта Осиё ва Қозоғистон) давлатларининг 1990 йил июндаги Алмати учрашувида ўзаро дўстлик ва ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш ниҳоятда муҳим эканлиги таъкидланди. Мазкур йиғилиш Совет Иттифоқи ҳукмронлигининг сўнгги даврларида бўлиб, иқтисодий инқироздан қутулиш учун беш давлатнинг иқтисодий имкониятлари таҳлил этилди ва ушбу давлатларнинг ҳар йили учрашиши тўғрисида келишиб олинди [6].

Навбатдаги учрашув 1991 йил 13-15 августда Тошкентда бўлиб, унда Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикалараро Маслаҳат Кенгашини тузиш тўғрисида битим имзоланди. Унинг вазифаси этиб бешта мамлакат ўртасида иқтисодий ҳамкорлик қилиш учун шароит яратиш, минтақа манфаатларидан келиб чиқиб сиёсат юритиш деб кўрсатилди [7, 348]. Ушбу масалага доир Марказий Осиё давлатлари Президентларининг навбатдаги йиғилиши 1991 йил декабрда Ашхободда бўлиб ўтди ва йиғилиш

кузатувчилар ва тадқиқотчилар томонидан «минтақавий умумийликнинг тузилиши ва англаниши», – деб баҳоланди [8, 70].

1993 йилнинг январида Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов ташаббуси билан Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Тошкент учрашуви ташкил этилди. Олий даражадаги ушбу учрашувда Марказий Осиё ҳамдўстлигига асос солинди. Беш давлат – Қирғизистон, Қозоғистон, Ўзбекистон, Тожикистон ва Туркменистон раҳбарлари ҳамдўстлик ҳақидаги битимни имзолашди [9].

Марказий Осиё давлатларининг бирлашишга туртки бўлган зарурий шароит бу – уларнинг географик жойлашуви, келиб чиқишининг умумийлиги, маданияти ва тарихи бўлди. Сиёсатчи, Ф.Усарованинг фикрича, бу жараён бир қатор муҳим босқичларни босиб ўтди.

Биринчи босқич ўз ичига 1990 йил июл ойидан 1993 йилгача бўлган даврни қамраб олди. Ушбу давр оралиғида Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари интеграцион моделни ишлаб чиқишга интилдилар. Бу марказий иттифоқдан катта автономияни қўлга киритишга бўлган биринчи уринишлар эди. Ниҳоят 1993 йил январ ойида, Тошкентда бўлиб ўтган саммитда ушбу моделни – Марказий Осиё республикалари ҳамдўстлигини эълон қилишди. Бу зиддиятли давр эди. Сабаби янги мустақил давлатлар иқтисодий жиҳатдан ҳали ҳам марказга қарам эди.

Иккинчи босқич – 1993 йил июлдан 1995 йил декабргача бўлган даврда Марказий Осиё республикаларининг иқтисоди анча мустақамланди. 1994 йил 10 январда Қозоғистон Республикаси Президенти Н.Назарбоев Ўзбекистонга ташриф буюрди ва улар ўртасида умумий иқтисодий ҳудуд тўғрисидаги битим имзоланди. Тез орада унга Қирғизистон ҳам қўшилди. 1994 йил июл ойида Олмаотада Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон Республикаси Президентлари иштирокида бўлган учрашувда давлатлараро тузилмалар умумий иқтисодий ҳудудларни мустақамлаш ва ривожлантириш мақсадида тузилганлиги эълон қилинди. Ушбу давр мобайнидаги энг муҳим воқеалардан бири – Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик борасида Тошкентда 1995 йил 15-16 сентябрдаги халқаро семинарнинг ўтказилганлиги бўлди [11].

Минтақавий интеграциянинг *учинчи босқичи* 1995 йил 15 декабрда Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон президентларининг Жамбул (Қозоғистон)даги учрашуви билан бошланди. Мазкур учрашувда минтақа давлатлари иқтисодий ҳамкорлиги ва инвестициявий сиёсатни мустақамлаш, Марказий Осиё тикланиш ва тараққиёт банкни тузиш, БМТ иштирокида Марказий Осиё тинчликпарвар ҳарбий мудофаа қобилиятини мустақамлаш каби масалалар кўриб чиқилган [8, 70].

Тўртинчи босқич маълум даражада зиддиятли кечди. Ушбу зиддиятли ҳолатлар 1999, 2000, 2001 йиллар оқибатида вужудга келди [8, 70-71]. Бу йилларда мазкур минтақа ва умуман глобал тузум халқаро терроризм объектига айланиб қолди. 2001 йил декабрь ойида Марказий Осиё бирлашмаси янги ном, Марказий Осиё ҳамдўстлиги ташкилоти номини олди. Лекин, Туркменистон давлати минтақавий интеграцион жараёнларда фаол иштирок этмади. Ушбу ҳолат минтақа давлатлари интеграция жараёни сустлашишига олиб келди. Бу жараёнга халқаро экспертлар томонидан турлича баҳо берилди бошланди.

Айни пайтда Марказий Осиё минтақасида жойлашган давлатларда ўзига хос табиий ишлаб чиқариш имкониятлари мавжуд. Собиқ СССР даврида қазиб олинган кўмирнинг қарийб 20 фоизи, газнинг 18 фоизи, олтиннинг 33 фоизи, ўсимлик ёғининг 26 фоизи, пахтанинг 92 фоизи ана шу минтақа ҳисобига тўғри келарди. Шу масаланинг ўзиданоқ бой, деҳқончилиги тараққий топган, маъдан хазиналари беҳисоб бўлган мамлакатларнинг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш қанчалик самарали эканлиги яққол кўзга ташланади [8, 68-69].

Марказий Осиё давлатлари манфаатлари кўп жиҳатдан муштарак бўлса-да, баъзи умумминтақавий муаммоларни ҳал қилиш учун муайян вақт, қандайдир жиддий ечимини топмаган масалаларни ҳал қилиш учун эса кенгайтирилган мулоқот майдонининг кераклиги тақозо этилмоқда.

2017 йил 29 сентябрь кунини Халқаро Пресс-клубнинг навбатдаги сессияси вақтида Ўзбекистон Республикасининг Ташқи ишлар вазири Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Марказий Осиё раҳбарлари ўртасида мунтазам равишда маслаҳатлашувлар ўтказиш ташаббусини илгари сурганини маълум қилди. [12].

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг очиқ, дўстона ва прагматик позицияси қўшни давлатлар билан муносабатларни янги босқичга олиб чиқишга хизмат қила бошлади. Давлатимиз раҳбари ўзининг илк расмий ташрифларини Туркменистон ва Қозоғистон, сўнгра Қирғизистон ва Тожикистонга

амалга оширганлиги фикримизнинг далилидир. Тошкентнинг минтақада яхши қўшничилик алоқаларини яхшилаш бўйича сиёсатининг қўшни давлатлар томонидан қўллаб-қувватланиши минтақа давлатлари позициясининг уйғун ва ҳамоҳанг эканлигидан далолат беради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йил 8 сентябрда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги нутқидан. <https://www.gazeta.uz/uz/2016/09/08/nutq/> Мурожаат этилган сана: 2017 йил 17 январь.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ташқи сиёсий фаолияти концепцияси. 2012 йил 10 сентябрь. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси. № 9/1. 2012. – Б. 12.
3. Сафоев С. Марказий Осиёдаги геосиёсат. Т.: 2005. – Б. 11-12.
4. Ўзбекистон ва жаҳонҳамжамияти: халқаро муносабатлар ва ташқи алоқаларни ташкил қилиш. С. Жўраев ва б. Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги НМИУ . 2008. – Б. 180.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. // Халқ сўзи. – 2017. – 20 сентябрь.
6. Ўрта Осиё ва Қозоғистон жумҳуриятлари раҳбарлари Баёноти. // Совет Ўзбекистони. – 1990. – 24 июнь.
7. Жўраев Н., Файзуллаев Т. Ўзбекистон тарихи (Миллий истиқлол даври). «Шарқ». 2000. – Б. 348.
8. Усарова Ф.Х. Глобаллашув шароитида Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг миллий-ғоявий негизлари. Сиёсий фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент.: 2009. Б. 70.
9. Халқ сўзи. – 1993. – 4 январь.
10. Jo'rayev N. Mustaqil O'zbekiston tarixi. –Toshkent.: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2013. – B. 641.
11. Халқ сўзи. 1995 йил 17 сентябрь.
12. <http://kun.uz/news/2017/09/29/savkat-mirzиеev-markazij-osiе-rabarlarlari-urtasida-maslaatlavuvlar-utkazis-tasabbusi-bilan-cikdi> Мурожаат этилган сана: 02.10.2017.

УДК: 32

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВА ОСИЁ – ТИНЧ ОКЕАНИ МИНТАҚАСИ ДАВЛАТЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Усаров С.Р. – Самарқанд давлат университети, таянч докторант

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасининг Осиё – Тинч океани минтақасининг Индонезия, Малайзия ва Сингапур давлатлари билан алоқаларининг шаклланиши ва ривожланишининг ҳуқуқий асослари таҳлил қилинади. Ҳамкорликнинг ўтган даври мобайнида шартномавий-ҳуқуқий асосларнинг мустаҳкамланиб бориши, турли даражада ва соҳаларда имзоланган ҳужжатларнинг ҳамкорлик муносабатларидаги ўрнига эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: давлатлараро алоқалар, дипломатик муносабатлар, шартнома, битим, меморандум, коммюнике, расмий ташрифлар.

ПРАВОВАЯ ОСНОВА СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН С АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКИМ РЕГИОНОМ

Усаров С.Р. – Самаркандский государственный университет, базовый докторант

Аннотация. В статье анализируются правовые основы формирования и развития отношений Республики Узбекистан с государствами Азиатско-Тихоокеанского региона Индонезии, Малайзии и Сингапура. В течение последнего периода сотрудничества основное внимание было уделено укреплению договорно-правовых основ, роли подписанных документов в различных сферах и уровнях в партнерских отношениях.

Ключевые слова: межгосударственные отношения, дипломатические отношения, договор, соглашение, меморандум, коммюнике, официальные визиты.

THE LEGAL BASIS OF COOPERATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN WITH THE ASIA-PACIFIC REGION

Усаров С.Р. – Samarkand State university, base doctoral student

Annotation. The article analyzes the legal basis for the formation and development of relations of the Republic of Uzbekistan with the States of the Asia-Pacific region of Indonesia, Malaysia and Singapore. During the recent period of cooperation, the main attention was paid to the strengthening of the legal framework, the role of the signed documents in various fields and levels of partnership. Proposals were put forward to update the legal framework of cooperation in the conditions of changes taking place in Uzbekistan.

Key words: interstate relations, diplomatic relations, contract, agreement, memorandum, communique, official visits.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг муҳим йўналишини Осиё – Тинч океани минтақаси ташкил этиб, минтақадаги Индонезия, Малайзия ва Сингапур давлатлари билан мустақилликнинг ўтган даври мобайнида ҳамкорлик муносабатлари йўлга қўйилди ва ривожлантириб келинмоқда. Индонезия Республикаси 1991 йил 28 декабрда, Малайзия Федерацияси 1992 йил 1 январда, Сингапур бўлса 1992 йил апрелда Ўзбекистон суверенитетини расман тан олди. Давлатлар ўртасидаги расмий дипломатик муносабатларнинг ўрнатилиши Малайзия билан 1992 йил 21 февралда, Индонезия билан шўйилнинг 23 июнда, Сингапур билан 1997 йил 8 апрелда амалга оширилди[1].

Ўзбекистон Республикаси билан мазкур мамлакатлар ўртасида мавжуд ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари яратилиши ва мустақамланишида давлат етакчилари ва ҳукумат бошлиқларининг турли даражадаги расмий ташрифлари муҳим аҳамият касб этди. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 1992 йил июнь ойида минтақага амалга оширган ташрифи Корея Республикаси, Малайзия ва Индонезияда бўлди. Малайзияга амалга оширилган биринчи расмий ташрифда имзоланган “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Малайзия Ҳукумати ўртасида иқтисодий ва техникавий ҳамкорлик тўғрисида Битим”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Малайзия Ҳукумати ўртасида маданий ва илмий ҳамкорлик тўғрисида Битим”лар Ўзбекистон-Малайзия муносабатларининг дастлабки қадамларида ўзаро ҳамкорлик нисбатан кенг қамровда олинганлигини тасдиқлайди [2, 43]. Бу Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки йилларида хориж мамлакатлари билан йўлга қўйилган муносабатларда кузатиладиган ҳолатлардандир. Худди шундай жиҳатни Индонезияга амалга оширилган давлат ташрифи ва унда имзоланган “Иқтисодий ва техникавий ҳамкорлик тўғрисида Битим”, “Ўзбекистон Республикаси ва Индонезия Республикаси ўзаро муносабатлари ҳақидаги қўшма Коммюнике” ҳужжатлари мисолида ҳам кўриш мумкин [3, 1]. Энг муҳими, мазкур ҳуқуқий ҳужжатларнинг учтасида давлатлар ўзаро тегишли соҳаларда ҳамкорлик қилишга келишиб олишган бўлса, “Ўзбекистон Республикаси ва Индонезия Республикаси ўзаро муносабатлари ҳақидаги қўшма Коммюнике” эса икки давлат муносабатлари борасидаги музокараларнинг расмий ифодасини ўзида акс эттирди.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий, иқтисодий ва маданий-гуманитар алоқалардаги фаоллашув ва давлатлараро муносабатларни янада ривожлантириш зарурияти ўз навбатида шу мазмундаги ҳамкорлик ҳужжатларининг аниқ соҳавий ихтисослашувига олиб кела бошлади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2005 йил октябрда Малайзияга амалга оширган навбатдаги олий даражадаги давлат ташрифида “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Малайзия Ҳукумати ўртасида ҳаво қатнови тўғрисида ҳукуматлараро келишув”, “Савдо бўйича ҳамкорлик қўмитасини ташкил этиш тўғрисида ҳукуматлараро ўзаро англашув Меморандуми” билан бирга туризм, минерал ресурсларни ўзлаштириш соҳасида, хавфсизлик ва терроризмга қарши кураш соҳалари бўйича келишувларга эришилди [4,2]. Худди шундай ҳолатни Малайзия Бош вазири бошчилигидаги давлат ташрифларида ҳам кузатиш мумкин. Агар, 1993 йилдаги Малайзия Бошвазирининг Ўзбекистонга биринчи ташрифида икки томонлама алоқаларни кенгайтиришга хизмат қилишга қаратилган, аҳдлашув мазмунидан кўра кўпроқ томонларнинг музокаралари баёнини ўзида акс эттирувчи “Ўзбек-Малайзия қўшма коммюникеси” қабул қилинган бўлса, кейинги, иккинчи расмий ташрифда давлатлараро муносабатларнинг ҳуқуқий асослари аниқ бир йўналиш ва соҳалардаги ҳамкорликка йўналтирилганлигини кўрсатувчи “Олий таълим соҳасида, илмий ва технологик ҳамкорлик тўғрисида англашув меморандуми”, “Ўзбекнефтгаз” Миллийхолдинг компанияси ва

“Petronas Carigali” kompaniyasi ўrtasida neftgaz tarmoғи учун кадрлар тайёрлашда ҳамкорлик тўғрисида меморандум”, “Сурхон инвестицион блокида “Ўзбекнефтгаз” kompaniyasi ва “Petronas Carigali Overseas” kompaniyasi ўrtasida геологик-қидирув ишларини ўтказиш бўйича Келишувнинг кучга кириши ҳақида баённома” каби ҳамкорлик ҳужжатлари имзоланди [5].

Ўзбекистон – Индонезия ҳамкорлигининг ўтган даври мобайнида Индонезия давлат раҳбарининг Ўзбекистонга ҳозирча бир марта амалга оширилган олий даражадаги давлат ташрифида (1995 йил апрель) “Ўзбекистон ва Индонезия Республикалари ўртасидаги ҳамкорлик ва муносабатлар тамойиллари тўғрисидаги Қўшма Декларацияси” билан бирга аниқ бир соҳаларга йўналтирилган “Ўзбекистон Республикаси ва Индонезия ўртасида ҳаво қатнови ҳақида келишув”, “Туризм соҳасида ўзаро англашув Меморандуми” каби ҳужжатлар имзоланди [3,1].

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг 2007 йил январдаги Сингапурга амалга оширган давлат ташрифида имзоланган “Иқтисодий ва гуманитар ҳамкорликнинг асосий йўналишлари тўғрисидаги Битим” да [6] Малайзия ва Индонезияга амалга оширилган илк давлат ташрифларидаги ҳуқуқий ҳужжатдан фарқли равишда, ўзаро иқтисодий ва гуманитар ҳамкорликнинг асосий йўналишларига урғу берилганлиги билан ажралиб турди.

Ўзбекистоннинг Осиё – Тинч океани минтақасидаги ушбу мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларининг муҳим йўналишини ташқи савдо-иқтисодий алоқалар ташкил қилади. Ўзаро ташқи савдо муносабатлари борасида ҳамкор давлатларнинг мавжуд имконият ва салоҳиятларидан унумли фойдаланиш ҳамда икки мамлакат ўртасида узоқ муддатли ва барқарор асосдаги савдога кўмаклашиш, уни мустақамлаш ва кенгайтириш мақсадида 1997 йил 6 октябрда “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Малайзия Ҳукумати ўртасида Савдо Битими” имзоланган ҳамда ушбу битим асосида ўзаро импорт ва экспорт жараёнларида энг қулай режимни яратишга шартлашиб олинган [8, 1180-184].

Индонезия давлати билан айнан савдо-сотиқ йўналишидаги муносабатларнинг дастлабки ҳуқуқий асоси (1992 йилдаги “Иқтисодий ҳамкорлик Битими” ни ҳисобга олмаганда) 1995 йил 25 июлда Индонезия савдо вазирининг Ўзбекистонга ташрифи доирасида имзоланган “Индонезия Савдо-иқтисод палатаси ва Ўзбекистон Ташқи Иқтисодий алоқалар вазирлиги билан иқтисод, савдо ва инвестиция соҳаларида ҳамкорлик бўйича шартнома” бўлди. Мазкур шартнома икки давлат ўртасида ўзаро ташқи савдо алоқаларини маълум муддатгача барқарорлигини сақлаб турди. Лекин, 2007 йилга келиб икки давлат ўртасидаги ташқи савдо алоқаларининг кескин суръатда тушиб кетиши, айниқса Индонезия экспорт ҳажмининг камайиши мамлакат ҳукуматини жиддий ташвишланишига асос бўлди. Индонезия ҳукумати бу ҳолатни тезлик билан бартараф этиш чораларини кўра бошлади, камайиш сабаблари ўрганилди. Буларнинг натижаси 2008 йил май ойида Индонезия Ташқи ишлар Вазирининг Ўзбекистонга ташрифи билан тугади [3, 1-2]. Ташрифнинг аҳамияти шу бўлдики, икки давлат ҳукуматлари ўртасида савдо алоқаларини кенгайтириш ва ўзаро энгиллик бериш мақсадида “Савдо битими” имзоланди.

Ўзбекистоннинг Сингапур билан ўзаро ташқи савдо муносабатларини ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштиришда 2006 йилдаги “Ўзбекистон Ташқи иқтисодий алоқалар ва савдо вазирлиги ҳамда Сингапур савдо ва саноат вазирлиги ўртасида ҳамкорлик ҳақида келишув” дастлабки қадам бўлган бўлса, 2007 йил январдаги “Иқтисодий ва гуманитар ҳамкорликнинг асосий йўналишлари тўғрисидаги Битим” мустақамлаб берди. Ҳозиргача мазкур давлат билан Ўзбекистон ўртасида алоҳида савдо битими имзоланган эмас.

Ҳамкор давлатлар ҳукумати вазирликлари ва идоралари раҳбарларининг ўзаро расмий ташрифлари давомида имзоланган аниқ соҳалардаги алоқаларни йўлга қўйиш ва ривожлантиришга оид ҳужжатлар билан ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари кенгайиб борди.

Малайзия ва Индонезия билан таққослаганда, Ўзбекистон ва Сингапур сиёсий муносабатлари нисбатан кечроқ йўлга қўйилган бўлса ҳам, аммо ўзаро ҳамкорликнинг ўтган даври мобайнида икки давлат ўртасида турли даражадаги муносабатларни ҳуқуқий таъминловчи “Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги билан Сингапур стандартлар, маҳсулдорлик ва инновациялар бўйича кенгаши ўртасида стандартлаштириш, метрология ва аккредитация соҳаларида ҳамкорлик қилиш ҳақида келишув”, “Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси ва Сингапур Бизнес Федерацияси ўртасида ҳамкорлик қилиш бўйича ўзаро англашув

меморандуми”, “Ташқи ишлар вазирликлари ўртасида икки томонлама консултациялар ҳақида ўзаро англашув меморандуми” каби ҳамкорлик ҳужжатлари вазирлик ва идоралараро мазмунда бўлиб, аниқ бир соҳалардаги ўзаро ҳамкорликни ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштириб беришга хизмат қилди. Бугунги кун ҳолатига кўра, Ўзбекистон – Сингапур алоқаларининг шартномавий-ҳуқуқий асосларини 20 га яқин ҳуқуқий ҳужжатлар ташкил қилади. Бу борадаги илк келишув 1993 йилги ҳуқуқатлараро “Ҳаво қатнови тўғриси”даги битим ҳисобланади.

Ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари борасидаги яна бир жиҳат шу билан изоҳланадики, айрим йўналиш ва соҳалардаги ҳамкорлик келишувларини бугунги кун талаблари ва ўзгаришларидан келиб чиқиб такомиллаштириш, янгилаш ёки ўзгартириш мақсадга мувофиқ бўларди. Бизнингча, Индонезия билан 1995 йилда имзоланган ҳозиргача туризм соҳасидаги ҳамкорлик учун ҳуқуқий асос бўлиб келаётган “Туризм соҳасида ўзаро англашув Меморандуми”ни Ўзбекистонда яқин йилларда туризм соҳасида амалга оширилаётган туб ислохотлар ва ушбу мамлакат фуқароларига жорий қилинган 30 кунгача визасиз режим, зиёрат туризмига берилаётган эътибор каби омиллар туфайли шартнома ёки битим кўришишида янгида нимзолаш даври келди. Зеро, меморандумдан кўра аҳдлашув битимлари томонларга кўпроқ масъулият юклайди.

Ҳудди шу мулоҳазаларни Малайзия билан имзоланган “Туризм соҳасида ҳамкорлик бўйича Ўзбекистон Республикаси ва Малайзия Ҳуқуқатлари ўртасида ўзаро англашув Меморандуми”га нисбатан ҳам қўллаш мумкин.

Фуқароларига 30 кунлик визасиз тартиб жорий қилинган Сингапур Республикаси билан бўлса ҳозирча Ўзбекистон томони алоҳида туризм соҳасида ҳамкорлик келишувига эга бўлмаса-да, ҳар икки давлатдаги мавжуд виза тартиблари асосида шуйўналишдаги ҳамкорлик амалга ошириб келинмоқда. Туризм йўналишида махсус битимни имзолаш бизнингча икки томон учун бирдек манфаатли бўлади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Официальный сайт Министерство иностранных дел Республики Узбекистан - mfa.uz //Страны, с которыми Узбекистан установил дипломатические отношения. (11.03.2018).
2. Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат Архиви (кейинги ўринларда ЎЗРМДА) Фонд-М-37, Рўйхат-1, йиғма жилд-450.
3. Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлигининг жорий архиви (бундан кейин: ЎЗР ТИАИСВ ЖА) // Ўзбекистон ва Индонезия Республикалари ўртасида савдо-иқтисодий ҳамкорлик тўғрисида ахборот.
4. Деловой партнёр, 2005, №40.
5. Узбекистан-Малайзия: новый этап сотрудничества // <http://uza.uz/ru/politics/4528/>. Мурожаат қилинган сана: 29.05.2014.
6. Официальный сайт Министерство внешних экономических связей, инвестиций и торговли Республики Узбекистан (нынешней Министерство инвестиций и внешней торговли Республики Узбекистан)- mfer.uz/ // Информация о торгово-экономическом сотрудничестве Республики Узбекистан с Сингапуром // Дата обращение: 23.01.2013.
7. ЎЗРМДА Фонд-М-37, Рўйхат-1, йиғма жилд-1749.
8. ЎЗРМДА Фонд-М-37, Рўйхат-1, йиғма жилд-3663.
9. Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалари тўплами, 2008 йил, 3-4-сон.
10. Деловой партнёр. 2007, №4.

УДК: 10

О СУЩНОСТИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ЕГО ДОФИЛОСОФСКИХ ФОРМАХ

Межевникова О. – Ташкентский государственный технический университет, старший преподаватель

Ведяйкин В. - Ташкентский государственный технический университет, студент

Аннотация. В статье раскрывается сущность понятия «мировоззрение», его уровни, формы, основные компоненты. Рассмотрены такие формы мировоззрения как теоретическое, жизненно-практическое, индивидуальное и массовое. Представлены дофилософские формы мировоззрения –

мифологическое и религиозное. Раскрыты такие понятия, как тотемизм, анимизм, вера, культ. Показаны формы мифологического и религиозного мировоззрения, их особенности, динамика и влияние на развитие общества. Дан сравнительный анализ мифологического и религиозного мировоззрений.

Ключевые слова: мировоззрение, картина мира, побудительно-мотивационный компонент, мифология, мифологическое мировоззрение, антропоморфизм, генетизм, тотемизм, анимизм, религиозное мировоззрение, вера, культ, религия.

ДУНЁҚАРАШ ТУШУНЧАСИНИНГ МОҲИАТИ, УНИНГ ФАЛСАФАГАЧА БЎЛГАН ШАКЛЛАРИ

Межевникова О. – Тошкент давлат техника университети, катта ўқитувчи

Ведяйкин В. - Тошкент давлат техника университети, талаба

Аннотация. Мақолада «дунёқараш» тушунчасининг моҳияти, унинг даражалари, шакллари, асосий таркибий қисмлари ёритиб берилган. Дунёқарашнинг назарий, ҳаётий-амалий, шахсий ва оммавий шакллари кўриб чиқилган. Мифологик ва диний дунёқарашнинг фалсафагача бўлган шакллари кўрсатиб ўтилган. Тотемизм, анимизм, ишонч ва ибодат каби тушунчалар маъзмуни очиб берилган. Мифологик ва диний дунёқарашнинг шакллари, уларнинг хусусиятлари, жамият ривожига таъсири ва даражаси кўрсатилган. Мифологик ва диний дунёқарашнинг қиёсий таҳлили берилган.

Калит сўзлар: дунёқараш, дунё тасвири, ундовчи-мотивациявий компонент, мифология (афсоналар), мифологик дунёқараш, антропоморфизм, генетизм, тотемизм, анимизм, диний дунёқараш, ишонч, ибодат, дин.

ESSENCE OF WORLD OUTLOOK AND ITS TO PHILOSOPHICAL FORMS

Mejevnikova. O – Tashkent State Technical University, senior teacher

Vedyaykin B. - Tashkent State Technical University, student

Annotation. Essence of the "world outlook" notion, its levels, forms and main components are revealed in the article. Such forms of the world outlook as theoretical, life-practical, individual and mass were considered. Pre-philosophic forms of the world outlook – mythological and religious – were presented. Such notions, as totemism, animism, faith, cult were revealed. Forms of mythological and religious world outlook, their particularities, dynamics and influence upon society development were demonstrated. Comparative analysis of mythological and religious world outlooks was given

Key words: world outlook, picture of the world, stimulating-motivative component, mythology, mythological world outlook, anthropomorphism, genetism, totemism, animism, religious world outlook, faith, cult, religion.

Современный мир – сложная целостная динамическая система, правильное и всестороннее понимание которой невозможно без определенных философских представлений. Они помогают глубже осмыслить действительность во взаимодействии всех её сфер, сторон и связей, раскрыть единство всех её законов и противоречий, определить место человека в современном мире, смысл его жизни и другие сложные проблемы современности.

Формирующиеся сегодня новые направления деятельности людей могут стать жизнеспособными только в том случае, если унаследуют всё лучшее из истории и примут на вооружение опыт общественного развития.

Мифология, религия и философия тесно взаимосвязаны между собой. С одной стороны, все три категории являются основными историческими типами мировоззрения. С другой стороны, мифология и религия являются ранними формами мировоззрения, которые предшествуют философии.

Однако следует учесть, что мифология представляет собой попытку объяснить мир в форме образов. Религия обращается к высшей силе. Философия же реализует свою мировоззренческую функцию на основе теоретического отношения к действительности, предлагая систему категорий и законов, которые позволяют познать мир в наиболее общих и принципиальных чертах. Философия в объяснении мира и человека опирается на способность к научному исследованию реальности, в результате чего становится основой научного мировоззрения.

Несмотря на то, что в процессе истории меняются государства, этнический состав, технологии, уровень знаний – мировоззренческие вопросы продолжают оставаться нерешенными, что и в настоящий момент делает их актуальными.

Мировоззрение – это фундамент человеческого сознания, целостная система наиболее общих взглядов на мир, природу, общество и место человека в этом мире. [1] Полученные знания, сложившиеся убеждения, мысли, чувства, настроения, соединяясь в мировоззрении, представляют определенную систему понимания человеком мира и самого себя.

Мировоззрение является многогранным образованием, обобщающим человеческий опыт. Это, во-первых, обобщенные знания, полученные в результате профессиональной, практической деятельности, во-вторых – духовные ценности, способствующие формированию нравственных, эстетических идеалов.

С точки зрения философии, человек рождается дважды. В первый раз он приходит в мир как живое существо, а затем, приспособляясь к нему и одновременно «приспосабливая» его к себе, он создает себе «схему» действительности, формирует принципы мироздания и жизни, осмысливает окружающее, проясняет и конструирует смысл жизни. Утверждая себя с помощью познавательных способностей, человек вырабатывает интеллектуальное и ценностно-эмоциональное отношение к миру, которое в виде системы взглядов, идеалов, принципов познания и деятельности составляет мировоззрение.

Термин «мировоззрение» появился лишь в конце XVIII века как перевод немецкого слова «*weltanschauung*», что значит «взгляд на Вселенную», а широкое его распространение началось лишь во второй половине XIX века. Однако отдельные представления о самом мировоззрении, отражающем его различные стороны и свойства, стали складываться гораздо раньше. Как правило, это были представления о некоем высшем знании, наиболее ценном и трудно постижимом. Обладание данным знанием делает человека мудрым, так как не только вооружает его пониманием всего происходящего в мире и самого себя, но и учит правильно жить, согласовывать свои действия с действиями всеобщих сил или с непреходящими законами, господствующими в мире и над самими людьми. Зачатки таких представлений, например, можно встретить в поэмах Гомера.

На протяжении нескольких десятков веков мыслители ставили вопрос об источнике мировоззренческих знаний, критерии их истинности. Однако проблема мировоззрения наиболее определенно была сформулирована в Германии в конце XVIII века. Немецкий естествоиспытатель и философ И.Кант, введший понятие «мировоззрение», пришел к выводу, что если существует наука, действительно нужная человеку, то это та, которая даёт ему возможность знать, как нужным образом занять своё место в мире и правильно понять, каким надо быть, чтобы быть человеком.

В современной литературе мировоззрение рассматривается как система взглядов на объективный мир и место человека в нём, на отношение человека к окружающей действительности и самому себе, а также определённые этими взглядами основные жизненные позиции людей, их убеждения, идеалы, принципы познания и деятельности, ценностные ориентации.

В мировоззрении накапливаются самые разнообразные знания о мире и человеке. Но не всякое знание, даже самое проверенное наукой, является составной мировоззрения. Его специфика состоит в том, что в нём создается не какая-то обобщенная людьми модель действительности и бытия человека в ней, а главным образом происходит переосмысление различных типов отношения «человек – мир».

Мировоззрение принято делить на жизненно-практическое (повседневное) и теоретическое. Традиционно они называются уровнями мировоззрения. Жизненно-практическое мировоззрение неоднородно. На его формирование существенное влияние оказывают национальные, религиозные традиции, уровни образования, интеллектуальной и духовной культуры, характер профессиональной деятельности и многое другое.

Жизненно-практическое мировоззрение включает в себя навыки, обычаи и традиции, передаваемые из поколения в поколение, и накопленный опыт каждого конкретного человека. Оно помогает ориентироваться в сложных жизненных обстоятельствах. Вместе с тем, следует отметить, что этот уровень мировоззрения не отличается глубокой продуманностью, систематичностью, обоснованностью. В нём нередки внутренние противоречия, устойчивые предрассудки. [2]

Теоретическое мировоззрение основывается на таких формах отражения, как понятия, концепции, теории, гипотезы.

Различие между социальными субъектами как носителями мировоззрения проявляется в двух его структурных образованиях – индивидуальном и массовом мировоззрении. Индивидуальное мировоззрение отражает специфически неповторимые черты человеческой личности, особенности её существования. В массовом мировоззрении отражается то, что свойственно жизнедеятельности группы людей. Массовое мировоззрение как бы отсекает всё, что отличает мировоззрение одного человека от мировоззрения другого, и оставляет только общие черты.

В зависимости от видов отражения выделяют основные компоненты мировоззрения. Наиболее важным из них является его познавательный компонент – картина мира. Универсальная картина мира – это та основа, на которой формируются другие компоненты мировоззрения.

Следующим, нормативно-регулятивным компонентом мировоззрения является совокупность общественных принципов деятельности, определяющих сознательное практическое и теоретическое отношение человека к миру и самому себе.

В структуре мировоззрения также выделяют и побудительно-мотивационный компонент, который является необходимым связующим звеном между духовным и практическим освоением действительности, так как до тех пор, пока определенные знания, оценки, цели, принципы деятельности не связаны с соответствующими побуждениями, они не способны оказывать активное влияние на объективную действительность.

В условиях нарастания социальных противоречий и кризисных явлений в жизни современного общества философское знание, определяющее характер мировоззренческих и ценностных ориентаций людей, играет особую роль. На данное обстоятельство указывал еще Аристотель, отмечавший, что философия изучает вечное, сохраняющееся, непреходящее. Сегодня можно с уверенностью сказать, что таким вечным является сохранение жизни людей в условиях кризисных явлений в экологической, экономической, социальной, политической и духовной сферах жизни современного общества.

Для понимания сути той или иной категории важно знать, как оно возникло, на смену чему пришло, чем отличались его ранние стадии от последующих, более зрелых. Для раскрытия специфики философии важно обратиться к первым шагам, истокам философского мышления, а также к мифологическому и религиозному миропониманию как предпосылке философии.

Мифологическое мировоззрение представляет собой исторически первый тип мировоззрения или способ оформления мировоззренческих представлений и возникает на этапе становления человеческого общества. Это мировоззрение свойственно первобытнообщинному строю и раннеклассовому обществу. За этот период, длившийся десятки тысячелетий, мифология прошла в своём развитии ряд ступеней, породила множество форм, выражающих различные этапы становления и развития доклассового общества.

Мифология (от греч. *mythos* - предание, сказание и *logos* - слово, понятие, учение) – это форма общественного сознания, способ понимания мира, характерный для ранних стадий общественного развития.[3] Во другом значении данного термина мифология – это наука, изучающая мифы, их происхождение и отражение в них действительности.[4]

Многие мифы посвящены происхождению и устройству космоса (космогонические и космологические мифы). Они заключают в себе попытки ответа на вопрос о начале, происхождении, устройстве окружающего мира, о возникновении наиболее важных для человека явлений природы, о мировой гармонии.

Формирование мира понималось в мифологии как его творение, постепенное развитие из первобытного бесформенного состояния, превращение из хаоса в космос, созидание через преодоление разрушительных демонических сил. Существовали также эсхатологические мифы, описывающие грядущую гибель мира, в ряде случаев – с последующим его возрождением.

Миф, наиболее ранняя форма духовной культуры человечества, выражал мироощущение, мировосприятие, миропонимание людей той эпохи, в которую создавался. Он выступал как универсальная, нерасчлененная (синкретическая) форма сознания, объединяя в себе зачатки знаний,

религиозных верований, политических взглядов, разных видов искусств, философии. Лишь впоследствии эти элементы получили самостоятельную жизнь и развитие.

Характерной чертой мифологического мировоззрения является антропоморфизм, что проявляется в одухотворении явлений природы, перенесении на них духовных и даже телесных свойств человека, а также в том, что способ их деятельности отождествляется с человеческой деятельностью.

Важнейшей особенностью мифологического мировоззрения является отсутствие грани между чувственным образом действительности и самой реальностью, между божеством, как духовным началом, и тем явлением природы, с которым оно ассоциировалось.

Следующей важнейшей особенностью мифологии является генетизм, суть которого состояла в выяснении природы мира, происхождения рода, различных природных и социальных явлений. Любая человеческая общность объяснялась не иначе как через происхождение от общего предка, а понимание природы вещей сводилось к представлениям об их генетическом начале. Вся природа представлена в мифологии как огромная родовая община, населённая человеческими существами, находящимися в тех или иных родственных отношениях.

Существуя на протяжении десятков тысячелетий, мифологическое мировоззрение не могло оставаться неизменным, а неизбежно должно было эволюционировать вслед за изменениями жизни людей и общества. Его основными историческими формами являются тотемизм, культ предков и анимизм.

Тотемизм был мировоззрением рода. В нём нашла отражение, прежде всего, индивидуально-родовая зависимость человека от основных объектов охоты и собирательства, которые наделяются специфическими чертами. Сначала возникают представления о тотеме – животном. Осознание внутриродовых отношений как связей между людьми, обусловленных их общим происхождением, рождает представление о тотеме-предке, который сначала представлялся в образе животного, а затем в образе мифических существ – наполовину людей, наполовину животных. Это свидетельствовало о том, что человек ещё не полностью выделился из природы и не осознал своего качественного отличия от неё.

Затем на смену мировоззрению рода – тотемизму – приходит мировоззрение племени, в котором находит отражение господство над человеком природных сил и стихии. Центральными образами в мифологии этого периода становятся представления об антропоморфных богах, олицетворяющих различные силы и стихии природы.

Становление личности и ее постепенное выделение из родовой организации приводят в мифологии к индивидуализации богов. В этот период наряду с силами природы олицетворяются социальные силы, которые начинают властвовать над человеком ещё в большей степени, чем природные стихии. Представление об универсальной родственной связи сменяется представлением о господствующей в мире духовно-волевой связи. Эпоха разложения родового строя порождает представление о существовании души и тела, в результате чего возникает переходная от мифологии к религии форма – анимизм.

Таким образом, мифология – это целостное миропонимание, в котором различные представления увязаны в единую образную картину мира, сочетающую в себе реальность и фантазии, естественное и сверхъестественное, знание и веру, мысль и эмоции.

Мифология собрала в себе различные функции мировоззрения. Однако они были ещё недостаточно развиты. В них в основном преобладали нормативно-регулятивная и оценочная функции. Всё происходящее в мифах приобретало значение своеобразного образа для воспроизведения. Наряду с повествованием о событиях, важных для людей, их настоящем и будущем, утверждалась принятая в обществе система правил и ценностей. Это было своеобразное моделирование человеческого поведения в определенных условиях. Мифы служили своего рода способом сохранения жизненного опыта народа. При этом запоминались не только представления о действительности, но и приёмы мышления, которые помогали ориентироваться в окружающем мире.

Итальянский философ Д.Вико называл мифы «первым изданием умственного словаря человечества». [5] В условиях своей бесписьменной эпохи мифы были своеобразной «живой памятью», сохранявшей всю совокупность знаний, умений, опыта, накопленных поколениями.

Утратив своё господствующее положение, мифология продолжала играть особую роль в более поздние периоды в жизни общества, сохранившись в наибольшей степени в сфере художественного освоения действительности. Большое влияние оказали мифологические представления на развитие различных областей культуры – литературу, изобразительное и хореографическое искусство.

Как это не парадоксально звучит, но на современном этапе развития общества в технической цивилизации существует своя мифология. [6] Основой технической мифологии является ритуальная рациональность: расчетливость и планирование, устранение неоднозначностей, попытка сведения всего к исчислимой форме. При соприкосновении с новой областью непознанного, наука порождает свои «гносеологические» мифы, например, открытие марсианских «каналов», вопрос о распространенности жизни во Вселенной, [7] которые использует научная фантастика. [8] В современных мегаполисах развивается городская мифология. [9]

На ранней стадии человеческой истории мифология не была единственной мировоззренческой формой. В этот же период существовала и религия. Близким к мифологическому, хотя и отличным от него, стало религиозное мировоззрение, развившееся из недр ещё не расчлененного, не дифференцированного общественного сознания.

Религиозное мировоззрение отличается от мифологического по способу духовного освоения действительности. Мифологические образы и представления были многофункциональны: в них в ещё не развитой форме переплеталось познавательное, художественное и оценочное освоение действительности, что создавало предпосылку для возникновения на их основе не только религии, но и различных видов литературы и искусства. Религиозные образы и представления выполняют лишь одну функцию – оценочно-регулятивную.

Ещё одной особенностью религиозных образов и представлений является то, что в них скрыта иррациональность, которая подлежит восприятию только верой, а не разумом. Центральное место в любом религиозном мировоззрении занимает всегда образ или идея Бога, который рассматривается в качестве первоначала и первоосновы всего существующего. Причём это уже не генетическое первоначало, как в мифологии, а созидательное, творящее, производящее. Для религии характерно признание приоритета духовного над телесным, чего нет в мифологии.

Религиозные образы многозначны: они допускают различные толкования, в том числе абсолютно противоположные. Поэтому на основе одной системы религиозных догм складывается всегда множество различных направлений, например в христианстве: католицизм, православие, протестантизм.

Вера – способ существования религиозного сознания, особое настроение, переживание. Внешней, социально значимой формой проявления веры служит культ – система утвердившихся ритуалов и догматов.

Религиозные представления невозможно вывести из чувств, переживаний отдельного человека. Они являются продуктом исторического развития общества. Существовало и существует множество вариантов религиозных верований. Такие формы религий, как Христианство, Буддизм, Ислам, считаются мировыми и имеют большое число приверженцев в разных странах.

Религия – сложное духовное образование и общественно-историческое явление, которое не укладывается в однозначные, прямолинейные характеристики. Одной из исторических миссий религии, приобретающих в современном мире особую актуальность, выступало и выступает формирование сознания единства человеческого рода, значимости общечеловеческих нравственных норм, ценностей. С помощью торжественной, праздничной обрядности религия культивирует человеческие чувства любви, доброты, терпимости, сострадания, милосердия, совести, долга, справедливости, стремясь придать им особую ценность, связать с переживанием возвышенного, священного.

Основная функция религии состоит в том, чтобы помочь человеку преодолевать исторически изменчивые, преходящие, относительные аспекты его бытия и возвысить человека до чего-то абсолютного, вечного. Но в религиозном мировоззрении могут выражаться и совсем другие настроения и идеи: фанатизм, вражда к людям другой веры, чему немало примеров в прошлом и настоящем.

Возникновение религиозного мировоззрения было шагом вперёд на пути развития человеческого самосознания. В религии постигалось единство между разными родами и племенами, на основе которых создавались новые общности – народности и нации. Историческое значение религии состояло в том, что она и в рабовладельческом, и в феодальном обществах содействовала становлению и укреплению новых общественных отношений и формированию сильных централизованных государств.

Нельзя однозначно оценить и культурное значение религии. С одной стороны, она, несомненно, способствовала распространению образования и культуры. В храмах накапливались и сохранялись разнообразные знания. Именно с религией связаны выдающиеся достижения в архитектуре, живописи, музыке и хоровом искусстве. При храмах создавались первые учебные заведения. В то же время мы знаем об инквизиции, которая уничтожила сотни тысяч людей.

В наше время религия продолжает оставаться одним из наиболее распространенных мировоззрений, которое занимает значительное место в жизни любого общества. В самой общей форме можно сказать, что религия – это сфера духовной жизни, особый способ практически-духовного освоения мира. По отношению к обществу в целом религия предстаёт как общественная подсистема, сложное образование, в котором осуществляется деятельность, формируется сложная структура картины мира с точки зрения верховенства божественной сущности.

В заключении хочется отметить, что у человека всегда существовала потребность выработать общее представление о мире в целом и о месте человека в этом мире. Такое представление принято называть универсальной картиной мира – суммой знаний, накопленных наукой и историческим опытом людей. Человек всегда задумывается о том, каково его место в мире, зачем он живёт, в чём смысл его жизни, почему существует жизнь и смерть, как следует относиться к другим людям, к природе и т.д.

Каждая эпоха, каждая общественная группа и, следовательно, каждый человек имеют более или менее ясное представление о решении вопросов, которые волнуют человечество. Система этих решений и ответов формирует мировоззрение эпохи в целом и отдельной личности. Отвечая на вопрос о месте человека в мире, об отношении человека к миру, люди на основе имеющегося в их распоряжении мировоззрения вырабатывают и картину мира, которая даёт обобщённое знание о строении, общем устройстве, закономерностях возникновения и развития всего, что, так или иначе, окружает человека.

И мифология, и религия возникли из практического отношения человека к миру и были направлены на преодоление чуждости, враждебности внешнего мира. Хотя в них и наметились основные мировоззренческие проблемы, однако они не смогли обеспечить осознание человеком всей сложности его социального бытия. И многие вопросы о смысле жизни до сегодняшнего дня остаются открытыми.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Доброхотов А. Л. "Введение в философию". М., 2007. - с. 28.
2. Радугин А.А. Философия. Курс лекций. Второе издание. - М., 2004. - с. 14.
3. Введение в философию. - М., 1986. - с.30.
4. Философский словарь. Под ред. И.Т.Фролова.- М., 1986. - с.286.
5. Рычков А.К., Яшин Б.Л. Философия. Гуманитарное издательство центра "ВЛАДОС", 2002. - с.12.
6. В.Д. Кузьмичев. Мифология технической цивилизации/ Неделя науки СПбГПУ: материалы международной научно-практической конференции. Ч. XI. – СПб., 2011.
7. Т.Чернышева. Научная фантастика и современное мифотворчество. Ленинград, 1983.
8. Ханютин Ю. М. Реальность фантастического мира. Мифология технической эры. М., 1977.
9. В. Гончаров. Н. Мазова. Мифология мегаполисов/ Журнал «Если», 2004 № 09.
10. Информационные ресурсы сети Internet.

УДК: 894.375

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ КАК ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Маджидова Р.У. – Узбекский государственный университет мировых языков, доцент

Аннотация. В статье анализируются национальные особенности пословиц узбекского и русского языков, связанные с обычаями и традициями нации, а также освещается связь антропоцентрических пословиц с культурой народа, так как традиции, праздники и своеобразие каждой нации отражается во фразеологизмах и фольклоре. Изучая пословицы и поговорки, побасенки и прибаутки народа у нас складывается определенное представление о народе. Они могут быть и общими, и специфическими. Также рассматривается сравнение узбекски и русски пословиц, которые обозначают одну и ту же ситуацию, но различаются своими образами, реалиями.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, традиция, образ, реалия, праздники, культура народа.

АНТРОПОЦЕНТРИК МАҚОЛЛАРДА ДУНЁ МАНЗАРАСИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Маджидова Р.У – Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, доцент

Аннотация. Мақолада ўзбек ва рус тилларидаги мақолларда миллат урф-одати ва анъаналари билан боғлиқ миллий хусусиятларни таҳлил қилиш билан бирга антропоцентрик мақолларнинг халқ маданияти билан алоқаси масаласи ёритилади. Биламизки, ҳар бир халқнинг анъаналари, байрамлари уларнинг ўзига хослиги фольклор ижод намуналарида акс эттирилган. Одамларнинг ҳикматли сўзлари ушбу ижод намуналарида ифода этилган. Жумладан, бундай ижод намуналари рус миллатларига ҳам мансуб бўлиб мақоламизда қиёсий ўрганилган.

Калит сўзлар: мақоллар, сўзлар, анъаналар, тасаввур, ҳақиқат, байрамлар, халқ маданияти.

ANTHROPOCENTRIC PROGRESSORS AS AN ELEMENT OF THE NATIONAL PICTURE OF THE WORLD

Madjidova R.U. – Uzbek State World Languages University, dotsent

Annotation. The article analyzes the national features of the Proverbs of the Uzbek and Russian languages associated with the customs and traditions of the nation, as well as the connection of anthropocentric Proverbs with the culture of the people. Since the traditions, holidays and originality of each nation is reflected in idioms and folklore. Studying the proverbs and sayings, the tales and jokes of the people, we have a certain idea about the people. They can be both general and specific. We also consider a comparison of Uzbek and Russian proverbs, which denote the same situation, but differ in their images and realities.

Key words: proverbs, sayings, tradition, imagenation, reality, holidays, culture of the people.

История, традиции, праздники и своеобразие каждой нации отражается во фразеологизмах и фольклоре. Изучая пословицы и поговорки, побасенки и прибаутки народа у нас складывается определенное представление о народе. Они могут быть и общими, и специфическими.

Также пословицы наряду с универсальными свойствами обладают и национальными свойствами. При этом различия между пословицами разных народов обуславливаются своеобразием образного строя этих пословиц, особенностями реалий, обычаяв, обрядов, традиций и т.д. этих народов: “Именно в плане реалий, т.е. в образном строе пословиц и поговорок, и заключается разница между изречениями разных народов, вся их этническая, географическая, историческая и языковая (в смысле языковой модели мира) специфика” (Пермяков, 1979, с.29).

С этой точки зрения можно сравнить узбекские и русские пословицы, которые обозначают одну и ту же ситуацию, но различаются своими образами, реалиями. (В работе иллюстративный материал был взят из сборников пословиц: Аникин, 1988; Жуков, 2002; Узбекские народные пословицы, 1983; Ўзбек халқ мақоллари, 2003; Шомақсудов, Шараҳмедов, 1990; Шомақсудов, Шараҳмедов, 2001). Например: Ўзб.: Тоғ бўрисиз бўлмас, тўқай арслонсиз бўлмас (Гора без волков не бывает, заросли камыща без львов не бывают); Чўл бўрисиз бўлмас, юрт ўғрисиз бўлмас (Степь без волка не бывает, населенное место без вора не бывает).

Рус.: Болото без червей не бывает. В чернолесье не без зверя, в людях не без лиха. Лес не без шакалов.

Ўзб.: Туя қанча –яриғи шунча (По верблюду и рана).] Катта карвонга катта йўл (Большому каравану большая дорога). Туя катта, қўнғироғиҳам катта (Верблюд большой, колокольчик его тоже большой).

Рус.: Большому кораблю большое плавание. У широкой лапы и плечо широко.

Благодаря лежащим в образной основе пословиц узбекского и русского языков реалиям, передается национальная самобытность, своеобразие народа; “языковая картина мира”, отображаемая в пословицах, приобретает национальную специфику (см. подробнее: Роль человеческого фактора в языке, 1988).

Ўзб.: Эшоннинг қорни бешдир, бири ҳамиша бўшдир (У ишана пять брюх и одно из них всегда пусто). Мулланинг нафси – тандирнинг тафти (Алчный мулла все равно, что раскаленный тандыр).

Рус.: Поповское брюхо из семи овчин сшито. Поп хочет большого прихода, а сам ждет когда кто умрет.

Ўзб.: Касал ботмонлаб келади, мисқоллаб кетади (Болезнь приходит батманами, а уходит золотниками).

Рус.: Болезнь приходит пудами, а уходит золотниками.

Б.И. Саримсаков в сборнике «Узбекские народные пословицы» в отношении узбекских пословиц пишет, что “их национальное своеобразие и общечеловеческий характер проявляется в тематическом диапазоне, в манере отображения действительности, в художественной форме и, наконец, в языке.

Присмотревшись внимательно, нетрудно заметить, что узбекские пословицы делятся по отмеченным выше признакам на две большие группы:

1. Пословицы, встречающиеся как в узбекском фольклоре, так и в фольклоре других народов. Такие пословицы, отражающие общечеловеческие категории и качества, могут быть заимствованы у других народов; а также создаваться самостоятельно у каждого народа на основе общих закономерностей развития.

2. Пословицы, отражающие жизнь, мировоззрение, этические и эстетические нормы, обычаи и традиции именно узбекского народа” (Узбекские народные пословицы, 1983, с.12-13).

Проявление национального своеобразия в пословицах Узбекского языка, как и в пословицах русского языка, отмечается в следующих случаях:

а) в непосредственном отражении общественно-политической, культурно-экономической жизни, быта и исторической действительности узбекского народа;

б) в отражении характерных для узбекского народа территориальной топонимики, растительного и животного мира;

в) в наличии характерных для узбекского народа этнографических особенностей;

г) в языке (Узбекские народные пословицы, 1983, с.13).

Наиболее ярко национальное своеобразие пословиц узбекского и русского языков проявляется при их сравнительном анализе. Как пишет Я.И. Калонтаров, “Сравнительное рассмотрение пословиц и поговорок народов, тесно связанных многовековым соседством, общими линиями этнической и политической истории, общностью исторически сложившихся типов хозяйства, быта и культуры, освещает многие стороны взаимодействия и взаимовлияния национальных культур” (Калонтаров, 1989, с.4). При этом национальное своеобразие пословиц отражается не только в их структуре, но и в составе образов, например:

Ўзб.: Тайёр ошга баковул, етим кизга ясовул (Повар на готовый плов, есаул над сироткой) (говорится отех, кто сам не трудился, а распоряжается). Чигирткалар экин ер, экмай-тикмай текин ер (Саранча не сеет, не жнет, а даром ест).

Рус.: Жнет, не сеяв, ест, не веяв. К готовому костру щепочки пригребают. Легко за готовым хлебом на полатах спать.

Узб.: Шариатда шарм йўк (Шариат стыда не знает). Шариатнинг йўли кўп (У шариата много дорог).

Рус.: В бога верить – на ощупь мерить. В монастыре, что в омуте: сверху гладко, внутри гадко. Грешнее попов не бывает. За обильное приношение и грехам прощение. Монахи бога в монастыре

предадут. На устах имя божье, а в душе – мысли о грабеже. Поп по карману молебен служит. Поп и поросенка окрестит, лишь бы водка да закуска была. Правой рукой крестит, а левой в чужой карман лезет.

Пословицы узбекского языка могут иметь сходства и различия с пословицами русского языка по их лексическому составу, структуре (построению), составу образов и т.п. Так, встречаются полные соответствия. Например:

Отнинг тўрт оёғи булса-да, қоқинади. - Лошадь на четырех ногах и та спотыкается. Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама. – На зеркало нечего пенять, коли рожа крива. Эгилган бошни қилич кесмас. - Повинную голову меч не сечет. Ҳеч бўлмаганидан кеч бўлган яхши. - Лучше поздно, чем никогда. Оз бўлса хам, соз бўлсин. - Лучше меньше, да лучше.

Некоторые пословицы узбекского и русского языков имеют совпадения по форме. Например:

Ўзб.: Яхши гўшдан яхши шўрва (Из хорошегомяса хороший суп).

Рус.: От хорошего дерева и плод хороший.

Ўзб.: Ақл ёшда эмас, бошда (Ум не в летах, а в голове).

Рус.: Мудрость в голове, а не в бороде. Ум не в бороде, а в голове.

Ўзб.: Аҳмоқнинг ақли тушдан кейин киради (У глупца ум после полудня).

Рус.: Дурак торгует, когда базар кончится.

Однако в большинстве случаев пословицы узбекского и русского языков имеют только смысловое сходство. Сравните:

Ўзб.: Қўрқоқ от ўз соясидан ҳуркар (Пугливая лошадь от своей тени шарахается).

Рус.: На трусливого и уж змея.

Ўзб.: Ахмоқ дўст ёвдан ёмон (глупый друг хуже врага).

Рус.: Не бойся врага умного, бойся друга глупого.

Ўзб.: Вақт кетига қайтмас, сув кетига оқмас (Время не вернется назад, река не потечет вспять).

Рус.: Времени не повернешь.

Таким образом, можно сказать, что примеры, которые мы приводили выше, свидетельствуют о национальном характере пословиц. А особенно это замечается в антропоцентрических пословицах, потому что антропоцентрические пословицы в центре своего происхождения показывают суть человеческого поведения, мышления, характера, кругозора и нрава.

Все фразеологические единицы имеют и универсальную, и национальную специфику. А особенно это отражается в пословицах каждого народа.

Пословицы узбекского и русского языков обладают свойством универсальности, с одной стороны, и национальным своеобразием – с другой. Национальное своеобразие пословиц мотивируется их лексическим составом, структурой и образным строем. Отражаемые в пословицах реалии способствуют передаче особенностей национального мировоззрения и быта узбекского и русского народов.

Литература:

1. Аникин В.П. Русские пословицы и поговорки.-М., 1988.
2. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок.-М., 2002.
3. Калонтаров Я.И. Мудрость трех народов.-Душанбе, 1989.
4. Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока.-М., 1979.
5. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира.-М., 1988.
6. Узбекские народные пословицы / Сост. Б.И.Саримсаков, А.К.Мусакулов.- Ташкент,1983.
7. Ўзбек халқ мақоллари. – Тошкент, 2003.
8. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар махзани. Тошкент, 2001.
9. Шомақсудов Ш, Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. Тошкент, 1990.

ҲАРБИЙ ПЕДАГОГЛАРНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИ БЎЙИЧА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Маматқулов Х.А. - Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, мустақил изланувчи

Аннотация. Мақолада ҳарбий педагогларнинг ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда хорижий тил бўйича касбий компетентлигини ошириш муаммолари ва ахборот-таълим муҳитини яратиш шарт-шароитлари ёритилган.

Калит сўзлар: инновация, интернет-ресурс, интеграция, компетенция, компетентлик, касбий компетентлик, коммуникация, масофавий таълим.

ОСОБЕННОСТИ НЕЗАВИСИМОГО ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОЕННЫХ ПЕДАГОГОВ ПО АНГЛИСКОМУ ЯЗЫКУ

Маматқулов Х.А. - Узбекский государственный университет мировых языков, исследователь

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы повышение уровня профессиональной компетентности военных педагогов по иностранному языку с применением информационно-коммуникационных технологий и условия создания информационно- образовательной среды.

Ключевые слова: инновация, интернет-ресурс, интеграция, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, коммуникация, дистанционное обучение.

FEATURES OF SELF-STUDY LEARNING IN THE DEVELOPMENT OF THE COMPETENCE OF MILITARY TEACHERS IN ENGLISH LANGUAGE

Маматқулов Х.А. - Uzbek State World Languages University, researcher

Annotation. The article discusses the content of normative model of military teacher's competency, displaying scientifically based composition of professional knowledge and skills and here we can see pedagogical condition and developing level of professional competence of foreign languages teachers.

Key words: innovation, online resource, integration, competence, professional competence, creativity, linguistics, distance learning, pragmatics sociolinguistics.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, таълим ва фан соҳасидаги ислохотларнинг устувор йўналишлари ва вазифалари хусусида тўхталиб ўтар экан, мазкур йўналишларда мавжуд имкониятлар, салоҳиятдан унумли фойдаланиш, ёшлар билим даражасини юксалтириш ва юқори малакали кадрлар тайёрлаш стратегик мақсадларимизнинг асосини ташкил этишини таъкидлаб келмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 8 майдаги 124-сон «Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш ҳақида»ги қарорларида шунингдек, мазкур соҳага тегишли бўлган бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда таълим сифатини таъминлашга доир белгиланган вазифаларни амалга ошириш бугунги куннинг долзарб вазифалари ҳисобланади²⁰.

Жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашиш ва ижтимоий жараёнларнинг глобаллашуви шароитида ахборот-коммуникация технологияларини жадал суръатлар билан ривожланиши ўзаро мулоқот воситаси сифатида чет тилларни ўрганишга бўлган эҳтиёжни янада кучайтирди. Дунё тажрибасига кўра, ахборот-коммуникация технологиялари²¹ муҳитида ўқитишнинг илғор усуллари жорий этган ҳолда ҳарбий хизматчиларнинг хорижий тиллар бўйича билим, малака ва кўникмаларини ошириш

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони

хамда фан-технологияларнинг сўнги ютуқларини таълим жараёнига татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга²².

Мустақиллик йилларида ҳарбий хизматчиларда хорижий тиллар бўйича касбий компетентликни ривожлантириш учун зарур моддий-техник шарт-шароитлар яратилди. Натижада, ҳарбий хизматчиларнинг хорижий тиллар бўйича касбий компетентлигини ривожлантиришга хизмат қилувчи ахборот-методик таъминотни яратиш ҳамда ундан таълим жараёни самарадорлигини оширишда фойдаланишга эришилди. Ўзбекистонни ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш» ва уларнинг рақобатбардошлигини ошириш устувор вазифалардан бири сифатида кўрсатиб ўти²³.

Ушбу вазифаларни амалга оширишда ҳарбий хизматчиларни хорижий тиллар бўйича компетентлигини ривожлантиришнинг муҳим йўналишларидан бири ахборот-коммуникация технологиялари воситасида таълим жараёнини ташкил этиш ва унинг мазмунини интерфаол воситалар асосида тўздан янгилаш долзарб масала сифатида намоён бўлмоқда.

Ҳарбий хизматчилар учун “Хорижий тил” йўналиши бўйича машғулотларга ажратилган вақт давомида инглиз тилини ўрганиш бўйича умумий йўналишлар берилади. Шу сабабли, ушбу машғулотни ўзлаштириш учун ҳарбий хизматчи ўз устида мустақил равишда етарлича вақт мобайнида ишлаши талаб этилади ва бу ҳарбий хизматчилардан хорижий тилни ўрганиш мақсадида кўплаб адабиётлар, электрон маълумотлар ва бошқа манбалардан фойдаланишини тақазо этади. Ушбу жараённи мумкин қадар енгиллаштириш мақсадида off-line тизими асосида ҳарбий таълим муассасаси учун яратилган электрон ахборот-методик таъминот тизимидан фойдаланиш самарали натижалар беради деб ҳисоблаймиз²⁴.

Таълимда ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этилиши шароитида ахборот-методик таъминот платформасининг ишлаб чиқилиши замонавий ахборот ва таълим ресурсларини тўплаш ҳамда тарқатиш воситаси сифатида инглиз тилида мустақил таълим олиш имкониятларини яратади.

Замонавий инновацион технологияларни таълим жараёнига қўллаш, ҳарбий хизматчиларнинг ўзаро ҳамда педагог билан алоқасини таъминлаш, мустақил таълимни педагогик ресурслар билан таъминлаш, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари имкониятларидан самарали фойдаланиш ва уларни такомиллаштириш мақсадида хорижий тиллар кафедрасининг электрон ахборот методик тузилмаси таркибида ҳарбий хизматчиларни хорижий тиллар бўйича касбий компетентлигини ривожлантиришга хизмат қилувчи ахборот-методик таъминот платформаси яратилди [9]. Ушбу ахборот-методик таъминот платформасининг таркиби қуйидаги ахборот-таълим ресурсларидан ташкил топган (1-расм).

Мазкур ахборот-методик таъминот ресурсларини назарий ва амалий жиҳатдан асослаш бўйича олиб борилган тадқиқотлар натижасида яратилган тизим ҳарбий хизматчиларни билиминини ва уларнинг малакасини ошириш жараёнида таълим сифатини, хусусан мустақил таълим сифатини оширишдаги ўрни ҳамда уни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларини белгилаб беради. Шунингдек, ҳарбий хизматчиларни инглиз тили бўйича компетентлигини ошириш жараёнини самарали ривожланишини таъминлаш учун ахборот-методик таъминот платформаси таълим ресурсларини шакллантиришга нисбатан талаблар, унинг вазифалари ҳамда йўналишлари аниқлаб олинди.

²² Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари. Монография. – Тошкент: Фан, 2007. – 160 б.

²³ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 февралдаги “Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 25-сонли қарори.

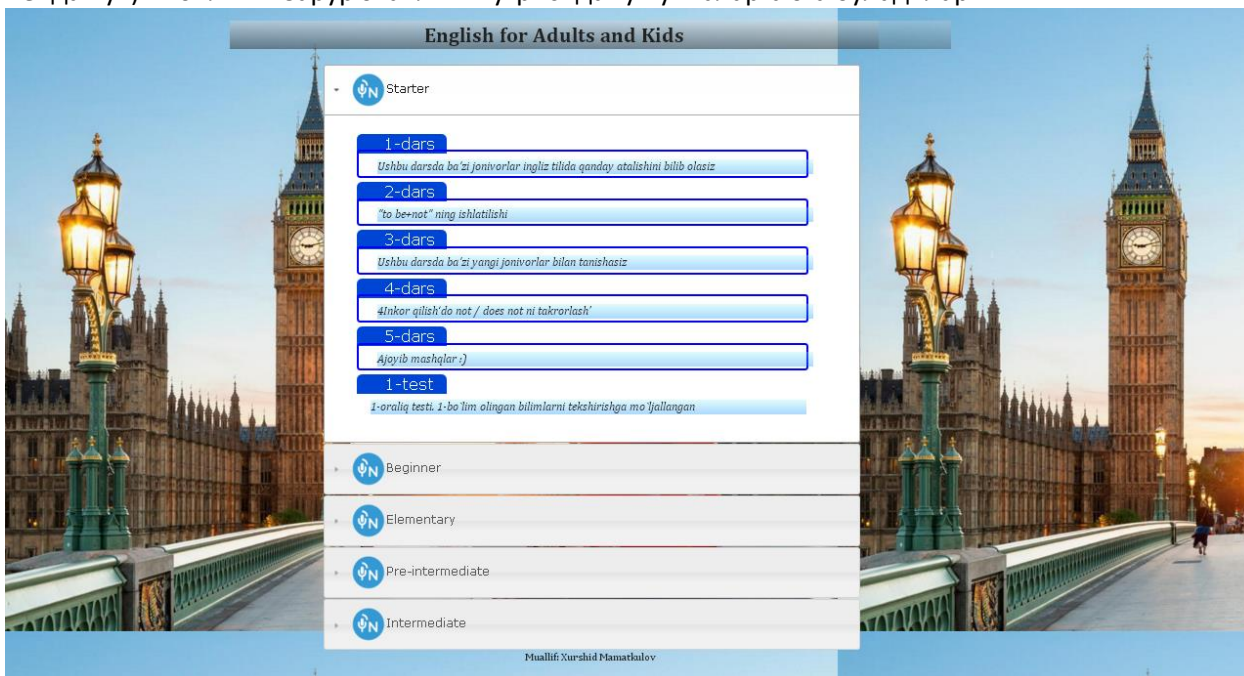
²⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 200-сонли қарори.

1-расм. Ахборот-методик таъминот тизими таркибий тuzилмаси²⁵

Ахборот-методик таъминот платформасида мазкур тизимдан фойдаланиш ҳақида маълумотлар саҳифасида тизимдан фойдаланиш бўйича тушунтиришлар йўриқнома тарзида берилган (2-расм).

Бунда, ҳарбий хизматчи ушбу тушунтиришлар билан танишиб чиққандан сўнг, ахборот-методик таъминот платформаси ресурсларидан қандай фойдаланиш керак эканлигини ва улар қандай босқичларда амалга оширишилиши ҳақидаги маълумотларни билиб олади. Шунингдек, ҳарбий хизматчи чет тилини ўрганиш ва ўқитиш бўйича олиб борилаётган ислоҳотлар, умумевропа стандартларини ҳамда тил ўқитишдаги турли ёндашувлар (коммуникатив ёндашув, ҳаракатли ўйинлар орқали ёндашув)ни билиши зарур эканлиги тўғрисида тушунчаларга эга бўладилар.

2-расм. Ахборот-методик таъминотнинг тизимдан фойдаланиш ҳақида маълумотлар саҳифаси²⁶

Шунингдек, ахборот методик таъминотда ҳарбий хизматчиларнинг инглиз тили фани асосларини чуқур ўрганишларини ташкил этиш мақсадида зарур бўлган ўқув-меъёрий ҳужжатлар, электрон шаклдаги инглиз тили ва тил ўқитиш методикасидан дарсликлар, ўқув қўлланмалар, ўқув услубий мажмуалар ва бошқа турдаги материаллар, Давлат таълим стандарти ва унга мос равишда яратилган намунавий дастур, маъруза, семинар ва амалий машғулотларнинг мазмуни ва фаннинг ўқув-

²⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

²⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

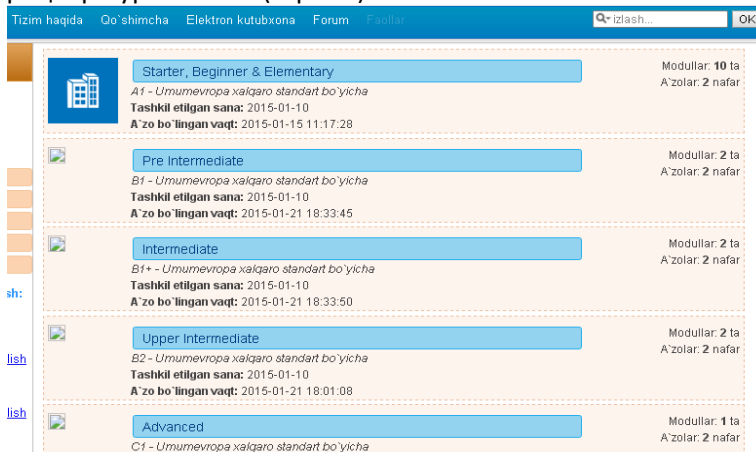
услуги таъминоти ҳамда бошқа ўқув материаллари Электрон кутубхона шаклида тизимлаштирилган (3-расм).

3-расм. Ахборот-методик таъминотнинг Электрон кутубхона саҳифаси²⁷

Кутубхонанинг ахборот-таълим ресурсларидан педагогика соҳаси фанлари бўйича электрон маълумотлар базасини яратишда хорижий тиллар бўйича ҳарбий хизматчиларнинг мустақил таълимнинг ўқув-методик таъминоти сифатида фойдаланиш имкониятлари мавжуд.

Ахборот методик таъминотнинг амалий ва ижодий ишлар саҳифасида ҳарбий хизматчилар учун мустақил таълим олишнинг илғор шакларини ўзида мужассамлаштирган амалий ва ижодий ишлар топшириқлари ўрин олган (4-расм).

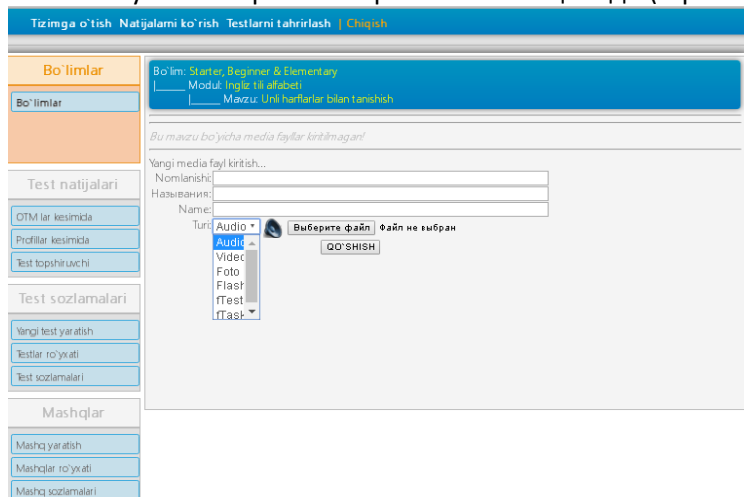
4-расм. Ахборот-методик таъминотнинг амалий ва ижодий ишлар саҳифаси²⁸

Инглиз тилини мустақил ўрганувчилар учун аудио-видео материаллардан иборат алоҳида маълумотлар саҳифаси мавжуд бўлиб, унда нарсаси, воқеа ва ходисларнинг оддий тафсилотларидан бошлаб, нисбатан мураккаброқ бўлган маълумотларни инглиз тилида талқин этувчи қизиқарли вазиятларни эшитиш, ўқиш ўрганиш машқлари жой эгаллаган [10,12]. Шунингдек, ушбу саҳифада мавжуд материаллар тингловчиларнинг мавзуга оид турли коммуникатив топшириқлар воситасида тил кўникмаларини ахборот қабул қилиш ва етказиш учун қўллаш, тил ўқитишдаги турли ёндашувлар (коммуникатив ёндашув, ҳаракатли ўйинлар орқали ёндашув) ҳақида билимларга эга бўлиш, хорижий тилда тинглаб тушуниш, ўқиш, гапириш ва ёзув, тил амалиёти аспекти (грамматика ва лексика-B1-B2 оралиғида), чет тилидаги соҳага оид ва оммабоп матнларни таҳлил қилиш ҳамда мутахассисликка оид матнларни ўқиш, уларни тушуна олиш, оғзаки баён эта олиш, яъни суҳбатдошига ўз фикрини чет

²⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

²⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

тилида баён эта олиш, диалогик ва монологик нутқ ёрдамида сўзлашиш ҳам ёзма мулоқотга киришиш каби билим ва кўникмаларини оширишга хизмат қилади (5-расм).

5-расм. Аxbорот-методик таъминотнинг аудио-видео материаллар саҳифаси²⁹

Аxbорот-методик таъминотнинг фойдаланиладиган адабиётлар саҳифасида инглиз тилини ҳарбий хизматчилар учун инглиз тилида ёзилган хорижий адабиётлар, инглиз тилини ўқитиш методикасига оид рисолалар, инглиз ва бошқа тилларда сўзлашгичлар, инглизча-русча, русча-инглизча, ўзбекча-инглизча, инглизча-ўзбекча луғатлар ва бошқа материаллар номлари, муаллифлари, нашр этилган санаси ҳақидаги маълумотлар ўз аксини топган.

Ҳарбий хизматчилар учун тақдим этилаётган адабиётлар уларнинг чет тилини амалий ўзлаштириш даражасини ошириш ва ундан ўз касб маҳорати, ва илмий фаолиятини муттасил ошириб боришда фойдаланиш ҳамда чет тилида тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзиш бўйича билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш, ривожлантириш орқали умумевропа стандартининг талаб этиладиган (B1-B2) даражасига етказиш жараёнларида самарали восита сифатида хизмат қилиши кўзда тутилган [2, 3].

Тизимдан фойдаланувчилар учун инглиз тили бўйича мустақил таълим олиш ва унда аxbорот-коммуникация технологиялари ҳамда замонавий таълим технологияларининг ўрни ва аҳамиятини эътиборга олган ҳолда ушбу жараёнлар мазмунини ўзида ифодаловчи қисқа тушунтиришлар аxbорот-методик таъминотнинг глоссарий саҳифасида берилган.

Мавжуд электрон ресурслар фойдаланувчилар учун тайёрлаш мазмунига қўйиладиган талабларга жавоб бериши, аxbоротлиги ва кўргазмалилиги таъминланганлиги билан ҳарбий хизматчилар мустақил таълимнинг самарадорлигини, касбий тайёргарлик даражасини оширишга, билимларни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Электрон ресурсларда тасаввурни кенгайтиришга, жараёнларни моделлаштиришга қаратилган анимацияли ҳаракатларнинг берилиши, курслардаги тушунчаларни ёритишда гипермувожаатларнинг қўлланиши асосий тушунчаларни мустаҳкам шакллантириш имкониятини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ПФ-4947-сонли Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 8 июлдаги “Аxbорот-коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-117-сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сонли қарори.

²⁹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 200-сонли қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 февралдаги “Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 25-сонли қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 8 майдаги “Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги 124-сонли қарори.

8. Бегимқулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари. Монография. – Тошкент: Фан, 2007. – 160 б.

9. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык, 1989, – 220 с.

10. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 416 с.

11. Хуторский А.В. Деятельность как содержание образования // Ж. Народное образование. – Москва, 2003. – № 8. – С. 107-114.

12. Щадриков В.Д. Деятельность и способности. – Москва: Педагогика, 1994. – 320 с.

ЁШЛАР МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ЭРИШИШДА БАДИИЙ АДАБИЁТНИНГ ЎРНИ

**Элов М.Р. – Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти, ўқитувчи
Холсаидов Ф.Б. – Тошкент давлат педагогика университети, тадқиқотчи**

Аннотация. Ушбу мақолада ўқувчи ёшлар ва талабаларни маънавий баркамол шахс этиб тарбиялашда ўзбек адабиётининг тарбиявий характерга эга бўлган бой ва сермазмун дурдона асарлари тўғрисида сўз юритилган. Адабий-бадиий жиҳатдан етук асарлардан бир нечтаси тавсия этилган.

Калит сўзлар: тарихийлик, проза, наср, романчилик, адабий-эстетик тамойил, тарихий муҳит, сյюжет, прототип, реал ҳаёт, образ.

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРЫ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩЕГОСЯ

**Элов М.Р. - Государственный институт искусств и культуры Узбекистана, преподаватель
Холсаидов Ф.Б. – Ташкентский государственный педагогический университет, исследователь**

Аннотация. В данной статье рассматриваются богатые и продуктивные произведения узбекской литературы, которые носят образовательный характер в плане воспитания молодежи и студентов как духовных личностей. Некоторые из литературных и художественных произведений рекомендуются.

Ключевые слова: история, проза, новизна, литературно-эстетический принцип, историческая среда, сюжет, прототип, реальная жизнь, изображение ткани, интерпретация, научный и художественный образ.

THE ROLE OF LITERATURE IN THE SPIRITUAL EDUCATION OF THE STUDENT

**Elov M.R. - State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan, teacher
Khol Saidov F.B. - Tashkent State Pedagogical University Nizami, researcher**

Annotation. This article discusses the rich and productive works of Uzbek literature, which are educational in terms of educating young people and students as spiritual personalities. Some of the literary and artistic works are recommended.

Key words: history, prose, novelty, literary and aesthetic principle, historical environment, plot, prototype, real life, tissue image, interpretation, scientific and artistic image.

Китоб – инсоннинг энг яқин ва беминнат маслаҳатчиси, ақл қайроғи ва билим манбаидир. Китоб фикрлаш қуроли, ҳазиналар калити, тафаккур манбаи бўлгани учун ҳам халқимиз уни мўътабар ҳисоблайдилар. Шунинг учун китобга муҳаббат, уни қадрлаш, ўқишга иштиёқ халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги Фармойиши³⁰ китоб, китобхонлик маданиятининг жамият маънавий ҳаётидаги ўрни ва ролини яна бир янги босқичга кўтарилишига замин яратди. Китоб инсонни ердан кўкка кўтарувчи, унинг маънавий қувватини оширувчи буюк куч, инсониятнинг тарихий хотираси, инсонларнинг ўз маънавий-маърифий, илмий тафаккурини мустаҳкамловчи маёқдир.

Шунинг учун ҳам бизнинг юртимизда илм олиш, китоб ёзиш, ижод қилиш ҳар доим ҳам миллатнинг мавжудлиги ва у нимага қодир эканлигини кўрсатувчи муқаддас тушунчалар ҳисобланади. Арасту ҳакимдан Абу Али Ибн Синога, Афлотундан-Абу Райҳон Берунийгача, Жалолиддин Румийдан Алишер Навоийгача, Соҳибқирон Амир Темурдан Муҳаммадшариф Гулханийгача юзлаб, минглаб мутафаккирларнинг шаклланиши, дунёга танилиши, замонлар ошсада аҳамияти йўқолмайдиган тадқиқоту кашфиётлари фақат ва фақат китоб орқали юз берди. Уларнинг бугунги авлод томонидан чуқур ўрганилиши, улар илмий-маърифий бисотига бот-бот мурожаат қилишнинг сабаби ҳам мутафаккирларимиз томонидан яратилган китоблар туфайлидир³¹.

Тарихда подшоҳ Ҳусайн Бойқаро Ҳазрат Алишер Навоийнинг ҳар бир янги асарини муштоқлик билан кутиб, ўзи учун байрамдай ўқиб мутолаа қилади. Подшоҳ бўлишига қарамай, ўқиш унинг юксак маънавий эҳтиёжига айланган. У шу эҳтиёжсиз яшолмайди. Ўқишдан у қуйидаги мақсадларни кўзлайди: биринчидан, бундан беҳад завқланади; иккинчидан, илҳомланади, Навоийнинг ҳар бир сўзи илҳомбахш; учинчидан, ақлий қобилиятлари ва ҳиссиётлари бойийди; тўртинчидан, Навоий билан сўз ва нафис ижод устида узоқ суҳбатлашиш имконияти туғилади: бу суҳбатларда у Навоийга янги асар ҳақидаги ўз фикрларини айтади, ҳатто Навоий саҳифаларини таҳрир қилади, тузатишлар киритади. Янги ёзилган варақларни китобат қилишга ундайди, шоҳона машваратлар ва кенгашларда Навоийнинг янги асарини тўлиб-тошиб мақтайди, Навоийдан мисоллар келтиради, Навоийга янги асарлар учун ғоялар беради³².

Ўқувчи ёшлар ва талабаларга адабиётимиздаги бой ва сермазмун, адабий-бадий жиҳатдан етук асарларни тақдим этиш уларни маънавий баркамол авлод этиб тарбиялашнинг муҳим омилларидан биридир. Адабиёт ҳамма замонларда ҳам инсонни етукликка, комилликка ундагани каби бугунги кун ёшлари ҳам ўзбек адабиётининг мумтоз ва замонавий жанрларидаги асарлари билан танишиш орқали ҳаёт, ижтимоий муҳит, одоб, тарбия борасида чуқур тушунчаларга эга бўлиши, ўз идеалларини топа олади, бадий сўз қудрати билан ўзларининг маънавий дунёқарашини оширади.

Рухшуносларнинг таъкидлашича, балоғат давридаги ўсмир ёшлар жамиятда ўз ўрнини топишга интиладилар, кўпроқ ўз “мен”ига эга бўлишни истайдилар. Инсоннинг жамиятда ўз ўрнини топиши, кишилар орасида маълум мавқега эга бўлиши ундаги инсоний фазилатларнинг қай тарзда ташкил топганлиги билан боғлиқ. Бу борада ёшларнинг ўз тенгқурлари ҳикоя қаҳрамонлари бўлган бадий асарларни тўғри танлай билиш ва тақдим этиш ўқитувчи-тарбиячидан адабиёт фани борасида ҳам юксак дид ҳамда билим ва маҳоратни талаб этади. Адабиёт табиийки, ўз тарихига эга, ўзбек

³⁰ <http://lex.uz/docs/3338600> 2017 йил 12 январь

³¹ А. Маврулов. “Шаҳс камолоти ва китобхонлик маданияти”. <https://kun.uz/25212978>

³² Иброҳим Ғафуров. “Китоб инсониятни кутқаради”. <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/kitob-ibrohim-gafurov.html>

адабиётининг мероси тарбия жараёнида кўплаб саволларга жавоб топиб бера олади. Тарих, ижтимоий ҳаёт ва бошқа кўплаб мавзуларда сўз юритади. Алишер Навоийнинг “Ҳайрату-л-аброр” (“Яхши кишиларнинг ҳайратланиши”) достонида ҳам кун тартибига қўйилган масалалар бевосита комил инсонга хос одоб, қаноат, карам ва саховат, футувват, ростлик, вафо каби хислатларни шакллантиришга қаратилган. “Хамса”нинг “Фарҳод ва Ширин”, “Сабъаи сайёр” “Садди Искандарий” достонларида ҳам инсонни комилликка элтувчи ҳикоятлар ўзига хос тарзда талқин этилган. Бу борада атоқли адиб Ойбек 1936 йили ёзилган “Навоий ҳақида” тадқиқотида шоир қаҳрамонлари хусусида сўз юритар экан, уларнинг фаол шахсиятига диққат қаратади: “Фарҳод актив шахсият. У тинч, шоҳона ҳаёт кечиришдан ўзини минг балога уриб муаммони ҳал этишни афзал кўради. Аждаҳо ва девлар билан курашиб, тилсимни очишга ҳаракат қилади ва бунга муваффақ бўлади”³³. Навоий асарларида фалсафий ва бадий тафаккур тарзининг бир бутунлигини кўра олган Ойбек: “Навоий жаҳон адабиётида асарлари чуқур фалсафий мазмунга эга бўлган оз миқдордаги буюк ва нодир ижодкорлардандирки, уларнинг асарларида фалсафа билан поэзия органик равишда бирлашади, ягона бир тилга эга бўлади”, - деб таъкидлайди. Алишер Навоийнинг “Хамса” асари қаҳрамонларининг тарбия борасида ибрат бўла олишига ишора қилади. Ўзбек адабиётида ўзининг буюк асарлари билан из қолдирган адиб Пиримқул Қодиров ижодига мурожаат қилиш орқали ҳам тарбия борасидаги юқоридаги масалаларнинг ечимини топиш мумкин. Пиримқул Қодировнинг дастлабки ҳикояси “Студентлар” деб номланади. Мазкур асарда талабаларнинг қайноқ ва сермазмун ҳаёти тўғрисида сўз юритилган. Кейинчалик бу мавзуга яна мурожаат қилиб, ўзининг “Уч илдиз” романини яратди.

-Талабалик йиллари университет мен учун катта адабиёт эшигини очиб берган. Ўша дамлардан илҳомланиб ёзган “Уч илдиз” романида азиз устозларим ва тенгдошларим ҳаётини, уларнинг орзу-умидлари ва руҳий оламини тасвирлашга интиланман. Асар ҳақида адабиётшунослар, кўпсонли китобхонларимиз билдиришган илиқ фикрлар ҳам аслида мана шу ўқув даргоҳимизга эҳтиром рамзи дегим келади!, - деган эди адиб суҳбатлардан бирида. Адибнинг мазкур “Уч илдиз” романи талабалар ҳаётига бағишлаб ёзилган биринчи ўзбек романи бўлиб, асарда ўша даврда илдиз отган тарафкашлик, мансабпарастлик, сохталик, дабдабазлик, ҳақиқатдан кўз юмиб, ростгуй инсонларни қадрламастик каби иллатлар фош этилган, асарда ҳақиқий истеъдодли зиёлиларнинг барибир камол топиши ҳаётининг мисоллар орқали ифодаланган. Романдаги воқеалар Маҳкам, Очил, Замира, Зокир, Гавхар, Ҳакимов, Эшонбоев, Акбаров, Тошев, Умаров каби образлар орқали ёритилади. Асар давомида самимийлик, эътиқодга садоқат, вафодорлик ва ростгуйлик, кийинчиликлардан қўрқмаслик ва уларни енгишга дадил интилиш каби фазилатлар инсонийликнинг олий даражаларини тақдим этишига гувоҳ бўламиз.

Адибнинг “Қадрим”, “Эрк”, “Мерос”, “Акрамнинг саргузаштлари”, “Яйра институтга кирмоқчи” номли кейинги асарлари, шунингдек, “Нажот”, “Қора кўзлар”, “Олмос камар”, “Юлдузли тунлар”, “Авлодлар доवони”, “Она лочин нидоси” каби романлари ҳам китобхонлар томонидан севиб ўқилади. Ёшларга маънавий-ахлоқий, тарихий ва бошқа турли долзарб мавзуларда кенг билим бериш билан бирга уларни қизиқтирган жуда кўплаб саволларга ечим топиб бера олади. Инсоний фазилатлар, қадр-қиммат, меҳр-оқибат, ўзаро дўстона самимий муносабатлар каби мавзуларда ёшларнинг дунёқарашини оширишга хизмат қилади. Мазкур асарлар орасида, айниқса, тарихий асарлар ўзбек адабиётининг энг сара тарихий романлари қаторига киритилган бўлиб, уларда улкан тарихий салтанатнинг парчаланиб кетиши, Темурийлар сулоласининг инқирози, ҳокимиятга эришиш учун тахт талашиб, бир-бирларига қилич кўтарган оға-ини, тоға-жиянларнинг қисматлари ҳақида ҳикоя қилинади. Роман воқеалари орқали ўқувчи уюшқоқликдан беҳабар гуруҳни душман қанчалар осон маҳв этиши мумкинлигини билиб олади. “Юлдузли тунлар” романида асарнинг бош қаҳрамони Мирзо Бобур одамлардаги бемехрлик, бир-бирини кўролмаслик, худбинлик, хиёнат сингари жирканч иллатлар билан ғоят эрта, ўн икки ёшида тахтга ўтирганида рўбарў бўлиши, тақдирнинг аянчли зарбаларидан зада бўлган шоҳнинг куйган юраги – шоир қалби қаландарликни ихтиёр этгани ҳақида сўз юритилади. Асар мутолааси давомида Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг бутун умр Ватан ишқида ёниб, соғинч билан ўртанганлиги, «Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим...» дея Ватан соғинчини

³³ Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – T.: O'zYU Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.

бошдан ўтказганлиги китобхон қалбини ларзага солади³⁴. Ушбу асар орқали Ватанни севиш ва ватанпарвар бўлиш, халқ хизматига камарбаста бўлиш, эл-юрт дардида ёниш лозимлиги каби фазилатларни шакллантириш мумкин. Асар фалсафий мушоҳадаларга бойлиги ва теран миллий руҳ билан суғорилганлиги, буюк сиймоларнинг шонли ва мураккаб ҳаёт йўли, тарихдаги буюк хизматларини тарих ҳақиқатига содиқ ҳолда холис талқин этганлиги билан ҳам қадрлидир. Адибнинг тарихий асарларининг ҳаммасида темурийлар сулоласига мансуб аёлларнинг ҳам тарихий сиймолари катта эҳтиром билан ёритилган. Асардаги Хонзодабегим, Ҳамидабону каби образлар ўзбек адабиётидаги илм-маърифатга ошно қалбли аёллар образини янада бойитган.

Адабиёт воситасида баркамол шахсни тарбиялаш масаласи тўғрисида сўз юритилар экан, ўзбек адабиётининг шеърят жанри тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз. Бунда Ўзбекистон Қаҳрамонлари - Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов ва бошқа кўплаб шоирларнинг бой ва сермазмун ижодий меросидан фойдаланиш мумкин.

Хусусан, Эркин Воҳидовнинг «Қўшиқларим сизга», «Юрак ва ақл», «Менинг юлдузим», «Мухаббат», «Келажакка мактуб»), икки жилдли сайланма («Мухаббатнома» ва «Садоқатнома»), «Куй авжида узилмасин тор», «Яхшидир аччиқ ҳақиқат» каби китобларига киритилган дoston ва шеърларининг аҳамияти катта.

Эркин Воҳидов шеърлятида инсон шуниси билан қимматлики, у ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатларидан, қарама-қаршиликларидан, ҳаёт диалектикасида асло кўз юммайди, юз ўғирмайди, балки шу тинимсиз ҳаракатдаги диалектика ичида ҳаёт оқимида, атроф муҳитга, ўзини қуршаган борлиққа дадил, матонат билан фаол таъсир кўрсатишга интилади. Шоирнинг шеърлятида даврнинг безовта, изловчан руҳи ўзига хос, такрорланмас образларда акс этади. Изтиробли ўйлар, ўткир публицистик руҳ, кескин кинояли оҳанг билан тўлиқ етук асарларида ўз даврининг адолатсиз тузумидан норозилик, ижтимоий турғунлик, эгасизлик, қўлчилик, машъум якка ҳукмронлик ва маккорона кўринишдаги истибдод найрангларига қарши исёнкор ва туғёнли сўзини айтади. Миллатнинг уйғониши, ўзини таниши, маърифатли оламда бошқа илғор халқлар қаторидан ўз тарихий ўрнини топиши учун қайғуради. Озодлик, зиёлилик ва ҳақиқат Эркин Воҳидов ижодининг етакчи ғояларидир³⁵.

Шунингдек, Абдулла Ориповнинг «Митти юлдуз», «Кўзларим йўлингда», «Онажон», «Рухим», «Ўзбекистон», «Хотирот», «Юртим шамоли», «Юзма-юз», «Ҳайрат», «Нажот қалъаси», «Йиллар армони», «Муножот», «Сайланма», «Дунё», «Шоир юраги» каби шеърлий китобларидан жой олган Ватанга садоқат, инсонпарварлик туйғусини улуғлаш, тарихга муҳаббат мавзусидаги шеърлар ҳам тавсия этилади.

Китоб ўқишга ва ундан маънавий озуқа олишга инсон хоҳласа вақт топади. Китоб ўқиш зарурат ва эҳтиёж эканлиги ёш авлод қалбига, онгига, шурига сингдирилса, китобнинг фойдасини ҳис қилиш шакллантирилса, инсон ҳамиша китоб ўқийди. Бадий адабиётлардаги ижобий қаҳрамонлардан ўрнак олади. “Эҳтиёжи бор одам бу — Наполеон. Эҳтиёжи бўлганки, вақти ниҳоятда зиқ бўлишига қарамай немис ёзувчиси Гётенинг “Ёш Вертернинг изтироблари” романини жуда катта қизиқиш ва қунт билан ўқиб чиққан ва Германияга келганида адибни ҳузурига чорлаб унга асар ҳақидаги таассуротлари ҳамда фикр-мулоҳазаларини жўшқинлик билан билдирган”³⁶.

Хулоса шуки, энг олий даража, юксак поғоналарга чиқа оладиган бадий адабиёт намуналари инсониятни тўлқинлантирадиган, ҳаяжонга соладиган ўй-фикрлар, кечинмалар, орзу-умидларни ифодалайди. Дунёда инсонлар бир-бирларига ўхшамаганларидай, уларнинг қалб кечинмалари ҳам такрорланмасдир. Ўзбек адабиёти тарихи инсон руҳий ҳолатларини маҳорат билан акс эттирган дурдоналарга бой. Улар ҳозирги авлод руҳиятида, қалбида ҳам ҳаяжон уйғота олади, уларнинг маънавий бойишларига тегишли ҳисса қўша олади. Мухими, улар фақат маърифий билимни ошириш билан чекланмай, бадий дид такомиллига, маънавий камолотида хизмат қилади.

³⁴ https://kitobxon.com/uz/kitob/yulduzli_tunlar

³⁵ Раҳматулла Иноғомов, Иброҳим Ғафуров. <https://ziyouz.uz/ozbek-ziyolilari/erkin-vohidov-1936/>

³⁶ Иброҳим Ғафуров. “Китоб инсониятни қутқаради”. <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/kitob-ibrohim-gafurov.html>

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Самарқандий Давлатшоҳ. Шоирлар бўстони (“Тазкират уш-шуаро” дан) – Т.: Адабиёт ва санъат, 1967.
2. . Навоий замондошлари хотирасида. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985.
3. Сирожиддинов Шўҳрат. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типология, текстология таҳлили. – Т.: Akademnashr, 2011.
4. Алишер Навоий ижодий ва маънавий меросининг оламшумул аҳамияти (халқаро илмий-назарий анжуман материаллари). – Т.: O‘zbekiston, 2011.
5. Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Т.: O‘zYU Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
6. <http://www.e-adabiyot.uz/uzbek/mumoz/navoiy/1295-maqola.html> Эргашали Шодиев
7. <http://www.e-adabiyot.uz/uzbek/mumoz/navoiy/1294-maqola.html> Акмалхон Абдуллажонов
8. <http://www.e-adabiyot.uz/uzbek/mumoz/navoiy/1045-maqola.html> Дилнавоз Юсупова

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA	
Abdullayeva B.S. BO`LAJAK BOSHLANG`ICH SINFLAR O`QITUVCHISINING KASBIY-PEDAGOGIK FAOLIYATIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH	2
Muminova L.R., Maksudova N.A. O`QITUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI	7
Marasulova Z.A. UZLUKSIZ TA`LIM TIZIMIDA «INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI» FANI UZVIYLIGI VA UZLUKSIZLIKNI TA`MINLASH MUAMMOLARI	10
Sodiqov X. BO`LAJAK O`QITUVCHINING “KOMMUNIKATIV-NUTQ MADANIYATI” TUSHUNCHASINING MOHIYATI VA UNING NAZARIY MODEL	13
Zarmasov Sh. PEDAGOGIK FAOLIYATDA BO`LAJAK O`QITUVCHINING KASBIY REFLEKSIYASINI RIVOJLANTIRISH	17
G`ofurova M.S. MASALALAR USTIDA IJODIY ISHLASH	20
Abdunazarov L.M. MILLIY TA`LIM TIZIMIDA EKOLOGIK MA`NAVIYATLI SHAXSNI TARBIVYALASH	24
Botirova N.J. MATEMATIKA FANINI O`QITISH JARAYONIDA TALABALARNING TADQIQOT QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA INTERAKTIV VOSITALARDAN FOYDALANISH	27
Akramova X. MAXSUS MAKTABLARDA MEHNAT DARSLARINI O`QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISH YO`LLARI	30
Saidova M.J. BOSHLANG`ICH SINFLARDA MASALA YECHISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ ETISHNING METODIK ASOSLARI	33
Xudoyberganova M., Xudoyberganov G. ESP LEANER DASTURI ASOSIDA NUTQIY KO`NIKMALARNI OSHIRISH FAOLIYATI	37
Turakulova F., Isomitdinov S., Yuldasheva M., Tolipova O. PEDAGOGIKDA IJTIMOIY GUMANIZM TARIXI	40
Israilova D. NOFILOGIK OTMLARDA INGLIZ TILINI O`QITISH	44
Zaripova D., Kholikova S. AXBOROT TEXNOLOGIYALARI O`QITISH USHLUBLARI	47
Meliev K.N. BOSHQARUV TIZIMI TERMINLARI	49
Isakulova B. O`QITISHDA NOTIQLIK SAN`ATINING O`RNI	53
Hakimov S.U. OLIY TA`LIM MUASSALARI TALABALARIDA KASBIY KO`NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH	56
Aliyarov A.D. TALABALARDA MA`NAVIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	59
Elmuratova D. BOSHLANG`ICH SINFLAR O`QITUVCHISINING INNOVATSION FAOLIYATGA KASBIY TAYYORGARLIGINING ASOSIY KO`RSATKICHLARI	63
To`xtasinov D.F. MAKTAB O`QUVCHILARIDA MANTIQUIY TAFAKKUR USULLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI	68
Abduvaliyeva D.N. AKADEMIK LITSEY MATEMATIKA DARSLARIDA RIVOJLANTIRUVCHI TA`LIM ASOSIDA TALABALAR MATEMATIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH	74
Zaripova D.A. AXBOROTLASHTIRILGAN MUHITDA KASB TA`LIMI JARAYONDA INNOVATSION FAOLIYATNING AHAMIYATI	78
Ruzikulova N.Sh. MATEMATIKA DARSLARIDA O`QUVCHILARNING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK JIHLATLARI	81
Abduraimova G. BO`LAJAK BOSHLANG`ICH SINFLAR O`QITUVCHILARINI O`QUVCHILARINING LOYIHALASHTIRISH FAOLIYATIGA RAHBARLIK QILISHGA TAYYORLASH	86
Akromov Sh.R. AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA CHET TILINI O`QITISH	91
Alijonova N.R. OLIY TA`LIM TIZIMIDA TARBIVYAVIY JARAYONNI TAKOMILLASHTIRISHDA ISLOHOTLAR	96
Usmonova S., Xolmatova G. TALABALARNING KOMMUNIKATSIYA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI	99
Baxtiyorova F.X. CHET TILLARINI O`RGANISHDA TAHLILIY FIKRLASHNING AHAMIYATI	101
Delov T.E. IQTIDORLI BOLALAR BILAN ISHLASH USULLARI	103
Yunusova D.M. TIBBIY MUASSASALARDA TERMINOLOGIYA TA'LIMINI O`QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI (AKT)	107
Zoyirova D.A. CHET ELLIK TALABALARGA DARS BERISHNI DAVOM ETTIRISH HUQUQINI OLIH	109
Akbarova D.R. MAXSUS MAKTABGACHA TA`LIM MUASSASASIDAGI 5-6 YOSHLI TARBIVYALANUVCHILARDA UCHRAYDIGAN YASSITOVON NUQSONI BOR BOLALAR UCHUN MO`LJALLANGAN KOMPLEKS MAXSUS MASHQLAR	112
Ayupova M.Yu., Igamberdieva X.R. DIZARTRIYADA TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLARNI O`YINLAR ASOSIDA BARTARAF ETISH	116

IJTIMOIY FANLAR. TARIX	
Ishkuvatov V. O'ZBEKISTONDA MAHALLA: MOHIYATI VA O'ZIGA XOSLIGI	119
Mansurov U.N., Ismatullaev F.O. BUYUK IPAK YO'LI YO'LIDA: O'ZBEKISTON VA XITOIY O'RTASIDAGI ALOQALAR RIVOJLANISHINING YANGI BOSQICHI	123
Abdullayev D.N. XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA O'RTA OSIYO XONLIKLARINING XAYRIYA VA HOMIYLIK ISHLARI (BUXORO AMIRLIGI VA XIVA XONLIGI MISOLIDA)	126
Umarov S.Ya. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA GERMANIYANING MADANIY HAMKORLIGI TARIXI	129
Mirzayev G'R. ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLAR SHAROITIDA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI INTEGRATSIYALASHUVI MASALALARI	133
Usarov S.R. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA OSIYO – TINCH OKEANI MINTAQASI DAVLATLARI HAMKORLIGINING HUQUQIY ASOSLARI	136
Mejevnikova O., Vedyaykin V. DUNYOQARASH TUSHUNCHASINING MOHIYATI, UNING FALSAFAGACHA BO'LGAN SHAKLLARI	139
FILOLOGIYA	
Madjidova R.U. ANTROPOTSENTRIK MAQOLLARDA DUNYO MANZARASINING IFODALANISHI	146
Mamatqulov X.A. HARBIY PEDAGOGLARNING INGLIZ TILI BO'YICHA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA MUSTAQIL TA'LIMNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	149
Elov M.R., Xolsaidov F.B. YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTIGA ERISHISHDA BADIY ADABIYOTNING O'RNI	154